

М. ГОРЬКИЙ

Т В О Р И

У ШІСТНАДЦЯТИ
ТОМАХ

ПЕРЕКЛАД З РОСІЙСЬКОЇ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
КИЇВ — 1954

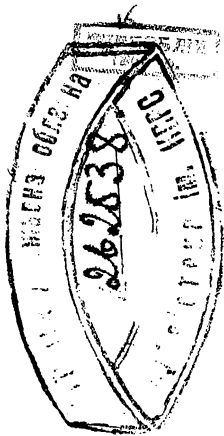
5-Р
Г-71

М. ГОРЬКИЙ

ТОМ 11

П'ЄСИ

1908 — 1935

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
КИЇВ — 1954

М. ГОРЬКИЙ
Сестрорецьк, 1914 р.

ОСТАННІ

П'єса на чотири дії

ДІЙОВІ ОСОБИ

Іван Коломійцев.

Яків — його брат.

Софія — дружина Івана.

Олександр — 26 років.

Надія — 23 років.

Любов — 20 років.

Петро — 18 років.

Віра — 16 років.

Пані Соколова.

Лещ — чоловік Надії.

Якорев — околочний наглядач.

Федосія — няня, дуже стара, напівглуха.

Покоївка.

ДІЯ ПЕРША

Затишна кімната; у лівій стіні — камін. Біля задньої стінні — ширми, за ними видно односпальне ліжко, вкрите червоною ковдрою, і вузькі білі двері. Велика книжкова шафа поділяє кімнату на дві частини, права більша за ліву. Шафа поставлена дверима праворуч, спинка її завішана килимом, до неї присунуто піаніно; напроти — широкий темний диван і маленьке вікно; у глибині цієї кімнати двері в їдальню. Там світло. Якщо до піаніно поставити стілець — він закриє прохід в їдальню. Біля каміна в глибокому кріслі сидить Яків — сивий, кучерявий, голений, обличчя лагідне, читає книжку. Позад крісла на письмовому столі висока лампа під абажуром із зеленого паперу. Біля стола, теж у кріслі, сидить Федосія, в руках у неї довге сіре в'язання, на колінах великий клубок шерсті; вона весь час щось бурмоче. В їдальні нечутно ходить, накриваючи стіл до обіду, покоївка; там же Софія — вона моложава, обличчя бліде, очі малорухливі, завжди дивляться вдалину, пильно й тривожно. Яків ворушить вугілля в каміні, вона прислухається до шуму, повільно йде в кімнату Якова, за шафою нерішуче зупиняється.

Софія. Я не заважатиму?

Яків. Звичайно, ні! *(Зустрічає її посмішкою.)*

Софія. Мені здавалось — ти зайнятий...

Яків *(знімаючи пенсне)*. Чим?

Софія. Я хочу спитати тебе, — пані Соколова, мати того, який стріляв в Івана, просить прийняти її, — як ти гадаєш, прийняти?

Яків *(нерішуче)*. Не знаю... Як мати, вона має право на твою увагу... хоча — навіщо їй звертатись саме до тебе, а не до Івана?

Федосія *(тихо й не підводячи голови, бурмоче)*.
Ждемо-пождемо та й знов підемо...

Софія. Ти віриш, що стріляв цей?

Яків. Бачиш — я гадаю, терористи не обманюють,
заявляючи, що він не належить до їх партії...

Софія. Мені теж здається...

Яків. Ти чого не сядеш?

Софія *(опускаючи голову)*. Не хочеться...

Яків. У тебе стомлене обличчя.

Софія *(неголосно)*. Коли я сідаю — мене охоплює
слабкість. *(Тихше.)* Пробач, але я знову змушена просити
в тебе грошей.

Яків *(покvapливо, сконфужений)*. У лівій шухляді
стола — прошу! Верхня шухляда, не замкнено...

Софія. Як це важко — оббирати тебе...

Яків. Е, годі, Соню...

Федосія *(бурмоче)*. Бери, бери у кього гроші!
Помре скоро... куди йому!

*(З ідальні йде Любов. Вона горбата і — щоб приховати
своє каліцтво — завжди носить на плечах шаль або плед.
Зараз на ній велика жовта шаль. Зупинилась біля піа-
ніно.)*

Софія *(задумливо)*. Переїхали ми в твій дім, а тебе,
хворого, загнали кудись у куток...

Яків *(знякoвiло)*. Годі, Соню...

Софія. Я взяла сто...

(Любов ставить до піаніно стілець і тихо грає.)

Яків. Послухай, я хочу запропонувати тобі...

Софія. Мені треба йти, після обіду скажеш—добре?
(Іде.)

Яків *(бере книжку)*. Коли хочеш...

Федосія *(тихо наспівує на мотив колискової піс-
ні)*. Ех, Яшенька, Яша. Гірка доля наша... *(Далі слова
незрозумлі, але весь час стара бурмоче, немов заколи-
суючи дитину.)*

Софія *(зупиняється перед дочкою, яка не помічає
її, чекає кілька секунд)*. Пусти мене, Любо.

Любов. Я уже заважаю?

Софія. Але як же пройти?

Любов. Мамо, де б я могла не заважати нікому?

Софія *(ставив ногу на диван і так обходить сті-
лець дочки)*. Ну, не злисьь...

Любов (схоплюючись). Ти стрибаєш, щоб потім мати право дорікати мені за свій стрибок?

Софія (виходячи, тихо). За що, коли я дорікаю тобі...

(Любов підводиться і входить у кімнату Якова.)

Яків (тихо). Як ти легко роздратовуєшся...

Любов (спокійно). Це всі кажуть. Всі скаржаться на мене, наче я зимовий холод або осінній дощ...

Федосія (співає). А ось прийшла Люба... А чого їй треба...

Любов (голосно). Перестань, няню!

Федосія. Чого? (Чухає шиєю голову і посміхається, дивлячись на Любов.)

Яків. Ти перебільшуєш, Любо...

Любов. Холод і сльота осені теж щось перебільшене, непотрібне, вороже людям... Скажи, скільки мама взяла грошей?

Яків. Сто карбованців... А що тобі?

Любов. Чому ти не хочеш дати відразу багато, щоб їй не просити часто? Це ж принизливо — просити, невже ти не розумієш?

Яків (зніжковів). Ах, боже мій! Звичайно, розумію. Я й хотів зараз запропонувати їй...

Любов (ніби нагадуючи). Адже ти багатий...

Яків (посміхаючись). Був. Алюміній розорив мене...

Любов. Навіщо тобі був потрібний цей алюміній?

Яків (винувато). Я, бачиш, думав, що було б добре, коли б люди мали красивий метал. Залізо — важке і похмуре, мідь — така масна завжди...

Любов (зітхнувши). Який ти смішний!

Федосія. О, господи, господи... помилуй нас, грішників...

Любов. Ти часто помилявся?

Яків (усміхаючись). Необхідно, мабуть, щоб деякі люди робили помилки...

Любов (заглядаючи йому в обличчя). Я знаю одну твою помилку.

Яків (неспокійно). Справді?

Любов. Ти повинен був одружитися з мамою...

Яків (злякано). Любо!.. Це занадто складно, мабуть, для тебе! Я б не наважився так говорити про це на твоєму місці.

Любов. А де воно — моє місце?

Яків (*опускаючи голову*). Дивно ти говориш, справді...

Любов (*настійливо*). Чому я ніколи не можу розсердити тебе? Я всіх можу вивести з себе, а тебе — ні! Чому?

Яків. Боже мій, я не знаю...

Любов. Мамі було б краще з тобою, ніж з батьком, який п'є, грає...

Яків. Дорога Любо, навіщо ти так говориш?

Любов. Народив хворих і дурних дітей і от залишив їх тепер жебраками на маминій шиї...

Федосія (*почувши слово «жебраки», співає*). Жебрацька братія, богова забавонька...

Яків. Так не можна говорити про батька! Няню, мовчи, будь ласка!

Федосія. Га?

Любов. Чому? Мені не подобається бути дочкою людини, яка наказує вбивати людей...

Яків (*тоскно*). Як різко, Любо...

Любов. І тікає, як боягуз, коли в нього стріляють за це...

Яків. Він стара, недужа людина, стомлена...

Любов. Хіба хвороба виправдує? Адже він хворий через те, що багато пиячив.

Яків (*неприємно вражений*). Звідки ти знаєш?

Любов. Це говорить доктор Лещ. Він тобі подобається?

Яків (*засовався на кріслі*). Твої слова можуть почувти...

Любов. Доктор Лещ... Тюремний лікар... Яка честь бути родичем такого... Ти що — хочеш в їдальню?

Яків. Я не можу більше слухати...

Любов (*знижуючи плечима*). Сиди... Куди тобі з твоїм серцем! А-а, ось прийшли любимчики... твої, мамині, усього світу.

Яків. Але ж і твої...

Любов (*задумливо*). Любов до жалюгідного — це, я думаю, нездорова любов...

Яків. Ти навіть сама собі говориш ущипливі слова!

Віра (*з їдальні, за нею Петро*). Дядю!

Федосія (*голосно*). А ось мої останні... діточки мої останні... (*Перестає в'язати і дивиться на всіх з посмішкою на темному обличчі.*)

Віра. З якою цікавою людиною ми познайомились!

Яків. Це ти весь час катався на ковзанах, Петре? Гляди, тобі шкодить!

Петро (*задумливо*). Дурниці!

Віра. Розумієш, до нас на вулиці причепились яки-хось троє — напевно, з чорних сотень...

Петро. Троє п'яних ідіотів — ідуть за нами і говорять огидні речі...

Віра. Я їм крикнула: ми діти Коломійцева...

Любов. На коліна! Шапки геть...

(*Петро спідлоба дивиться на Любов.*)

Віра (*до Любові*). Ми злякались, треба ж було сказати їм, хто ми!..

Любов (*з посмішкою*). А вони, дізнавшись про це, почали лаятися ще дужче, правда?

Петро (*нідозріливо*). Звідки ти знаєш?

Віра. Так, Любо, це правда! Я не розумію — як же це? Адже вони повинні поважати власті? Це революціонери зобов'язані не поважати, а вони — чому?

Яків (*повчально, але лагідно*). В Росії ніхто нікого не поважає...

Любов. Що ж далі?

Віра. Раптом назустріч нам іде молодий чоловік. Я вже хотіла ударити одного з них ковзанами, того, який був ближче, але цей чоловік...

Петро (*посміхаючись*). Вірка справді хотіла битися...

Віра. Цей пан крикнув їм — геть! (*Федосія чогось беззвучно сміється.*) Вони заричали і — на нього! От було страшно! Тут він вихопив револьвер... (*Сміється.*) Як вони побігли!

Федосія (*вслухається, сміється*). Ах ви, мої любі, ах, веселі...

Петро. Ламаними лініями, щоб не влучила куля...

Любов (*неголосно*). От так само тікав батько, коли в нього стріляли...

Віра. Що?

Любов. Напевно, так само...

Петро (*суворо*). Навіщо ти це сказала?

Любов. Просто так...

Віра. Що таке вона сказала?

Петро. Нічого... Продовжуй!

Віра. Він дуже вродливий...

Петро (*задумливо*). Хороший голос і така проста мова...

Віра. Брюнет, з гострою борідкою,— мрійні очі...
Я думаю — він пише вірші...

Любов. А твій револьвер, Петре?

Петро (*хмурачись*). Не буду я тягати його з собою... Я не люблю таких речей...

Віра. Він — боягузик!

Яків. От що, діти, давайте приховаємо від мами цей випадок, щоб не хвилювати її...

Віра (*розчаровано*). Да? Я б хотіла розповісти і їй!

Яків. Потім, згодом — добре?

Віра. Так...

Петро (*задумливо*). Ми з ним довго гуляли... Мені хотілося запросити його до нас...

Віра. От добре, Петько!

Любов. Ти гадаєш, він прийшов би?

Петро. А чому б ні?

Надія (*входить*). Навіщо це всі набилися сюди? Вони тобі заважають, дядю?

Яків. Анітрохи! Адже щодня перед обідом усі сходяться до мене...

Надія. Знаєте, цей мерзотник, що стріляв у тата, захворів.

(*Всі дивляться на неї, стає тихо.*)

Надія. Мій чоловік каже, що він не прикидається.

Петро (*неспокійно*). Чому його так довго не судять?

Надія. Він все ще не признається...

Петро. Мені здається, що він десь близько...

Віра. Що таке?

Любов. Де ж саме?

Петро. Тут... за дверима...

Надія. Яка нісенітниця!

Петро. Стоїть і жде, щоб його простили...

Надія. Не дурень, одначе...

Софія (*входить. Тривожно*). Хто жде прощення?

Надія. А цей, що стріляв у батька...

Софія (*оглядаючи всіх*). Хто про це знає?

Яків (*заспокоюючи*). Це Петро сказав, Соню! Йому здається, що цей чоловік десь коло нас і жде, щоб його простили.

Софія (*дивним тоном*). Революціонери вважають, що вони праві...

Яків. Як усі властолюбці...

(Петро непомітно виходить. Вірі нудно, вона стоїть позаду крісла няньки, прикріплюючи їй на голову паперові квіти з абажура лампи. Любов дивиться на всіх з кутка нерухомим поглядом. Надія весь час причепурюється, тихенько наспівуючи.)

Любов *(серйозно, до Віри)*. Квіти їй не личать.

Віра. Хіба?

Софія. А де Олександр? І Павло Дмитрович?

Надія. Чоловік тільки що прийшов, переодягається.

Це він сказав, що убивця захворів...

Софія *(тривожно)*. Захворів? На що?

Надія. Божеволіє, здається. *(З іронією.)* Тобі його жаль, мамо?

Софія. Я не сказала цього...

Любов *(посміхаючись)*. Тому що боїшся?

Надія. Ця мама стає якоюсь дивачкою!

Віра. Не ображайте її, а то вона не купить мені нові ковзани.

Любов *(до матері)*. Скажи, адже тобі його жаль?

Софія. Мені набридло все це лихе. Тюрми, суди, смертні кари — огидні.

Яків *(зігхаючи)*. З кожним днем їх все більше...

Надія. Це необхідно, щоб люди могли жити спокійно.

Любов. Навіть індуси перестають вірити, що спокій є щастя...

Софія *(несподівано для всіх)*. Терористи заявили, що він не брав участі в замаху.

(Всі дивляться на неї. Любов стоїть, закривши очі книжкою, і через неї дивиться на всіх підстерігаючими очима.)

Надія *(не зразу)*. Хіба можна вірити революціонерам? Як це наївно, мамо!

(Винувато посміхнувшись, Софія сідає на стілець і ніби раптом старішає, м'якне, опускає голову.)

Олександр *(в їдальні, кричить)*. Послухайте, гей! Пошта була?

Надія. На етажерці у вітальні лежить лист тобі... Віро, іди причешись, ти страшенно розпатлана.

Віра. Ой, мені не хочеться!

Надія. Ну, не кривляйся. *(Веде її за собою.)* Ти

стаєш неохайною; май на увазі, що чоловіки терпіти цього не можуть...

Віра. Господи! Знов чоловіки! Маленьку мене лякали чортами, виросла — лякають чоловіками...

Яків (*тихо*). Що з тобою, Соню?

Софія (*здрігнувшись*). А? Я задумалась...

Олександр. Обід скоро?

Софія. Так... зараз...

Олександр (*іде, насвистуючи*). Маленький мітинг? З приводу фінансів, чи — внутрішня політика, а?

Любов. Як це дотепно!

Олександр. Яка ти горбата!

Софія (*з докором*). Олександрє!

Олександр (*не дивлячись на матір*). Mon cher oncle *, як здоров'я ваших ніжок?

Любов (*виходячи в двері за ширмою*). Ви жени його, мамо!

Олександр (*прищурюючись*). Е? Що я почув? Обрадила і сховалась, наче жидок-революціонер.

Софія (*просить*). Справді, Олександрє, іди до їдальні.

Олександр. Так, татап? Ви — командуєте?

Софія (*сумно*). На тебе неприємно дивитись...

Олександр. Ні, що я чую? Ви, татап, здається, нарешті, хочете взятися до мого виховання?

Яків. Годі, Олександрє! Як ти можеш?

Олександр. Вієп... ** Я маю маленьку справу до тебе, дядю.

Софія. Він не дасть грошей.

Олександр. Ви це знаєте напевно?

Софія. Я просила його не давати.

Олександр. Так, дядю? Вона просила?

Яків. Звичайно, якщо вона каже.

Олександр (*злиється*). Оце рицарська відповідь! «Звичайно, якщо вона каже!» Я це запам'ятаю. Але — що ж ви, дядю? Як ви поставились до її просьби?

Яків (*збентежено*). Я? Я дав слово, що виконаю її просьбу.

Олександр. Вельми похвально!

Яків (*лагідно*). Ти пробач мені, Саша, але таке життя, як твоє... ці нічні гульбощі...

---

* Любий дядечко (*франц.*) — Ред.

** Добре... (*франц.*) — Ред.

Олександр. Хто ж влаштовує гульбоші вдень?

Софія. Ти подивись, яке в тебе обличчя. І ти вже лисієш...

Олександр. Обличчя енергійної людини, а лисина надає йому солідності. Я блідий, бо стомлений щоденними шуканнями шматка хліба... Мої батьки породили мене на світ, але не потурбувалися забезпечити коштами для пристойного життя...

Софія (*тихо*). Я прошу тебе перестати...

Олександр. Шановний папаша багато брав у місті, але мало в клубі за карточним столом...

Яків (*тужливо*). Який цинізм, Саша...

Софія (*спокійно і пригнічено*). Ти розумієш, що говориш?

Олександр. Цілком. І от, завдяки невдалій грі батька, я опинився в цілковитому програві.

Яків. Жахливо, Олександр, жахливо! Будь милосердним, вийди. За що ти мучиш матір?

Олександр. Sheg opcle, двадцять п'ять карбованців, і — я вийду!

Яків. Візьми, будь ласка... на столі під пресом. Але — я питаю — невже тобі не жаль матері?

Олександр (*щиро*). А хто пожаліє розпусного молодого чоловіка — кандидата в помічники поліцейського пристава? Я маю бити морди людські, брати хабарі потроху і — дістати в живіт кулю революціонера... Як вам подобається ця блискуча кар'єра? (*Вимушено сміючись, виходить.*)

Яків (*не зразу*). Який він схожий на свого батька!

Софія. Я не знаю, як треба говорити з ним, що сказати йому! Навіщо ти дав йому гроші? Він знову буде пити цілу ніч.

Яків. Але що ж робить? Треба ж було, щоб він пішов!

Софія. Ми тебе пограбуємо, Якове... Навіщо ти з нами?

Яків. Облиш, люба Соню. Я хочу бути корисним тобі і зумію, ти побачиш! Ось приїде Іван...

Софія. Твоїх грошей ненадовго вистачить...

Яків. Та хіба тільки гроші, Соню...

Софія. Нам нічого не треба, крім грошей...

Федосія. Сонюшко, Андрюша отой, Рязанов — живий ще?

Софія (*голосно*). Помер, няню. Я тобі казала.
Федосія (*хитаючи головою*). Так, так... Застрелили його... так...

Софія (*байдуже*). Це Бородуліна застрелили...

Федосія. Так, пам'ятаю, пам'ятаю... Андрюша той... теж мій годованець... Багато їх...

Софія (*глянувши на стару*). Ти знаєш, що Рязанов шмагав селян в її селі... може, родичів своєї няньки.

Яків. Чому ти говориш про це?

Софія. Не знаю... Так...

Федосія. Еге... бага-ато!

Яків (*тихо просить*). Я хочу поговорити з тобою про Любу. Можна?

Софія (*підозріливо*). Що таке?

Яків. Мені здається, що вона щось відчуває... чогось шукає...

Софія. Усі тепер чогось шукають.

Яків. З нею поводяться грубо...

Софія. Я?

Яків. О, ні, звичайно! Ти тільки... менш уважна до неї...

Софія. Вона теж недобре ставиться до мене... А втім, вона з усіма однакова...

Яків (*тихо, натякаючи*). Крім мене, Соню...

Софія (*помовчавши*). Ні. Вона не може знати! (*З силою.*) І — не повинна знати, Якове! (*Поривчасто, тихо.*) Я до болю люблю цю нещасну істоту, я люблю... Але моя любов — боягузливе почуття винуватої; я боюсь, що виявиться моя провина перед нею, і — люблю її здалеку, не смію підійти до неї, говорити з нею...

Яків. Це даремно, Соню. Скажи їй, скажи...

Софія. Не можу...

Яків. Потім, не зараз, але — скажи!.. Тепер ти надто похмуро настроєна... цей проклятий, безумний час гнітить тебе...

Софія. Я теж шукаю. Я хочу зрозуміти, що мені робити? Адже діти мої гинуть, Якове! Я питаю себе: де ти була досі? Чим озброїла дітей для страшного життя?

Яків. Голубонько — спокійніше! Хто ж знав...

Софія. Я спокійна — господи боже мій! Я все думаю, думаю, але я — спокійна!

Яків. Ні, Соню! Цей безглуздий замах на життя Івана і потім його відставка приголомшили тебе, ти роз-

губилася — зрозуміло! І до того ж дике виття газет... вони зводять наклеп, вигадують...

Софія. Ти кажеш по совісті — вони зводять наклеп?

Яків (*не дивлячись на неї*). Вони перебільшують... Іван, звичайно, не дуже... він занадто...

Софія. Ні, будемо правдиві. Ми знаємо, що газети не зводять наклеп...

Яків. Ах, Соню... Це, мабуть, страшенно важко — залишитися чесним, маючи п'ятеро дітей...

Софія. Не говори так! Ти сам собі не віриш...

Яків (*сконфужений*). Все проти людини в нашому суспільстві, ось що я хотів сказати! Неможливо бути самим собою...

Софія (*вона весь час ходить по кімнаті, зняла квіти з голови няньки, кинула їх у куток*) Людину, яка має п'ятеро дітей, ми знаємо краще, ніж газети. Нам відомо, що ця людина гуляка і розпусник; він влаштував картярський дім поруч з кімнатами, де спали його діти. Які жінки бували у нього! Він зневажав свою дружину безперервно десять років — скількох полюбовниць мав він! Хіба не він розбестив Олександра? А чому я не вміла перешкодити цьому? Він п'яний упустив Любу на підлогу, зробив її калікою — як я могла допустити? Пізно думати про це? Пізно, так, я знаю...

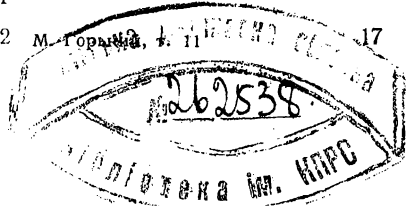
Яків (*хитаючи головою*). Як ти помилилась колись...

Софія. Я це знаю... Ти — лагідний... так, з тобою було б спокійніше життя... Ти чесна людина. Мені було тридцять п'ять років, коли я догадалась про це, а Любі вже було десять. Десять років я не думала про тебе... забула про тебе і згадала в тому році, коли Іван, поміщик, дворянин — пішов служити в поліцію. Ти застрелився б, але — не пішов! І от десять років муки і принижень і для мене і для нього... Як швидко він розбестився, прогнів... Коли в нього стріляли — мені стало жаль його, я готова була простити йому все, що можна... Але він поведився так ганебно, боягузливо...

(З ідальні іде лікар Лещ, людина середнього віку, з хворим жовтим обличчям. Він ступає обережно, прислухається, попереджувально кашляє.)

Лещ. Якщо перешкодив — приношу пробачення! Вам сказала Надя про те, що підозрюваний в замаху захворів?

2 М. Горький, т. II 17

Софія. А чому я повинна знати це?

Лещ *(повчально)*. Людина ця не може бути байдужою для вас; дивно ви говорите! Ви безпосередньо зацікавлені в тому, щоб він дістав належну кару,— як же інакше? *(Пробує пульс Якова, дивлячись у стелю.)* Як спали?

Яків. Погано.

Лещ. А серце?

Яків. Завмирає...

Софія. Він не признається?

Лещ. Ні! Апетит?

Яків. Поганий. Ванни мене знесилюють...

Лещ. Я це передбачав, розуміється.

Софія. Може, справді, не він стріляв?

Лещ. Не знаю. Мене це не обходить. Ванни треба продовжувати.

Федосія *(посміхаючись)*. Доктор, полікував би ти мене, а? Ану, полікуй! *(Тихенько сміється, наче торжествуючи.)*

Лещ *(поважно)*. Далі — Олександр може дістати посаду помічника пристава, але це буде коштувати п'ятсот карбованців.

Софія. Треба дати хабара?

Лещ. А як же? Розуміється.

Софія. У нас нема грошей.

Лещ. Безсумнівно. Але я думаю, дядя Яків розуміє насущну потребу всієї сім'ї...

Софія. У нього теж нема грошей...

Лещ *(пильно дивлячись на неї)*. Сенсаційно. І — дивний тон — начебто цей хабар вимагаю у вас я сам!

Яків *(покvapливо)*. Це не зовсім вірно, Соню, я можу дати п'ятсот...

Софія *(до зятя)*. Вам здається, що Олександр буде на місці в поліції?

Лещ. Я, як вам відомо, людина правдива, і скажу прямо: поліція — це єдина установа, де ваш син може служити. Я ставлюсь до нього негативно і не приховую цього навіть від нього. Розуміється, в ньому є і добрі почуття, але загалом — це анархіст, людина, позбавлена внутрішньої дисципліни, істота з розхитаною волею... недоучка-юнкер...

Софія. Коли ви осуджуєте людей, ви говорите охоче, але страшенно довго.

Лещ (*люб'язно*). Тут винна велика кількість недоліків у людей...

Софія (*до Якова*). Мені не хочеться, щоб Олександр служив у поліції...

Яків (*бурмоче*). Що ж робити?..

Лещ. Не бачу, де б він міг служити більше, абсолютно не бачу. У нього є деяка військова виправка, він був вільноопреділяючимся, має якийсь чин. Я думаю, він буде непоганим поліцейським... для провінції, розуміється!

Яків (*обережно*). Головне, Соню, він піде з дому, і діти позбудуться його впливу... Ти дозволь мені дати ці гроші...

Софія (*знижуючи плечима*). Я не розумію, що треба робити.

Яків. Гроші — кому?

Лещ. Я дав слово, що не назву імені особи, яка бажає одержати гроші.

Яків (*збентежено*). Звичайно... розумію...

Лещ. Не дуже приємне доручення давати хабарі... Що, скоро обід?

Софія. Ходімо. (*Допомагаючи Якову встати.*) От я і продала сина...

Лещ (*повчально*). Продаючи — одержують гроші...

Софія. На душі у мене — погано...

Яків (*важко переставляючи ноги*). Що робити! Без хабарів не працює машина нашого життя...

Лещ (*ідуци за ними*). Без грошей — неможлива особиста незалежність.

(*З ідальні назустріч їм іде Надія.*)

Лещ. Ти що?

Надія. На хвилинку, Павле... (*Веде його назад у кімнату Якова. Тихо.*) Одержав?

Лещ (*незадоволено*). Як це необережно і некоректно... ніби я заховаю ці гроші від тебе, фу!

Надія (*цілуючи його*). Любий Пашка, не сердься! П'ятсот! так? А ти одержиш — двісті?

Лещ. Тихше!

Надія. І купиш мені хрест із гранатів, пам'ятаєш, ти обіцяв? Ти повинен подарувати мені цей хрест: адже план — мій!

Лещ. Я, розуміється, додержу слова! Ходімо ж! Там сідають за стіл... Що за шум?

(Прислухаються.)

Надія *(здивовано)*. Приїхав батько!

Лещ. Гм... несподівано!

Іван *(у їдальні)*. Чому мене ніхто не зустрів?

Софія. Хто ж знав, що ти приїдеш сьогодні...

Іван. Але я послав вам телеграму!

Софія. Не кричи...

Лещ. Почекаємо тут, поки він прохолоне.

Надія *(зітхаючи)*. Ах, цей комік татко!

Іван *(на дверях їдальні)*. Ви боїтесь проїхати вулицею поруч з людиною, яку злочинці засудили на смерть, хоч людина ця ваш батько, так?

Софія. Сідай, їж, Іване...

Іван *(іде в кімнату Якова)*. Я не хочу ваших недоїдків! Надіє, чому мене ніхто не зустрів?

Надія. Ми не знали!

Іван. Неправда! А, панове! Я розумію вас! З того дня, як я не служу,— ціна мені впала у ваших очах...

Лещ. Ви привіталися б раніш...

Іван. Що? Здрастуйте...

Лещ. Злочинець, який...

Іван. Який підняв безумну руку на мене,— що він?

Лещ. Захворів на гострий розлад нервів...

Іван. Це його не виправдає, ні, дзуськи!

Лещ. Ну, так, але його не можна судити...

Іван. Чому? *(Він опускається на диван. На дверях їдальні стояв Петро, Віра, Софія, потім Олександр. З дверей за ширмою в кімнату Якова входить Любов, зупиняється біля крісла няні, задумливо гладить рукою її щоку, стара щось бурмоче, тихенько сміється, хитаючи головою. Лещ і Надія коло Івана. В їдальні — покоївка.)*

Це дивно! За те, що я не дозволив застрелити себе — мене безчестять газети і навіть примушують піти зі служби... а нелюдям, убивцям — потурають, бо у них, бачите, слабкі нерви! І називають це — конституцією! Як жити, питаю я вас, як жити?

Софія *(ідуци в їдальню)*. Сідайте за стіл!

Іван. Хіба піде мені кусок у горло!

Олександр. А ти випий горілки, і він піде.

Іван. Чому ти не зустрів мене на вокзалі?

Олександр. Ну, кинь це!

Іван (*майже щиро*). Ні, мені прикро... Хіба я не заслужив вашої уваги, діти, а?

Яків (*з їдальні*). Та перестань же, Іване...

Любов (*підходить до батька, холодно*). Ви скоро закінчите цю жалюгідну сцену?

Іван (*встає*). Жалюгідну? (*До всіх*). Так вона говорить про батька свого, який на службі престолові й порядку...

Любов (*спокійно*). Пропустіть мене, я хочу їсти...

Іван. Чий хліб ти йдеш їсти, горбата погань?

Яків (*кричить*). Іване! Ах, боже мій...

Любов (*спокійно, голосно*). Я буду їсти хліб вашого брата.

Софія. Іване, ти б посоромився хоч покоївки...

Іван (*оглядаючись*). Як? Що таке?

Любов. Ви не смієте говорити мені грубощі...

Іван (*розгублено оглядаючись*). Це — це новина...

Яків (*підтримуваний під руку Петром, схвильований, тихо*). Що ви? Ви збожеволіли! Іване! Іди... іди!..

Іван (*виходячи*). Я не буду їсти, якщо вона сяде за один стіл зі мною...

(*Всі йдуть за ним; Яків, Петро і Любов лишаються самі.*)

Яків (*тихо*). Що з тобою, Любо?

Любов (*тихо*). А як ти гадаєш?

(*Під її поглядом він нахиляє голову. Петро підозріливо дивиться на них.*)

Іван (*в їдальні, гірко*). Звідки міг з'явитися в моїй сім'ї цей злий дух ворожнечі?

Олександр. За твое здоров'я, тату!

(*Яків і Петро мовчки йдуть до столу. Любов лишилася сама, оглядається, кутаючись в свою шаль.*)

Федосія (*нахиляючись у кріслі, дивиться на неї з посмішкою, манить до себе і шепоче*). Ходи сюди, Любонько, ходи сюди... Що він кричить, отой вояка наш?

Лещ (*в їдальні*). З приїздом... і за здійснення всіх бажань нашої тісної сім'ї!

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Частина їдальні — непривітний куток з старовинним годинником на стіні. Солідний буфет і великий стіл, що виходить наполовину за межі сцени. Широка арка, завішана темною драпіровкою, відділяє їдальню від вітальні; вітальня глибше їдальні, тісно заставлена старими меблями. У правому кутку горить невелика електрична лампа; під нею на кушетці Віра з книгою в руках. Між стільців ходить Петро, немов шукає чогось. В глибині біля вікна Любов, вона стала колінами на стілець, тримається за спинку і дивиться у вікно.

Петро (*тихо, уперто*). Мені треба знати правду...

Любов (*обертаючись до нього*). Ти не розкажуй мамі про твою сварку.

Петро (*підозріливо*). Чому?

Віра (*з досадою*). Як ти мені заважаєш, Петько!

Любов. Навіщо хвилювати її?

Петро (*уперто*). А якщо він був правий, той Максимов?

Віра (*палко, дорікаючи*). Як тобі не соромно, Петре! Ти не смієш думати про тата погано!

Петро (*задумливо*). Мовчи, Вірко, ти дурна...

Віра. А ти — зазнаєшся...

Петро (*настійливо*). Чому ти не відповідаєш, Любо?

Віра. Познайомився з цікавою людиною і задираєш носа...

Любов (*сходить зі стільця*). Що я тобі відповім!

Петро. Ти старша, ти повинна знати... Він кричав, що тато хабарник і боягуз, і...

Віра (*схоплюючись*). Не смій повторювати при мені цю мерзоту, а то я скажу мамі...

Петро (*допитливо дивиться на неї*). Іди, скажи. Ну?

Віра (*біжить*). І піду! Думаєш — ні?

Любов (*занепокоєна*). Віро, не треба. Це — погано, Петре!

Петро. Так, погано, коли про батька таке говорять... Любов, правда, що він наказав побити заарештованих і двоє померли? І що цього не треба було робити?.. Правда?

Любов (*не зразу*). Послухай, Петре, я не певна, що треба говорити правду...

Петро. Мені?

Любов. Усім тут...

Петро. Чому?

Любов. Мені здається — це даремно.

Петро (*недовіжливо*). Правда — даремно! Не розумію...

Любов. Якщо ти почнеш сіяти хліб на болоті — хіба він доспіє?

Петро (*подумавши, ображено*). Ага, ти вважаєш мене за нікчому, так? Ти — зла, ти злишся на весь світ за свій горб...

Любов (*посміхаючись*). Якби тобі сказала правду красива людина красивими словами — ти, може, повірив би їй, а мені ти не повіриш — я горбата. Кассандра, мабуть, була потворою, ось чому їй не повірили...

Петро (*вдумливо*). Не плутай, це не потрібно мені... Все одно, я дізнаюсь. (*Помовчавши, сумно.*) І прости мене... мені — погано... я теж злюсь...

Любов (*тихо*). Тебе — жаль.

Петро (*похмуро*). Але я... не хочу обманювати — мені, здається, нікого не жаль! (*Іде.*)

Любов (*серйозно*). Ти думаєш, мовчання — обман?

Петро. А що ж? Звичайно — обман.

(*Любов стоїть серед кімнати, обличчя у неї суворе, брови нахмурені. Через їдальню іде Надія в капоті, з розпущеним волоссям.*)

Надія. Вірка тут? От паскудне дівчисько — порозтягала всі мої шпильки. Чого це в тебе таке совіне обличчя?

Любов. Справді?

Надія. Мені страшно подумати, що буде з цієї Вірки! По-моєму, вона небезпечне дівча, така вперта.

Не розумію, куди дивиться мама. І ти теж стаєш якоюсь ненормальною. А втім, ти завжди такою була. Ти нічого не робиш, це шкодить! От допомагала б мамі наглядати за Вірою, справді, це потрібно...

Любов. Батько ліг спати?

Надія. Як завжди. А я почала одягатись на вечір до прокурора, але рано ще.

Любов (*посміхаючись, оглядає її*). Тобі не скучно жити, Надю?

Надія. Н-но! З таким красивим тілом, як мое? Скучують тільки ненормальні люди.

Любов. Це говорить твій Лещ?

Надія. У мене є свій язик.

Любов. А — думки?

Надія. Не турбуйся даремно, мене не вколеш... Ага, ось Вірка! Ну, я їй покажу, як хапати чужі речі.

(Надія швидко виходить. З дверей праворуч іде Федосія.)

Федосія. Любонько, дорога! Олександр, шибеник, в'язання у мене заховав кудись,— пошукала б ти.

Любов (*бере з дивана в'язання і дає няньці*). Ось воно.

Федосія. Ач, ледащо. Няньчила, гадала,— богатир росте, виняньчила — світові дармоїда... Отак і всі ми, няньки. Добре ще, коли дурня виняньчиш, а то все шахраї.

Любов (*усміхаючись*). Це вірно, няню, не вдалися тобі годованці... не вдалися.

Федосія. Га? (*Оглядається, сідає біля стола, розплутуючи своє в'язання, і, як завжди, щось шепоче. Ідальнею, розмовляючи, проходять Петро і Софія, потім Софія сідає на кушетку, Петро на підлогу, біля її ніг. Потім вбігає Віра, сідає поруч матері, поправляючи розпатлану зачіску.*)

Петро (*задумливо*). Ми пили чай, і він говорив, що настане час, коли люди літатимуть в повітрі так само легко і просто, як тепер їздять на велосипедах...

Софія. А про політику ви з ним не говорили?

Петро. І про політику. Він про все говорить надзвичайно цікаво.

Софія (*настійливо*). А що він говорив про політику?

Любов (*іронічно*). Ех, мамо, мамо! Дружина поліцейстера.

Петро (*згадуючи*). Я забув... Це теж було хороше. У нього такі розумні очі. Але, мені здається, він не жаліє людей — він сказав: загинуть сотні сильних, тисячі кволих...

Софія (*тривожно*). Від чого — загинуть?

Петро (*посміхаючись*). Не пам'ятаю... або вірніш, не зрозумів я...

Софія (*обережно*). Тобі не здається, що він — революціонер?

Петро (*протестуючи*). Ні, мамо, що ти!

Софія (*зітхнувши*). Вони хитрі, Петю...

Віра (*до матері*). Ти полаяла Петьку?

Софія (*поквалливо*). Так, так... Ну, розповідай...

Петро. Потім прийшла панночка, Наталія Михайлівна, і почала говорити про книги...

Віра (*лащачись*). Мамо, пусти мене до нього! Ось бач, у нього бувають панночки...

Софія. Це незручно. Я не знаю його.

Петро. А ти вважаєш зручним для Віри знайомство з Якоревим?

Софія. Якорєва знає батько...

Любов. Хіба це робить його пристойнішим?

Софія. Зажди, Любо... (*До Петра*.) Він знає, що ти син Коломійцева?

Петро (*не зразу*). Ну, звичайно! (*Встає, відходить, сердито бурмоче*.) Син Коломійцева... Ти говориш про це, як про заразну хворобу...

Віра. Чуєш, мамо? От погань Петька!.. Мамо, запроси його до нас, добре?

Софія. Я подумаю.

Віра. Ах, господи, у нас так нудно! Ходять самі поліцейські, прикидаються військовими...

(*Іван увійшов до їдальні, заклав руки за спину, подивився на годинник і посварився на нього пальцем. Відкрив буфет, налив вина, випив, похитав головою і, розгладжуючи вуса, заглянув у вітальню*.)

Федосія. Соф'юшко, ти б одружила Олександра! Вірочці заміж пора... Дітей же скільки буде, а? (*Беззвучно сміється*.)

(*Петро спинився перед нею, дивиться похмуро*.)

Іван. Тут є хто-небудь?

Софія. Діти.

Іван. А ти?

Софія. Що я?

Іван. Ти з ними?

Софія. Ну, так...

Іван. То ти повинна була сказати: я і діти. Чому так темно? Ви знаєте, що я люблю світло, вогонь!

Федосія (*бурмоче*). В поле виїхали, горе виманили, а вогнем його пекти, гострою шаблею сікти...

(*Петро засвічує всі лампи; Софія дивиться сумно, Віра боязко, Любов насмішувато.*)

Іван (*повільно ходить по кімнаті і важно жестикулює*). Вимушена бездіяльність стомлює того, хто звик бачити навколо себе людей, зайнятих серйозною державною справою. Ти чому не вчиш уроки, Петре?

Петро (*уважно розглядаючи батька*). Я вже скінчив.

Іван. Напевно, брешеш. А завтра тебе, як йолопа, залишать без обіду в класі, і батько буде страждати від сорому. Мене дивує, як ви живете — ніхто нічого не робить.

Любов. Навчи нас працювати.

Іван. Х-хе! Працювати! Що ти можеш?

Любов (*спокійно*). Я непогано малюю і могла б, наприклад, робити фальшиві гроші.

Іван (*підступає до неї*). Я тебе... (*зустрічаючи її погляд, закінчує лагідніше*) прошу вийти! Петро і Віра — теж марш! Мені треба поговорити з матір'ю.

(*Віра і Петро виходять швидко, Любов іде повільно, в їдальні кінець її шалі зачепився за стілець, вона зупиняється. Федосія підводить голову, дивиться на Івана, він помічає її.*)

Іван. А ця стара сова чого тут стовбичить? Йї в богадільню пора, я кажу!

Софія. Облиш, Іване...

Іван (*голосно*). Нянько — вийди! Чуєш?

Федосія (*підводячись*). Та чую ж... Не з дерева зроблена... (*Іде в їдальню.*)

Іван. От що, Софіє, я вирішив зайнятися упорядкуванням дому...

Софія. Чужого.

Іван (*суворо*). Це дім мого брата! А коли Яків по-

мре — дім буде мій. Не перебивай мене дурницями. Отже, мені, я бачу, необхідно особисто зайнятися упорядкуванням дому і долею дітей. Коли я служив, я не помічав, як огидно вони виховані тобою, тепер я маю час виправити це і відразу беруся до діла. *(Подумавши.)* Перш за все, треба в моїй кімнаті забити вікно на вулицю і прорізати двері в коридор. Далі, Любов повинна працювати, — заміж вона, звичайно, не вийде, хто візьме каліку, та ще й злу!

(Любов уже розплутала шаль; почувши слова Івана про неї, вона робить рух, видимо, хоче йти у вітальню, тихий голос матері зупиняє її.)

Софія. Не забувай, з чиеї вини вона горбата...

Іван *(неголосно)*. Я пам'ятаю, пам'ятаю! Ви двадцять тисяч разів дорікали мені за це. *(Тихше.)* Ти, може, розказала їй, і тому вона так злиться на мене? Розказала?

Софія *(озлоблюючись)*. Ні, я не говорила... я не знаю — ненароком ти упустив її чи кинув навмисно, з ревностів. Але нянька... вона бачила, знає.

Іван *(погрожує)*. Раз і назавжди — мовчати про це! Я не знаю, хто упустив її.

Софія. Ти, — п'яний.

Іван *(тихо, нахилиючись до неї)*. А чому не ти? Як ти доведеш, що не ти? Ага! Ти не бувала п'яною? І прощу не забувати: я не певний, що Любов моя дочка, а не племінниця.

Софія *(в обличчя йому)*. І тому ти кинув її тоді, так?

Іван. Мовчати!

Софія. Яке ти маєш право говорити про мою невірність?.. У тебе були десятки полюбовниць...

Іван. Право? Я — мужчина! Я міг — от моє право! Я — хотів!

Софія. А я? Я не могла?

Іван. А ти — не сміла! Але... годі! Любов повинна працювати, сказав я, хай вона візьме посаду вчительки де-небудь на селі. Дома їй нема чого робити, і вона може погано впливати на Віру, Петра... Далі, Ковальов не від того, щоб одружитися з Вірою, але каже, що йому потрібно п'ять тисяч.

Софія *(злякано)*. Ковальов? Розпусний і хворий?

І в а н. А де я тобі візьму здорового і морального зятя? Ти знайшла чоловіка Надії? Вона сама знайшла його. А Вірка не може, дурна. Але вона занадто метка. Ковальов енергійний хлопець, він незабаром буде помічником поліцмейстера або справником... Ти повинна переконати Якова, щоб він дав ці п'ять тисяч... і нам, на видатки по весіллю... *(З усмішкою.)* Він не може відмовити тобі... *(Тривожно.)* Ти що... чого ти так дивишся? Що таке?

Софія *(тихо)*. Потемніло в очах...

І в а н *(заспокоюючись)*. Лікуйся!

Софія *(злякано, тужливо)*. Я не бачу...

І в а н *(з досадою)*. Кажу — лікуйся! Адже лікар — свій.

Софія *(тихо, отямлюючись.)* Господи... як страшно...

І в а н *(оглядаючись, похмуро)*. У мене теж темніє в очах, коли я виходжу на вулицю. Адже бомбісти вбивають і відставних, їм однаково... це звірі! *(Раптом говорить лагідно і щиро.)* Послухай, Соню, хіба я зла людина?

Софія *(не зразу)*. Не знаю...

І в а н *(посміхаючись)*. Проживши зі мною двадцять сім років?

Софія. Тепер усе змінилося, стало незрозумілим і загрожує. Про тебе говорять жакливо... Ти гірше, ніж злий.

І в а н *(зневажливо)*. Газети! Чорт з ними...

Софія. І люди. Газети читають люди... *(Тужливо.)* Навіщо ти наказав бити арештованих?

І в а н *(тихо)*. Неправда! Їх били до арешту... вони чинили опір...

Софія. І по дорозі в тюрму — били!

І в а н. Вони чинили опір, співали пісні! Вони не слухали мене. Ти ж знаєш, я запальний, я не терплю заперечень... Адже це буйні, розбещені люди, вороги царя і порядку... Їх вішають, засилають на каторгу. Чому ж не можна... треба було примусити їх мовчати.

Софія. Двох убито... двох...

І в а н. Що значить двох? Це кволі, виснажені безробітням люди, їх можна вбивати щиглями в лоб... Солдати були роздратовані... *(Замовк, розвів руками, говорить щиро.)* Ну, так, звичайно, я почасти винен... але ж — живеш у постійному роздратуванні... Інші роблять більш жорстокі речі, ніж я, проте в них не стріляють.

Софія. Ми говоримо не те, що треба... треба про дітей говорити в цей страшний час... адже він губить найбільше дітей. Ті, двоє убитих, теж були ще хлопчики...

Іван (*знижуючи плечима*). При чому тут діти?

Софія. А якщо вони осудять?

Іван (*обурений*). Вони? Вони мені судді? Діти, кров моя? Чорт знає, що ти говориш! Як же вони сміють дорікати батькові, який заради них пішов служити в поліцію? Ради них втратив... дуже багато і нарешті мало не позбувся життя...

Лещ (*з ідальні*). Можна?

Іван. Будь ласка...

Лещ (*оглядаючи обох*). Прийшов Ковальов.

Іван (*до дружини*). Іди до нього! Я зараз! Будь е-е... ласкавішою з ним і взагалі — розумієш?..

(*Софія мовчки виходить. Лещ посміхається.*)

Іван (*недружелюбно*). Що? Вам весело?

Лещ. Я теж розумію.

Іван (*суворо*). Да? Послухайте, ласкавий пане, я мушу вам сказати, що ваші вчинки можуть скомпрометувати мене і... дуже!

Лещ (*зводячи брови*). О? Це цікаво.

Іван. Скажіть, ви скільки дали в справі влаштування Олександра на службу?

Лещ. Триста.

Іван. Але ви у брата взяли п'ятсот!

Лещ. Факт.

Іван. І де ж двісті?

(*Лещ мовчки ляскає себе по кишені на грудях.*)

Іван. Але це — незручно!

Лещ. Для мене?

Іван. Взагалі... Уявіть — брат дізнається!

Лещ. Хто йому скаже?

Іван. Та от я, наприклад, можу проговоритися...

Лещ (*серйозно*). А ви будьте обережнішим! Забудьте цей випадок.

Іван (*збентежено, але сердито*). Однак ви таким тоном говорите...

Лещ. Забудьте, як, наприклад, забули доплатити мені три тисячі приданого за дочкою.

І в а н (*лагідніше*). Нащо вам гроші? Адже є, досить.

Л е щ. Надя вважає, що ще не досить.

І в а н. Гм... Так... До речі, чи нема у вас... двадцяти карбованців?

Л е щ. Це зовсім не до речі. І — багато.

І в а н (*здивовано*). Чому багато?

Л е щ. Двадцять карбованців — це двадцять процентів.

І в а н (*хоче розсердитись*). Ви... ви що говорите, шановний добродію?

Л е щ. Я вам дам десять — прошу! Не треба? Як хочете. Маю повідомити вас про новину: дочка розсильного Федякова подає на вас позов на утримання дитини.

І в а н (*обурений*). От підла! Та чим же вона доведе, що дитина моя?

Л е щ. Розуміється. Це — недовідне. Але буде ще скандал.

І в а н. Яке свинство!

Л е щ. А кур'єр Трусов думає скаржитись на вас...

І в а н. І він, тварюка!

Л е щ. Так. У нього лопнула барабанна перетинка від удару.

І в а н (*подумавши*). Пам'ятаєте, є байка — поранений лев, якого брикають осли? Це я — лев!

Л е щ. Можливо.

І в а н (*щиро*). Так, так! Вони там бояться, що я знову буду служити, і от хочуть оскандалити мене — диявольський план заздрісників... Це — люди!

Л е щ (*простягаючи гроші, серйозно*). Горе переможе- ним!

І в а н (*приймаючи папірець*). Ще побачимо! Ви, любий мій, повинні допомогти мені в цих випадках; ви, я знаю, все можете! У вас чудова голова.

(*В ідальні з'являється Надія, дуже пишно вбрана, декольте, з хрестом з червоних камінців на голій шії. Стоїть і слухає.*)

І в а н. Послуга за послугу — завтра в клубі я познайомлю вас з Муратовим, знаєте — купець, ліберал?

Л е щ. В чім справа?

І в а н. У нього в тюрмі племінник, за якісь там брошури, знайомства... Треба дати цьому племіннику посвід-

ку про хворобу, щоб його випустили... я його знаю, славний хлопець! А брошури — випадковість.

Леш (*серйозно*). Якщо славний хлопець, треба йому допомогти.

Іван. Дядя його любить і боїться за нього. Він не пожаліє карбованців триста...

Леш. Мало! Це — політика.

Надія (*входить*). Нам пора йти, Павле...

Іван (*крутячи вуса*). Яка дама, га? Сімсот чортів!

Леш (*виходячи*). Я на секунду загляну до дяді Якова...

Іван (*услід йому*). Ви подивились би на дружину, вона скаржиться на свої очі... А ти, Надіна, все гарнішаєш!

Надія. Тому, що нема дітей...

Іван (*зітхаючи*). Так, Надю, вони старять, вони спотворюють нас, батьків. Діти... як багато в цьому слові... З п'ятьох — тільки ти радуєш моє серце.

Надія (*обережно лащачись*). Бідний мій татко! Тобі стало погано жити. Колись ти дарував своїй Надіні різні гарненькі штучки, а тепер став бідненький і не можеш порадувати своє серце подарунком улюбленій донечці.

Іван (*зажурено*). Так, чорт візьми, не можу.

Надія. Знаєш що? Ти візьми грошей у дяді...

Іван. Це спробовано!

Надія. І подаруй мені дюжину панчо, пам'ятаєш, ти купував мені шовкові панчохи.

Іван. Пам'ятаю... Ех, Надю...

Леш (*входить*). Я готовий. (*До Івана, неголосно*.) А справи дяді Якова — кепські...

Іван (*тихо*). Та ну?

Леш. Серце у нього дуже погане, дуже!

Іван (*стурбовано*). Гм...

Надія. Ти, тату, повинен був би поговорити з ним.

Іван. Поговорити... Про що ж? Спадкоємець у нього один — я!

Леш (*багатозначно*). Ви певні? Ходімо, Надю...

Надія (*підставляючи батькові щоку для поцілунку*). До побачення!

Іван (*цілуючи її*). Бажаю веселитися, люба моя! Іди з богом... (*Залишившись сам, він задумливо підходить до*

буфета, наливає склянку вина, випиває і бурмоче.) Поговорити? Н-да...

(До вітальні з правого боку входить Петро, сідає в крісло, заплющивши очі й закинувши голову. Іван дивиться на годинник, відчиняє дверцята, переводить стрілку. Годинник б'є вісім. Петро розплющує очі, оглядається. Іван, насвистуючи «Боже, царя храни», стоїть посередині їдальні, похмурий і стурбований. Петро рішуче йде до батька.)

Петро *(схвильовано)*. Тату!

Іван. Ну?

Петро. Я хочу спитати тебе...

Іван. Що таке?

Петро. Це дуже важко і страшно...

Іван *(придивляючись до нього)*. Не мимри!

Петро. Можливо, це навіть гидко... але — будь ласкавий зі мною... дозволь мені бути щирим...

Іван. Ти завжди повинен бути щирим з твоїм батьком.

Петро. Я хочу поговорити з тобою, як людина з людиною...

Іван *(здивований)*. Я-ак? *(Раптом — догадався, схопив сина за плече, трусонув його і говорить докірливим шепотом.)* Ти — захворів? Уже захворів, поганий хлопчисько, а? Ах, розпутна паскудо,— уже?

Петро *(обурений)*. Облиш мене... ти не розумієш... я здоровий!

Іван *(відпускаючи його)*. Брешеш?!

Петро *(тихо)*. Прошу тебе, тато, облиш!

Іван *(з досадою)*. Так що ж ти тут торочив, дурило? Ну, кажи, в чому річ?

Петро. Потім... я вже не можу зараз...

Іван. Без фокусів, ну?

Петро *(швидко йде до вітальні)*. Не можу!

Іван *(суворо)*. Стій! Я кажу — стій!.. *(Дивиться на годинник і заспокоюється.)* Шкода, що не маю часу піти за тебе...

(Тримаючись за стіну і стільці, йде Яків.)

Іван *(дивиться на брата, з жалем цмокаючи губами)*. Що, брат, погано служать ноги, а? Так, брат, дідугани ми з тобою! Так би мовити — два воїни, потомлені в боях...

Я ків (*дуже схвилюваний; говорячи, він заїкається*).
Послухай... я вийшов на твій голос...

Іван (*вибачаючись*). Так, я тут крикнув. Не можна, знаєш, — батько! Ти — сядь. Ти пам'ятаєш, — два гренадери... (*Розчулено, але фальшиво співає*.)

У Францію два гренадери
З полону російського йшли...
Обидва вони...

(*Забув слова*.) Та-ак... Але, пробач, Яша, я вже йду...

Федосія (*іде*). Чого ти, Яша, ходиш сам, ще впадеш... ах ти...

Я ків. Будь ласка, лишись — я прошу!.. Мені треба поговорити з тобою...

Іван (*глянувши на годинник*). Не можу, друже! Мені конче треба йти, так...

Я ків. Це важливо... Я хочу говорити про Любу...

Іван (*нахмурившись*). Гм... Ти такий слабкий сьогодні. Мені теж треба багато про що говорити з тобою... про дітей... і ще про всяке там... (*Рішуче*.) Але — не сьогодні! Завтра, Якове! Так, завтра, друже мій! (*Виходить, раніш ніж брат встигає сказати йому*.)

Я ків (*услід*). Іване, може, завтра я... (*Махнувши рукою, іде до себе*.)

Федосія. Знову пішов круг себе! (*Іде, в'язання волочиться за нею*.) Прожив вік каменем — ні росту, ні насіння — чого шукати тепер? Скарби шукають — по полях гасають... А я наглядай за вами... стережи та бережи... (*Виходить*.)

(*У вітальню швидко вбігає Віра, вона тягне за руку Якорєва. Це молодий чоловік у формі околдочного, вродливий. Слідом за ним іде Петро, понурий і нервовий*.)

Віра. Сідайте і продовжуйте.

Якорєв. Вам не боязко?

Віра. Все героїчне трошки страшне, але — так і треба!

Якорєв. Вірно. Ну, так, значить, він вистрілив у мене, я зразу ж відповів йому з мого нагана і кинувся на землю, щоб лежачи краще стріляти, і намагаючись влучити йому, pardon,* в живіт, щоб заподіяти важку

* Вибачте (*франц.*) — Ред.

рану. Після третього пострілу один з тих, хто нападав, згодом він виявився учнем художньої школи Миколою Уховим, був мною поранений легко в коліно...

В і р а (*махаячи руками*). Не так, не так!

Я к о р е в (*здивовано*). Даруйте, що ви! Звіртеся з протоколом... я вам принесу копію!

В і р а (*переконано*). Не треба говорити так, як у протоколі! Не треба, розумієте?

Я к о р е в (*усміхаючись*). Але якщо відступити від нього, тоді буде неправда!

В і р а (*тупаючи ногою*). Ах, який ви! Петре, поясни йому, як треба розказувати страшно...

Петро (*незадоволено*). Тобі, Якорев, пора б перестати про це...

Я к о р е в. Чому ж? Дивно.

Петро. Нічим тут пишатися...

В і р а. Неправда, Петько!

Я к о р е в (*ображений*). Як нічим? Я ризикував своїм життям, і ти, дворянин, повинен розуміти...

Петро. А я — не розумію. Не хочу. А коли зрозумію, то, може, не подам тобі руки...

В і р а. Петько, що таке?

Я к о р е в (*підводячись*). Ти почав зазнаватися, Петре. Якщо ти пишаєшся тим, що кінчаєш гімназію, а мене виключили, то я вважаю себе ображеним...

В і р а (*радісно*). Bravo! От бачите, Якорев, ви можете говорити, як справжній герой, благородно, палко...

Я к о р е в (*підвищуючи тон*). Твою поведінку я називаю свинством.

В і р а. Ай, не треба лаятись!

Петро (*байдуже*). Іди ти к чорту! Дуже мені треба знати, як ти думаєш про мою поведінку... Перестріляв якихось хлопчаків — а стріляв з переляку...

В і р а. Неправда, Петько!

Я к о р е в (*обурений*). Я? З переляку?

Петро (*ліниво*). Звичайно. Злякався і давай палити без усякої потреби...

Я к о р е в (*погрожуючи*). Це, мій друже, слова серйозні.

Петро (*до сестри, глузливо*). Його під суд треба віддати, а ти, дурна, захоплюєшся — герой!

В і р а (*розгублено*). Так, герой... він — герой, тільки не вміє розказувати...

Якорев. Я йду, Віро Іванівно! З тобою, Петре, я поговорю потім! Я теж — дворянин...

Петро (*усміхаючись*). Дуель, чи що?

Віра (*в тихому захопленні*). Справді? Якорев, невже дуель? Петю, любий!

Якорев (*багатозначно*). Я подивлюсь... подумаю... (*Іде.*)

Віра (*проводжаючи його*). Чудово, Якорев, ви — благородна душа! Це правда — Петька загордився. Він познайомився з якимсь добродієм, можливо — революціонером, і з того часу...

(*Виходять. Петро підходить до буфета, наливає горілки, п'є. Із своєї кімнати, квапливо, як тільки може, іде Яків.*)

Яків. Дай мені води, Петю.

Петро. Це — горілка.

Яків. Горілка? Нащо ти п'єш?

Петро. Так. Мабуть, від зубного болю.

Яків. Е-ех, Петю! Дай швидше води...

Петро (*подаючи воду*). Хтось плаче?

Яків. Так.

Петро. Мама?

Яків (*виходячи*). Люба...

Петро. Давай, я віднесу воду...

Яків. Ні. Ти не ходи туди...

Петро (*грубуvато*). Я не збираюсь...

(*Входять Софія і пані Соколова — сива дама із змученим обличчям, тримається прямо, говорить неголосно, з великою внутрішньою силою, і мимоволі викликає повагу до себе.*)

Соколова. Ви розумієте, чого я прийшла?

Софія (*не знає, як поводитись*). Я одержала вашого листа... Петю, будь ласка, залиш нас...

(*Пильно дивлячись в обличчя Соколової, Петро підходить до неї, вона теж дивиться на нього. Петро, вклонившись, хоче подати їй руку, Софія стає між ними.*)

Софія (*метушливо*). Прошу тебе, Петю! Будь ласка, сідайте...

(*Петро виходить.*)

Соколова (*не сіла. Говорить спочатку твердо, під кінець не може стримати хвилювання, але голос її звучить*

владно). Я прийшла сказати, що мій син не винен, він не стріляв у вашого чоловіка — ви розумієте? Мій син не міг зробити замах на життя людини... він не терорист! Він, звичайно, революціонер, як усі чесні люди в Росії...

Софія (*повторює, наголошуючи на слові «чесні»*). Як усі чесні люди?

Соколова. Так. Вам це здається неправдою?

Софія (*не зразу*). Я не знаю.

Соколова. Чоловік ваш помилився, вказавши на нього. Помилка зрозуміла, коли хочете, але її необхідно виправити. Син мій сидить у тюрмі п'ятий місяць, тепер він захворів — от чому я прийшла до вас. У нього погана спадковість од батька, дуже нервової людини, і я, — я боюсь, ви розумієте мене? Зрозуміле вам побоювання за життя дітей? Скажіть, вам знайомий цей страх? (*Вона бере Софію за руку і дивиться їй в очі. Софія розгублено нахилив голову, кілька секунд обидві мовчать.*)

Софія (*з напруженням*). Ми одержали заву терористів... вони заперечують участь вашого сина...

Соколова. І цього, я гадаю, досить для порядної людини, щоб визнати свою помилку...

Софія (*тихо*). Не говоріть зі мною... так суворо!

Соколова (*не зразу*). Я прошу пробачити мені.

Софія (*зітхаючи*). Мені здається, ми можемо говорити інакше...

Соколова (*нахилившись до неї*). Так, як дві матері... Адже я не помиляюсь, відчуваючи, що ви переконані в помилці вашого чоловіка, що у вас є бажання допомогти мені?

Софія (*хвилюючись*). Так! Так, я хотіла б... дуже хочу! Я не вірю, що стріляв ваш син, я й раніш мала сумнів, але тепер — бачу вас — не вірю!

Соколова (*потискує їй руку*). Ви — мати, ви не можете помилятися, коли мова йде про долю сина...

Софія (*лякливо, недовіжливо*). Не можу помилятися, я?

Соколова (*просто*). Мати завжди справедлива, як життя...

Софія (*болісно посміхаючись*). О, це невірно! Це... красиво сказано, але, боже мій, я — справедлива?

Соколова (*настійливо*). Мати справедлива, як жит-

тя, як природа... Усі діти близькі її серцю, якщо це здорове серце...

Софія (*сумно*). А! От бачите — здорове серце...

Соколова. Мати — ворог смерті. Ось чому ви хочете допомогти мені врятувати сина...

Софія (*тоскно*). У мене — теж діти, і вони — теж хороші, повірте мені! Я вперше бачу ваше обличчя, але мені здається — я давно знаю вас... Це дивно, але я почуваю вас, як сестру...

Соколова (*просто*). Ми всі сестри, коли нашим дітям загрожує небезпека.

Софія (*дуже хвилюючись*). Як дивно ви говорите... Ви — сильна.

Соколова. Я — мати...

Софія. О! Я хочу врятувати вашого сина... Може, це навчить мене допомогти моїм дітям... Але — чи можу я? Чи зумію?

Соколова. Я прийду післязавтра вранці — добре? Переконайте вашого чоловіка вислухати мене спокійно...

Софія. Переконати чоловіка? (*Тихо*.) Що ви думаете про цю людину? Це — дуже погана людина, так?

Соколова (*спокійно*). З усього, що я знаю про нього — так, дуже...

Софія (*винувато посміхаючись*). Мені сорок п'ять років — я смішна і жалюгідна, правда? Так питати про людину, з якою прожила все життя, — безглуздо? У мене дорослі діти...

Соколова (*лагідно*). Але чи давно ви відчули себе матір'ю?

Софія. О, мені було вісімнадцять років, коли...

Соколова. Я говорю про почуття духовної спорідненості з дітьми...

(*Софія злякано дивиться в обличчя їй і заперечливо хитає головою, видимо, не розуміючи слів Соколової.*)

Соколова (*після паузи*). Пробачте мені, я розхвилювала вас...

Софія (*тихо*). Ні, не те...

Соколова (*іде*). Одне запитання: ваш син хотів привітатися зі мною, мені здалось — ви перешкодили цьому... навіщо?

Софія. Не знаю... Може, побоялась. Люди завжди так охоче ображають одне одного...

Соколова. Які сумні очі в нього...

(Обидві виходять. В ідальні з'являється Петро, збуджений, дивиться услід їм. Входить Олександр, у формі і в шапці.)

Олександр *(сердито)*. Батько дома?

Петро. Поїхав у клуб.

Олександр. Де мати?

Петро. Навіщо тобі?

Олександр *(кричить)*. Що за питання?

Петро *(з досадою, але лагідно)*. Ну, не кричи! Який ти чудний...

Олександр. Що?

Петро. Навіщо здаватися гіршим, ніж є?

Олександр. Що за грубощі?! Я тобі вуха намну, осел!

Петро *(відступаючи)*. Олександр, послухай...

Софія *(швидко входить)*. Облиш!

Олександр *(обурений)*. Він мені грубіянить!

Софія *(схвильовано)*. Ти не маєш права битися!

Петро. Він, мамо, хоче набити собі руку для практики по службі.

Олександр. Чуєте? Якщо ви не вмієте виховувати його, батькові нема часу, то повинен я, по старшинству...
Иди геть, ти!

Петро *(виходячи, з усмішкою)*. Іду, брате мій...
любий мій брате...

Олександр. Поговори ще!.. Послухайте, мамашо, ви поставили мене в ідіотське становище: я повинен почастивати товаришів, відсвяткувати свій вступ до їх товариства, а де ж гроші? Де гроші, питаю я?

Федосія *(іде)*. Сонюшко, іди-но...

Софія *(тихо і лагідно)*. Саша, грошей нема! Все, що можна було заставити,— заставлено...

Олександр. Але ви мусите зрозуміти, що не можу ж я брати хабарі з перших днів служби!.. Ви повинні звільнити мене від цієї необхідності, а не штовхати на неї...

Софія *(тихо, з тугою)*. Що ж мені робити, що? Голубчику Саша...

Федосія. Сонюшко, там Люба плаче.

Олександр. Мені набридли жалісливі слова, я говорю серйозно!

Федосія. Ти, бусурмане, скинь шапку! Перед ма-

тір'ю треба, як перед іконою стояти... а ти — ач, вирячився!

Олександр (*зриваючи шапку*). Иди ти к...

Софія. Ти говориш погано, Олександр! Адже перед тобою — мати!

Олександр. Треба пам'ятати не те, що ви моя мати, а що я — ваш син — маю право на вашу допомогу. Невже вам незрозумілий ваш обов'язок допомогти мені стати на ноги? Потрібно принаймні двісті карбованців; від цього залежить хід моєї служби, кар'єра, гідна дворянського імені і честі.

Софія (*посміхаючись*). Ти — розумний, Саша! Ти дуже переконливо говориш...

Олександр (*обурюючись*). Ні, ви облиште ці *façons de parler*... * Мені потрібні гроші, а решта все, *pardon*, комедія!

Софія. Олександр! Схаменися ж... Де я візьму грошей?

Олександр. У дяді, це ясно!

Софія. Ми його обібрали вже... Мені соромно просити.

Олександр (*із злою іронією*). Як стійко ви захищаєте інтереси дяді Якова! *Parole d'honnneur* ** — це може здатися підозрілим кому-небудь...

Софія. Що? Що ти говориш?..

Олександр. Е, годі вам! До чого тут драматичний шепіт? Я — не хлопчик...

Софія (*з жахом, тихо*). На що ти натякнув?!

Олександр. Які там натяки! Я знаю — дядя не може відмовити вам.

Софія. Чому? Саша, чому?

Олександр (*почуваючи, що він зарвався*). Ну, ви це знаєте...

Софія (*раптом, твердо*). Тобі сказав батько? Невже він сказав тобі?

Олександр (*заспокійливо*). Ну, так! Ви знаєте — тато балакучий. Але ж нічого страшного нема в усьому цьому... Яка жінка не захоплювалась?..

Софія (*гнівно*). Мовчать!

(Олександр злякано встає. Він вперше бачить гнів матері і здивований.)

* Церемонії (*франц.*) — Ред.

** Слово честі (*франц.*) — Ред.

Софія. Твій батько... ти розумієш...

Олександр. Це мені нецікаво...

Софія. Ти розумієш — хто твій батько?

Олександр (*виходячи*). Ні, ви мені дайте спокій... у мене є свої завдання...

Софія (*стоїть, наче кам'яна, з жахом на обличчі дивиться в куток і питає тихо*). Це ти, господи? Твоя всевладна рука? За що ж? За що?

Федосія. Чого він розходився, а? Сонюшко!

Софія (*тихо і наче дитина*). Няню... няню...

Федосія. Чого це я прийшла, Сонюшко... Ось, останненький мій...

(*Іде Петро. У нього обличчя ясне, здивоване, він якимось випростався.*)

Петро (*обережно підходячи до матері*). Мамо, пробач мені, я чув, що говорила ця жінка... не все, але чув... ти не гнівайся...

Софія (*глухо*). Подожди...

Петро (*не помічаючи стану матері, ходить по кімнаті, збуджений*). Яка вона велична, а? Ось — мати, такі!

Софія. Як? Що ти сказав?

Петро. Ось мати, сказав я. Наче з іншого світу.

Софія (*тихо*). Це копір мені?

Петро (*швидко*). Ні, мамо, їй-богу, ні! Це я... так, просто...

Софія. Ти мене любиш?

Петро (*просто, думаючи про щось інше*). Звичайно, мамо!

Софія (*голосно*). За що?

Петро (*так само*). Люблю, а за що — як це скажеш? Але яка вона надзвичайна, правда ж? Вона — горда, мамо! Мамо, познайом мене з нею, мені так хочеться бути знайомим з хорошими, з іншими людьми.

Софія (*сумно*). З іншими, з хорошими?

Федосія. Не люблю я його, Олександра того!

Петро (*сконфужений*). Ти, мамо, невірні зрозуміла... я не про тебе думав...

Софія. Любий мій хлопчику — я заслужила... Куди ви? Що таке?

(*Любов веде під руку Якова, обличчя у неї суворе, стомлене, Яків схвилюваний, він благально дивиться в обличчя Любові. Бачачи їх, Софія мимоволі встає.*)

Яків (*тихо*). Тихше, Любо, дорога моя... ти оціни цей момент... ти задумала, я не знаю, справді, що це буде... От, Соню, вона веде мене... Петю, голубчик, на хвилинку вийди, прошу тебе...

Федосія. Знову цей виповз, ах який! Сонюшко, Люба все плаче, от я чого прийшла...

Петро (*виходячи, похмуро*). Ходімо, нянько...

Яків. Ми повинні поговорити... розв'язати одне питання, пробач... Соню, вона все знає, Люба... я казав тобі — вона все зрозуміла...

Софія (*сіла. Глухо*). Ну, що ж, Любо... Ти... Чого ти хочеш...

Любов (*тихо*). Мамо, він мій батько?

Яків (*теж тихо*). Треба відповісти, Соню.

Любов. Це мій батько?

Софія (*опускаючи голову, тихо*). Я не можу сказати... ні — так, ні — ні...

(Всі троє мовчать. Любов опустила на підлогу, покляла голову на коліна матері. Яків стоїть, тримаючись за спинку стільця. Потім говорять весь час тихо, немов у домі хтось помер.)

Софія. Я тільки так скажу: були в моєму житті світлі, чисті дні — це дні твоєї любові, Якове...

Яків. Нашої любові...

Софія. Тільки один раз я була людиною, вільною від бруду, — в дні твоєї любові.

Яків. Соню, нашої любові!..

Софія. Хіба я тебе любила, якщо не пішла з тобою, коли ти кликав? Я проміняла любов на звичку — от я покарана за це...

Любов (*твердо*). Мамо, мій батько — він! Я це знаю.

Яків. Так. Соню. Вона — знає!

Софія (*обережно голублячи дочку*). Хай так... але що ж далі?

(Мовчать.)

Федосія (*посміхаючись, дивиться на них*). От і побалакайте дружненько...

Любов (*тихо, з розпачем*). Мамо, чому я каліка?

Яків (*ласкаво і сумно*). Ти б не повинна пам'ятати про це в святую хвилину, коли воскресла померла любов...

Любов (холодно). Нема хвилини, коли б я не почувала свого каліцтва, батьку!

Софія (повільно). І в мене нема такої хвилини...

Любов. І хіба це любов воскресла, батьку? Ні, це виявилась помилка, може, і...

Яків (благально). Не будь жорстокою, Любо!

Софія. Ти думаєш, вона не вистраждала права на це?

Любов (тихо, сумно). Мамо, мамо... як мені тебе жаль!

(Пригнічено мовчать.)

Федосія. А ти б, Яша, смішне щось розказав... Пам'ятаєш, як бувало ви з Андрюшею Рязановим комедію грали... і Сонюшка теж... ще тоді Люба не народилась, а Надя на кір хворіла... а полковник Бородулін, хрещений її, у той час...

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Їдальня, велика незатишна кімната. На столі рештки сніданку, навколо стола безладно розкидані стільці. Іван, в тужурці, ходить по кімнаті, Софія миє чайний посуд. Федосія прибирає його в буфет.

Іван. Що — вона пристойна жінка, ця Соколова?

Софія. До неї відчуваєш повагу.

Іван (*скептично*). Ну, повагу! (*Подумавши.*) Одначе треба буде надіти новий мундир.

Софія. Він у позичковій касі.

Іван. Ф-фу, чорт! Ви скоро й мене туди потягнете!

Софія (*спокійно*). За нас з тобою там не дадуть і шеляга.

Іван. Без іронічних жартів! Хто розорив мене? Твої вбрання і примхи!

Софія (*стримуючись*). А також твоя гра, твої любовниці і гульбощі...

Іван (*зупиняючись, дивиться на неї, знизує плечима, говорить спокійно*). Я не хочу суперечок; мені треба зустріти цю жінку цілком коректно, моя розмова з нею, певно, буде відома всьому місту, а якби не це, ти, моя люба (*свариться на неї пальцем*), почула б кілька теплих слів...

Федосія (*бурмоче*). Загарчав вояка...

Іван. Характер у тебе стає нестерпний. Ти брутальна, як прачка, і зла, як чорт, якому прищикнули хвоста. Я надто стомився для того, щоб терпіти твої вихватки, я

вимагаю спокою! Я повинен берегти свої сили для дітей...

Софія (*холодно*). Ти занастив дітей!

Іван (*грубо*). Не смій говорити так!

Софія (*зітхаючи, твердо*). Ми з тобою занастили дітей, так! Подивись, які вони нещасні...

Іван. Ага, твоя горбата! Але мої діти — поважають мене!

Софія. У Петра назріває огида до нас... Надія — похитлива тварина, без розуму і серця...

Іван. Як ти. Ти була такою ж!

Софія. Олександр розбещений тобою, Віра — бідна, дуренька дівчинка...

Іван. Ти не вмiла виховати їх, ти!

Софія. Я знаю, в чому я винна.

Іван. Чого ти хочеш від мене, скажи, чого?

Софія (*кидаючи рушник*). Слухай, ти десять років боровся проти дітей...

Федосія. Ну, от, почали...

Іван (*посміхаючись*). Що таке?

Софія (*сильніше*). Обшукував, хапав, садовив у тюрми — кого?

Іван (*здивований*). Це — лібералізм, чи що? Ти марйш! Стара, не сміши мене!

Федосія. Сто років лаєтесь... пора б уже втомитися...

Софія (*тоскно*). Ти вбивав хлопчиків. Одному з убитих було сімнадцять років. А дівчина, яку ви застрелили під час обшуку! Ти весь у крові і все це кров дітей, кров юності, так! Ти сам не раз кричав: вони хлопчиська! Пам'ятаєш?

Іван (*зляканий, не розуміє*). Софіє, що з тобою? Це жахливо!

Софія. Так, жахливо!

Іван. Ти зібрала всі наклепи і брехню... та хіба тільки самі молоді йдуть проти порядку? Нарешті, ти говориш небезпечні речі! Якщо тебе почує Петро або Віра...

Софія. З боягузтва чи зо зла — ти зробив підлість...

Іван (*розгублюється*). Софіє, я — дворянин, я не дозволю...

Софія. Ти показав на юнака, який нібито стріляв у тебе... ти знаєш, бачив — це стріляв він? Він?

Іван. А, розумію! Тебе настроїла його мати...

Софія. Ти скажеш по-чесному, ось тут, перед іконою, мені в очі, що він стріляв?

Іван (*гнівно*). Досить! Я все зрозумів! Я їй — покажу!

Федосія. Охо-хо... Розійшовся кум, розгубивши ум...

Софія (*підійшовши до чоловіка*). Іване, ти повинен сказати жандармам, що ти помилився, не цей юнак стріляв у тебе — ти скажеш!

Іван (*зляканий її тоном*). А... якщо не скажу?

Софія. Скажеш! Христа ради прошу...

Іван. Це огидно! А коли я певний, що винен він?

Софія. Неправда! Я не до серця твого звертаюсь — марно кричати в пустоту, — я кажу тобі: або ти признаєшся в своїй помилці, або я розповім про тебе Петрові й Вірі... Ради дітей, Іване!

Іван (*вагається*). Це насильство наді мною! Це безумство!

Софія (*слабіючи*). Зроби, як я кажу, — ти сам собі здаватимешся кращим, чеснішим...

Іван (*одмахуючись від неї*). Годі! Мені, звичайно... та чорт з ним, з цим пройдисвітом. Справді, я не певен, що він стріляв... але хто-небудь стріляв же! Я, нарешті, припускаю — не він! Але все-таки робити мені таку сцену через дрібниці — це безумство, Софіє!

Софія (*стомлена від напруження, тихо*). Все мое життя — безумство... і твоє теж...

Федосія (*бурмоче*). Няньчила-водила, всю си-
лоньку згубила...

(*Петро іде.*)

Іван (*знижуючи плечима*). Звідки це в тебе? Гм... чого тобі треба, Петре?

Петро. Нічого.

Іван. Гм... Чому ти не в гімназії?

Петро. Не пішов туди. А ви — сварились?

Іван (*скипівши*). Ти смієш так питати?..

Софія (*слабо*). Петю, не треба...

Петро (*спокійно*). А чому не смію, тату?

Іван. Бачиш, Софіє? Ага!

Петро (*сумно посміхаючись*). Хіба мені однаково, як живуть мої батько і мати?

Іван (*не знає, як йому поставитись до сина*). По-перше, ти — ще хлоп'я...

Петро. І так далі... Скажіть, правда, що Віру вирішено віддати заміж за Ковальова?

Іван (*здивовано*). Стривай... тобі яке діло?

Софія. Це ще не вирішено, Петю.

Петро. А Вірка плаче, бідолашна!

Іван (*знижуючи плечима*). Я нічого не розумію!

Петро. Тату, ти називав Ковальова мерзотником...

Іван. Я? Коли?

Петро. Не один раз.

Іван (*дивиться на дружину і сина*). Це — що? Допит? Батькові? Мені? Ні, панове, до цього я... ви не доросли... (*Виходить*.)

Федосія (*посміхаючись*). Ну, все висипав, пішов ще назбирувати...

Петро (*помовчавши*). Дітям не годиться відповідати на їх запитання, я забув...

Софія (*задумливо*). Тут, я думаю, є... деякий сенс...

Петро. Я хотів би спитати батька — чи чесна він людина?

Софія (*тривожно*). Не говори так, Петю, не говори!

Петро. Чому? Тому, що це мучить тебе? Мамо, адже це зайва річ мучити людей, правда ж?

Софія (*швидко*). Так! О, так! (*Подумавши і тихше*.) А може, ні...

Петро (*лагідно*). У тебе так і ні живуть надзвичайно дружно: вони завжди разом! Це — зручно?

Софія (*тихо*). Болісно і страшно, Петю!

Петро. Мені теж здається, що болісно... Я, мамо, більше не піду в гімназію...

Софія. Але як же? Треба ж учитися!

Петро. Але — чого ж, мамо, вчитися? Найцінніше, про що я там дізнався до цього часу, це про батька... про нього я все знаю досить... досить для того, щоб...

Софія. Петю, ради бога! Мовчи!

Петро. Добре! Хоча — бог... Що таке бог, мамо? Ти знаєш?

Софія (*у розпачі*). Я нічого не знаю... нічого, рідний мій!

Петро (*помовчавши*). Все це дивно. Ти не любиш батька, не поважаєш його, але ти спиняєш мене, коли я

хочу сказати про нього те, що думаю. Чому? Чому так, мамо? Адже ти сама розповідала мені про нього!

Софія. Я не повинна була робити цього!..

Петро. Щоб не мучити мене? Як ми одначе жаліємо одне одного! Але, мені здається, наша жалість — найгірше, що можна вигадати, мамо.

Софія (*тихо*). Може, ти правий, мій друже... так!

Петро. Твій друг? Вперше чую це... (*Помовчавши— до Федосії.*) Няню, ти смерті боїшся?

Федосія. А тобі яке діло?

Петро. Боїшся?

Федосія. А тобі що? Не твоє це діло!

Петро. Мені хочеться знати...

Софія. Петю, перестань...

Федосія. Боятися мені нічого — я смерті не скривдила, нікого не скривдила. А ти не загравай, молодий ще жарти жартувати...

Софія. О, боже мій...

Петро (*тихо*). Ти, мамо, скажи батькові, що я не буду ходити в гімназію. Мені говорити з ним... важко, ми погано розуміємо один одного... Скажи—я дав ляпаса Максимову, коли він назвав батька звіром і падлюкою... Тепер я розумію, що незаслужено образив цього хлопчика... Хоча він неправий — який же звір батько? (*Повільно і задумливо.*) Який він звір...

Софія. Це нещасна, слаба людина...

Петро. Яка все життя командувала людьми, каже дядя Яків. Облишмо це, а то мені хочеться говорити про життя, в якому командують нещасні слабі люди... і про людей, які дозволяють командувати собою... і — як назвати таких людей?.. Я питаю про це Кирила Олександровича.

Софія (*думаючи про щось інше*). Хто це?

Петро. Я казав тобі про нього... ще ти назвала його повітроплавцем, пам'ятаєш? Я теж хочу бути повітроплавцем — літати мимо повітряних замків... Вірка іде... Дивись, мамо, яке у неї смішне обличчя.

Віра (*збуджено*). Мамо, щоб ти знала — я втечу з дому, але заміж за цього бовдура не піду!

Софія. Адже нічого ще не вирішено, Віро... Я не встигла поговорити з батьком...

(Петро підійшов до буфета, налив собі вина і п'є; цього не помічають, він стукає склянкою, крякає.)

Віра. Не встигла! І не встигнеш! І він тебе не буде слухати...

Софія. Ти даремно гарячишся!.. Петю, навіщо?

Віра. Даремно? Дуже вам вдячна! Мені наказують: Віро, будь дружиною червонопикого, лисого чоловіка з великим животом і зеленими вусами,— а я що ж? Повинна сказати — пегсі та поцілувати татову ручку?

Іван (*в мундирі, з орденами*). Що? Скаржитесь при-скакала? Не допоможе! Я вирішив...

Віра (*крізь сльози*). Ви, тату, помітили, що у нього зелені вуса?

Іван. Ну, не дурій! Будь розумною. Дивись: чоловік Надії теж некрасивий, а вона — щаслива! Це серйозно,— шлюб!

Віра. Так, так, вуса, серйозно, зелені! Ви подарували б йому своєї фарби для волосся...

Іван. Моеї... Що таке?

Віра. У вас хоч лілова, це оригімальніше...

Іван (*тихо, але грізно*). Ти з ким жартуєш, дівчисько, га?

Петро (*виходячи з кімнати*). Мамо, чи можливий трагічний балаган?

Іван (*кричить*). Софіє, чорт забери! Ти повинна покарати її! Що ви — знущаетесь з мене?

Федосія (*бурчить*). Загорлали! Заплакали! Ах, невгомні! (*Іде геть.*)

Віра (*плаче*). Це ти знущаетесь з мене! Ну, навіщо тобі Ковальов, навіщо? Адже досить одного Леща, щоб усе в домі було огидне!

Софія. Ось ти казав, що діти люблять тебе...

Віра. Так, тату, ми тебе любимо... але ми не поліцейські солдати...

Іван (*розгублено дивиться на всіх*). Просто змова, змова проти батька!

Любов (*входить*). Мамо, тебе кличе батько... Що з тобою, Віро?

Віра. Ти знаєш...

Іван (*здивований*). Батько? Який батько?

Любов. Ти даремно плачеш, Віро...

Іван. Прошу не повчати її! Віро, марш звідси! Ні, ти зостанься, Любов... так...

Любов. Чого вам треба?

І в а н. Дай мені зміркувати...

(Дивляться одне на одного; Іван — видно, не розуміючи, навіщо він її зупинив, Любов — спокійно дожидаючи.)

І в а н. Ти сказала — батько... Це хто ж?

Л ю б о в. Мій батько.

І в а н *(роззублено)*. Ага-а... так! Значить, ми з тобою — чужі?

Л ю б о в. Ми не були рідними.

І в а н. Так, ти ставилась до мене вороже!

Л ю б о в. Я трохи розумніша за інших.

І в а н. Ти... ти навдивовижу зла людина!

Л ю б о в. Як усі каліки.

І в а н *(збуджуючись, з пифосом)*. Це ти прищепила моїм дітям дух протиріччя, ти навчила їх не поважати мене... і навіть матір довела майже до божевілля... безперечно — ти! Тепер — все ясно, я бачу скрізь твою мстиву руку...

Л ю б о в. У вас схоже на мелодраму.

І в а н *(переконуючи сам себе)*. Я довго думав — де зло?

Л ю б о в. Ви б давно могли знайти його, якби хоч раз глянули на себе серйозно...

І в а н. Ні, зажди...

Л ю б о в *(спокійно)*. Послухайте, нам нема про що говорити.

І в а н *(заклопотано)*. Але що ж тепер буде?

Л ю б о в. Я піду звідси.

І в а н. Підеш? Гм... Куди?

Л ю б о в. Це вже моє діло. Нам нема за що дякувати одне одному, правда ж? *(Іде.)*

І в а н *(дивиться услід їй, сумно хитає головою і щиро бурмоче)*. Яка злоба, а? О, боже мій... Ось де знаходиться поживу анархія і таке інше... Ось воно... Який я самотній, боже мій! Який я самотній, господи!

Надія *(входить)*. Ти тут, мій милий воєводо? Що це ти бурмочеш? Молишся?

І в а н. Ех, Надю, Надю! Не смійся з цього.

Надія *(весело)*. Молись, батьку! Тобі є за що дякувати богам.

І в а н *(сумно)*. Він мене забув...

Надія. Уяви собі — ні ще!

І в а н *(задумливо)*. Ти що-небудь знаєш?

Надія. Здається, тобі дадуть місце справника...

Іван (*гордо ударивши себе в груди*). Я, Коломійцев, поліцеймейстер, — у справники? Ніколи!

Надія. Ах, тату, яка ти, по суті, дитина!

Іван. Надіє, — нізащо!

Надія. Любий, гордість — прекрасна, але треба ж їсти! І як це смачно — їсти з гордістю зароблений, шматок хліба...

Іван. Я завжди так їв мій хліб!

Надія. І викормив ним твою Надю... Знаєш що? Зроби так, як робили якісь рицарі, — крок назад...

Іван (*міркуючи*). В справники... гм...

Надія. І зразу — два кроки вперед!

Іван. Два? Два — вперед?

Надія. Ну, так — два!

Іван. Це, знаєш, ідея! Ого? В наш час, коли енергійна людина — все, це можливо!

Надія. Непогано, татку?

Іван (*зітхаючи*). Т-так! Ти — просто чудова! Щасливчик цей Лещ, хай йому чорт!

Надія. Навіщо бажати йому погане? Він так старається для тебе.

Іван (*весело*). Ну-ну-ну! Ти що — серйозно закохана в нього?

Надія. Це мій секрет.

Іван (*підморгуючи*). Але ж він морда, між нами кажучи!

Надія (*прикидаючись ображеною*). Татку!

Іван. Сазан якийсь, а не мужчина. Скажи, у тебе нема маленького бажання наставити йому роги, е?

Надія. Хіба можна говорити з дочкою про такі грішні речі? (*Затуляє вуха.*) Я не хочу слухати.

Іван (*бере її за руки*). А може, вже?

Надія. Облиш мене, аморальний батьку мій!

Іван (*регоче*). Ні, ти скажи, сазан з рогами, а?

(*Надія, сміючись, виривається з його рук.*)

Олександр (*входить, трохи напідпитку*). Тут сміються? Вражений! Воужоу, рара! * Сестрице, ручку!

Іван (*милючись сином*). Ти глянь, який бравий хлопець!

---

* Здрастуй, батько! (*франц.*) — Ред.

Надія (*стаючи поруч з братом*). Ми — непогана пара, тату?

Іван (*розчулено*). Так, дітки, так! Тільки ви двоє втішаєте мене — здорові, веселі, прості...

Надія (*до брата*). Знаєш, батько напевне дістане місце справника.

Іван (*підморгуючи, як про вирішену справу*). Тимчасово... як шабель, з якого я ступну кудись вище, вище!..

Олександр. Факт, Надю?

Надія. Прокурор обіцяв чоловікові.

Олександр. Йй-богу, цей Лещ — наш добрий геній!

Іван. Сазан? Він молодець-риба!

Олександр. Ти, тату, візьми мене в помічники собі.

Іван. А що ти думаєш? Знаменита ідея!

Олександр. Удвох ми влаштуємо там рай земний. Маленьке таке містечко, молодички, купчики, і над ними — боги і царі — *rége et fils!* * Ідилія в прозі!

Надія (*хитаючи головою*). Уявляю, чого ви там на-коїте!

Олександр. Ба! Хіба ми гірші за інших!

Лещ (*іде*). Можу взяти участь у вашій бесіді?

Олександр. Ось — геній дому!

Іван (*потискуючи руку Леща*). Надія сказала мені...

Лещ (*незадоволений*). Ну, розуміється! Вона завжди на місці злочину за півгодини до вбивства.

Надія (*грайливо*). Пашка!

Олександр. Які у вас веселі дотепи!

Лещ (*до Івана*). Нам треба поїхати до товариша прокурора Лепелетьє, подякувати йому за справу з розсильним.

Іван (*радісно*). Уже? Мій друже, спасибі вам, спасибі!

Надія. Тату, красиве прізвище — Лепелетьє?

Іван (*дивиться на неї*). Лепелетьє? Звичайно... (*Раптом догадався про щось, сміється*.) Ле... Лепелетьє? Авжеж...

Лещ (*сухо*). Не розумію причини сміху!

Надія. Не плакати ж від радості!

Іван (*стримуючись*). Я... я радий, друже! Все йде прекрасно, і я — радий!

* Батько і син! (*франц.*) — Ред.

Лещ. Вам, розуміється, треба бути готовим зробити витрату деякої суми... Майте на увазі — при вступі на службу треба буде карбованців сімсот, краще — тисячу...

Іван (*стаючи серйозним*). Ого! Мм... це важко...

Олександр. І двісті мені...

Віра (*заглядаючи в двері*). Надіє, іди сюди...

Надія. Чого тобі треба?

Віра. Тебе...

Надія. Ну, зажди... Я зайнята!

Іван. Надю, піди поговори з нею про Ковальова! Дівчисько не розуміє суті справи...

Надія. Іду. Приємно буде гульнути на її весіллі!

Лещ (*настійливо*). Отже — про гроші!

Іван (*зітхаючи*). Де їх дістати?

Олександр. Чому не заставити цей дім?

Іван. Але ж це дім брата!

Лещ. Хіба для дяді Якова не існують родинні взаємини? Скільки я знаю — він не егоїст, і до того ж дні його життя, як то кажуть, злічені...

Олександр. Логічно!

Іван. А потім — ми повернемо йому гроші! Адже я напевно одержую місце?

Лещ. Розуміється. У вас — ім'я, добре минуле по службі. Всі оці... непорозуміння ваші — уже згладжуються... Але, візьміть до уваги, треба триматися твердо! Часи анархії минають, уряд відчуває себе в силі відновити належний порядок — він вимагає від своїх агентів міцної руки...

Олександр (*солідно*). Так, нарешті вони опам'яталися там, у Петербурзі!

Іван. Триматись твердо? Це я можу! Але от що, любий мій, — порадьте, що мені робити?

Лещ. Дістати якнайшвидше гроші.

Іван. Гм! Це так, я знаю, а от до мене сьогодні прийде Соколова, мати того...

Лещ (*суворо*). Навіщо?

Іван. Вона, бачите, хоче, щоб я заявив, що помилився... що я не певен, хто стріляв...

Олександр (*усміхаючись*). Навряд чи це буде дотепно!

Лещ. Що ж ви хочете зробити?

Іван. Та я... гм... я не вирішив ще! Я от думаю — чи зручно мені тепер, в зв'язку з призначенням на служ-

бу, плутатися з цією історією, а? Справник — і раптом... заявляє: я помилився! Не справило б це поганого враження?

Ле щ *(упевнено)*. Розуміється, справить!

Олександр. Тату, пам'ятай про жандармів!

Ле щ. Ні, ви вже сентиментальності киньте... це нижче дійсності! В яке становище ви поставите жандармів? Подумайте-но!

Іван *(вагається)*. Н-да... Полковник — прекрасна людина...

Олександр. І твій партнер у вінт...

Іван. Але — чорт їх знає — чи цей стріляв?

Ле щ. Але хтось стріляв же? А всі оті стрільці — друзі між собою. Взагалі, я вважаю цю розмову зайвою. Головне ж, якщо ви хочете не пропустити моменту, — добудьте гроші. Попереджаю, що Ковальов теж гострить зуби на це місце.

Іван *(крізь зуби)*. Ковальов? Тварюка така...

Олександр. Треба бути твердим, тату!

Іван. Яку сцену влаштує мені Софія, якщо я... Проклятий хлопчисько! Краще б він уже поранив мене...

Ле щ *(киваючи головою)*. Легка рана була б корисна для вас! Це дуже посуває людину вперед по службі.

Іван *(кисло посміхаючись)*. Якщо не звалить її в могилу!

Олександр *(дивлячись на годинник)*. Одначе, тату, ти б пішов до дяді!

Іван *(до Ле щ)*. А що, Павле Дмитровичу, ви не допоможете мені в цьому?

Ле щ. Вважаю за обов'язок.

Олександр. А я жду і вірю в успіх! *(Ходить, на-свистуючи, потім, задумавшись, стоїть біля буфета. Входить Надія і Віра, обнявшись; вони спочатку не бачать його.)*

Надія *(умовляючи)*. Ти просто дурна...

Віра *(досадливо)*. А ти брешеш!

Надія. Не будь грубою, дурна! Я бажаю тобі добра...

Віра. Ти говориш гидкі речі! Ти сама не віриш в це...

Надія *(відштовхуючи її)*. Я говорю гидкі речі?

Віра. Я не хочу мати полюбовників!

Надія (*презирливо*). Скажіть, будь ласка! От паскуда!

Віра. Хіба ти зраджуєш свого чоловіка?

Олександр. Ану, відповідай-но, Надю?

Віра. Ти знаєш, Надя каже, що муж — однаково хто, — він тільки для того, щоб мати полюбовників!

Надія. Не вір їй, вона нічого не зрозуміла!

Олександр. Я ж чую: вона говорить, наче перекладає з французької. Вірко, ти повинна слухати сестру!..

Віра. Не хочу. (*Швидко вибігає.*)

Надія. Надзвичайно норовливе дівчисько!

Олександр. Гарненьке чортеня!

Надія. Дурна... уперта...

Олександр. Принесе їй Ковальов коробку цукерок, яку-небудь дрібничку — і все піде, як по маслу! Скажи, гроші під заставу цього дому дає твій чоловік?

Надія. Не знаю. Мені хотілося б мати цей дім; для всієї сім'ї він тісний, але нам було б зручно. Мій чоловік незабаром буде лікарським інспектором, і власний дім — це дуже добре для престижу.

Олександр. Після смерті дяді все буде наше.

Надія. Звичайно. Але нас багато. Маючи заставну, ми з Павлом залишимо дім за собою...

Олександр. Ловко! Ти вмієш влаштовуватись.

Надія. Це все Павло.

Олександр (*обнімаючи її*). Не скромничай! Подобаєшся ти мені!

Надія. Так подобаюся, що тобі хочеться попросити у мене грошей?

Олександр (*посміхаючись*). До того, що я готовий узяти в тебе всі гроші!

Надія. Це вже майже пристрасть! Ходім до мене, я хочу показати тобі одну річ...

Олександр (*ідучи за нею*). А подарувати мені нічого не хочеш?

Надія. У жінок не просять подарунків!

Олександр (*сміючись*). Це передсуд!

(*Виходять. В двері заглядає Віра, збуджена, махає рукою.*)

Віра (*пошепки*). Ідіть швидше!

(*Входить Якорев.*)

Якорев (*незадоволений*). Що таке?

Віра (*тихо*). Вас бачив хто-небудь?

Якорев (*стишуючи голос*). Служниця. А що?

Віра (*оглядаючись*). В цьому домі ніде сховатися...

От дурний дім! Яка шкода, що тепер не літо,— ви могли б вистрибнути у вікно!

Якорев (*здивований*). У вікно? Навіщо?

Віра. Так треба. Слухайте, вирішено віддати мене заміж за Ковальова...

Якорев (*розчаровано*). Н-ну? Ех... Поздоровляю...

Віра. Ви повинні врятувати мене!..

Якорев. Врятувати? Який тут рятунок!

Віра (*швидко, вимогливо*). Ви — героїчний характер, ви повинні! Я вже склала план... Ви мене сховаєте де-небудь, потім прийдете сюди і скажете їм запальну промову... скажете, що вони не мають права розпоряджатися долею дівчини і що ви не дозволите силувати її серце. Ви не кохаєте мене, але ладні віддати життя за мою свободу. Ви скажете їм усе, що треба, вже там догадаєтесь — що! Вони тоді заплачуть, а ви будете моїм другом на все життя, зрозуміли?

Якорев (*посміхаючись*). Вони мене — в шню!

Віра. Якорев, не прикидайтесь брутальним!

Якорев (*міркуючи*). Ковальов без приданого не візьме...

Віра. Вони дають йому за мене п'ять тисяч.

Якорев. П'я-ять тисяч? Одначе! Вірно?

Віра. Це не має значення!

Якорев. Це п'ять тисяч не мають значення?

Віра. Яке вам діло до них?

Якорев (*міркуючи*). Мені? Т-так... Ковальов не віддасть вас!

Віра. Кому?

Якорев. Нікому. П'ять тисяч не дурничка!

Віра. Я не розумію, що ви говорите? Ви згодні з моїм планом?

Якорев (*думаючи вголос*). Я? Що ж... Я ще молодий... помилюсь — встигну поправитись...

Віра. Швидше ж!

Якорев (*рішуче*). Рискую, Віро Іванівно!

Віра. Я знаю вас краще, ніж ви самі,— бачите?

Якорев. Діємо! Що я програю? Страшно, але — принадно! Віро Іванівно, поцілуйте для сміливості!

Віра. Ось вам моя рука.

Якорєв. Рука! Що рука? Ви вже як слід! (*Швидко обнявши її, цілує в губи.*)

Віра (*вириваючись*). Ай... який ви! Од вас пахне помадою!

Якорєв (*сміючись*). Це не помада, а бриліанти на вусах.

Віра (*штовхаючи його до дверей*). Ідїть, я проведу вас чорним ходом, щоб ніхто не бачив. От, коли б літо було, ви б вистригнули з вікна в сад...

Якорєв (*за дверима*). Навіщо ж стрибати, я не розумію?

(*Входить Соколова. Пройшла на середину кімнати, стала, дивиться навколо. Вбігає Петро, збентежено кла- няється, хапає стільця.*)

Петро. Ви до тата? Будь ласка, сідайте... я покличу його!

(*Біжить. Соколова не сідає, ходить. З кімнати Якова з'являються Іван і Олександр, пізніше Петро.*)

Іван (*намагається триматись поважно, руку подати не наважився*). Мое шанування, пані! Діти мої... Олександр, Петро... Ви... е... нічого не маєте проти їх присутності?

Соколова. Це вам треба вирішити.

Іван (*не зразу*). Петре, вийди, так... Дуже нервовий хлопчик, пані, вразлива натура... що?

(*Петро швидко виходить, Соколова мовчки дивиться на Івана.*)

Петро (*за дверима кричить*). Мамо, мамо. йди сюди...

Іван (*тихо, не стримавши досади*). А... хлопчисько! Галасує! Саша, скажи йому — не треба... (*Відкашлюючись.*) Мені відомі, пані, мотиви вашого візиту... Моя дружина повідомила мене про вашу просьбу...

Соколова (*спокійно, холодно*). Я не прошу, а пропоную вам виправити вашу помилку...

Іван (*спантеличений її тоном*). Так... звичайно! Тобто... Ну, та це все одно! Але — чому помилка? Дивно! Чим ви доведете, що я помиляюсь?

Соколова. Я не буду доводити.

Іван. Ви й не можете!

Соколова (*суворо*). Значить, ви стверджуєте, що саме мій син стріляв?

Іван (*хвилюючись*). У нього помітна фігура...

Соколова. Ви бачили його один раз тільки — це було на другий день після замаху, у жандармів. Ви заперечуєте це?

Іван (*з пафосом*). Пані! Не ображайте старика, підозріваючи його...

Соколова. Я питаю: ви стверджуєте, що стріляв той юнак, якого вам показали жандарми?

Іван (*бадьорячись*). Чи певен? Але якщо я пізнав його...

Соколова. У вас нема мужності визнати свою помилку?

Іван (*збуджуючи себе, кричить*). Ви не маєте права говорити зі мною таким тоном, шановна пані. Ваш син революціонер, у нього знайшли...

Соколова. Ви не відповідаєте на запитання — мій син стріляв чи ні?

Іван (*продовжуючи кричати*). Дайте мені спокій! Мені нема діла до вашого сина, я теж маю дітей!.. Я повторю: ваш син — революціонер!

Соколова (*ідуци*). Це не виправдує вас.

Іван (*ідуци за нею*). Дозвольте! Що ви хочете робити? Що ви сказали?

Соколова (*за дверима*). Я сказала: це не виправдує вас!

Іван (*зупинившись, неголосно*). Перед ким? (*Стоїть, смикає себе за вуса, тупо дивлячись у дзері. Входить Софія, за нею Яків, його веде під руку Петро; потім вбігає Віра і з'являються на шум Олександр з Надією.*)

Софія. Вона вже пішла?

Іван (*стомлено*). Це якийсь диявол! Вона мене замучила!

Софія. Ти відмовив їй?

Іван (*лагідно*). Послухай, Соню...

Софія (*сильно*). Ти обіцяв визнати свою помилку, ти обіцяв мені це, Іване!

Іван (*заспокоюючись*). Та... зажди! Я не можу тепер... моє становище змінилося...

Софія (*з жахом*). Це принесе нам нещастя! Це принесе горе нам!..

Петро (*вражений*). Тату, що ти кажеш? Тату, хіба можна так!

Іван. Іди геть! Якове, ти спокійна і розумна людина...

Віра. Петько, заспокойся...

Іван (*до брата*). Поможи мені заспокоїти її, пояснити їй...

Яків (*слабим голосом*). Іване, треба повернути що жінку!

Софія. Петю, іди! Біжи — клич її...

Іван (*з розпачем*). Що ви робите? Ви губите мене!

Яків. Ні... ми... ти подумай...

Софія. Ради дітей, Іване, ради твоєї старості!.. Бога ради! Треба признатися — інакше це погубить нас...

Іван (*мечеться*). Я остаточно розбитий, мене замучили! Надіє, що мені робити? Саша, говори! Скажи їм...

Надія (*бере батька за руку*). Спокійніше, тату!

(*З другого боку до нього підходить Віра, вона нічого не розуміє, дивиться на всіх по черзі зляканими очима, кричить.*)

Олександр. Послухайте, мамо...

Яків. Іване, тут нема про що говорити...

Олександр. Ви не знаєте, в якому стані справа...

Надія (*до Олександра*). Коротше кажи, а то вона прийде, ця...

Софія (*тоскно*). Надю...

Олександр. Батькові обіцяна посада справника; якщо він заявить, що помилився з цим пострілом, посада може вислизнути від нього. Треба уникнути поганого враження і тому...

Яків (*гидливо*). Годі! Ти говориш гидко...

Олександр (*ображено*). Тихше, дядю, тихше...

Надія (*солідно*). Він говорить в інтересах сім'ї!

Віра (*розгублено*). Мамо, хто прийде? Кого ждуть?

Софія. Мовчи...

Іван. Саша, але якщо я не задовольню цієї дами, Яків тоді відмовить...

Олександр (*збентежено*). Ех... я й забув про це! От, чортівня!

Надія (*палко*). Я дам гроші! Чоловік дасть! (*До*

батька.) Ви не смієте ризикувати, ви не повинні — у вас є обов'язки...

Олександр. Bravo, Надю!..

Петро (вбігаючи). Вона вже поїхала, я не догнав...

Іван (полегшено). Ну, слава богу!

(Яків, опустивши голову, сидить на стільці, біля нього пригнічена страхом Софія, поруч неї Петро, задиханий; в кутку Любов, спокійною глядачкою. Коло стола Олександр і Надія. Іван сів. Віра, стоячи позаду, ласкаво гладить його плече і дивиться на всіх круглими очима.)

Надія (неголосно і незадоволено). Я, здається, поспішила вискочити...

Іван (стомлено). Віро, дай мені вина. Спасибі, Надю! Ось у мене навіть ноги тремтять... Але тепер — скінчено...

Софія (бурмоче). Не скінчено, ні!

Іван (роздратовуючись). Ну, ти — мовчи! Ти б мене впутала в історію, як я бачу...

Надія (докоряючи). Так, мамо! Ви страшенно... непрактичні, страшенно!

(Федосія ввійшла, зупинилась біля буфета і, хитаючи головою, щось бурмоче.)

Софія. Якове, що ж це?

Іван. Ну, годі! Я весь тремчу!

Любов (до Якова). Ходімо звідси!

Яків (напружуючи сили). Мені соромно назвати тебе братом, Іване. Мені страшно за твою долю, за дітей... я боюсь, що вони назвуть тебе...

Надія (голосно). Ви не уповноважені говорити від нашого імені!

Іван (встає). Що ти, брате? Хіба я зробив так погано? Що ти? Ти помиляєшся!

Любов (до Якова). Іди! Нема слів, які розбудили б совість цих людей, їх мертву совість...

Олександр (кривляючись).

А Кассандра іде з Олександром
Під чинару смоктатъ пеперменти...

(Петро простягнув руки до батька, бажаючи щось сказати, і тихо опускається на підлогу непритомний.)

Іван (*тривожно*). Що з тобою? Що з ним?

Любов (*спокійно*). Ви вб'єте і цього хлопчика...

Софія (*з жахом*). Так! Іване, так! І його — теж...

Надія (*до батька*). Це звичайна непристосованість, тату! Він бігав, йому не можна бігати. Ідїть звідси, вам треба заспокоїтись!

Олександр (*бере його під руку*). Ходімо, відпочинь!

Федосія. От — задавили дитину...

Іван. Зажди... Що він?

Яків. Іди... прошу тебе!

Іван. Звичайно — дїм твій, і ти маєш право гнати мене... Але діти мої, я теж маю право...

Надія. Ах, та йди ж!

Олександр. Ну, нерви ж у всіх тут!

Федосія. Ото чвари... ото недоладні...

(Іван, Надія і Олександр виходять.)

Іван (*виходячи*). Бідний хлопчик... Його ганяють за якимись там...

Яків. От, Соню, бачиш? Дитина і падлюка...

Софія (*піднімаючи Петра*). Не кажіть нічого, ради бога! Поможі мені, Любо... Віро, поможи ж...

Федосія. От і маєш... берегла всіх, як своє око...

Любов. Таких дітей треба тримати в лікарнях, а падлюк у тюрмах...

Віра (*кричить*). Не смій так говорити про тата! Він не дитина і не падлюка! А ось ти — зла кішка!

Яків. Віро, голубонько моя...

Віра (*палко*). Ти, дядю, теж злий! Ти все життя нічого не робив, тільки гроші проживав, а тато — він командував людьми, і це дуже важко і небезпечно: от, у нього навіть стріляли за це! Я знаю — ви говорите про нього погано, — що він розпусник і п'яниця і все, але ви його не любите, і це неправда, неправда! Розпусники і п'яниці не можуть керувати людьми, не можуть, а тато — міг! Він керував і ще буде, — значить, він розумна і хороша людина! Ніхто б не дозволив керувати собою поганій людині...

Федосія (*сміючись*). І ця кує — погляньте-но!

Петро (*підводячись на ноги*). Віро, наш батько — погана людина...

Віра (з великою силою). Ти — не розумієш! Він — герой! Він ризикував життям, виконуючи свій обов'язок! А ви... що ви робите? Який обов'язок виконуєте? Ви всі живете невідомо для чого і заздрите батькові, бо він має владу над людьми, а ви нічого не маєте, нічого...

Федосія. Дітки мої, дітки!.. Охо-хо...

Завіса

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Кімната Якова; він напівлежить у кріслі, ноги закутані пледом. Федосія, з в'язанням у руках, сидить у глибині кімнати, на фоні ширми. Іван, збуджений, ходить. В каміні тліє вугілля, на столі горить лампа. Говорять тихо. В сусідній кімнаті біля піаніно стоїть
Л ю б о в.

Іван. Це твоє останнє слово?

Яків. Так.

Іван (*щиро*). Яка ж ти жорстока людина, Якове! Це ти зіпсував мені дружину, вона була лагідна, піддатлива...

Яків. Пожалій себе! Ти стоїш на позиції принизливій!

Федосія. От коли так говорять, дружно, тихенько, то й слухати любо голоси людські...

Іван. Не вчи, я старший за тебе...

Яків. Я сказав, що не можу вважати тебе за порядну людину, а ти просиш у мене грошей!

Іван (*майже щиро*). Так, ти мене образив, а я прощу у тебе грошей! Так, ти був полюбовником моєї дружини, а я от плазую перед тобою! Не думай, що мені це весело, не думай, що я не хотів би відомстити тобі, о-о!

Яків. Та не говори ж ти пошлості!

Іван (*з пафосом*). Але ти хворий — це захищає тебе! А я — нормальна, здорова людина, і я — батько! Ти не розумієш душі батька, як росіянин не може зрозуміти душу жида... тобто — навпаки, звичайно! Батько —

це свята роль, Якове! Батько — начало життя, так би мовити... Сам бог носить велике ім'я батька! Батько повинен жертвувати для своїх дітей усім — самолюбством, честю, життям, і я — жертвою! Виконуючи цей обов'язок, я топчу своє самолюбство — іду в справники... колишній поліцмейстер! Виконуючи його, я слухаю образи рідного брата, і хіба не я підставляв груди мої під кулі злочинців, виконуючи великий обов'язок мій!

Федосія. Цей уже закричав... не може потерпіти, у!.. Не бачили б очі мої... *(Встає і виходить.)*

Яків. Забудь це... Зрозумій, нещасна людино, що ти занапастив своїх дітей... Де Віра?

Іван. Її знайдуть! Вона повернеться, погань...

Яків. А Петя? Ти йому душу розбив!

Іван. Це хворобливий хлопчик, йому треба лікуватися! Його треба одвести від вас — ось головне! Ви мені зіпсували його!

Яків *(знесилившись)*. Я не можу говорити... до твоєї душі нічого не доходить.

Іван *(знову впадаючи в високий стиль)*. Душа моя одягнена в панцир правди, стріли твоєї злоби не торкнуться її, ні! Я — твердий в обороні моїх прав батька, охоронця основ життя! Іван Коломійцев незламний, коли йдеться про його право бути вірним самому собі!

Любов *(входить)*. Прости, батьку, я повинна втрутитись і скінчити цю розмову, тобі шкодить хвилюватись. Іване Даниловичу, батько вже сказав вам, що він не дасть грошей, я додам: він не міг би дати, коли б навіть і хотів. Гроші віддані пані Соколовій на заставу за її сина.

Іван *(сплеснувши руками)*. Яка зла іронія! Ех, Якове!

Любов *(глузливо)*. Якби ви заявили про вашу помилку, гроші попали б до вас...

Іван. А місце справника — Ковальову? Ви даремно вискочили, Любов Яковлівна, ви ще молоді для того, щоб зрозуміти всю складність життя і мою страдницьку роль у ньому!

Любов. Гаразд, але батькові — шкодить...

Іван. А мені не шкодить слухати ваші грубощі? У мене, мабуть, нема сили переконати тебе, брате! Що ж я буду робити? Ти занапастиш мене, Якове, якщо не даси грошей... і мене занапастиш, і Софію, і дітей...

Любов (холодно). Діти ваші вже загинули...

Іван. Мовчіть ви... птиця! Якове, доля моя і всієї сім'ї моєї залежить від тисячі двохсот карбованців... хай буде рівно тисяча!.. Ти лагідна, не дурна людина, Якове; сьогодні вирішується питання про моє призначення — Лещ поїхав дати цій справі рішучий поштовх... Як тільки мене призначать, мені зараз же будуть потрібні гроші! Я йду, лишаючи тебе віч-на-віч з твоєю совістю, брате мій! (Піднявши голову, виходить. Яків з жахом дивиться йому вслід. Любов усміхається.)

Яків (теж слабо усміхаючись). Кошмар якийсь, а не людина! Ти бачиш — він страшенно подобається собі! Замолоду він грав на аматорській сцені, і — дивись, в ньому ще не зник актор на ролі героїв... (Помовчавши.) Він примусить мене дати йому ці гроші!

Любов (глухо). Я не можу собі уявити людину інквідливішу, огиднішу за цього...

Яків (неспокійно). Любо, дорога моя, як ти різко... навіщо?

Любов (тихо і холодно). Скажи — що мені робити?

Яків (не зразу). Я не вмю відповісти тобі... Все це сталося так раптово і роздавило мене. Я жив сам, наче кріт, з моєю тугою і любов'ю до мами... Є люди, які приречені долею любити все життя одну жінку... як є люди, які все життя пишуть одну книгу...

Любов. І напишуть погано...

Яків (щиро і просто). Так! Бажаючи приховати свою нікчемність, вони ховаються в нікчемну працю і обдурюють себе сумнівною втіхою: я весь в одному!

Любов (задумливо). Ти щирій... але це зайве...

Яків (тихо). Тобі не жаль мене?

Любов (тихо рухаючись по кімнаті). Мені гірко і прикро, що я нічого не можу робити! Я хотіла б витягти звідси Віру і Петра, але я не знаю — як? Не вмю...

Яків. В тобі є щось страшенно холодне!

Любов. Мабуть, злоба на своє безсилля... (Помовчавши.) Навіщо ти віддав мене в цю яму пошлості і бруду?

Яків. Не питай мене! Ти знаєш, Соня не хотіла признатися, що ти моя дочка...

Любов (посміхаючись). Одначе ви, батьки й матері, страшенно легко і просто граєте дітьми.

Яків. Не будь жорстокою...

Любов (холодно). Так... це марно!

Софія (входить, пригнічена). Я не знайшла її... нічого не знала...

Яків. Яка ти бліда, страшна...

Софія (думаючи про інше). Там Якорев прийшов. Сьогодні він чогось брутальний і нахабний.

Любов. Мені здається, він повинен знати що-небудь у цій історії з Вірою...

Софія. Що буде з нею? Це бог мстить мені за тебе, Любов...

Любов. Дурниці, мамо! Яке діло богові, природі, сонцю — до нас? Ми лежимо на дорозі людей, як уламки якоїсь старої, важкої будівлі, може — тюрми... ми валяємось у пилюці руйнування і заважаємо людям іти... нас зачіпають ногами, ми безглуздо відчуваємо біль... іноді, зачепившись за нас, хто-небудь падає, ламаючи собі кістки...

Яків (тихо). Не говори так безнадійно!

Софія (стогне). Де вона може бути, Віра?

Яків. Надія теж шукає?

Софія. І Олександр, і зять... Який скандал!

Любов. Це гірше, ніж скандал, мамо!

Софія. Я знаю, знаю... Адже я говорила: нас спіткає нещастя...

(Шумно йде Іван, він тягне за руку Якорєва. Окологочний дивиться спідлоба, але спокійний.)

Іван (люто). Поздоровте — це мій новий зять! Який мерзотник, а?

Якорєв. Ви не лайтесь!

Іван. Та я тобі морду розіб'ю!

Софія. Ви... Віра у вас?

Якорєв. Я знаю, де вона...

Іван (грізно). Зараз же давай її сюди, пройдисвіг!

Софія (благаючи). Віддайте її... У вас нічого нема, її чекає жebraцьке життя, адже вона нічого не вмєє робити... вам потрібна не така дружина...

Якорєв (опускаючи голову). Але вона вже... ми поженились...

Софія (падає на стілець). Так?

Іван (хапаючи Якорєва). Ти брешеш! Ти не сказав мені цього... Вона не могла, не сміла...

Якорєв. Не займайте мене... дайте сказати...

Які в. Облиш, Іване!
Любов. Гарячитися пізно. (До Якорєва.) Ви — її чоловік? Правда?

(Якорєв мовчки опускає голову.)

Іван (кричить). Він бреше! З лица землі зітру...

Якорєв. Дайте пояснити...

Які в. Хай він розкаже...

Іван. Говори, собако!

Якорєв. Якщо вам дорога ваша дочка, не поводьтесь зі мною грубо...

Іван. Ти мені погрожуєш... Мені?

Якорєв. Віра Іванівна сама запропонувала мені викрасти її...

Іван. Брешеш!

Якорєв. А тепер послала сказати вам, що коли вже трапилось це — треба поступитися її бажанню. Ви обіцяли дати за нею Ковальову п'ять тисяч,— ми з вас візьmemo чотири... А коли ви будете справником, то візьмете мене до себе в повіт приставом...

Іван (непевно). Ах, бестія! Ач який?

Софія. О, боже мій!

Які в (поквалливо, заїкаючись). Треба поступитись їм! Це розумніше від твого плану, Іване, бачиш? Я дам грошей, і все буде добре! Якщо вони люблять одне одного — не ламайте їх любові! Треба оберігати любов... це ніжна квітка, рідкісна квітка... і тільки раз на життя цвіте вона, тільки раз!

Любов (холодно). Перестань! Тобі шкодить... Пора брати ванну, ходімо!

Які в. Ні, зажди...

Любов (домагаючи йому встати). Пора! І тобі не слід втручатися в цю справу — зрозумій, тут зайве все, а тим більше твоя лірика... (Виводить його через двері в кутку.)

Іван (до Якорєва, здивовано). Але як ти смів? Як ти наважився?

Якорєв (скромно). Якщо мені трапляється добра нагода, я повинен з неї скористатися...

Іван. Нагода! Софія, а? Наша дочка тільки нагода для околдочного!

(Софія нерухомо дивиться перед собою, пальці її рук тремтять і щипають плаття.)

Якорев (*по-філософському*). Я починаю околоченим, хто знає, чим я кінчу?

Іван. В'язницею! Каторгою, тварюкою!

Якорев. Іване Даниловичу, не кричіть! Адже я все-таки тепер родич вам... (*Бачить Віру; вона швидко і безшумно йде до батька.*) Ви! Навіщо ж ви...

Іван (*ричить*). Ганьба моя... геть!

Віра. Тату!

Іван. Уб'ю!

Софія (*не встаючи*). Віро... (*Простягає до неї руки.*)

Віра (*твердо*). Тату, я дурне дівчисько, я жорстоко покарана за це. Не сама я винна в тому, що дурна...

Іван. Ага, Софіє! Ось, чула? Вона розуміє, хто винний!.. Продовжуй, ну...

Софія (*тихо*). Віро, навіщо ти зробила це?

Віра. Якорев, ви вийдіть... ідіть у вітальню!

Якорев (*покійно йде*). Добре... Тільки я не розумію, що ви робите?

Іван. Вона командує! Та чи ти розумієш, що зганьбила мене?

Віра. Тату, я згодна вийти заміж за Ковальова, чуєш?!

Іван. Тепер? Та хіба порядна людина візьме тебе тепер?

Віра (*ласкаво, з гіркотою*). Але ж, тату, Ковальов мерзотник, ти казав!

Іван. А ти — розпусна!

Софія (*встає з погрозою*). Мовчи!

Іван. Так? Ну й робіть, що хочете!

Віра. Ти, тату, теж будеш робити, що я хочу!

Іван (*прислухаючись*). Я?

Віра. Ти сьогодні ж запросиш Ковальова, решта все — мое діло!

Іван (*підозріливо*). А де ж придане? Де ти візьмеш п'ять тисяч, а?

Віра. Цього не треба...

Іван. Не треба? Гм...

Віра. Ковальов багатий. Йому потрібна я, а не гроші... Грошей він сам накраде...

Іван (*щиро, з жахом*). Як говорить це дівчисько!

Софія. Залиш нас на хвилинку...

І в а н (*іде, радий вийти*). Так, я вийду... Я ладен тікати від вас на край світу, безумні люди! (*Виходить.*)

В і р а (*дивиться на матір і говорить роззублено, сумно*). От, мамо, що зі мною сталося... (*Софія мовчки обнімає її.*)

Софія. Дитино моя! Невже ти його любиш?

В і р а (*посміхаючись*). Це такий маленький, жалюгідний боягузик.

Софія. Але як же ти могла?..

В і р а (*знижуючи плечима*). Так... Поганий сон! Я думала — все це вийде інакше. Хіба немає чесних мужчин, мамо? (*Здргнувшись, вона тихо плаче, дивиться на своє відображення у дзеркалі і говорить крізь сльози.*) Бідолашна Вірко, ніс у тебе червоний, обличчя жалюгідне, і вся ти — як побите цуценя... Мамо, іди й пришли мені мого героя! Героя, мамо! І не кажи мені нічого, прошу тебе. Бо ти теж винна не менш, ніж я, в цій історії, так, мамо... І за ці три дні я вже наговорила сама собі таких речей, що ніхто мені не скаже ні гірше, ні болючіше... Я раптом стала маленькою бабусею, серце у мене задихнулось... Це на все життя, мамо! Адже серце вмирає зразу, з першого удару! (*Дивиться на матір і говорить беззлобно, але жорстоко.*) Я буду холодною і злою, як Любов... Ах, господи, я теж буду з радістю мучити людей, тільки попадись мені хто-небудь! Така погань ці люди, мамо, така жалюгідна погань! Іди, клич його!

(*Софія виходить. Віра лишається сама, хапається руками за голову і кілька секунд дивиться в простір широко розплющеними очима, губи у неї ворухаються. Чує кроки Якорєва, поправляє волосся, обличчя її стає спокійне, діловите.*)

Я корє в (*з докором*). Що ж це ви робите? Почали цілком серйозно — і раптом — з'явилися сюди! Ви повинні були, як умовлено, сидіти і ждати, коли я доб'юся згоди на шлюб, і я вже майже добився... а тепер — я навіть не розумію...

В і р а (*спокійно*). Я роздумала. Я вирішила вийти за Ковальова.

Я корє в (*не зразу, зло*). Правда?

В і р а. Так.

Я корє в. Ну, це вам не вдасться!

В і р а (*стримуючи задирливість*). Чому?

Я корєв. Я не дозволю!

Віра (*задириливо*). О! Невже? Серйозно?

Я корєв. Ще й як... Тільки спробуйте!

Віра. І — що ж?

Я корєв. Негайно ослаблю на все місто. Ви розумієте? Не те що Ковальов — лакей з трактиру не візьме вас! Я жартувати з собою не дозволю... я не жінка...

Віра (*посміхаючись*). Ви мене так злякали, що я коли-небудь умру...

Я корєв (*обурений*). Ви не жартуйте! Яке неподобство! Сама ж затіяла всю історію, а потім...

Віра (*спокійно*). А коли побачила, що ви нікчемний боягуз, злодюжка і хабарник...

Я корєв (*люто*). За ці слова я тебе примушу багато плакати...

Віра (*суворо*). Мовчать, хам!

Я корєв (*здригнувшись, виструнчився і здивовано оглянувся, ніби шукаючи, де сховане начальство, потім з погрозою*). Добре!

Віра (*підходячи до нього*). Послухай, околдочний: тієї дівчини, яка ночувала у тебе дві ночі і одну з них — проти волі своєї — з тобою, — цієї дівчини більше нема.

Я корєв (*передчуваючи щось небезпечно для себе, бурмоче*). Звичайно...

Віра. Ти зрозумієш це не зараз. Дурне дівчисько вмерло, і народилась жінка, якій нічого боятися, нікого жаліти. Ти хочеш оганьбити мене, але ж ти вже позбавив мене сорому, і ганьба мені не страшна. Що таке ганьба? Це коли будуть говорити, що я жила з тобою? (*Сміється сухим сміхом.*) Нехай скажуть. Я сама це знаю! Ну, що ж? Тепер от я буду жити з Ковальовим, по закону, але не бажаючи цього, як не хотіла жити з тобою... хіба мені не однаково? Ти хочеш цьому перешкодити? Ти, зробивши мене безсоромною, думаєш злякати мене? Чим же? Тим, що розкажеш про це людям. А яке мені діло до людей? Ти, такий мізерний, нічого не можеш зробити... Не всякий мерзотник шкідливий, деякі тільки жалюгідні... Іди геть!

Я корєв (*слухає її спочатку зі злою посмішкою, але слова її звучать все тихше й міцніше, вони лякають його, нарешті він говорить, збентежено знизуючи плечима*). Ви одначе... ви забули, що перша почали справу...

Віра (*спокійно*). Іди геть, я кажу!

Я корев *(засмучено)*. Якби я знав, що ви така...

Віра. То... що?

Я корев *(міркуючи)*. Не зв'язувався б... Ви, по суті, обдурили мене... Пошкодити мені вам легко, я це розумію. Батько і брат — обидва в поліції... та коли ще чоловік... звичайно, мене загризуть... Я готовий дати вам слово честі...

Віра *(кричить)*. Іди геть!

(Він швидко виходить. Софія біжить, Віра кидається назустріч їй.)

Софія *(злякано)*. Чого ти кричиш? Він був грубий з тобою?

Віра *(задихаючись від збудження)*. Він поведився, як рицар, мамо! Я сказала йому: дорогий мій, я тебе люблю...

Софія. Ти казала — не любиш...

Віра. Зажди, мамо!.. На шляху нашому до щастя, сказала я, непереборні перешкоди... Я все знищу або помру, відповів мерзотник... тобто — герой, мамо! Ми говорили довго, красиво, і обое плакали від захоплення одне перед одним, дві чисті, дві палкі душі...

Зорі ясні, зорі прекрасні,
Нашептали казки ніжним квітам...

і обдурили одну маленьку дівчинку... Але говорячи про любов, мамо, він вживає занадто багато вставних речень... це завжди гидко, і я сказала йому: іди геть!

Софія. Рідна моя, дитино моя...

Віра. Ні, я закричала, бо мені стало боляче, нестерпно боляче! Моя люба мамо, як все це сталося? Адже я жартувала, грала, — скажи мені, хіба не можна жартувати, не можна вірити в хороше?

Софія. Що я тобі скажу?

Віра *(помовчавши, серйозно)*. Я ніколи не наважуся мати дітей, це страшно!.. Я теж не розумію, нічого не розумію і не могла б сказати їм нічого...

(В їдальні голоси Надії і Олександра.)

Віра. Брат і сестра йдуть... сховай мене! Вони мене теж шукали? Не пускай їх до мене... не треба!

(Софія виводить її через двері в кутку.)

Віра (*йдуци*). Мамо, ти теж вірила в хороше, коли була дівчиною?

Софія. Теж...

Віра. А може, всі герої — брехуни?

(В їдальні лунають голоси.)

Олександр. Я надаю їй ляпасів!

Надія. Ах, дурна, дурна...

Іван. Але як воно батькові!

Надія (*заглядаючи в кімнату Якова*). Тут нема її.

Іван. Удар за ударом падає на мою голову!

Олександр. Треба швидше видати її за Ковальова!

Надія. Ну, звичайно...

Іван. Так, якщо він її візьме!

Надія. Не турбуйся, візьме!

(Голоси стихають, видно, перейшли у вітальню. Іде Петро, блідий, на обличчі п'яна посмішка, сідає в крісло, заплющує очі. З маленьких дверей виходить Софія; вона наливає у склянку води з графина на столику біля ліжка Якова.)

Петро. Знову хто-небудь плаче?

Софія. Ти прийшов? Де ти був?

Петро. Хто це плаче?

Софія. Віра...

Петро. А, вона повернулась...

Софія (*підходячи до нього*). Так.

Петро (*посміхаючись*). Звідси не втечеш... ні-!
І пробувати не варт...

Софія (*тихо*). Петю, ти випив?

Петро. Трошечки, мамо! Зовсім трошечки...

Софія. Навіщо? Адже це для тебе самогубство!

Петро. Самогубство — дурниця! Страшенно гидко, коли люди моїх літ стріляються.

Софія. Господи! Як страшно ти говориш! І — де ти був?

Петро (*посміхаючись*). У Кирила Олександровича. Але я більше не піду до нього і взагалі в той бік. Там — суворо! Там від людини вимагають таку силу різних речей: розуміння життя, поваги до людей і таке інше, а я... мов порожній чемодан. Мене помилково взяли в дорогу, забувши наповнити потрібними для подорожі речами...

Софія. Там тебе і напоїли?

Петро. Боронь боже! Там п'ють чай з філософією і всякими іншими премудростями, але... навіть варення не дають! Ні, я зайшов у трактир. От це добре!

Софія. Іди до себе і ляж...

Петро (*задумливо*). І лежати... А разом з тобою ляже така холодна, важка нудьга... Які засоби ти знаєш проти нудьги?

Софія. Я нічого не знаю. Я боюсь говорити. Якби всі ми обманювали — це було б краще...

Петро. Мовчати — обманювати, говорити — обманювати... Ну, іди, витирай сльози... Неси воду... Це — Вірі?

Софія (*іде*). Так... Я забула...

(*У дверях зустрічається з Любов'ю і Яковом.*)

Любов (*до Якова*). Тепер — легше?

Яків (*хрипло*). Так... трохи...

Любов. Очевидно, ванни шкодять тобі...

Яків. Мабуть, що так... Та Лещ цей...

Любов. Я запрошу іншого лікаря...

Яків. Незручно... Лещ образиться...

Петро (*встаючи*). Пробачте — я зайняв ваш трон!

Яків (*усміхаючись*). Сиди, сиди. Я ляжу на ліжко... мені й сидіти важко!

Петро (*до Любові*). Ти бачила Віру?

Любов (*укладаючи Якова*). Прийшла?

Яків. Ну, що? Як вона?

Петро. Я не бачив.

Любов (*до Петра*). Побудь тут, я піду до неї... (*Виходить.*)

Яків. Нестерпно жаль бідну дівчинку...

Петро. Хіба людині легше, коли поллеш оцту на рану її?

Яків (*здивовано*). Ти наче Люба...

Петро. Люба? Вона завжди бачить більше за інших і через те така зла... О, ось ідуть люди розуму...

Яків (*з гримасою*). Вони почнуть кричати тут, ех...

Надія (*входить*). Ви куди це сховали Віру?

Олександр. Яке безглуздя!

Петро. Вона з мамою...

Надія (*придивляючись*). Ти чого такий розшарпаний? (*Виходить в маленькі двері.*)

Олександр. Як ви відчуваєте себе, топ онcle?

Я ків. Неважно... неважно...

Олександр. Серце? Hélas... * Закуримо...

Я ків. Я б попросив тебе...

Олександр. Ah, pardon! При серці тютюн шкодить, а також вино, жінки і все інше!

Петро. Який він дотепний, дядю!

Я ків (*сумно*). Так...

Олександр. А ти навіщо тут?

Петро. Дядю, один гімназист—страшений комік—якось сказав:

Щоб не пошкодити спокоеві свому,
Людей ти не питай — навіщо і чому...

Олександр. Му-му-му — якісь телячі вірші!

Надія (*вискакує, обурена*). Любов просто збожеволила від злості!

Олександр (*закурюючи*). Що там іще?

Надія. Дядю, ви маєте на неї вплив, ви повинні приборкати її, вона розбещує Віру...

Я ків (*хвилюючись*). Розбещує? Люба...

Надія. Що за ідеї у неї!

Я ків (*до Олександра*). Я вас просив не курити тут...

Олександр. O, pardon!

Я ків (*слабо*). Я не можу сперечатись, Надю,— мені погано... Але говорити так про Любу... прошу... не треба...

Надія. Вона навчає Вірку мерзоти!

Іван (*іде*). Гм... а Леща й досі нема...

(*Маленькі двері з шумом розчиняються, вискакує Віра, за нею йдуть Софія і Любов.*)

Віра (*палко, з тугою*). Ви обидві — і ти і мама — помиляєтесь! Тату, ти чесна, хороша людина!

Іван (*урочисто*). Нещасна! Чи тобі сумніватися в цьому?

Петро (*сумно посміхаючись*). Ех, Вірко...

Віра. Тату, не говори так... з жєстами! Хай я дурна, нехай брудна, але ж я — дочка тобі, я кров твоя!

Іван. O, так, на жаль...

Петро. Який чудовий комік гине!

Віра. Тату, скажи мені, відповідай!

* Гай-гай... (*франц.*) — Ред.

Яків (*його не чують*). Вийдіть... тут не місце...
Іван (*відштовхуючи Віру*). Ти не маєш права питати мене!
Віра. Не маю?
Іван (*ідуци до Петра*). Ти що сказав?
Олександр (*стримуючи його*). Стій, батьку, я на-
мну йому вуха.
Софія (*спокійно*). Не смій!
Петро (*виступаючи з-за її плеча*). Хочеш битися,
поліцейський?
Іван. От! От, Надю...
Віра (*в розпачі*). Тату, я тебе прошу...
Петро (*блідий, труситься*). Батьку, вона має право
вимагати у тебе відповіді, вона не знає — хто ти? Ми
обоє питаємо, — а втім, я не буду, але їй, щоб жити, тре-
ба знати — чи чесна людина її батько?
Іван (*вражений*). Що? Що?
Надія. Петько, замовкни!
Софія (*тихо, значливо*). Хай вони говорять!
Петро. Я думаю, батьку, що нечесні люди, хворі —
взагалі, нехороші люди, — не мають права народжувати
дітей...
Олександр (*посміхаючись*). От осел! Хіба це ро-
битися по праву?
Петро (*п'яніючи від збудження*). Батьку, я так ду-
маю! Хіба діти для того, щоб соромитися своїх батьків?
Хіба вони для того, щоб виправдувати і захищати все,
що зроблено їх батьками? Ми хочемо знати, що ви ро-
бите, ми повинні розуміти це, на нас лягають ваші по-
милки!
Іван. Що він говорить? Продовжуй, паскудо...
Петро. Ти дав мені життя, ти виховав мене — чо-
му ж я паскуда? Я твоя кров, батьку!
Віра (*жалібно*). Петю, мовчи!
Яків (*тихо*). Любо! Скажи їм, що я не можу... (*Лю-
бов не чує його*.)
Петро. Батьку, ти чесна людина?
Віра (*вимагає*). Мамо, проси його, щоб він відпо-
вів, проси!
Іван (*розгублено*). Послухай, паскудна тварюко...
Петро. От, Віро, слухай!
Іван (*впадаючи в звичний, фальшивий тон пафосу*).
Слухай і ти, розпусне дівчисько...

Софія. Мовчи, Іване, не губи себе до кінця! (*Раптом опускається на коліна.*) Простіть мене!

Надія. Що за комедія? Мамо, посоромтесь!

Іван. Ф-фу, чорт візьми!..

Софія. Я можу тільки це. Простіть мене, діти, за те, що я породила вас,— ось що я можу сказати...

Любов (*кидаючись до неї*). Встань, мамо, це зайве!

Софія (*до чоловіка*). Проси у них прощення, це все хороше, що ми можемо зробити...

Іван. Ти... ти розумієш, що ти робиш? (*Біжить з кімнати і горлає.*) Ви мене хочете з розуму звести!

Надія (*до матері*). Ви вбиваєте повагу до себе!

Петро (*сумно*). Мамо, ось це і є — трагічний балаган!

Віра (*палко*). Вона — щиро!

Петро. Хіба не однаково?

Яків (*тихо*). Любо... Соню... (*Він робить спробу підвестись, падає, хрипить, і рот у нього відкривається, наче для крику.*)

Софія. Я винна перед вами, перед усіма, перед кожним! Що з вами буде?

Петро (*побачивши обличчя дяді, здригнувся, підійшов до нього і, подивившись, урочисто говорить*). Дядя Яків — помер...

(*Всі на мить заціпеніли, мовчать, потім повільно, обережно підходять до мертвого.*)

Любов (*тихо*). Тільки так можна піти з цього дому... Одна дорога...

Петро. Інша — смерть душі...

Софія (*пригнічено*). Це ми його вбили...

Віра (*дивиться на всіх*). Чому я не боюсь?..

Надія (*виходить*). А чоловіка дома нема... ах, боже мій!

Іван (*в їдальні*). Ага-а! Тепер я буду говорити інакше! Так, тепер...

Любов. Скажіть їм, щоб не кричали...

(*Ніхто не йде.*)

Іван (*при вході зустрічає Надію*). Ей, ви! Я призначений... що? (*Входить в кімнату Якова.*) Помер... (*Витягуючись навшпиньки, дивиться в обличчя брата через*

голови Софії і дітей.) Помер... Як же це? Треба лікаря!
Покличте Леща, він прийшов...

Лещ *(входить)*. Чому ж нема радості, такої природної в цьому випадку?

Надія *(тихо)*. Шш! Дядя помер...

Лещ. Н-но? *(Підходить, бере руку Якова.)* Н-да... Цього, розуміється, треба було чекати кожної години... але все-таки смерть ніколи не з'являється вчасно... гм...

(Всі мовчать, наче ждуть чогось. Олександр увійшов, зрозумів, що сталося, і обличчя у нього зробилось задволене. Іван тривожно озирається, переступаючи з ноги на ногу, покашлює тихенько, на хвилину заплющив очі і починає говорити спочатку лагідно, майже щиро, потім знову впадає в фальшивий, пишномовний тон.)

Іван. Діти, друзі мої! Тут, оточуючи дороге нам тіло померлого, перед лицем вічної тайни, яка сховала від нас назавжди — назавжди... е-е... і беручи до уваги всепримиряюче значення її... я говорю про смерть, відкинемо наші чвари, сварки, обнімемось, рідні, і все забудемо! Ми — жертви цього жахливого часу, дух його все отрує, все руйнує... Нам треба все забути і пам'ятати тільки, що сім'я — оплот, так...

(Петро обережно і безшумно закриває ширмою ліжко дяді і сумно дивиться на батька.)

Федосія *(іде і бурмоче)*. Помер, тихий...

Іван. Сім'я — ось наша фортеця, наш захист від усіх ворогів...

Софія *(тихо)*. Перестань...

(Іван надувся, готовий крикнути, але оглянув усіх і, гордо піднявши голову, виходить, гучно тупаючи ногами. За ним виходять Лещ, Надія, Олександр. Решта всі оточують мерця. Віра зщулилась в клубочок і беззвучно плаче. Петро сліпими очима дивиться на матір. Любов дивиться суворо і непорушно. Софія блукаючими очима оглядає дітей, ніби мовчки питаючи їх.)

Федосія *(за ширмою)*. Царице небесна, прийми раба твого нещасного...

Петро *(глухо)*. Якби я вірив у бога — пішов би в монастир...

Софія. Господи! Великий господи! Таке страшне життя і смерть в кінці його... за що?

Любов (*наче в забутті*). Життя і смерть — дві подруги вірні, дві сестри рідні, мамо.

Софія. Я не знаю... нічого не знаю...

Петро. В чому я винен? І Віра? Усі ми?

Любов. Смерть покійно служить справі життя...
Кволе, непотрібне — гине...

Федосія (*бурмоче*).

Завіса

ДИВАЊИ

Сцени

ДІЙОВІ ОСОБИ

Костянтин Мастаков.

Олена.

Вукол Потехін.

Микола Потехін.

Ольга.

Медведева.

Зіна.

Вася Турицин.

Самоквасов.

Саша.

Таїсія.

ЗАМІТКА ДЛЯ АРТИСТІВ

М а с т а к о в — кожної окремої хвилини ширій. Захоплюючись — говорить дуже просто, без пафосу, без афектації і дивяться невід-ривно в обличчя співрозмовників. Коли роздратований — безпорад-ний і трохи комічний. Красиві жести, гнучке тіло. Кокетливий, але — невідомо. Слухаючи розмови людей — схиляє голову набік і дивиться на них одним оком, мов птах.

В у к о л П о т е х і н — немовби загубив щось, але не хоче, щоб люди помітили це. Його базікання — набридливе; під бажанням смішити людей прихована стареча байдужість до них. Почуває себе самотнім і при нагоді мстить за це людям, які оточують його. Коли ж його слухають, задоволений увагою людей, молодіє, стає простіший, симпатичніший.

М и к о л а П о т е х і н — важкий, грубий, до людей ставиться байдуже, любить подавляти їх, хизуючись своєю понурістю. Ва-жає себе глибокою натурою. Вульгарний. Від надмірного самолюб-ства він нездатний любити; його ставлення до Олени складається з чуттєвого захоплення і заздрості до Мастакова. В останній сцені ширій, як побитий.

С а м о к в а с о в — добра, безхарактерна людина, набрид сам собі, шукає, хто б узяв його в руки. Ні на хвилину не забуває свого минулого, і йому ніяково серед людей, яких він уперше ба-чить близько і неясно розуміє. Лікар Потехін викликає у нього антипатію, близьку до фізичної огиди. Тримається, як військовий, часто занадто підкреслюючи це.

В а с я — прищурює очі, сподіваючись здаватися розумнішим і гострішим.

О л е н а — самовіддано і чесно любить чоловіка, впевнена, що в її позиції не можна поводитись інакше. Знає також, що в цій грі вона рано чи пізно програє все. Її стриманість — зовнішня, а всередині вона весь час жарко горить. Дуже пластична, одягнена просто й елегантно.

О л ь г а — їй за тридцять років. Авантюристка, яка поспішає знайти що-небудь стале. Надто багато зазнала для того, щоб вірити людям і засмучуватися невдачами. Розгублюється перед Оленою, бо не розуміє її способу самозахисту. Квапливість заважає їй бути стійкішою, розгадати тактику Олени. Зовсім не вульгарна. Ефектніша за Олену і, звичайно, досвідченіша за неї.

З і н а — людина, яка не сміє бути сама собою. Дуже мила і красива.

С а ш а — строге, навіть трохи суворе обличчя людини, яка зазнала багато горя і нужди.

ДІЯ ПЕРША

Дача в сосновому гаю; крізь рідкі стовбури видно стіну будинку, два вікна, затягнені марлею, двері і невисоку терасу. На першому плані стіл, улаштований навколо стовбура великої сосни, крісло-гойдалка, плетені стільці. Висить гамак. Пізній вечір, місячне світло. Коли піднімають завісу, серед дерев видно сіру постать лікаря Потехіна, він у капелюсі, широкому пальті. Прислухається, дивлячись у бік дачі, і, знизуючи плечима, виходить, не поспішаючи, наліво. Через кілька секунд на терасу виходять М а с т а к о в і Ольга, ідуть навкіс і направо.

М а с т а к о в (*півголосом, весело цілуючи руку Ольги*). Яка добра, мила...

О л ь г а (*оглядаючись*). Ш-ш! Хтось ходить...

М а с т а к о в. Нікого немає. Микола в місті, Олена у Медведєвих... Дома тільки землемір, але він шукає суперечностей, і все йому чуже, крім них. (*Цілюючи щоку Ольги*.) Ось ти побачиш — я напишу дуже смішне оповідання про нього...

О л ь г а. Ну — я йду... Не проводжай...

М а с т а к о в. Почекай! Посидь зі мною. Мені хочеться розповісти тобі...

О л ь г а (*допитливо*). Нас можуть помітити, ти не боїшся?

М а с т а к о в. Мені добре, легко з тобою... Не хочеться, щоб ти йшла...

О л ь г а. Ага-а! Ти скільки часу не помічав, що я тебе люблю? Тепер я теж почну уникати тебе....

М а с т а к о в. Господи, як усе це просто, легко і красиво...

О л ь г а (*звільняючи руку*). Ну, до побачення... до завтра!

М а с т а к о в. Ні, почекай... дай мені сказати...

О л ь г а. Тихше! Чого ти кричиш?

(*Вони пройшли направо, їх не видно. З-за рогу будинку дивиться вслід їм покоївка Саша. Мастаков повертається, посміхаючись, плавно жестикулюючи. Зліва йде Потехін, насунувши капелюх на брови, тримаючи руки за спиною.*)

П о т е х і н (*підозріливо*). Кого це ти проводжав?

М а с т а к о в (*подумавши, з усмішкою*). Не знаю.

П о т е х і н. І цілував?

М а с т а к о в (*зніяковіло, сміючись*). Цілував! Друже мій — хіба про це питають?

П о т е х і н (*настійливо*). Мені здалось...

М а с т а к о в (*швидко*). Тобі часто здається... чудне! Ти щойно з міста? Що там нового?

П о т е х і н. Нічого, звичайно.

М а с т а к о в. А в газетах?

П о т е х і н. Є дві статті про тебе...

М а с т а к о в. Хвалять?

П о т е х і н (*з усмішкою*). Н-ну... не дуже... Більше лають, власне...

М а с т а к о в (*сідаючи в гамак*). Значить — можна не читати.

П о т е х і н (*нудно*). Ти читаєш тільки похвали?

М а с т а к о в. Коли лають — неприємно читати, а хвалять — шкідливо. Похвали навівають отакі (*крутить пальцями над головою*) шкідливі ідеї. Коли мене вперше назвали талановитим, то я, брат, такий бридкий галстук купив собі, що дружина (*зітхнувши*) нещадно висміяла мене.

П о т е х і н. Де вона?

М а с т а к о в (*оглядаючись*). Пішла до Медведєвих. Зіниному женихові погано...

П о т е х і н. Умре він.

М а с т а к о в. Напевно. І ти умреш, згодом.

П о т е х і н (*думаючи про щось інше*). Ну, ми з тобою не скоро. А він — скоро. Молодому прикро вмирати.

М а с т а к о в (*з легкою досадою*). Здається, я вже чув колись цей афоризм.

Потехін *(так само)*. Особливо прикро вмирати... залишаючи наречену...

Мастаков. Ти зазнав цього? Ух, нудна ти... дивна ти людина! Юнак знає, що йому не жити, але ж — він не стогне, не скаржиться, він уміє приховати свою тугу... і це благородне вміння, ця прекрасна стриманість неначе дратують тебе... й інших! Ви ходите навколо нього і бурчите — умирає, умре...

Потехін *(усміхнувся)*. Ти — сліпий! Або, як звичайно, вигадуєш.

Мастаков. Справді, якби цей Вася вмер із сміхом, з радістю, ти, мабуть, зненавидів би його!

Потехін *(бурчить)*. Що за дурниці...

Мастаков *(настійливо)*. Вже напевно ти сказав би, що він збожеволів...

Потехін *(недбало)*. Коли Зіна була тут?

Мастаков *(стомлено)*. Годині о п'ятій... приблизно.

Потехін *(дивлячись у землю)*. Олена Миколаївна пішла з нею?

Мастаков. Так.

Потехін. І не поверталась?

Мастаков. Ні.

Потехін. Так! Гм! Значить, ти... *(Тихо.)* Костянтин, ми з тобою старі товариші...

Мастаков *(відмахнувшись)*. Іди, відпочинь, старий товаришу. Ти стомився. Бережи себе. Твоя культурна діяльність...

Потехін *(похмуро)*. Не кажи дурниць!

Мастаков. Іди, іди. Знаю я тебе! Ти хочеш говорити про завдання літератури, про співчуття...

Потехін. Слухай, це серйозно... Облишмо літературу.

Мастаков. Все інше — нецікаве. Ось твій батько... *(Вукол Потехін у короткій куртці, капелюсі і високих чоботах стоїть на терасі і, підвівши голову, дивиться в небо.)*

Мастаков. Куди це ви зібрались? На місяць?

Вукол. Перепелів ловити. *(Іде до них.)*

Мастаков. Що за діяльна натура! Схиляюсь перед вами, землеміре. Як це ловлять перепелів?

Вукол. Перепелів ловлять сіткою, у житі, а людей — на суперечностях.

М а с т а к о в. Браво! Ви володієте афоризмом прекрасно. Миколо, вчись! І книжка в кишені?

(Лікар розкурює сигару, запалює сірники, стараючись непомітно освітити обличчя Мастакова, пильно спостерігає його. Розкуривши, іде направо в гай; плечі підняті, голова нахилена.)

В у к о л. І книжка. На світанку викупаюсь, ляжу на росяну траву і — годинку почитаю, — гарно, а?

М а с т а к о в. Чудесно! Особливо для вашого ревматизму.

В у к о л. Співатимуть птахи, виконуючи закон природи... *(ляскаючи по книзі долонею)*, а людина розповідатиме мені втішні казки про святу Русь, а? *(Мастаков сміється, погойдуючи ногами.)* Про безсеребренників інженерів, про святого квартального, про нігілістів, великих простотою душі своєї, про святих попів, благородних дворян і — про жінок, про мудрих жінок! Як приємно читати ці казочки саме в наш темний, безнадійний час, а?

М а с т а к о в *(з інтересом)*. Подобається він вам, автор?

В у к о л. Великий вигадник! Серце у нього висохло від туги і розпачу, але — він утішає ближнього! Читаю і тепло посміхаюсь йому: ах, милий! *(Підморгуючи.)* Знаю я, що все це — вигадка і втішного нічого немає, але — приємна душі людина, яка, бачачи всюди звірів, тварюк і паразитів, сказала собі: дай-но я напишу їм образи зразково хороших людей...

М а с т а к о в *(серйозно, задумливо)*. Так? От як ви? Це — цікаво...

В у к о л. Розірвав душу свою на тонкі нитки і сплів з них втішну брехню... *(Підморгуючи, посміхається.)* Думав підбадьорити мене, руську людину... Мене? Промახнувся, бідолаха!

М а с т а к о в. Промახнувся? Чому?

В у к о л *(піднявши руку, немов клянеться)*. Не вірю!

М а с т а к о в. Ах ви, старий нігіліст!

В у к о л. Не вірю! Храм цей, погано споруджений і напівзруйнований, Руссю званий, — неможливо оновити стінним живописом. Розпишемо стіни, замажемо бруд і фатальні тріщини... що ж виграємо? Бруд — він виступить, він знищить милі картинки... і знову перед нами гнилизна і всяка руїна.

Мастаков (*серйозно дивиться на нього, схиливши голову, мов птах*). Так...

Вукол. Не вірю! Але — розчулююся, коли людина говорить проти очевидності, в добрих цілях втішити і підбадьорити ближнього. Адже кінець кінцем ми живемо не за логікою, а — як заманеться. От і ви теж, як він, суперечите дійсності...

Мастаков. Я?

Вукол (*підморгуючи*). Так, так, ви! Адже теж — вигадуете праведних людей, нема їх на Русі насправді, а?

(*Саша сходить з тераси, стоїть біля дерев. Обличчя у неї сумне, вона дивиться на Мастакова з докором.*)

Мастаков (*зіскочивши на землю*). Це — невірно. Ви замикаєте життя в клітку якогось узагальнення, думаючи, що так воно буде зрозуміліше вам... І це — невірно! (*Захоплюючись*.) Нічого не можна вигадати, і — не треба вигадувати...

Вукол (*сміючись*). Не можна? Не треба?

Мастаков. Я вірю, що переможе світле, радісне — людське... я шукаю навколо себе цих явищ... життя — щедре, воно мені їх дає!

Вукол. Дає? Якісь копійчки, а?

Мастаков (*палко*). Мені подобається вказувати людям на світле, добре в житті, в людині... Я кажу: в житті є прекрасне, воно росте, — давайте любовно допоможемо ростові людського, нашого! Людське — наше, нами створено... так!

Вукол. Не повірять вам... Росіянин — не любить вірити, віра — зобов'язує. Росіянин любить підкорятись обставинам, — він ледар. Ми любимо сказати: нічого не поробиш, проти рожна не попреш... ми живемо шість місяців на рік... а решту півроку мріємо на печі про хороші дні... про майбутнє, якого не буде для нас...

Мастаков (*знову влізаючи в гамак, помітив Сашу*). Вам чого, Саша?

Саша (*здрігнувшись*). Пані наказала запропонувати вам чаю...

Мастаков (*тривожно*). Вона прийшла?

Саша. Ні. Вона сказала, виходячи, щоб о десятій годині я запропонувала вам чай.

М а с т а к о в. Песимісте, чаю хочете? Принесіть сюди дві склянки, Саша. І — хліба.

В у к о л. А як дружина піклується про вас!

М а с т а к о в (тихо). Та-ак...

В у к о л. Прекрасна жінка!

М а с т а к о в (оглядаючись). Візьміть мене перепелів ловити!

В у к о л. Оце добре! Ходімо!

М а с т а к о в. Здається, Самоквасов цікава людина?

В у к о л. Ми всі цікаві люди... (Саша принесла піднос з чаєм.) Ми всі для вас повинні бути цікаві.

М а с т а к о в (простираючи руки над головою Вукола). Заклинаю вас — будьте!

В у к о л (усміхнувся, п'є чай). Так, Самоквасов... заблудився він... Офіцер, командував ротой, треба було допомогти сестрі, — пішов служити в поліцію... В дев'ятому році кинув цю службу, каже — гидко стало. А тепер от шкодує, що кинув...

М а с т а к о в (з зацікавленням). Шкодує?

В у к о л. Як видно. Дуже багато говорить про свою дурість... Він іде.

С а м о к в а с о в (у тужурці військового крою, офіцерському кашкеті, високих чоботах. На плечі перепеліна сітка, в руках клітка в полотняному чохлі. Розкладається з Мастаковим). Добрий вечір! Прекрасний час вибрали ми з тобою, землеміре. Газети читав?

В у к о л. Я ж не люблю їх.

С а м о к в а с о в. Перебори. І я не люблю, а отруююсь ними щодня...

В у к о л. Ну, тебе німці турбують, а мене — ніхто! В німців я не вірю, в японців теж...

М а с т а к о в (дуже люб'язно). Ви хочете чаю? Саша!

(Саша мовчки йде в дім.)

С а м о к в а с о в. Дякую! Ви теж міжнародною політикою не цікавитесь?

М а с т а к о в (посміхаючись). Я? Ні. Про неї пишуть препоганою мовою.

В у к о л. І завжди — прозою. (До Мастакова, вказуючи на Самоквасова.) Він дуже боїться німців, японців і, здається, жінок. Адже ти й жінок боїшся, Мироне, а?

Самоквасов. Я не боюсь, а... мені здається, що жартувати не час... Нам, росіянам, пора б уже подивитися серйозно на наше становище в Європі... *(Трохи збуджуючись.)* Ніколи ще Росія не стояла в такій безнадійній, в такій небезпечній позиції... І мені дивно чути, що ви, літератор, ви, так би мовити, духовна охорона країни... *(Мастаков, посміхаючись, дивиться, схиливши голову набік, в обличчя йому,— це бентежить і трохи драгує Самоквасова.)* Ви повинні знати всі біди, які загрожують батьківщині вашій...

Мастаков *(посміхаючись Вуколові)*. Ось ще обв'язок мій — бачите?

Самоквасов *(палко)*. Чи можна жартувати, коли з нас знову хочуть зробити заслон проти монголів? Європа прикривається нами із сходу, а коли ми остаточно виснажимо сили в боротьбі з жовтою расою, Німеччина відбере у нас Польщу, Прибалтійський край, вийде через Балкани в Егейське море...

Вукол. Захопить Марс, Венеру, Полярну зорю...

Самоквасов. Якби ти стежив...

Вукол. Звик ти стежити і командувати! Раніше — керував рухом візників, а тепер — на держави посягаєш... облиш!

Самоквасов. Дивак, ти зрозумій...

Вукол. Кинь політику і — купи гітару. Грай на гітарі. Це дуже меланхолічно і не порушує тиші. Приємно буде бачити, як отакий-от бравий, вусатий молодчага, сидючи під вікном, у надвечірній час награв зворушливо на журливому інструменті.

Мастаков. Bravo, землеміре! Це дуже мило!

Самоквасов *(сумно)*. Ех, панове...

Вукол. І по щоді, на довгий сивий вус, тихо сповзає тяжка сльоза самотності...

(Мастаков сміється.)

Самоквасов. Коли ми будемо серйозними людьми?

Вукол. А от коли почнемо перепелів ловити.

Мастаков *(до Самоквасова)*. Ви знаєте, що я з вами йду?

Самоквасов. Приємно знати. А все-таки, панове, німці — потребують нашої уваги...

Мастаков. Справді? А ви знаєте, що європейці

докоряють нам за зловживання серйозними розмовами?

Вукол. Дами йдуть...

Самоквасов. Це вам, літераторам, докоряють...

(Зліва входять Олена й Зіна. Самоквасов уклоняється, не подаючи руки.)

Зіна. Не бійтесь... давайте вашу лапу... я не злопам'ятна.

Вукол. До того ж ви сварились не востанне.

Зіна. Звичайно.

Самоквасов *(зняксовіло)*. Я — радий! Сердечно радий...

(Олена тихо підходить до чоловіка, він, винувато посміхаючись, ніби мимоволі простягає їй руку.)

Мастаков. Як ти довго!

Олена. Нудьгував?

Мастаков. Оці двоє пригнічують мене політикою, філософією, астрономією і всякою премудрістю... *(Бачить в руці у неї ключі на кільці і рукавичку, нахмурився.)* Що це в тебе... чие це?

Олена *(зовні байдуже)*. Напевно — Ольги Володиричівни. Я підняла на дорозі, попало під ноги мені... Вона була?

Мастаков. Так. Вона була. Землеміре, ми скоро підемо?

Вукол *(дивиться на годинник)*. Через... через півгодини.

Мастаков *(виходячи)*. Піду одягнуся.

Самоквасов *(до Зіни)*. Мені це простимо... я іноді не розумію значення слів... От, наприклад, часто трапляється слово — фікція. Що таке?

Зіна *(стомлено)*. Фікція? Це ви.

Самоквасов. Ні, серйозно.

Зіна. Серйозно. Ви.

Самоквасов. Але... як же я... якщо жіночий рід?

Зіна *(сміється)*. Ах... Лено, послухай...

Самоквасов *(спалахнувши)*. Так... я розумію, коли мужчина за сорок ставить дитячі запитання... це смішно освіченій дівчині... у двадцять років. *(Швидко відходить убік.)*

Олена (*задумливо побрязкуючи ключами*). Що таке? (*Тихо*.) Він, здається, знову розсердився?

Вукол. Панночка назвала його фікцією. Його!

Зіна (*посміхаючись*). Хіба це образливо?

Олена (*до Вукола, лагідно*). Чи треба, щоб він почував себе чужим серед нас?

Вукол. Дарма! Ми ж з ним майже друзі... Ви вже занадто... тонко!

Олена (*посміхаючись*). А ви чи не занадто просто ставитесь до нього?

Вукол. Це — не я! Це он хто дражнить його завжди.

(*Олена, не поспішаючи, йде до Самоквасова.*)

Вукол. Ну от, я дістав догану через вас. (*Зіна мовчить.*) Що, як ваш хворий?

Зіна (*сердито*). Та вам же нецікаво це?

Вукол. Чому?

Зіна. Тому, що ви людина холодна, черства.

Вукол (*здивовано*). От тобі й маєш!

Зіна (*трохи засоромлена своєю вихваткою*). Вам нудно жити, і ви...

Вукол. Люба моя дитино! У мої роки всім живеться невесело, але це природно, а от що вам у двадцять років нудно...

Зіна. Мені не нудно, а у мене стомились нерви!

Вукол. Теж непохвально.

Зіна (*дратууючись*). Ви не розумієте... змарнувати так багато сил і два роки часу на боротьбу за свободу людини, змучити матір, і... і ось він зламаний, напівмертвий... Чи зазнали ви такого у двадцять років?.. (*Потехін йде.*) Зазнали?

Вукол. Гм...

Зіна (*до лікаря*). Ну, як?

Потехін. Спить. Температура знизилась... Це хто там ходить?

Зіна. Олена і Самоквасов.

Потехін (*байдуже*). А батько, як звичайно, сердив вас?

Зіна. Я, здається, була неввічлива з ним.

Вукол (*заспокійливо*). Е, не турбуйтеся про це... нерви у мене не дуже вразливі. (*Відходячи.*) Мироне, пора йти!

Потехін (*тихо*). Батько іноді буває важкий для співрозмовника.

Зіна. Мені здається, що всі люди грають ролі. Він — мізантропа.

Потехін (*прислухаючись до голосу Олени*). Прізвище у нього веселе — Потехін, а людина він — нудна.

Самоквасов. Такого життя я не розумію!

Потехін (*усміхаючись*). Однак у старовину прізвиська недаремно давали.

Олена. Трошки доброї уваги одного до одного, і все стане зрозумілим.

Мастаков (*іде*). Ну, що ж? Перепели чи філософія? (*До дружини.*) Іду! Ти не турбуйся!

Олена (*здивовано*). Про що?

Самоквасов. Ну, пішли!

Мастаков (*ніяково*). Як — про що? Про мене, звичайно! (*Цілує руку.*) До побачення!

Олена. До світанку?

Мастаков. Так.

(Всі трое ідуть направо. Олена, немов збентежена ласкою чоловіка, тихо опускає руку, дивлячись на неї з чудною посмішкою. Потехін димить сигарою і стежить за грою її обличчя. Задумливо погойдуючись на стільці, Зіна тихенько наспівує щось сумне. Здаля долинає сміх Мастакова.)

Потехін. Славна ніч. Тепло як...

Олена. Так. Гарно.

Потехін (*глухо*). Я третю ніч сплю на повітрі... на терасі під вікном...

Олена. Комарі не кусають?

Потехін. Ні. (*Зігхнув, озирнувся.*)

(Саша мелькає серед дерев, весь час стежачи за Оленою. Її не помічають.)

Зіна (*не встаючи*). Піду додому. Неохота йти. А — треба...

Олена. Хочеш, ми з доктором проведемо тебе?

Зіна (*позіхаючи*). Якщо ви хочете... не важко вам...

Потехін (*жваво, зніяковіло*). Що ви! Приємно... мені, звичайно...

Зіна. От несподіваний вибух люб'язності!

Потехін. Яка ж тут люб'язність? Просто спати не хочеться.

Зіна (*вклоняючись*). Так? Пробачте мені помилку...

Олена (*посміхаючись*). Бідний доктор, він навіть почервонів. А знаєте, цей Самоквасов інтересна людина... Йому серед нас незручно...

Потехін. У нього є щось спільне з моїм батьком.

Зіна (*насмішкувато*). Нудьгують обидва. Нічого не роблять і нудьгують. Від нудьги думають про складні питання...

Олена. Ми всі, Зіно, нудні трошки. І всі від нудьги думаємо.

Потехін. На дачі — відпочивають... Відпочинок сам по собі невеселе заняття.

(Вони пішли. Саша прибирає посуд з столу, взяла в руки ключі, рукавичку, з огидою шпурнула їх на стіл, побігла слідом за Оленою і кричить.)

Саша. Олено Миколаївно! На хвилинку... верніться... *(Зникає за деревами і незабаром виходить разом з Оленою, говорячи їй квапливо, з сльозами й образою в голосі.)* Пробачте мені... я вас люблю, але я краще піду... мені тяжко.

Олена (*стараючись приховати тривогу*). Що таке? Кажіть прямо, Саша... вас образив хтось?

Саша. Ах, ні... я не знаю, як це сказати... Ви навчили мене дивитись на Костянтина Лукича так добре... і от... я боюсь сказати...

Олена. Мене боїтесь?

Саша (*підбігши до столу, схопила ключі і кинула їх до ніг Олени*). Бачите? Це вона... це її ключі... вона забула їх тут...

Олена (*глухо*). Ні. Неправда. Це я принесла їх. Я знайшла на дорозі...

Саша (*пригнічена, тихо*). Однаково. Вона була тут... вони цілувались... мені сором сказати, що я бачила... вони...

Олена (*притулившись до дерева, випросталась і говорить тихо, з гнівом і гордістю*). Ідіть геть! Між мною і моїм чоловіком ви, дівчисько... як ви смієте? Брехня!

Саша (*благаючи*). Це не брехня... ви ж знаєте! Адже ви знаєте!..

Олена. Я нічого не хочу знати... ідіть!

Саша (*опустившись на стілець, плаче*). Господи боже мій... Господи!

Олена (*кілька секунд дивиться на неї, підходить і кладе руку на голову їй*). Пробачте мені, Саша... це я від сорому... від слабості... Я знаю, пробачте... Мене приголомшило, і я трохи збожеволіла... Це смішно — гордість перед вами...

Саша. Що це, господи? Навіщо він? Хіба вона краша за вас? Така хороша людина...

Олена. Будемо мовчати про це... що тут скажеш, що? Як недобре, що я образила вас...

Саша. Ах, ви нікого не образили! Вас образили!

Олена. Мені важко вірити... не хотілось переконатися...

Саша. Не могла ж я не сказати вам...

Олена. Так, люба дівчинко...

Саша (*з тугою*). Навіщо він це зробив?

Олена. Не будемо говорити про це... Я трохи... розгубилась...

Саша. Ви — бачили! Чому ви не перешкодили їм?

Олена. Я? Облишмо це, Саша... Не можу говорити... дайте мені води... і шаль.

(Саша швидко вийшла. Олена ходить, мов сліпа, і тихенько говорить.)

Олена. Адже ти чекала цього... що ж? Ти знала, так...

(Чути тихий свист—вона випросталась і суворо дивиться назустріч звукові. З-за дерев виходить Мастаков; швидко підходячи до дружини, він говорить ласкаво і радісно.)

Мастаков. Гуляєш? Сама? Чудово! Давай посидимо, я трохи стомився. (*Олена робить рух убік від нього, він не помічає.*) Я втік від них, не можу. Один скрізь бачить лихі підступи Німеччини, другий — знемагає від бажання сказати щось значуще, оригінальне... обидва вони — маніяки, і — чорт їх забери! (*Взяв за руку і веде дружину до лави, не помічаючи її слабого опору.*) Ішов полем і думав про тебе...

Олена (*тихо*). Про мене? Так?

Мастаков. Про те, яка ти хороша.

Олена. Послухай, не треба...

Мастаков. Чому? Ні, треба! Іноді мені хочеться осипати тебе всіма ніжними словами, які знаю...

Олена (*заглядаючи в обличчя йому, із страхом*).
Навіщо ти говориш це?

Мастаков. Мені так хочеться, і ти не заважай!

Олена (*тривожно*). Ти хочеш сказати щось? Так?
Почекай... прошу тебе! Або ні — краще скажи... говори швидше!

Мастаков (*граючись її пальцями*). Звичайно, я буду говорити. Я тебе люблю, бачиш, такою хорошою, спокійною любов'ю... як матір, люблю я тебе іноді, хоч ти однакових літ зі мною... Це дивно? Це — правда, Лено!

Олена (*готова до удару*). Так... ну, що ж?

Мастаков. Сядь, а я ляжу і покладу голову на коліна тобі...

Олена (*безсило опускаючись на лаву*). Почекай... я допоможу тобі сказати...

Мастаков. Нічого, не турбуйся, мені добре. Хто це тупає?

(*Саша здивовано спиняється із склянкою води в руках.*)

Олена. Саша... Дайте, будь ласка... ідіть!

Мастаков. Чудова дівчина ця Саша! Гарненька, розумненька і наче фарфорова. Ти прекрасно зробила, поставивши її близько до себе... у неї так швидко росте почуття своєї гідності, — а це дорогоцінно! Мені хочеться говорити ласкаві слова всьому світові, я відчуваю себе страшенно багатим... Ти капаєш на обличчя мені, Олено, ніби сльози падають...

Олена. Пробач...

Мастаков. Так, от я йшов і думав про тебе, раптом — склалось непогане оповідання. (*Сміється радісно.*) Слухай: живе бабуся, вона — розумна, вона бачить, що всі навколо неї — раби. Але — у неї є віра в краще... туманна віра... і є в неї комічні риси. Її чоловік — теж раб. Дочка — мовчазна, релігійна, заглиблена в себе. На селі з'являється чоловік з бунтівливою душею, якийсь бродяга, бездомний наймит, але — яскравий, як вогонь. Він подобається старій, вона бачить, що він — не раб, не просто бешкетник, ні, він — тужить за чимсь... і вона каже дочці — дивись, до нас прийшла хороша людина. (*Мастаков схопився, сів і дивиться перед собою, жестикулюючи; говорить, ніби в маренні.*) Така пряма стара жінка, темне обличчя, висохлі груди, тонкі губи і трохи зелені очі — бачиш, яка? Їй здається, що діти її дочки і

цього чоловіка будуть справжніми людьми, сміливими і гордими... Вона пропонує бродязі одружитися з її дочкою. Її чоловік проти, звичайно, і цей прийшлий теж не хоче зв'язувати свою свободу,— не хоче, а дівчина зачепила його душу. Тоді стара — помолившись богу — зрозумій це! — дозволяє йому і дочці жити не вінчаючись. Це я зумію розповісти... так! Вночі вона стоїть на колінах, благаючи бога покласти на неї гріх дочки: «Господи! хай не принизиться образ твій і подоба твоя хай не буде зневажена в людині»... не цими словами, Лено, але — ця думка! Любить бога і не може без скорботи і гніву бачити, як у людині нехтується божественне... це — я знаю! Ці почуття я знаю! Так... Потім — провиня дочки стає відома батькові — він хоче бити дівчину... «Не смій,— каже стара,— тут я, мати, винна! Я, мати, не хочу, щоб дочка моя — моя плоть — народжувала дітей нікчемних... Я — мати!..» Це добре, Лено?

О л е н а (*тихо*). Так, добре.

М а с т а к о в. І — можливо?

О л е н а (*тихо, переконано*). Так. Треба, щоб це було можливо в житті.

М а с т а к о в. Мати! Про неї мало говорять, Лено... ганебно мало! Матерів Гете — не зрозуміли. А тимчасом кожна жінка — мати — майже символ... Я буду багато писати про матерів... Ти знаєш, що в твоєму ставленні до мене є материнське? Я це іноді почуваю напрочуд ясно і сильно... Іноді ти буваєш занадто серйозна... це трохи нудно... знаєш! Ти мало смієшся, Лено. Але зате з тобою так спокійно, просто... ах, спасибі, Лено! Тверда і непохитна земля, по якій ти ходиш...

О л е н а (*задиhaючись від радості і горя*). Слухай... ради бога! Ради твоєї душі — говори мені завжди всю правду... завжди всю правду! Брехня — це така пошлість... так не личить тобі!

М а с т а к о в. Правда? Іноді вона така погань... наче кажан,— кружляє, кружляє над твоєю головою, сіренька, огидна... Навіщо вони потрібні, ці маленькі правди, чому вони служать? Ніколи я не розумів їх призначення. Ну, ось — моя бабуся,— це брехня, скажуть мені, я вже знаю, що скажуть. Таких бабусь немає, кричатимуть. Але, Лено, сьогодні — немає, а завтра — будуть... Ти віриш — будуть?

О л е н а. Так. Допоможи їм бути, і — вони будуть!

Не про ту правду я говорила... Може, часом ти не хочеш сказати мені щось, жаліючи мене... Ради краси, яку ти так любиш,— не жалій мене! Це принизливо...

М а с т а к о в (*задушевно*). Я тебе не жалію... ні! (*Знову лягає на коліна її.*) Люба моя Лено, сьогодні я дивно близький тобі...

О л е н а (*тривожно*). Сьогодні? Чому саме сьогодні — скажи!

М а с т а к о в (*заплющив очі*). Не знаю... Не скажу... хоч, може, догадуюсь... Як славно, швидко б'ється твоє серце...

О л е н а. Хочеш, я допоможу тобі? Скажу за тебе?

М а с т а к о в (*крізь дрімоту*). Почекай... мені хочеться мовчати... Як це гарно... тиша... і б'ється добре, віддане мені серце... Думаючи про тебе... я завжди знаходжу щось нове... нову тему... думку... дивно, Лено...

(*Він задрімав. Саша йде з білою шаллю в руках.*)

С а ш а (*голосно*). Пробачте — я забула...

О л е н а (*пошепки*). Ш-ш... Спить!..

(*Саша, побачивши його позу, опустила голову.*)

О л е н а (*нахмуривши брови*). Прикрийте йому ноги... тихенько... (*Мимоволі посміхаючись.*) Дивіться, яке обличчя... миле...

(*Саша повільно виходить. Олена тихенько погойдує на колінах чоловікову голову. Потехін входить з лівого боку, побачив людей на лаві, придивився і, випроставшись, понуро йде до будинку, човгаючи ногами.*)

О л е н а (*неспокійно*). Тихше...

(*Потехін круто обернувся, ніби хоче крикнути, і, махнувши рукою, швидко виходить.*)

З а в і с а

ДІЯ ДРУГА

Вечір. Заходить сонце. Біля стола під сосною — Олена, перед нею п'яльці. Зіна. Вася — у кріслі, закутаний пледом. М а с т а к о в — з рукописом у руках. Притулившись до дерева, стоїть лікар Потехін, він курить. За Оленою — Саша, в руках у неї шитво, вона ніби ховається, зігнулась, іноді дивиться через плече Олени на Мастакова. Як завжди, обличчя у неї сумне, погляд — докірливий.

М а с т а к о в (*поплескуючи рукописом по столу, схвилюваний, дивиться на всіх по черзі з посмішкою*). Ну — судіть!

В а с я. Я, як засуджений, говорю останнім. Це мое право.

З і н а (*з гримасою*). Ой-ой! Як ти весело жартуєш! (*До Мастакова.*) Мені дуже подобається. Особливо — дочка!

С а ш а (*тихенько*). А мені — стара!

М а с т а к о в (*радісно*). Звичайно, ви самі — стара відьма! (*До лікаря.*) Залишився — ти! (*Нахиливши голову.*) Рубай, лиходію!

П о т е х і н (*неохоче*). Ти знаєш, з мене поганий цинитель мистецтв.

М а с т а к о в. Судячи з такого початку — попаде мені!

П о т е х і н. Казки мене не хвилюють.

О л е н а (*тихо*). Чому ж — казки?

М а с т а к о в. Лено — ти мовчи, тобі не можна говорити... Ну, Миколо, терзай мене...

Потехін. Не підганяй! Я, твій читач, не підганяв тебе писати.

Зіна. Господи, який похмурий тон!

Вася. Доктор має намір поставитись до справи серйозно... (До Мастакова.) Очевидно, ви небезпечно хворієте... На що він хворий, шановний доктор?

Потехін (посміхаючись). Слабий зір.

Вася. Загрожує сліпота?

Зіна. Почекай!

Потехін. Знаєш що, Костянтин, — батько, мабуть, має рацію, коли він говорить про вас, літераторів! (Раптом з гіркотою, майже із злобою.) Обдуруєте ви читачів, так, так! Ви не хліб насущний даєте нам, а солодкі пряники...

Вася. Ви, здається, сердитесь, доктор?

Потехін (сильно). Бажаючи збудити надії, ви приводите до тяжких розчарувань... одного разу ви вже зобразили народ, який чекає пророків правди і добра... пророки повірили вам і пішли, і були зражені, були вбиті!.. Але ви ще раз зробили це знову, обдурили тих, хто вірив вам... замість могутнього народу, про який ви співали, нас зустрів старий, темний звір...

Зіна (обурена). Доктор, ви на межі пошлості!..

Вася (стримуючи її). Почекай... терпіння...

Потехін (трохи отямився, провів рукою по обличчю). Не турбуйтеся... і не грубіяньте! Я ж попередив — це не моя думка... це батькова думка.

Вася. Однак ви з такою силою викладаєте чужі думки... цікаво було б чути ваші!

Потехін (похмуро). У мене своїх думок немає... я не хочу приховувати цього, як тепер багато хто робить. Я не вмію вигадувати нашвидку... Мені набридли комедії з переодяганням нігілістів у фанатиків і фанатиків у нігілістів.

Вася. Як англієць анекдоту — ви не такі багаті, щоб шити свій одяг у поганого кравця?.. Похвально!

Зіна (до Олени). Розмова набирає трохи істеричного характеру.

(Олена спиняє її поглядом.)

Мастаков (пригнічений). Вперше бачу тебе таким... що з тобою?

Потехін. Набридло мені все! Не хочу ніякої брех-

ні... ніяких втішень і обманів! Не хочу й того, що так весело і безтурботно провіщаєш ти, Костянтинне... не вірю в цю твою казку про матір...

С а ш а (*полохливо*). Ой, господи... як це можна!

В а с я (*насмішкливо*). Це ви вже від себе кажете?

П о т е х і н (*важко*). Так, це говорю я, Микола Потехін! (*Він раптом глянув на Олену — зігнувшись над п'яльцями, вона спокійно вишиває. Його наче приголомшило, він підняв плечі і — пішов геть, кажучи.*) Якщо грубо вийшло... пробачте... адже я не хотів цього.

В а с я (*усміхаючись*). Ой, лихо... Розвалюється колос на глиняних ногах... ех, батьківщино моя!

О л е н а (*глянувши на нього, потім на чоловіка*). Знаєте, чия думка тут найцінніша? Сацина!

С а ш а (*ховається*). Ну, що це...

О л е н а. Вона виросла в тому оточенні, про яке зараз розказано нам...

В а с я (*до Зіни, неголосно*). Оповідання з побуту готтентотів може оцінити тільки готтентот.

З і н а (*протяжно*). Не тре-еба!

В а с я. Шатобріан посилав рукопис Атали індіям, і тільки тоді, коли вони сказали йому: все вірно! — зважився надрукувати книгу.

М а с т а к о в (*тепло і лагідно*). Хіба я брешу? Я? Ніколи!

О л е н а. Чи треба пояснювати?

М а с т а к о в. Мені просто до болю шкода людей, які не бачать у житті хорошого, красивого, не вірять у завтрашній день... Я ж бачу бруд, пошлість, жорстокість, бачу дурість людей, — все це не потрібно мені! Це збуджує у мене огиду... але — я ж не сатирик! Є ще щось — несміливі паростки нового, справді людського, красивого, — це мені дороге, близьке... маю я право вказати людям на те, що люблю, у що вірю? Хіба це брехня?

В а с я (*посміхаючись, повчально*). Ну, так, це звичайна ваша думка... ви часто говорите про це. Але — ви забуваєте, що є дещо невідхильне... перед ним усе наше людське, і добре і лихе, — нікчемне, засуджене на загибель.

М а с т а к о в. Боже мій... набридли мені ці слова!

В а с я (*іронічно*). Набридли? Не більше того?

М а с т а к о в. Ви знаєте звичай обмивати тіло покійника? Давайте обмиємось від пошлості й лінощів за жит-

тя! Нехай усе людство в свій останній час стане перед загибеллю чистим і прекрасним... нехай воно загине з мужньою простотою, з усмішкою!

Вася. О романтизм! Чи не однаково мені — як умерти?

Мастаков *(сумно)*. Так? Вам однаково?

Олена *(спокійно)*. Хіба не краще умерти красиво?

Вася. Я не романтик. Ні.

Зіна *(майже з розпачем)*. Та облиште ви цю похоронну розмову! Щойно чули таке задушевне оповідання... справді, соромно перед автором!

Вася. Письменників не соромляться. Письменник повинен бути мужній... особливо коли він проповідує... веселий стоїцизм! *(Сміється.)* Як вам слівце?

(Самоквасов іде з букетом квітів; побачивши Васю, спинився, хмуриється, смакає себе за вус.)

Олена *(жваво)*. Заходьте, будь ласка!

Самоквасов. Моє шанування... *(Ділить букет, квіти падають на землю.)* Дозвольте запропонувати вам... і вам... *(Зніяковів.)* Роблюсь старий і незграбний...

(Мастаков встав, відійшов убік і, дивлячись у небо, тихо посвистує. Вася теж встав і йде геть. Самоквасов, побачивши це, ще більше розгублюється.)

Олена. Саша, поставте у воду, будь ласка.

Зіна *(іде слідом за Васею)*. Дякую! Чудові квіти. *(До Васі.)* Тобі подобаються іриси?

Вася *(тихо)*. Мені подобається відставний поліцейський. Він закохався в тебе — ти розумієш?

Зіна. Василю! Навіщо ти це говориш?

Вася. Він, напевне, освідчиться тобі...

Зіна. Облиш!

Вася. І коли я умру... ти вийдеш за нього заміж... *(Вони виходять. Олена весь час щось говорить Самоквасову з доброю посмішкою, жваво.)*

Самоквасов. Так... але, бачите...

Олена *(голосніше)*. Ви перебільшуете! Люди далеко більш дурні, некультурні, аніж злі...

Самоквасов. Я все-таки прожив сорок років, і прикро, коли люди, які ще не жили, третирують тебе...

Медведева *(іде)*. Добрий вечір! А де ж мої?

Олена *(оглядаючись)*. Тут десь.

Медведева (*сідаючи*). Пора б додому! Йому заборонено гуляти, коли сонце заїде, а він навмисне ходить.

Самоквасов (*крякнувши*). Гм... Чому ж навмисне?

Медведева. Та вже так... бачу я цю гру! (*Сварить-ся пальцем.*) Я проста жінка, а все бачу...

Мастаков (*підходячи до неї*). А ви не гнівайтесь... Адже ви добра душа!

Медведева. Не можу, батечку! Мати я, і у мене гине дочка... так! Ви — мила людина, хороша ви людина, ну, а материнське — вам невідоме і незрозуміле. Мук моїх ви не знаєте, сліз не бачите, думоньки мої повсякчасні невідомі вам... Сина втратила, тепер — дочку втрачаю... як це мені?

(*Самоквасов похмуро насупився і відходить геть.*)

Мастаков. Дочку втрачаєте? Чому ж?

Медведева (*губувато*). Та що ви — не бачите, як вона вимоталась, стомилася, знервилась уся? Ночами — не спить, плаче... А він їй — все про смерть, все про те, що ось він, молодий, помирає, а вона житиме...

Мастаков (*здивовано*). Він? А я думав — він... не так...

Медведева. Хіба така вона була? Спокійна, міцна, весела! Було — весь день сміється, співає...

Мастаков. Мені здавалось, що у нього дуже розвинене почуття людської гідності і він... не стане...

Медведева. Не стане! Якже! Щоб отакий самолюб та церемонився? Він же перша особа на світі... адже з його балачок виходить, що коли він помре — і світ весь померти мусить, і сонце погасне... бач, який ласий! Та ще цілує її часом, о господи! А як заразить, а? Це вже що ж? За що?

Самоквасов (*ричить*). Це... я вам скажу... це вже я не знаю...

Медведева. Ну, батечку, теж і всі ви мужчинки, хороші...

Олена (*застерігаючи*). Чи не занадто суворо говорите ви? (*Вказує очима на Самоквасова.*)

Медведева (*змінюючи тон*). Так. Забулась, мабуть. Мати! Не за себе озлоблююсь — за дочку... мені чого себе жаліти? А дитину свою я мушу охороняти... і

боляче мені бачити, як отруюють душу її смертною тугою... так!

Самоквасов (до Мастакова). От становище, а? От — як тут, що ви скажете? (*Схвильовано відходить геть.*)

Мастаков (неголосно). Не сміє вмираючий тягти в свою могилу живого...

Самоквасов. А от бачите—тягне! Ненавиджу я цього Васю. Іронічна він людина, але — нікчемна!

Медведева. Водички б мені, чи що...

Саша (з-за дерев). Зараз!

Медведева. Серце горить. О, господи... милосердний господь наш!.. Сохрани і помилуй юність... обдаруй її радостями від щедрот твоїх!

(*Всі замовкли, поникли. Саша приносить воду. З тераси, позіхаючи, іде Вукол Потехін.*)

Вукол (підходячи). Я спав — одинадцять годин під-ряд! Ліг — о восьмій, встав о сьомій. (*Оглядає всіх.*) Я думав, ви чай п'єте. (*До Медведєвої.*) Чому, премудра, у вас таке люте обличчя?

Медведева (встає). А так... Прийшла до чужих людей, нажалілась, наскрипіла... Пробачте... піду додому.

Олена. Посидьте з нами!

Вукол. Еге, та всі ви чогось... не в настрої начебто?

Медведева (покійно). Ні, піду... Зіна сама там...

Вукол. А жених де ж? (*Йому не відповідають. Самоквасов дивиться на нього сердито.*) Нічого не розумію! Заспався. (*До Самоквасова.*) Тобі, Мироне, я почуваю, хочеться пива випити холодного.

Самоквасов. Мені? (*Рішуче.*) Так, ходімо... мені дуже хочеться... взагалі... (*Швидко виходить.*)

Вукол (ідуци за ним). Стій! Куди ти?

Олена (до Медведєвої). Посидьте з нами, а?

Медведева. Гризе він її там... ні, я піду! Ви пробачте... може, погано говорила я...

Олена. Не ми будемо судити вас за це.

Медведева. Ой, рідна ви моя, тяжко бабою бути! Ви ще не знаєте цього, у вас он дитина доросла (*киває на Мастакова*), а от, почекайте, коли народиться багато, і почнуться їх юні роки...

(*Вийшли. Мастаков, посвистуючи, дивиться на годинник. Повертається Олена.*)

Мастаков. Яка симпатична бабуся, а?

Олена. Дуже. Руська.

Мастаков (*озирнувся, тихо*). Лено, як ти гадаєш, могла б вона, з любові до дочки, до юного життя,— зробити злочин? Справді, можливо, а?

Олена (*посміхаючись*). Думаю — можливо.

Мастаков (*гаряче*). Чудесно! Ах, Лено, як це чудесно! Немає нічого кращого від можливостей, і немає їм меж, а?

Олена. Я не думаю, щоб саме вона могла — зрозумій! Але — бувало, що матері робили злочини ради щастя дітей,— ти це знаєш!

Мастаков (*задумливо*). Але... мені хотілося б, щоб і вона могла... наприклад — дати отрути цьому Васі. Вона така славна! Ось тема, а? Тільки матері вміють думати про майбутнє — адже це вони родять його в дітях своїх... (*Замислився.*) Що таке? Ага, мені треба йти... (*Олена глянула в обличчя йому і йде до будинку. Він похмуро дивиться вслід їй.*)

Мастаков (*напівголосно, неохоче*). Ти не хочеш спитати, куди я йду?

Олена (*не обертаючись*). Ні. Навіщо? Ти сам сказав би, якщо це потрібно знати мені.

Мастаков. Я? Сказав би?.. Почекай хвилинки дві.

Олена (*повертаючись*). Не більше, не менше?

Мастаков (*похмуро*). Знаєш — я розірву це оповідання... а? Воно — погане.

Олена (*з відтінком строгості*). Чому погане?

Мастаков. Та от... скажуть — фантазія, вигадка... неправда, скажуть! Навіщо я читав їм? Які важкі люди!.. Микола чимось заряджений...

Олена (*підійшла близько до нього, говорить стримано, з великою силою*). Що тобі думка цих людей? Це люди, не добиті долею, вони засуджені на загибель своїм духовним убозтвом, своїм невір'ям,— що тобі до них? Вивчай їх, і нехай вони будуть для тебе темним фоном, на якому яскравіше спалахне вогонь твоєї душі, блиск твоєї фантазії! Ти повинен знати, що вони тебе не почують, не зрозуміють — ніколи, як мертві не чують нічого живого. І не жди їх похвал, вони похвалять тільки того, хто витратить своє серце на жаль до них... любити їх не можна!

Мастаков (*обнявши її, заглядає у вічі їй*). Коли,

Лено, ти говориш так... ти, добра і ніжна... мені навіть грохи боязко... Звідки у тебе ця... ця сила, Лено?

О л е н а. З тієї віри в майбутнє, яку ти вселив у мене.

М а с т а к о в (*радісно*). Я? Це правда? Значить — я можу передати іншим мою віру?

О л е н а. О, так!

М а с т а к о в. Це мене... радує! (*Оглядається і — тихо*.) Знаєш — іноді мені здається, що вся Росія — країна недобитих людей... вся!

О л е н а (*тривожно, з докором*). Що ти кажеш? Соромся! Це — не твоє!

М а с т а к о в (*знову дивиться їй у вічі*). Та-ак... ти — віруєш! Без вагань!.. І я теж можу так... Але — не завжди... Часом я живу в полоні цих вражень і поки не подолаю їх — втрачаю себе, не бачу, де я, що відрізняє мене від цих людей. (*Обняв її за плечі і тихо йде*.) Вони входять в душу мені, наче в порожню кімнату, сміються там якимись зів'ялими словами і маленькими думками, важкими, наче каміння... Я починаю відчувати осінь у грудях — і нічого, нікого не люблю! Осінь — це красиво, яскраво, так...

О л е н а. Але це — не твоє!

М а с т а к о в (*оглядаючись*). Ні, не моє, Лено... Знаєш — ми погано влаштувались, дешево, але — погано! Живемо, наче на вулиці... Глухо, ніхто не приїжджає до нас... вже більш як два тижні я не бачив жодного літератора... (*За деревами з'являється лікар*.) Тільки ти одна... ти, моя розумнице...

(*Саша йде*.)

О л е н а (*нерішуче*). Хочеш — поїдемо звідси?

М а с т а к о в. Куди? І де у нас гроші?

С а ш а. Вам записка.

М а с т а к о в (*збентежений, бурчить*). О, зла фея!

С а ш а (*виходячи, тихо*). Я — не зла.

М а с т а к о в (*крутить у руках конверт*). Олена не дивиться на нього. Він — сумно). Так... Лено... ось...

О л е н а (*поспішно, немов не бажаючи слухати чоловіка*). Це ви, доктор?

П о т е х і н (*виходячи*). Я. Не перешкодив?

О л е н а. О, ні! Чому ж?

М а с т а к о в (*комічно*). Чому ти можеш перешкодити, шановний друже? (*Тикає конверт у кишеню і впускає*

його на землю. Потехін бачить це, насувається вперед, бажуючи, щоб Мастаков відступив перед ним.)

Потехін. Я, власне, дуже пригнічений.

Мастаков. Це видно з обличчя — ти не перебільшуєш!

Потехін. Недавно я тут говорив... Все це можна було сказати іншим тоном, звичайно. Мені буде тяжко, якщо ти подумаєш... що я вороже настроений проти тебе як індивідуальності...

Олена (*усміхаючись*). Та що ви, доктор! Чи може він...

Мастаков. Прошу не заважати промовцеві!

Потехін. Так от. Я, власне, все сказав. Ти, будь ласка, не думай...

Мастаков. Не можу. Я завжди думаю. Професійна звичка, друже мій.

Потехін (*похмуро*). Дуже радий, що ти жартуєш.

Мастаков (*відступаючи і вклоняючись*). Лорд! Я бачу радість вашу і тішусь нею.

Потехін (*наступивши ногою на конверт, усміхається*). Дивак ти все-таки.

Мастаков. Так, все-таки... (*Замислився, витирає хусточкою обличчя*.) Все-таки... чудне слово, а? Лено... я піду... Хочеш зі мною?

Олена (*твердо*). Ні.

Мастаков. Чому?

Олена. Мені треба піти до Медведєвих.

Мастаков (*опустивши очі*). Може, я зайду до Ольги Володимирівни... хочеш?

Олена. Ні.

Мастаков (*кашлянув*). Ну, як знаєш!

(*Іде неквапливо, немов чекаючи, що його сплять. Олена дивиться услід йому. Потехін підняв конверт, глянув, і обличчя його розпливлося в широку усмішку.*)

Олена (*глянувши на нього*). Чого це ви радієте?

Потехін (*змахуючи рукою*). А ось... (*Не наважився сказати.*) Зараз прийдуть батько, Медведєва, Самоквасов — будемо грати в карти.

Олена (*виходячи*). А...

Потехін. Послухайте...

Олена. Що?

Потехін. Ви часто зустрічали людей, які не брешуть?

Олена. Ні, не часто. (*Придивляється до його руки.*)

Потехін. А як ви гадаєте — Костянтин...

Олена (*сухо*). Пробачте, що це за лист у вас?

Потехін (*подаючи їй конверт*). Я підняв тут... це йому адресовано...

Олена (*взяла лист*). Так? Ви при ньому підняли?

Потехін (*зняковіло*). Так... тобто... ні... він пішов уже...

Олена. Почерк, здається, Ольги Володимирівни. (*Кличе.*) Саша! Навряд чи це що-небудь важливе...

Потехін (*похмуро*). Не знаю... Як я можу знати? Прочитайте...

(*Саша йде.*)

Олена (*ласкаво*). Саша, голубонько, доженить чоловіка і віддайте йому це... він загубив, забувши прочитати.

(*Саша біжить. Олена виходить, не глянувши на доктора.*)

Потехін (*свариться вслід їй пальцем і шепче*). Дурна... Почекай-но! Благородні комедії, а-а? Почекай, заплачеш!

(*Ідуть Вукол і Самоквасов, обидва напідпитку.*)

Вукол. Якщо ти мрієш спіймати хорошого перепела...

Самоквасов (*добродушно*). Це ти перепив...

Вукол. Ні, слухай... Для цього потрібна чудова самиця... а у тебе вона — безголоса погань. Це суперечить...

Самоквасов. У тебе все всьому суперечить.

Вукол. Це, брат, і кумедно! Це й цікаво! Ти подумай — люди мучились, намагаючись сховати всі ріжкї, затаїти всі кострубатості... раптом народився Вукол Потехін, подивився і каже...

Самоквасов. Дурниці...

Вукол. Ні! Подивився, все оголив, все розкрив і каже — це обман! Це — принизливий для нас обман!

Потехін (*різко*). Я не буду грати в карти.

Самоквасов. Чому ж?

Потехін. Голова розболілась.
(Виходить. Вукол і Самоквасов мовчки дивляться один на одного.)

Самоквасов (ображений). Як хочеш, а—це неделікатно! Сам же запросив... зараз прийде Медведева... ти піди, скажи йому, що це недобре!

Вукол (неохоче йде). Він упертий.

Самоквасов. Він взагалі... поганий партнер!

Вукол (бурчить). Голова болить... у тридцять років...

(Самоквасов зняв кашкет, віддихується, витирає хусточкою обличчя. Іде Саша.)

Самоквасов. Куди ви, ластівочко?

Саша. До Медведєвих.

Самоквасов. Скажіть старій пані, що партія не відбудеться... Та ось вони йдуть! (Чепуриться, молодцювато йде назустріч.) А знаєте, Мотроно Іванівно...

Медведева (слухаючи, що шепче їй Саша, йде в будинок). Зараз, батечку... почекайте!

Самоквасов (до Зіни). Чому така заклопотаність? Що-небудь сталося?

Зіна (нудно). Яке у вас смішне обличчя!

Самоквасов. С-смішне? Мені здається... у всіх чоловіків за сорок років смішні обличчя... так!

Зіна. Справді? Я не знала цього... Ви не ображайтесь!

Самоквасов. Ех... як ви говорите зі мною!

Зіна. Як?

Самоквасов. Зверху... з якоїсь недосяжної височини... А я... а я, коли ваша мама розповідала про те, як цей Турицин мучить вас...

Зіна (здивовано). Що таке? Мама... вам?

Самоквасов (злякався, ображений, рубає з плеча). Отрує вас, прекрасну, смертною тугою...

Зіна (обурена). Як ви... смієте... хто вам дозволив? Ви просто дикун... або — навіжений!.. (Придивляється до нього і говорить лагідніше.) Що з вами? Навіщо ви це сказали?

Самоквасов (важко відсуваючись, бурмоче). Пробачте... Звичайно — я не маю права... темна особа... і так далі...

Зіна (*неголосно*). Не тому... а це жорстоко... це гидко — говорити так про хворого...

Самоквасов. Ваша мама говорила... Дозвольте мені пояснити... Я — не зла, я не гидка людина, я просто — руська людина, нещасна людина! Не знаю міри добра і зла... нічого не знаю... розкидав краші сили душі і — ось, ні до чого не здатний... безглузде життя! Дуже соромно, повірте слову! От — познайомився з вашим колом... життя чисте, серйозне... добрі наміри і безкорисливий інтерес до людей... Це нове для мене, людське... оживляє душу... І — раптом бачу, що ви приносите себе в жертву...

Зіна (*суворо*). Я не дозволяю вам говорити так!

Самоквасов. Вислухайте мене, ради творця! Я бачив безліч марних жертв...

Зіна (*лагідніше*). Зрозумійте мене — не можу я, не буду слухати, якщо ви... Що ви хочете сказати?

Самоквасов. Ходімо звідси... дайте мені кілька хороших хвилин! (*Зіна згідливо киває головою, вона дуже зацікавлена і слухає його з великою увагою.*) Я — вдвоє старший за вас, знаю життя і хочу сказати вам — цінити себе дорожче! У нас так мало чесних, здорових людей... людей хорошої крові...

Вукол (*з'являючись на терасі*). Мироче!.. Поліцейський!..

Самоквасов (*виходячи*). Зараз, почекай...

Вукол (*бурчить*). Ну... тепер цей утік! Чорт вас забери!

Ольга (*виходить з правого боку, дуже збуджена, намагається приховати це*). На кого це ви ричите?

Вукол (*грайливо*). Прекрасна сусідко — я не бачив вас років шістдесят і...

Ольга. І? Не вийшло комплімента!

Вукол. Ви не дали закінчити. Ричу, бо заклопотаний не менше від першого-ліпшого міністра — партії не можу скласти.

Ольга. У преферанс? Ви чудово жартуете — оригінально, тонко... Ваші дома?

Вукол. Хто саме? Син?

Ольга. І інші.

Вукол. Не знаю. Син дома. Голова у нього болить. . це молодь! Всі інші, здається, в розброді.

Ольга. І письменник?

В укол. Цей завжди в розброді!

Ольга. Браво! Ви ростете, серйозно! Стаєте чимраз дотепнішим. *(Вона бачить Мастакова ліворуч за деревами, Вукол не помічає його.)* Попросіть, будь ласка, доктора... нехай він дасть мені... книжку, яку взяв у мене... будь ласка!

Вукол *(виходячи)*. Готовий служити... завжди готовий.

(Ольга знаками кличе до себе Мастакова. На терасу виходять Олена і Медведева, їм не видно Ольги за рогом і деревами.)

Медведева. Як подумаєш про наші, жіночі справи — серце завмирає!

Олена *(бачить чоловіка, не може приховати радості)*. Ти вже... повернувся?

Мастаков *(повільно проходячи мимо)*. Так.. тобто — ні ще... Я походжу.

Олена. Хочеш чаю?

Мастаков. Ні.

Ольга *(шепоче)*. Чому ти так довго? І такий похмурий — чому?

Мастаков *(неспокійно)*. Ходімо, прошу вас.

Ольга. На ви? Що це значить?

Мастаков. Мені важко... я трохи стомився.

Ольга. Так? Тільки?

(Виходять.)

Потехін *(з'являється на терасі, бачить Олену, Ольгу і Мастакова, які йдуть вправо, і голосно, урочисто говорить)*. Яку книгу питаєте ви, Ольго Володимирівно? Я не брав у вас книг. Може, це ти брав, Костянтиніне? *(Глянув у бік Олени і вийшов, втягнувши голову в плечі.)*

Олена *(судорожно поправляючи хустку на грудях)*. Який неприємний голос... у доктора!

Медведева. Ох, не люблю я цих семінаристів! Грубіяни, задаваки...

Олена *(з перебільшеним інтересом)*. Хіба він семінарист?

Медведева. Адже він у дядька виховувався, у папа. Землемір-бо замолоду на засланні був, далеко десь, в Сибіру....

Олена (*прислухаючись*). От як? (*Спинилась.*) Вам не здається...

Медведева. Що?

Олена (*пригортаючись до неї*). Сміються? Хтось сміється...

Медведева (*не зразу*). Ні, не чую начебто. Кому б тут сміятись? Тільки Ольга Володимирівна і вміє...

Олена. Хіба?

Медведева. Приємна жінка, справді! Лиха начебто, а —приємна...

Олена. Чим жеприємна?

Медведева. Та от —весела. Легка. Навіть наш жених, коли вона прийде, зуби свої зелені вищиряє. Пробував було смуток на неї нагнати — чи знаєте, каже, що всі ми, люди, на смерть засуджені? А вона — нізачо, каже, не помру раніше строку...

Олена. Вона... не дуже легковажна?

Медведева. Є це в ній. Та, бачите, важкі думки, серйозні, не кожній жінці до серця. А так вона нічого, розумна. Свого не прогавить... І мужчині ціну знає!

(*Зіна стомлено виходить з лівого боку, кидається в крісло, дивиться на матір і Олену, криво усміхаючись.*)

Медведева (*тривожно*). Чого ти? Чого ти така, бог з тобою?

Зіна. Стомилась...

Медведева. Ох, уб'є він тебе!..

Зіна. Не він, мамо! І ви... зовсім даремно кричите про нього при чужих людях! Лено, поздоров мене, я положила серце Самоквасова.

Олена (*щиро*). Ой... нещасний!

Медведева. Ну, вже я скажу — навіть цей і то кращий... хоч здоровий!

Зіна. І — гроші є, мамо! Ти подумай! Не знаю, Лено, хто більш нещасний, він чи я. Як він дивно говорив... Стояв на колінах... пропонуючи гроші, щоб відправити Васю на південь. З лікарем, сестрою-жалібницею... І плавав, мов дитина...

Медведева (*бурчить*). Вони всі хлопчакки, коли кохають. Знайомо! Ти що ж йому сказала?

Зіна (*мечеться*). Мамо! Хіба можна питати?

(*Тяжка мовчанка.*)

О л е н а (*задумливо*). Він дуже нещасна людина... якось він розказав мені своє життя... навіть страшно було слухати! Добрий — а робив жахливі речі... жив, немов уві сні. Іноді — прокидався, ненавидів себе і — знову робив гидоту. Про жінок говорить так задушевно, з повагою, а — жив з ними, як звір... Чудні люди... безвольні, безформні... коли ж вони зникнуть?

М е д в е д е в а. От, Лено, і ти кажеш, як я! Душать вони!

З і н а (*з тугою*). Дорогі мої, любі мої — що ж мені робити? (*Із страхом притишуючи голос до шепоту.*) Адже я не люблю Васю... розлюбила я його...

М е д в е д е в а (*вдячно*). Слава тобі господи!

З і н а. Мовчи, мамо! Це — погано... ти не розумієш!

О л е н а (*сухо*). Це зрозуміло.

З і н а. Мені його шкода... нестерпно шкода! Але я — не можу... ці холодні, липкі руки... запах... мені важко дихати, чути його голос... його мертві, злі слова... Лено — це жахливо: жаліти і — не любити, це безчесно... образливо!.. Він говорить... і начебто це не він уже... говорить злі пошлості... Він ненавидить усіх, хто лишається жити... Що він каже часом, боже мій! І це той, кого я любила! (*Плаче.*) Я вже не можу... Я здригаюсь, коли він торкається мене рукою... мені гидко!

М е д в е д е в а. Дочко моя... і мені його шкода... та тобі ж, тобі жити потрібно!

З і н а. Ах, боже мій, боже мій... як хороше було любити... як хороше, коли любиш!

О л е н а (*нахиляється до неї, стримуючи ридання*). Так... коли любиш... коли ми любимо — нас немає...

З а в і с а

ДІЯ ТРЕТЯ

Будинок підсунуто ближче до глядача. Сірий, хмарний вечір. На терасі, у плетеному з високою спинкою кріслі, сидить, читаючи книгу, Вукол Потехін. Ноги його — на сидінні другого крісла. Крізь вікно, запнуте марлею, видно лікаря — він ходить по кімнаті і курить.

Вукол (*підвівши голову, ворушить губами, позіхає*).
Миколо!

Потехін. А?

Вукол. Що таке фаталізм?

Потехін (*нудно*). Фаталізм... ну — фатум... рок...

Вукол. Чого ти мені слова кажеш? Слова я сам знаю всі... ти — поняття оголи!

Потехін. Відчепись, будь ласка! Чого дивачиш?
Нудно!

Вукол. Це, брат, не дивацтво, а старість. (*Помовчавши.*) Тобі подобається Савонарола, а?

Потехін. Хто?

Вукол. Савонарола!

Потехін. Ні. Не подобається.

Вукол (*вдумливо*). Чому?

Потехін. Та... чорт його знає!

Вукол (*задоволено*). І мені не подобається. А втім — я мало читав про нього. А ти?

Потехін. Нічого не читав.

Вукол. Так... Взагалі ти мало читаєш. Непохвально... (*Повертаючи книгу в руках.*) Чудна річ — книга...

Неспокійна річ. От — Шіллер. Замолоду я його любив. А тепер узяв... згадав твою матір. Ми разом з нею читали «Пісню про дзвін»... вона тоді була ще нареченою моею. Ми були червоні з нею, думали про долю людства... і — кричали. Ти теж, років п'ять тому, кричав на всіх... і на мене кричав. (*Задоволено.*) А ось тепер — мовчиш. Видохся, викричався, брат! Чому так швидко, а? (*Потехін виходить з кімнати з капелюхом у руках.*) Ти куди?

Потехін. До хворого. До Турицина.

Вукол. І я з тобою. А то — нудно мені самому... Поліцейський мій чогось зів'яв...

Потехін. Він іде сюди.

Вукол. А-а... Ну, тоді я залишусь. (*Потехін недовіжливо дивиться на батька і повертається в кімнату. Вукол, усміхаючись, дивиться вслід йому.*) Так! Звичайно... зрозуміло... Що, поліціє? Які підступи затіяли німці проти нас?

Самоквасов (*відмахнувся*). Е, бог з ними!

Вукол. Кінчено з Німеччиною? Швидко! Кого ж ти тепер лятимеш? До дев'ятсот п'ятого року ляв уряд — кинув, потім революціонерів став ляяти — кинув, німців почав ляяти — і це кінчено! Кого ж тепер, чим житимеш?

Самоквасов (*сумовито*). Сам себе лятиму...

Вукол. Спокійна справа — не стомлює. Просто — і не зобов'язує ні до чого.

Самоквасов. Осел я, здається...

Вукол. Уже починаєш? (*Повчально.*) Однак май на увазі, що на ослів зведено наклеп, — це дуже недурна і корисна тварина, осел...

Самоквасов (*заглядаючи у вікно*). Розказав би я тобі історію...

Вукол. Розкажи... Сідай-но!

Самоквасов (*тихо*). Ходім куди-небудь.

Вукол. Можна. Хоч мене супроводитиме ревматизм... гризе він мене!

Самоквасов (*на ходу*). А мене сором... І туга.

Вукол (*трохи шкутильгаючи*). Туга? Це наша історична подруга, а сором — ти, брат, вигдав. Фантазія! Коли ж ми соромились? Сказано — «сором не дим, очей не їсть» — і всі вірять цьому.

(*Іде Олена, на голові барвистий шовковий шарф, у руках зонт. Мовчки вклоняється.*)

Вукол. Привіт! Що з вами? Нездужаєте?

Олена. Чому? Ні, я здорова.

Вукол. А личко — бліде, і оченята якісь такі...

Олена (*заспокоюючись, посміхнулася*). Вам здається...

Вукол. Радий, що помилився. Приємні помилки трапляються так само рідко, як веселі люди.

Самоквасов. Ну, і плещеш же ти сьогодні!

Вукол. Ревматизм спонукає до філософії... це, брат, нездоланно! Здоровій людині філософствувати немає причин...

Потехін (*вийшов з кімнати, доганяє Олену*). На хвилинку... будь ласка! (*Олена мовчки, запитливо дивиться на нього*.) Мені необхідно... я буду коротко говорити... два запитання... Зайдімо до мене, прошу вас!

Олена. У вас так важко пахне сигарами.

Потехін. Сигарами? Добре... все одно...

Олена. Чим ви так схвильовані?

Потехін (*тихо*). Я? Послухайте... адже вам відомо?..

Олена (*сухо*). Так, відомо.

Потехін. Що він зрадив вас...

Олена. Я сказала — відомо!

Потехін. Ви — спокійні? Що ж ви думаете робити? Невже це не ображає вас? Вас — горду? (*Задихається*.)

Олена (*з легкою усмішкою*). От, скільки запитань! Я не хочу знати — чому ви питаєте... але я вам скажу... може, це заспокоїть вас. Я скажу вам ще й тому, що ви, у свій час, ставились до чоловіка по-дружньому.

Потехін. Я й зараз...

Олена. Облиште... Ви знаєте, що я його люблю.

Потехін. Не розумію... не можу зрозуміти...

Олена (*лагідно*). Це — ваш клопіт. Так от, я його люблю... ви не забувайте про це!

Потехін (*грубувато*). А він вас топче в грязь... з першою ж вродливою і доступною...

Олена (*бліднувши, суворо*). Мій чоловік не полюбить погану жінчину.

Потехін. О, чорт забори! Ви божевільна, чи що?

Олена. Якщо ви дозволите собі й далі говорити в цьому тоні...

Потехін. Ні... я мовчу! Але — поясніть же мені! Я людина... я вас люблю, я маю право просити...

О л е н а. Я вже говорила вам: робота чоловіка важливіша й цінніша мого щастя жінчини, моєї любові і життя мого. Не усміхайтесь. Ви самі високо ставили його... ще не так давно... коли — пробачте, я скажу одверто — коли ви не захоплювались мною і взагалі були більш цільною людиною.

П о т е х і н. Це я розбився об ваше кам'яне серце...

О л е н а. Ох... які жорстокі фрази! От що — на цю тему я говорю востаннє з вами... я просила б вас зрозуміти мене! Я втрачаю Костянтина... можливо... але я знаю собі ціну, почуваю себе людиною, потрібною йому... потрібною просто, як людина! (*Тепло і переконливо.*) Я люблю весь лад його думок і почуттів... його живу душу люблю... коли він говорить про зневагу до страждань, про силу людини і красу життя, я — милуюсь ним і готова молитись: господи, благослови шлях мужа радості й перемоги! Я знаю життя більше, ніж ви, і горя бачила більше... але я навчилась зневажати горе, розумію його нікчемність...

П о т е х і н. Слова... його слова! Не вірю... чужі слова!

О л е н а. Його слова — не чужі мені... Я знаю, як горе звичне і любиме нами — так, любиме, бо робить нас більш значущими у власних очах... (*З тривогою.*) І коли мені здається, що до нього підходить, його хоче торкнутися горе — я боюсь! Він — слабкий... він нестійкий...

П о т е х і н (*обурено*). Все це — фантазії! Вигадали ви людину і стали рабинею її. Ви створили ідола, хазяїна вашої душі... Вам просто нудно з ним, він дурніший за вас... ви створюєте для себе, для розваги — роль жертви!

О л е н а (*поблажливо*). Я повторюю вам ваші слова про нього — три роки тому ви сказали: «Коли я бачу, слухаю його — я молодшаю, всьому вірю, життя здається мені легким і простим». Ви говорили це?

П о т е х і н. Помилявся... як ви тепер...

О л е н а. А одного разу ви попереджали мене: «Дорогий друже, намагайтесь якнайменше зв'язувати його волю, він до могили залишиться юнаком!» Ось ваша порада... порада друга і чесної людини. Де ця людина?

П о т е х і н. Ви її смертельно поранили і тепер добиєте.

О л е н а (*усміхаючись*). Звідки у вас такі слова? (*За-*

думано.) Мало ми розуміємо одне одного. Зараз, говорячи з вами, я, мені здається, говорю жінкам... можливо, хочу трошки виправдати себе перед ними... хочу сказати їм, що в моїй поведінці я не почуваю нічого принизливого для людини... хоч це важко для жінчини... Що ж? Так — важко! І ще мені хочеться сказати, як треба берегти й любити хорошого, чесного мужчину...

Потехін (*шалено*). Який глузує з вас!..

Олена. Ні. Цього він не зробить ніколи.

Потехін. Він зробив!

Олена. Фізична зрада... це не глузування ще... Це можна пояснити десятком причин... І можна зрадити, не втрачаючи поваги.

Потехін. Слухайте... ви не людина! Ви мозок... абстрактна думка... без плоти, без серця...

Олена. Вам слід ще сказати, що в мені нема звіра... красивого, благородного звіра... й інше, що звичайно говорять для того, щоб сп'янена словами жінчина давала вам більше пристрасі... (*Випростується і говорить з великою силою, тихо.*) А уявіть собі... що все це є в мені — і звір, і пристрась...

Потехін. Не дражніть мене... за що ж? І навіщо ви ламаєте себе?

Олена. Хіба я не ясно сказала?

Потехін. Та що ваші слова! Все це поза, роль!

Олена. Думайте, як вам завгодно. Нехай я хизуюсь, нехай граю... (*Немов п'яніючи.*) Програю я — виграє життя через його радість.

Потехін. Хай він буде проклятий... і все це безглузде життя!

Олена. Страшенно ріжуть вухо ці ваші чудні тиради і прокляття!.. Де ви їх берете? Давайте закінчимо, мені пора йти...

Потехін. Все це — жахливо! В цьому немає жінчини!

Олена. От бачите! Давайте ж закінчимо, я вас прошу. Все сказано. Ви більше не будете говорити зі мною про чоловіка мого і про вашу любов... не будете, так? (*Усміхаючись.*) Хіба я створена для роману? Така розважлива...

Потехін. Ну... а якби... я хочу зрозуміти вас! Якби ваша дитина не вмерла?

Олена. Я думала б так само. Адже діти без мене

тільки заважали б йому... він, звичайно, віддав би їх мені...

Потехін. Ні! Не вірю я вам! Ви хотіли приховати ваше приниження, ваш розпач, і — нічого ви не приховали... Вам — важко!

Олена. Хіба я казала, що легко?

Таїсія (*служниця Медведєвих біжить і ще здаля гукає*). Доктор... швидесенько, батечку!..

Потехін (*відштовхуючи крісло*). О, чорт... Що там?

Таїсія. Раптом погано зробилось... кров горлом...

Олена (*стомлено*). Ідїть-бо!..

(*Потехін мовчки виходить.*)

Таїсія (*ідучи за ним*). А капелюшок забули одягти...

(*Олена опускається в крісло і наче сховалась за спинку другого. Саша йде по терасі з газетами й листами в руках, бачить Олену, злякано спинилась.*)

Саша. Ви не пішли? Вам недобре?

Олена (*не встаючи*). Це пошта? Мені — нічого?

Саша. Тільки докторові. (*Поклала пошту на підвіконня. Несміливо.*) Може, ви підете до себе?

Олена. Ні. Тут добре.

Саша. Олено Миколаївно... я боюсь! Що ж з вами буде?

Олена. Не турбуйтеся, Саша, нічого... Стомилась... не вистачає сил у мене... Господи — допоможи! Невистачає сил...

Саша (*прислухалась*). Ой... ідуть... іде вона...

Олена (*підвелась і знову безсило опустилась у крісло, мов непритомна*). Ідїть, Саша... прошу вас... я приїду...

(*Чути негучний, ображений голос Ольги. Вона і Мاستаков ідуть з правого боку.*)

Ольга. І це говорить мужчина... закоханий мужчина! Соромтесь!

Мастаков. Але — як же так... зразу?

Ольга. А чого ждати? Нехай усі знають, що ти мене любиш... Хіба я не маю права пишатися цим?

Мастаков. При чому тут усі? Дивно! (*Він розгублений, в ньому є щось трохи комічне. Жестикуюче нер-*

вово, розпатланий і незграбний. Ольга — збуджена, в голосі її чути досаду і тривогу.)

Ольга. Я не люблю таємниць!

Мастаков. Дай мені подумати!

Ольга. Про що?

Мастаков. Я, справді, не знаю... не уявляю собі... як це я скажу їй!

Ольга (*обурена*). Послухайте — що ж це таке? Ви казали, що любите мене? Це був жарт? Так?

Мастаков (*сумовито*). Який же жарт, коли ось... Я зовсім не думав, що це таке складне все... Що ж? Я піду... скажу їй! Скажу в двох словах, а там уже... Ви, якщо можна, зачекайте... я скоро повернусь...

Ольга. Добре... я буду в гаю.

(Мастаков, рішучим жестом поправивши капелюх, іде на терасу. Олена встала назустріч йому. Вона спокійна.)

Мастаков (*спинився, зняв капелюх і, розмахуючи ним, не дивлячись в обличчя дружини, говорить*). От, Лено... я прийшов сказати... хоч — зовсім не підготовлений... і — взагалі... ти, будь ласка, не гнівайся... зрозумій...

Олена (*підходячи до східців тераси, кличе Ольгу*). Послухайте...

(Ольга спинилась.)

Мастаков (*зляканий*). Вона — не винна, слово честі!

Олена (*стримано*). Ти — покинь! Залиш нас... Запропонуй Ользі Володимирівні сказати мені все, що вона вважає за потрібне, а сам — іди...

Ольга (*повільно підходить до тераси. Збентежена, але храбриться. Дивиться на Олену здивовано і підозріливо*). Про що ж говорити? Ви, здається, зрозуміли... значить, все ясно...

Мастаков. Бачиш, Лено... це сталось несподівано... (*Він благально складає руки і просить*). Не треба ображати одне одного, а? І не треба драм! Ви обидві такі...

(Не договоривши, він махнув рукою і пішов у кімнати. Олена на верхньому східці тераси, Ольга на землі, тримається за поручні. Мовчанка.)

Ольга (*усміхаючись*). Ну... ви мовчите? Можу йти?

Олена (*лагідно*). Навіщо тріумфуючі усмішки? Ми обидві — жінчини, не забудьте це. Сьогодні я стою перед

вами у смішному становищі... чи певні ви, що завтра, через тиждень...

Ольга. Не лякайте... це зайве! Зрозуміло, що ви сердитесь, зневажаєте мене...

Олена. Я? Ні! Чому ж?

Ольга. О, я знаю, вам відомо, що це не перший мій роман...

Олена (*здивована, не зрозуміла*). Навіщо говорити про це?

Ольга (*запалюючись*). Ви повинні знати, що на мене дивились жорстокіше, з більшим тріумфом, ніж я на вас: беру маленький реванш! Не приховую — мені приємно, що вас, таку розумницю, оцінили дешевше за мене. (*На секунду замислилась, чудно усміхаючись*.) Бачите, як буває в житті? Не думайте, що я почуваю себе винною перед вами... Справді, неясно розумію — навіщо я говорю все це... Ви мене, здається, образили трохи...

Олена (*швидко*). Я не хотіла цього! Чим же?

Ольга (*допитливо*). О, я не в поганому розумінні... Ми обидві жінчини — сказали ви... Це вийшло у вас... дуже доречно... я мало не сказала — спритно! Мені можна йти, я думаю?

Олена (*спускаючись до неї*). Вже коли ви заговорили так...

Ольга (*нідозріливо*). Як це — так?

Олена. Так просто.

Ольга. А! Навіщо ж мудрувати? Все ясно.

Олена. Ви думаете?

Ольга. Звичайно!

Олена (*твердо*). Ви вважаєте ставлення Костянтина до вас серйозним, глибоким, так?

Ольга (*іронічно*). О, яке запитання! А навіщо вам знати, що я думаю?

Олена (*тихо, лагідно*). Погодьтеся, що його життя не байдуже для мене.

Ольга (*трохи збентежена*). Ах, от що... його життя! Це вас цікавить? Але — про це ви спитайте його... він повинен знати, наскільки серйозне...

Олена. Він — не знає.

Ольга (*нідозріливо дивиться на неї*). Дозвольте не повірити вам... і спитати вас — чого ви хочете від мене?

Олена. Уявіть собі, що з вами говорить його мати або старша сестра...

Ольга (з усмішкою). Уявити собі вас його старшою сестрою... це було б можливо... але — ви були його дружиною... і людині, яка ображена,— не можна вірити!

Олена (сухо). Я говорю у ваших інтересах...

Ольга. Дуже вдячна... вам не здається, що це комічно?

Олена. Ні, не здається. Я хотіла попередити вас... він погано знає себе, він живе — граючись...

Ольга (приховуючи тривогу). Я теж люблю так жити...

Олена. Ненавидить усе тяжке, прикре, та коли воно близько до нього — розгублюється...

Ольга. Що ж... виходить звідси?

Олена. Подумайте.

Ольга (нервово сміється). Я, напевно, дуже грубо відповіла б усякій іншій жінці... (З наміром дошкулити.) Але вас — мені шкода! (Чекає відповіді.) Ви хочете залякати мене... я дивуюсь, чому ви не кажете нічого про талант Костянтина Лукича, про його обов'язки перед суспільством, служіння мистецтву і так далі...

Олена (спокійно). Я не вважала за потрібне говорити про це... коли вже ви стаєте поруч нього — значить, ви впевнені, що зумієте підтримати в його душі ту світлу силу, яка захопила вас. Ви впевнені, звичайно, і в тому, що з вами йому буде у всіх відношеннях краще, ніж зі мною...

Ольга (хвилюючись). Я зовсім не хочу брати на себе завдань його наглядачки, я не «синій чулок»! Ви зображуєте його дитиною? О, Іа, Іа! Знаю я цих дітей!.. (Чимраз більше збиваючись з тону.) От, ви дивитесь на мене так, немов я витягла у вас гаманець з кишені... Я здаюся вам вульгарною... звичайно! (Чекає відповіді.) Ви зробили зі мною щось погане... ви заплутали мене в чужих мені думках... чого ви хочете? Хіба я винна в тому, що сталося? (Мастаков з'являється на дверях.) Я не зустрічала людей таких, як він... не могла собі уявити, що є людина, така потрібна для мене...

Олена. А ви — для нього?

Ольга (майже кричить). Це не ваше діло! Ви не смієте допитувати мене!

Олена (спалахнувши, холодно). Я більше не потребу цього...

(Ольга лото дивиться на неї, хоче щось сказати.)

О л е н а (*жорстко*). Вам недобре?

(*Ольга, закривши обличчя руками, швидко йде геть. Олена проводить її очима — обличчя у неї суворе. Обернувшись — бачить чоловіка, він блідий, здивовано і боязко стежить за нею.*)

О л е н а (*твердо, майже грубо*). Якби вона була гірша або краща, вона була б сильніша за мене...

М а с т а к о в. Чорт забори, Олено... чорт забори... яка ти! Хто ти така?

О л е н а (*проходячи повз нього*). Жінщина, яка любить! (*Пішла у кімнати. Він провів її очима, потирає лоб, швидко сходить з тераси і зараз же знову біжить назад.*)

М а с т а к о в (*бурмоче*). Ні... спочатку треба... Олено!
(*Олена з'являється.*)

М а с т а к о в. Почекай... куди ти?

О л е н а. До Медведєвих.

М а с т а к о в. Слухай... я, слово честі...

О л е н а (*спалахнувши*). Ти, хлопчисько, облиш мене!

М а с т а к о в (*хапаючись за голову*). Ось! Починається трагедія... Послухай, заспокойся трохи...

О л е н а (*з тугою*). Це — дико... це — пошло! Ти, такий ясний і чистий, ти міг захопитися... Вона тебе отруїть, згубить...

М а с т а к о в (*з розпачем*). О, чорт... та хіба я знав, що це так серйозно?..

О л е н а (*спокійніше*). Для таких людей, як ти, жінки — шаблі, по яких ви йдете кудись вище... але вона — нижча за мене, зрозумій це! І не вона для тебе, ти — потрібен для неї! От чого я не допущу! Щоб ти — ти! — правив за розвагу... ні!

М а с т а к о в. Ах, ти міркуєш... але який же чорт...

О л е н а. Так, я міркую!.. І — за двох: за себе, щоб не заважати тобі, і за тебе, бо ти живеш не думаючи...

М а с т а к о в. У всьому завжди вага і міра!.. Це нестерпно!

О л е н а. Але ж ти не зважуєш, не вимірюєш, а це необхідно серед живих людей, які почувають біль і завдають його одне одному. Я повинна міркувати і зважувати, щоб охоронити тебе від усього непотрібного, від

усього, що може порушити лад твоєї душі... ти думаєш, це легко мені? Хіба не це сушить мою душу? Хіба не це вбиває в мені сміх і радість? І раптом я бачу... це може убити! Я зрозуміла б тебе, якби ти захопився Сашею... це така чиста, світла людина, вона освіжає душу...

М а с т а к о в (*бурчить*). Саша... ну що за фантазія!.. Олено, людина потребує свободи... а я — людина...

О л е н а. Припусти на хвилину, що і я теж людина...

М а с т а к о в. Ти іноді — наче старий монах, а я — твій послухник... а втім, може, це невірно, я ж не знаю, як живуть монахи... Слово честі — все це далеко складніше, ніж я думав, і зовсім не весело! Я не люблю драм... а тут — і ти і вона — обидві незадоволені...

О л е н а (*не стримавши усмішки*). Який ти смішний хлопчисько! Подумай — що ти кажеш? Хіба можна гратися людьми?

М а с т а к о в. Справді ж бо, Олено, у мене в грудях немає місця для всіх цих серйозностей і... довгих монологів... (*Запалюючись*.) Я страшенно радий, що живу і що ось — навколо мене гуде, вирує Росія, така мила, славна країна... мелькають ці смішні, страшенно близькі моїй душі, руські людські пики... діти якісь особливі ростуть — ти помічаєш? І — руські матері... і ці старі диваки, такі зворушливі в своїй непотрібності... душа сповнена хорошего, необразливого жалю до них. Страшенно приємно жити, Лено, слово честі! Догоряють вогні, але вже спалахнули інші... хочеться писати вірші, поеми, хочеться говорити світлі, задушевні слова... і підморгувати людям оком — «нічого, братове! живемо!» І коли думаєш, говориш про це — той, хто сидить поруч тебе, непомітно стає такий близький тобі, дорогий і милий, що зовсім однаково, хто він і як одягнений — чоловіком чи жінкою...

В у к о л (*іде, шкутильгаючи*). Гей, панове!..

О л е н а (*здригнувшись*). Почекай... Що там? Погано?

В у к о л. Ідять... Усі розгубились... плачуть...

М а с т а к о в. От бачиш, Лено... (*Вона швидко виходить*.) Мені теж треба йти туди?

О л е н а (*здаля*). Ні... не треба!

В у к о л. Ну, як же ні? Звичайно, ідять...

М а с т а к о в. Але навіщо ж?

В у к о л. Гм... знайомий умирає... обов'язок ввічливості, чи що... Потім — ви письменник, вам усе треба бачити... це ваш обов'язок.

М а с т а к о в (*зітхнувши*). Ну... ходімо...

В у к о л (*на ходу*). Так, ось і ще однією людиною менше! Люди — зникають, а суперечності — залишаються... ось, напишіть-но алегорію на цю тему!

М а с т а к о в (*бурчить*). Дуже потрібно! Терпіти не можу алегорій...

(*Вийшли.*)

З а в і с а

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Ніч. Палісадник перед дачею Медведєвих. Акація та бузок затіняють маленький, на два вікна, будиночок, з ганком із зашкленних рам. Вікно праворуч ганку завішено простиралом чи скатертиною. Крізь відчинені двері на східці ганку падає смуга світла — в передпокої горить лампа. На східцях — Самоквасов і Зіна, лікар ходить повз них і курить. З будинку чути метушню — пересувають меблі, бряжчать посудом.

Зіна (*неголосно*). Сьогодні вранці він казав, що йому краще...

Потехін (*похмуро*). Усі фтизики так кажуть перед кінцем.

Самоквасов (*переконливо*). У мене сестра — чудесна жінка! — все життя змарнувала на це... правда, її чоловік хворів на іншу хворобу... але ж однаково! Дев'ять років вона ходила за ним... ви подумайте, — всю молодість, всю силу жінки віддати капризам хворого! Жах! У тридцять років вона була напівсива... овдовіла — на руках п'ятирічний хлопчик, страшенно нервозний, кволенький...

Потехін (*підходить*). І ви теж караєте кволих?

Самоквасов. Анітрохи...

Потехін. Уже вам воно й не личить!

Самоквасов (*ображений*). Але, дозвольте! (*Потехін іде геть. На ганок вийшов Вукол.*) Я нічого не казав...

Потехін (*здаля*). Запізнились ви з цими теоріями... вони вже не в моді...

Самоквасов (*до Зіни*). Що з ним? Чого він сердиться?

Зіна (*встає, іде в будинок*). Не знаю. Втопився, я думаю...

Вукол. Ображає тебе нащадок мій? (*Сідає поруч, охаючи.*) Ние у мене ніжка... Ось, Мироне, доля очистила тобі шлях...

Самоквасов (*болісно*). Кинь це... що ти!

Вукол (*тихо*). Ти думаєш, вона в глибині душі не рада? Хе! Я, брат, знаю жінок...

Самоквасов. Та годі тобі, Вуколе! Нічого ми з тобою не знаємо. (*Подумавши.*) У мене, наприклад, ніколи не було бажання — розумієш? — наполегливого, палкого бажання що-небудь знати. А виявляється, це необхідно...

Вукол. Гм... це ти про що кажеш?

Самоквасов. А про те, що от мені сорок два роки, і я не розумію людини, молодшої за мене, не розумію її думок і життя... Слів навіть не розумію! І це — в сорок років! Хороша та країна, де всі чужі одне одному... Уяви собі європейця...

Вукол (*позіхаючи*). Дурниці! Європейців ти не знаєш... ти їх у буцегарню садив? Ні. І не треба говорити про європейців, думаючи про жінок...

Потехін (*підходить*). Чи немає сірників, батьку?

Вукол (*дає*). Поверни. А то візьмеш коробку і — зник! А я з хворюю ногою ходжу, шукаю — де сірники?

Потехін. Якщо у тебе ревматизм — іди і ляж у ліжко. Це краще, ніж сидіти вночі на повітрі. (*Виходить, забувши віддати сірники.*)

Вукол (*штовхнувши Самоквасова*). Бачиш? Одружуйся швидше. В сімдесят років у тебе буде син лікар, культурна людина... Дуже зручно! Відбере у тебе сірники, а ти... та-ак... (*Помовчавши.*) Зверни увагу, яка чудна мова у нас: ми кажемо — сидіти на повітрі. Які легкі люди, подумаєш! Або — пройти курс університету. (*Киваючи головою в бік, куди пішов син.*) От — він пройшов, наскрізь пройшов... і це не дуже позначилось на ньому...

Самоквасов (*неохоче*). Який ти...

Вукол. Балакун?

Самоквасов. Ні... як це? Мізантроп...

Вукол (*з деякою гордістю*). Я, брат, не мізантроп,

а — скептик... Мало у нас скептиків. Це ознака, що ми недосить розумні...

Самоквасов (*усміхаючись*). Ти от говориш, а я не розумію — навіщо?

(*Олена і Зіна виходять, Самоквасов підвівся, даючи їм дорогу.*)

Олена. Панове, будь ласка, допоможіть Костянтинові перенести скрині...

Самоквасов. Іду! Ти б сидів, скептику.

Вукол (*ідучи за ним*). Вогко... Нашадок має рацію.

Олена (*голублячи Зіну*). Ляж іди, може, заснеш.

Зіна. Ні, не хочу... я боюсь, що засну.

Олена. Боїшся?

Зіна. Мені — соромно. Я не почуваю горя, втрати... я так дивно, соромно спокійна! Розв'язався зашморг... я можу не брехати, не силувати себе... мені не треба здаватися ніжною і люблячою... Це добре і — недобре...

Олена (*усміхаючись*). От — почув би тебе Костянтин...

Зіна. Ні, не кажи йому! Я не хочу, щоб він вважав мене бездушною... я так поважаю його!

Потехін (*підходячи*). Вам потрібна посвідка про смерть, я зараз напишу. (*Проходить у будинок.*)

Зіна. Як він це сказав!.. Коли він підходить близько до мене, я відчуваю дотик якогось тягаря... Лено, я не здаюсь тобі безсердечною?

Олена. Покинь про це. Тобі двадцять років.

Мастаков (*на дверях*). Олено, іди сюди! (*Коли вона підійшла, він обурено шепче.*) Слухай, якого чорта Микола ричить на мене? Стоїть під носом і блискає білками... що йому треба?

Олена (*виходячи*). Я зараз, Зіно.

Мастаков (*ідучи за нею*). Обурливо!

(*Зіна стомлено потягнулась, нахилила до обличчя гілку дерева, нюхає її. Здригнулась, глянувши на завішене вікно, полохливо обтрушує руки.*)

Самоквасов (*з шаллю в руці*). Візьміть-но, вогко!

Зіна. Дякую! Який ви дбайливий.

Самоквасов (*розцвітаючи*). Ну... це не я... це ваша мама звеліла мені. Хороша у вас мама!

Зіна (*киваючи головою*). Так.

Самоквасов (*хвилюючись*). Взагалі, жінки — найкраще... особливо тепер, коли наш брат... трохи розкис. Знаєте, мені можна повірити,— я жінок бачив! Я дуже погано, дуже грубо жив... небагато чого можу згадати без сорому за себе... і, якщо було щось хороше, чисте в моєму житті,— це були ви... жінки... Ладен молитись: хай збереже їх господь бог, бо немає у нього серед руського племені нічого кращого за жінок!

Потехін (*виходячи*). Ого! Он як?

Самоквасов (*обертаючись до нього*). Ах... це ви! Звичайно — не згодні? Бажаєте сперечатись?

Потехін. Не час і не місце.

Самоквасов (*палко*). Іронічним вигукам — місце, а правдивому свідченню — не місце? Чому?

Потехін (*проходячи повз нього*). Ви, наче закоханий, спалахуете... що з вами, а?

Самоквасов. Нічого особливого, дякую! Ви як себе почуваете? От, Зіночко, подивіться: вчора він закликав народ — вперед, на бій з долею, а сьогодні, зволите бачити,— «разочарованному чужды все обольщенья прежних дней!»

Зіна. Не треба сердитись!

Самоквасов. Але ж це... це обман... це — гра людьми...

Потехін (*розкурюючи сигару*). Чого ви так хвилюєтесь? Попросіть, і — вам знову дадуть посаду в поліції... (*Відходить.*)

Зіна (*болісно*). Ой, доктор... що це ви!

Самоквасов (*задихаючись*). Ось... культурна людина... а? Благородно, а?

Зіна. Він... можливо, він нездужає?

Самоквасов. Так... параліч душі у нього... Ні, пробачте... ми всі — злі, грубі... і нічого не любимо...: ні один одного, ні себе самих, ні батьківщину... У нас у жилах тече погана, холопська кров... ми ще не позбулися кріпаччини... ми — зсередини раби...

Вукол (*виходить — до Зіни*). Вас мати кличе. Ти чого, Мироне?

Самоквасов (*показуючи кулак*). Син твій...

Вукол. Ага!

Самоквасов. Коли-небудь я його...

Вукол (*дивлячись у п'ятьму*). Ніхто не любить мого нащадка.

Самоквасов. А він? Він кого любить? Та чи вмів він любити?

Вукол. Не знаю. Не питав.

Самоквасов. Спитай... так!

(Потехін підходить. Самоквасов, фиркнувши, іде в кімнати.)

Вукол. Ти чого ображаєш людей?

Потехін. Давай походимо, батьку.

Вукол. Нога не дає ходити.

Потехін. Ах, так... От що — я виїжджаю... З поїздом о п'ятій п'ятнадцять. (Виймає бумажник.) Ось гроші. Згодом ще пришлю... якщо будуть.

Вукол. Значить, надовго... А служба?

Потехін. Кину.

Вукол. Ти, може, на Кавказ зібрався?

Потехін. Чому на Кавказ?

Вукол. Бувало люди в твоєму становищі на Кавказ їздили.

Потехін. Не розумію.

Вукол. Закохався?

Потехін (хмуро подивився в обличчя батькові і всміхнувся). Н-ну?

Вукол. Безнадійно?

Потехін. Далі!

Вукол (беручи гроші). Ти краще в Сибір їдь.

Потехін. Навіщо?

Вукол. Наживеш грошей. Коли люди огидні — треба мати багато грошей.

Потехін. Скажи тут усім цим, що я одержав телеграму... терміново викликали в місто до хворого.

Вукол. А навіщо брехати?

Потехін. Вірно. К чорту! Прощай!

Вукол. Давай обнімемось...

Потехін (обнімаючи). Прощай! Важко жити, старий.

Вукол. Не удався ти у мене!

Потехін. І ти теж не дуже удався.

Вукол. Ну, на все добре! Стріляйтесь не думаєш?

Потехін (усміхаючись). До цього не дійшло ще.

Вукол. Ото ж то! Ти — в чорнявих закохуйся, в них більше темпераменту, і вони швидше вирішують...

Потехін. Покинь! Не жартуй.

Вукол. Я — серйозно. Я це спостерігав. Одружись з єврейкою — найспокійніша справа. Вони — плодючі, господарство люблять... підуть у тебе діти, і закрутиться тихенько таке от колесо...

Потехін (*усміхаючись*). Все сказав?

Вукол (*відпускаючи його руку*). Не погано кажу! Прощай...

(*Потехін виходить. Старий сідає на східці, хитаючи головою, і щось шепче вслід синові. Входить Медведєва, стомлена.*)

Медведєва. Закусити хочете? Там самовар готовий. Спати ніхто не лягає. А де доктор? Стомився він...

Вукол. Так, стомився. Ранувато трохи, а от — стомився...

Медведєва. Ну, ви завжди двоєзначно говорите.

Вукол. Поїхав він. Просив кланятись усім. В Сибір поїхав.

Медведєва. Ви що, батечку, марите?

Вукол (*махнувши рукою*). На Кавказ.

Медведєва. Ще куди?

Вукол. Не знаю.

Медведєва (*зітхнувши*). Ех, ви, диваки! Подивися на вас — так стане шкода всіх! Ще й жарти жартують, наче їм весело... прикидаються розумними та нібито гордими... стидаючись один перед одним слабостей своїх. А вам би просто зійтись дружненько, та поговорити, та поплакати над собою, не соромлячись... нічого ролі грати... публіка ж бо розійшлась уже... самі ви залишились... самі!

Вукол. Я в спектаклі не брав участі... я сам — публіка.

Медведєва. Кожен поодинці тужить смертно, соромиться всяко... а на людях — бундючиться, серйозне обличчя робить... куди вже! А ви — ближче одне до одного, ближче...

Вукол. Премудра — досить! Це мене не обходить. А от що, добра баба-яга... адже син у мене і справді зник...

Медведєва (*байдуже*). Куди?

Вукол. Може — в Африку, може — під три чорти...

Медведєва (*недовіжливо*). Фокусничаєте ви з ним, батечку... Ідїть-но чай пити. (*Іде з ним в будинок — на-*

зустріч їм Мастаков і Зіна.) Чули — доктор наш? Поїхав!

Мастаков. І прекрасно! Потреби в ньому ні в кого немає. (До Зіни.) Ми походимо трошки, так?

Зіна. Будь ласка. Дуже душно, і в голові паморочиться.

Мастаков (не знаючи, про що говорити). Може, вам треба прийняти яких-небудь капель?

Зіна (усміхаючись). Яких же?

Мастаков. Не знаю. (Зітхнув.) Олена ніколи не приймає ліків. А от Ольга Володимирівна п'є якісь каплі. Іноді від неї пахне чимсь запаморочливим... схожим на ефір. І духи в неї... страшенно міцні...

Зіна (з інтересом). Вам подобається вона?

Мастаков. Вона? Гм... Та-ак... як сказати? Не завжди, я думаю... (Жваво — але удавано.) Ех, яка гарна ніч! Так би і заспівав!

Зіна (з докором). Що ви? Тут?

Мастаков. Це, справді... дурне сказав я... Та я і не вмію співати... (Намагаючись попасти в тон.) Звичайно... люди народжуються і вмирають... вдень і вночі...

Зіна (мигомлі посміхнулась). Ви так сказали... немов дорікаєте їм за це.

Мастаков (збентежено). Справді? От бачите... чорт забори! (Просто.) Це, мабуть, тому, Зіно, що я не знаю... як слід говорити, коли в домі покійник... Я стільки прочитав страхіть про смерть, всі вони так погано написані, що в мене немає поваги, немає інтересу до цієї теми... Про смерть сказано більше, ніж слід... вона стала схожа на актрису, яку перехвалили. Дуже одноманітна актриса, але — кричать — ах, вона геніальна! (Захоплюючись, він бере Зіну під руку.) Звичайно, колись треба буде вмерти... одного чудового дня. Але, мила дівчино, до того дня я проживу тисячі прекрасних днів... тисячі — ви розумієте? І щодня — нові обличчя, нові порухи душі, нові квіти і сонце. (Серйозно.) Чи знаєте ви, що сонце кожного дня нове? Ви читали що-небудь про Хорса, бога сонця, і дочок його хорсалок, інакше — русалок? Ви любите міфологію?

Зіна. Я її не знаю.

Мастаков. О, це треба знати! Це напрочуд красиво... і, як усе дитяче, — просто, мудро, невимовно зворушливо. Вам це треба знати, ви самі така русалочка...

Я іноді дивлюсь на вас і думаю — щасливий буде чоловік, якого ви полюбите... Уявляю себе на його місці... це страшенно гарно і сповнено найхимерніших несподіванок...

Зіна (збентежено). Послухайте... чи доречно...

(В палісадник входить Ольга з букетом квітів у руках. Вона одягнена в темне, стоїть за кущами і слухає.)

Мастаков (захоплено). Якби ви знали — яка це щаслива особливість уявляти себе, чим хочеш! Королем, сажотрусом, блазнем! Живеш десятками життів, почуваш усі радості і печалі чоловіків і жінок... нудні, важкі думи старих людей і милу, райдужну плутанину дитячої душі...

Зіна. Це надзвичайно цікаво...

Мастаков. Недалеко звідси лежить камінь-валун... такий старий, серйозний камінь, весь у зморшках... я знаю, що він був колись вершиною гори і зорі були ближчі до нього, ніж тепер, — він це пам'ятає, і йому нудно... Розумієте? Про цей камінь я міг би розповісти в чотирьох рядках... тільки чотири строги рядки! Бачите? Так живеш... Раптом — полюбиш вас і думаєш про вас цілий день... носиш ваш образ у серці своєму, і ви співаєте мені таких славних, чудесних пісень...

Зіна (віднімаючи в нього руку). Що ви кажете? Хіба можна говорити зі мною про це... сьогодні!

Мастаков (здивовано). Не можна? *(Вона швидко йде геть від нього.)* Але... коли ж можна... чудна дівчино!

Ольга (входить, іронічно). Ви — поспішили!

Мастаков (тривожно). Ти — знову... Послухай — Олена теж тут!

Ольга. От чому ви не приходите до мене! Це і є та робота, якою ви так зайняті?

Мастаков (тривожно, тихо). Якщо ви зустрінетесь — я не знаю, що робитиму...

Ольга (намагаючись зберегти спокій). Не знаєте? Так?

Мастаков. Слово честі...

Ольга. Слово честі і — ви?

Мастаков. Коли люди дивляться одне на одного лютими очима — мені соромно, я... я відчуваю себе зовсім зайвим...

Ольга. Ви розумієте, що кажете?..

Мастаков. Ах, чи розумію! Звичайно... я завжди роблю дурниці!

Ольга. Не прикидайтесь!

Мастаков. Ш-ш! Навіщо ж кричати?

Ольга. Що це таке? Ваш спосіб обернути в жарт ставлення до мене, так? Ви погано, ви пошло придумали!

Мастаков. Ах, навіщо ти говориш цим тоном? Що я тобі зробив? Адже ти — не дівчина... і я не можу одружитися з тобою негайно... це смішно! Йй-богу — це смішно!

Ольга (*тихше*). Не смійте знущатися з мене! Я вимагаю пояснень! Я не знаю... це, нарешті, жорстоко... це — брудно! Послухайте, проповіднику добра і краси, чи як вас там звуть...

(З будинку виходить Олена.)

Мастаков (*роздратовуючись*). Я ж пояснюю вам зрозумілою мовою...

Ольга (*бачить Олену*). А, шановний пане, тепер я вам зроблю невеличкий скандал... вам, все-таки, буде ніяково...

Мастаков. Що ж це буде! Чого ви хочете?

Ольга (*кинувши квіти*). Олено Миколаївно... дозвольте вам нагадати ваші слова... ми обидві жінщини...

Олена (*кутаючись у хустку, тихо говорить, підходячи ближче*). Будь ласка, ходімо звідси.

Ольга. Але ви — розумніша від мене... ви зробили якось так, що... я, здається, божеволію!

Олена. Костянтине, ти погано вибрав місце...

Мастаков (*майже грубо*). Я нічого не вибирав! І нічого не розумію! Чого вимагають від мене? Щоб я негайно вінчався? «Ісайя ликуй»? Ще раз — «ликуй Ісайя»?

Ольга. Що за пошлий жарт! Послухайте, він зараз освідчувався в коханні Зіні...

Мастаков (*здивований*). Я?

Ольга. Він носить її образ у серці своєму... казав він їй...

Мастаков. Послухайте! Що за дурниці?

Ольга (*мечеться, розлючена*). Це не дурниці, це носить інше ім'я! Авантюризм, розбещеність... Мені —

соромно, признаюсь — я ніколи не бувала в такому смішному, ідіотському, принизливому становищі... о так, признаюсь!

М а с т а к о в (*дивиться на них обох по черзі*). Досить! Кажіть, що вам завгодно, робіть, що хочете, а я — я поїду! Я не дозволю тягти мене на вірвовці навіть і в рай... Нічого поганого я не зробив, і ніхто не страждає, це я страждаю!

О л ь г а (*до Олени*). Як вам ця зухвалість?

О л е н а (*спокійно*). Не треба сильних слів... вони нічого не пояснюють.

М а с т а к о в. Вам хочеться, проти всякої очевидності, вважати мене винним у вчинку, який... в якому і ви брали участь, як я пам'ятаю... Дозвольте! Я засуджений? Дуже радий! Я виїжджаю, Олено... я їду пакувати чемодани... ви вже доконайте мене за моєї відсутності!

О л ь г а. Що за дика вихватка! Невже це нормальна людина? Чи дуже спритна? Не розумію!

М а с т а к о в (*гарячиться*). Покиньте базікати! Я виїжджаю! Я не можу так жити — у всіх на мене якісь васальні права... і — при чому тут Зіна? Ти ж сама, Олено, просила мене розважити цю вдову дівицю! (*Спокійніше і простіше.*) Якщо я справді винен — я прошу пробачення... зовсім щиро, так! Але я скажу, що правду, велику правду сказано про жінок словами... я забув ці слова... ви змусите все забути! (*Він швидко виходить із палісадника. Ольга розгублено дивиться вслід йому. Олена похмуро замислилась.*)

О л ь г а (*тихо*). Він справді поїде?

О л е н а. Не думаю.

(*Пауза.*)

О л ь г а (*пригнічено*). Ось ми знову одна проти одної... Ви, справді, поставили мене в смішне становище... адже це ви, так?

О л е н а (*тихо*). Ні, не я...

О л ь г а. Гм... Мені треба йти звідси... (*Олена мовчить.*) Послухайте, ви так багато говорили про жіночу солідарність і високі ідеї... але — як же ви можете прощати йому це... ці вихватки... розбещеність цю?

О л е н а. Минулого разу я, мабуть, говорила недосить ясно і тепер винувачу себе за це...

Ольга (*глузливо*). Почули б ви, як він говорив Зіні про своє кохання!

Олена. Завтра він може повторити це іншій дівчині або вам...

Ольга (*злісно*). О, ні! Я вже не дозволю знущатися з себе!

Олена. Я сказала вам — він мов уві сні живе і вірить у свої сни...

Ольга. Лікуйте його! Посадіть у лікарню! Прив'яжіть на ланцюг!

Олена. Не треба бути грубою! Ви любите його оповідання?

Ольга. Тепер вони нагадуватимуть мені... тільки моє приниження! Ви щасливі чути це? (*Олена мовчки глянула на неї.*) Чудна ви людина... важко вам повірити! (*Замислено.*) Я вважала його таким чистим, чесним...

Олена. Він такий і є...

Ольга (*усміхаючись*). Такий? Але — як же це? Невже ви не почуваете образи... а втім, це не моє діло!

Олена. Не будемо говорити про мене... Якщо він або я зробили вам боляче — я готова просити у вас пробачення за нього і за себе...

Ольга (*вражена, не вірить*). Ви, жінка, просите у мене пробачення, у мене... яка... я вам не можу вірити, не можу! Це — християнське смирення, чи що? Великодушність? Що це?

Олена. Я — жінка, але — розважлива людина...

Ольга. Не вірю... ви говорите якимось дивно... Він вас звів з розуму, цей... блазень! Іноді мені здається, що ви — людина щира... і, слово честі, в ці хвилини — мені боляче за вас!.. (*Замислюючись.*) Мабуть, тому боляче, що ми, жінки, справді, близькі одна одній... Але я теж збожеволію, якщо провадитиму далі таку фантастичну розмову! Прощайте. (*Іде, але зараз же повертається і говорить серйозно, просто.*) Послухайте, мені захотілось сказати вам... здається — це необхідно сказати, але — чому?.. Я не розумію! Легке божевілля... у всякому разі — я далека від каяття... Бачите, я кокетувала з ним... я дуже хотіла того, що називається перемогою над мужчиною... Не знаю, навіщо потрібно було мені це... можливо, хотілося стати поряд з вами і вище вас... надто вже драгувала мене ця ваша витриманість, ваш спокій... те, що ви самі називаете розважливістю... напевне, це

якийсь новий рід жіночої хитрості... прийом, незнайомий мені! *(Говорить начебто сама до себе.)* Він довго не помічав моїх атак... ви знаєте, звичайно, до чого це приводить нас, жінок? Він усе розповідав мені якісь казки... про індусів, берези, про Калевалу, руських мужиків... чудно він говорить іноді! Наче не людина... Ну, я, здається, захопилась ним серйозно... і, бажаючи швидше виграти партію, ось — програла! *(Вона розгубилась, їй до болю ніяково, і вона хоче приховати це жвавим тоном, небаланими словами.)* Я зрозуміла це... дуже швидко... і особливо ясно — після розмови з вами... Ви значно переконливіше говорите тоном і очима... а ваші слова... вони мені не завжди зрозумілі... ці ваші чудні слова... *(Усмінулась.)* Ви молодша за мене, але у вас уже відцвітає душа... чи знаєте ви це? Я не хочу зробити вам боляче... але — слово честі! — ви іноді викликаєте досадне почуття! Хіба можна так ставитися до мужчини? Це навіть смішно, нарешті... Ні, дивіться, який він, цей фантазер!.. Наче вугор... він спритний, знає! Так, так... він не дурний... І, здається, непоганий актор. В ньому є якась незнайома мені гнучка, але міцна пружина... він досить хитрий. Іноді він буває нестерпно комічний... мені здається — це його спосіб самозахисту... так? *(Отямилась.)* Що? Я надто розбалакалась!

О л е н а *(тихо)*. Спасибі вам.

О л ь г а *(комічно і зло)*. За що ж? Тоді вже... руку, товаришу! Сподіваюсь, що колись і ви будете так само побиті, як ось я! *(З палкою цікавістю запитує.)* Важко жити з таким слизьким дияволом? Але — мабуть, цікаво? До нестями, так?

О л е н а *(немовби ослабнувши на секунду, відповідає так само палко)*. О, так...

О л ь г а *(відсахнулась)*. А-а... От яка ви?.. Ну, тоді... він — дурний, звичайно!.. Прощайте! Ви на диво заплутана жінка!.. Я теж... накоїла дурниць... Ну, я поїду! Вам хочеться, щоб я поїхала?

О л е н а *(з усмішкою дивиться на неї)*. Що може змінити ваш від'їзд?

О л ь г а. Ого!.. Ну, все-таки... спокійніше!

О л е н а *(гордо, не без болю)*. Він залишиться на все життя таким... він не зміниться ніколи!

О л ь г а *(довго дивиться в обличчя їй)*. Ні... я вас не розумію... не можу зрозуміти!.. *(Повільно виходить. Олена)*

стомлено сідає на лаву в затінку. З ганку виглядає Медведєва, нерішуче йде, сідає поруч неї і гладить її волосся.)

Олена (тихо). Тяжко це... ви чули?

Медведєва. Нічого... минеться. Говорила вона дуже вже голосно. Вукол вуха нашорошив, почав усміхатися всіма посмішками, старий дідько. Я вже розмову почала, щоб не дати йому підслухувати, а Самоквасов догадався, допоміг мені. Делікатна людина... Зіна, хвалити бога, заснула. Спить на дивані, одягнена... (штовхнувши Олену) а Самоквасов комарів відганяє від неї... а? Ех, люди, люди! Милі ви мої люди!.. (Замислилась.) Це вона квіти принесла? Лілії, гвоздики... хороші квіти!.. Кинула на землю... навіщо це? (Піднімаючи.) Теж, видно, не дуже щаслива жіночка, хоч і метка. Безпритульна, видно... і голодна душею... от тобі й багатство! Не дає воно поживи душі... Дуже гарячилась вона... чути було... Куди їй проти тебе, Лено! Дурненька вона... Років, мабуть, на вісім, на десять старша... а теж... Чш! Іде хтось... Твій іде... дивись-но...

Мастаков (капелюх на потилиці, розпатланий, похмурий, палець на лівій руці обмотаний хусточкою. Показує його дружині і похмуро заявляє). От, Олено, я прищепив палець!..

Олена. Покажи... сядь...

Мастаков (переконано). Саша — зла, сонна недо-тепа! Дуже неприємна особа! Нічого не розуміє... в ній є щось котяче... Ми полаялись.

Медведєва (встала, усміхаючись). У мене при-мочка є... ось я принесу її.

Олена. Будь ласка!

Мастаков. Обережніше, Лено... я не кам'яний.

Олена. Що ти там робив?

Мастаков. Що? Пакувався... чемодани і все... Я ж не можу жити там, де звідусіль мені кричать у вуха — ти мій, наш!

Олена (похмуро). Не прикидайся, будь ласка, я тобі нічого подібного не говорила.

Мастаков. Все одно! У тебе теж інстинкти робовласниці... (Помовчавши.) Я вже все з мого стола склав у чемодан... тільки туди пролився одеколон, і треба було знову все вийняти. (Насвистує.) Чорнило теж вилилось... на диван. А Саша перекинула руду вазу... вона, звичай-

но, обвинувачує мене! Я радий, що ваза розбилась, мені не подобаються руді речі... і люди. (*Скоса дивиться на дружину.*) Тобі — нічого, що я виїжджаю? Це тебе не турбує? (*Олена мовчить.*) Я не можу працювати, коли навколо мене чорт зна що діється! Всі — похмуро усміхаються... Микола люто ричить: «Твоя дружина — свята!» Це ти — свята... так! Він — сич, цей лікар... і я ж знаю, що він закохався в тебе... годі! Звідси все й сталося... (*Благородно.*) Я зовсім не хочу нікому заважати, і ти не почувеш від мене ніяких докорів.

Олена (*тихо*). Будь ласка, не вигадуй дурниць!..

Мастаков (*не зразу*). Ви полаялись... ти і вона?

Олена. Вона виїжджає.

Мастаков (*жваво*). Слово честі?

Олена. Так.

Мастаков (*з полегкістю*). Це — добре! Це — дуже добре, Лено, справді! Нехай вона поїде куди-небудь... так, так! Вона — дуже хороша жінка... і серце у неї добре... але — вона нестерпно деспотична!

Олена (*тихо, з гіркотою*). Невже тобі не сором так говорити про людину, яку ти образив... адже ти образив її, зрозуміло це тобі?

Мастаков (*пильно дивиться на Олену*). Її? Ти кажеш — її образив я? (*Помовчавши, тепло і просто.*) Слухай, Лено... мені дуже соромно перед тобою... я ж знаю, що винен! Я не вмію поводитись — от у чому справа... мені ніколи думати про тебе та й про себе теж... У мене в грудях — велика дорога, і по ній безнастанно проходять дрібненькі думки, строкаті люди, штовхаються, галасують, живуть... і я забуваю про тебе... Це недобре, так... але я, справді, не можу інакше, не вмію!.. От, яке у тебе обличчя! Ти, звичайно, сердишся... засуджуеш мене і... взагалі...

Олена (*просто*). Хіба я нарікаю? Обвинувачую тебе? Я тільки хотіла б просити — стався обережніше до людей, чужих тобі... Не допомагай нещасним і кволим бути злими, вони не стануть ні сильнішими, ні щасливішими через це...

Мастаков. Бачиш... якщо вона їде — я залишусь краще, а? Я не хочу зустрітись з нею в дорозі!

Олена (*мимоволі усміхаючись*). Хіба дорога одна?

Мастаков (*ображено*). Ти хочеш, щоб я виїхав? От, Лено, наші бажання завжди розходяться — бачиш?

О л е н а (*бере його за руку*). Не треба так говорити... це неширо, і ти — трохи блазнюєш... так! Вислухай мене уважно і повір, що я ніколи більше не повторю тобі того, що скажу зараз! Я не хочу заважати тобі ні в чому, що може збільшити красу твоєї душі... Клянусь богом — це правда!

М а с т а к о в (*серйозно*). Я — вірю! Я вірю тобі завжди... Розумію, що зробив тобі боляче, але... це вийшло ненароком — іноді дуже важко зрозуміти, де закінчується людина і починається жінка!.. Олено — це сталося, і даремно про це говорити — словами не загоїш біль у серці... я знаю!

О л е н а (*тривожно, палко*). Зрозумій — я боюсь... я — боюсь, коли до тебе підходить, тебе торкається буденне і пошле...

М а с т а к о в (*сміючись, тихенько цілує її руки*). О, не бійся, я — хитрий! Дуже важко жити, не прикидаючись... Часто я граю роль блаженного і дурника, який не розуміє своїх вчинків — це дуже допомагає мені відштовхувати від себе різні пошлості і дрібниці... Іноді я буваю смішний... поза моєю волею — я знаю це! Знаю... І коли помічаю, що смішний, то користуюсь цим теж для захисту... так, це недобре? Можливо... можливо... але — це охороняє від дрібниць... (*Замислився на секунду.*) Життя — цікавіше, чесніше за людей... Дивно прекрасне це наше людське життя і — добре бути краплею роси, в якій на світанку відбився промінь сонця! Мені здається, Лено, друже мій, хороший мій друже, що всі люди, всі навколо нас з тобою, — живуть удруге, втретє, вони народжуються старими, і жити їм — ліньки! Старими вони народжуються, а я — народився вперше, дитиною, я щасливий тим, що молодий... і — безмежно люблю все це... все живе! (*Медведєва з аптечною пляшечкою в руці вийшла на ганок, подивилась на них і, усміхнувшись, безшумно вийшла.*) Я радий, що живу, п'яний від радості жити, і мені хочеться розповідати всім, вперше народженим, про щастя моє... ти розумієш мене, Лено?

О л е н а. Так.

М а с т а к о в. Не прощай мені, але — забудь... добре?

О л е н а. Так!

З а в і с а

З И К О В И

Сцени

ДІЙОВІ ОСОБИ

Зиков, Антипа Іванович, лісопромисло-
вець.

Софія, сестра його, вдова.

Михайло, син.

Целованьева, Ганна Марківна,
міщанка.

Павла, дочка її.

Муратов, лісничий.

Хевери, компаньйон Зикова.

Шохін.

Тараканов.

Степка, дівча-підліток.

Палагея.

ДІЯ ПЕРША

У Целованьєвих. В непривітній кімнаті небагатого міщанського дому посередині приготований стіл для чаю, біля стіни між дверима до кухні і в кімнату Ганни Марківни другий стіл з вином та закускою. Праворуч біля стіни маленька фісгармонія, на ній фото в рамках, засушені квіти в двох вазах; на стіні багато листівок і акварель: Павла в костюмі монастирської крилошанки. Двоє вікон на вулицю, в палісадник. Целованьєва чепурненька, гладка жінка років за сорок,— біля чайного столу; вона помітно схвильована, часто дивиться у вікна, прислухається, без потреби переставляє чашки. Софія замислено ходить по кімнаті, в зубах — погасла цигарка.

Целованьєва *(зітхаючи)*. Загулялися...

Софія *(поглянула на годинник-браслет)*. Так...

Целованьєва. А що ж це ви, Софіє Іванівно, заміж не виходите?

Софія. Нема людини до душі. Знайдеться — виїду.

Целованьєва. У глухій нашій місцевості — мало інтересних мужчин...

Софія. Та інтересні знайшлися б! Серйозну людину важко зустріти...

Целованьєва. У вас у самої, пробачте, характер серйозний, ніби—чоловічий; вам би взяти мужчину тихого...

Софія *(нехотя)*. А навіщо він, тихий? Мишей ловити?

(Целованьєва зніяковіло посміхається, видно, що їй незручно з цією жінкою, вона не знає, про що з нею вести розмову.)

Софія (*насуплено, сховавши руки за спину, спідлоба дивиться на неї*). Хто це, скажіть, пустив про Пашу чутку... що вона — блаженненька?

Целованьєва (*квапливо, неголосно, оглядаючись*). А це все небіжчик чоловік... ну, і я теж підтримувала, щоб не дуже цікавились люди. Пашенька завжди була така пряма, що думає, те й каже,— кому це може подобатись? Ну, от... а він, чоловік, мав підозру, що Паша не його дочка...

Софія. Хіба?

Целованьєва. Якже! Це ж усім відомо; він було як вип'є, скрізь галасує... Ревнував він мене до одного... сектант був тут...

Софія. Батько Шохіна?

Целованьєва. Ось і ви знаєте.

Софія. Не в зв'язку з вашим іменем. Просто знаю— був сектант, людина гнана.

Целованьєва (*зітхаючи*). Ну, де вже там, не в зв'язку! (*Тихенько*.) Гнаний... (*Швидко поглянувши на Софію*.) Він, покійник...

Софія. Шохін?

Целованьєва. Чоловіченько мій... Він було дивиться, дивиться на неї та раптом і загарчить: «Не моя дочка! Я — людина підла, ти — це я — баба дурна, — не моя це дочка!»

Софія. Кривлявся трохи?

Целованьєва. Бог його знає...

Софія. Бив вас?

Целованьєва. Та вже звичайно! Та я — що! А за Пашу дуже боязно було. Це ж я с'як-так обвела його, в монастир сховала її, Пашу... Адже в мене, крім неї, ніякої надії...

Палагея (*на дверях із кухні*). Ідуть!

Целованьєва. Ой, чого ти, сатано, лякаєш! Не-друзи, чи що, ідуть? Тобі чого?

Палагея. Вносити самовар?

Целованьєва. Скажуть, коли треба. Іди!

Михайло (*трохи напідпитку, розімлілий від спеки, на безбородому обличчі стомлена посмішка*). Ти чого, бабо, загородила двері? Забери свої маєтності. (*Виципнув її — Палагея ойкнула. Михайло сміється хлипаючим сміхом; Целованьєва ображено підбрала губи; Софія біля фісгармонії похмуро дивиться на племінника.*)

Михайло (*йдуци до столу*). Жарко, названа матусю!

Целованьєва (*бурмотить*). Та — де там ще... яка ж матуся? (*Голосно.*) Палагея в нас придуркувата...

Михайло. Хто?

Целованьєва. Жінка оця.

Михайло. Ага! Тільки вона, одна? Це я запам'ятаю. (*Іде до столу з закускою. Софія пробує фісгармонію на басах.*)

Целованьєва (*неспокійно*). Навіщо ж запам'ятувати?

Софія. Він — жартує, Ганно Марківно.

Целованьєва. Ох, погано я розумію жарти...

Палагея (*з кухні*). Мужик верхи приїхав...

Софія. Це — Шохін. Ганно Марківно — це до мене...

Шохін (*на дверях*). Шохін прийшов.

Софія (*строго*). Я б вийшла до тебе, Якове!

Шохін (*вклоняючись*). Дарма! Доброго здоров'я.

Целованьєва (*відходить до вікна*). Ви не соромтеся...

Софія (*Шохіну*). Ну, що?

Шохін. Звелів сказати, що напише листа.

Софія. Більш нічого?

Шохін. Нічого.

Софія. Спасибі. (*Записує щось до книжечки на поясі. Михайло, підморгуючи на Ганну Марківну, наливає Шохіну склянку горілки; той, крадькома, випиває, морщиться.*)

Михайло. Чого ти, Якове, завжди такий похмурий?

Шохін. Платні мало одержую. Софіє Іванівно, я до тебе слово маю.

Софія. Що таке?

Шохін (*підходячи*). Лісничий цей учора говорив машиністу нашому, що, мовляв, усіх нас, за наше господарювання, під суд садити треба, мовляв, від нас річки мілішають і вся земля псується...

Софія. Ну, — йди...

Михайло. Іди, раб!

Целованьєва. Це він про лісничого говорив?

Софія. Так.

Целованьєва. Строгий пан. З усіма — свариться, з усіма — судиться, а сам завжди напідпитку і, крім

карт, ніякої розваги не визнає. Нежонатий, посада хороша — женився б! Не люблять тепер сімейного життя.

Михайло. Як — не люблять? А — я? Ось я одружуюсь...

Целованьєва. Ви — звичайно... Вам — татусь звелів. *(Слово, що раптом зірвалося, збентежило її, вона невимовно мимрить щось і швидко йде до кухні.)*

Софія *(Михайлові)*. Ти поводиш себе зовсім непристойно.

Михайло. Ну? Не буду більше. Тобі подобається наречена?

Софія. Дівчина вродлива, проста... довірлива. А тобі?

Михайло. Мені навіть трохи жаль її,— який я їй чоловік?

Софія. Це ти — серйозно?

Михайло. Не знаю. Здається — серйозно.

Софія. От і добре! Може, вона примусить тебе подумати про себе самого,— пора!

Михайло. Та я ні про кого іншого й не думаю...

Софія. Дурієш ти багато, граєш...

Михайло. Це властиво людині. Ось і моя наречена грає на простоту, добрість...

Софія *(пильно дивиться на нього)*. Що ти кажеш? Вона справді довірлива...

Михайло. І кішка начебто довірлива, а спробуй, обдури кішку!

Софія. При чому тут — обдурювання?

Михайло. Знаєш що? Хай би краще батько одружився з нею, а мене у відставку!

Софія. Яка дурниця!

Михайло *(з усмішкою)*. Все одно — не зараз одружитись — потім відіб'є. Вона — довірлива...

Софія. Облиш! Яка гидота лізе в голову тобі! *(Схвильовано відходить геть.)*

Михайло *(тихенько сміється, наливаючи вина в чарку, і декламує)*.

Відображення од квітки
Я в воді ловити став,—
Та зелене жабурина
Лиш рукою я підняв...

Софія. Це — що означає?

Михайло. Нічого не означає. Жарт.

Софія. Ой, Михасю, гляди, життя серйозне!

(З передпокою входять Антипа Зиков, чоловік років під п'ятдесят, борода з сивиною, кучерявий, чорні брови, від скронь — лисуватий; Павла — в блакитній сукні, дуже простій, без талії, як ряса, на голові й плечах — блакитний газовий шарф.)

Павла. Я завжди кажу правду...

Антипа. Ну? Подивимось.

Павла. Побачите. А де ж мама?

Целованьєва *(з кухні)*. Іду, іду...

(Антипа іде до столу з закускою; Павла, усміхаючись, до Софії.)

Софія. Стомились?

Павла. Спека! Пити хочу...

Софія. Ви самі сукню шили?

Павла. Сама. А що?

Софія. Личить вам.

Павла. Я люблю, щоб усе було вільно...

Антипа *(синові)*. Дивися, зайве п'єш, осоромишся...

Михайло *(жартівливо)*. Жених мусить показати себе з усіх боків...

(Антипа, взявши його за плече, щось суворо каже йому, Михайло посміхається.)

Софія *(Павлі, раптом, неголосно)*. Котрий вродливіший?

Павла. Старший...

Антипа *(різко)*. Цить!

Софія *(тихо)*. Антипо, що з тобою?

(Павла горнеться до неї.)

Антипа *(збентежено)*. Ти пробач, Павло Миколаївно, це ж для тебе краще...

Павла. Що?

Антипа. Та — ось... цей добродій... *(Мимрить.)*

Целованьєва *(з блюдом у руках, на блюді — кулеб'яка)*. Пожалуйте закусити, прошу вас...

Павла *(Антипі)*. Треба бути добрим, а то я буду боятися вас...

Антипа *(ласкаво посміхаючись)*. Ти все про своє, про добро... Ех, дитино ти моя... *(Говорить їй щось, при- тишивши голос.)*

Михайло (*хоч і випив, але почуває себе зайвим, блукає по кімнаті, посміхається, на ходу звертається до тітки*). Тісно, як у курнику...

Целованьєва (*хвилюючись, стежить за всіма, підходить до Софії*). Та пожалуйте ж до столу! Запрошуйте, а то мене не слухає ніхто...

Софія (*замислено*). Подобається мені ваша дочка...

Целованьєва. О? Дай же боже! Приглянули б ви за нею, повчили б її...

Софія. Так, звичайно. Наше, бабське діло скрізь — спільне...

Павла (*здивовано*). А як же люди?

Антипа. Що — люди?

Павла. Що ж вони подумують?

Антипа (*із запалом*). Та про мене — пес із ними! Нехай, що хочуть, те й думають. Люди! Чим я зобов'язаний перед ними? Горем та образами. Ось вона, рука, якою я життя своє будував, — це моя рука! Що мені люди? (*Випив горілки, витер рот серветкою*.) Ось ти моя майбутня... дочка, скажимо; ти все кажеш — ласкою треба, добром треба! Четвертий раз я бачу тебе, а розмови твої все однакові. Це — тому, що жила ти в монастирі, в чистоті... А поживи-но на людях — інакше заговориш, душечко! Іноді так буває — глянеш на місто, і до смерті хочеться запалити його з усіх кінців...

Павла. Тоді і я згорю...

Антипа. Ну, тебе я... ти не згориш!

Целованьєва. Чого ви, Михайле Антиповичу, не вип'єте, не закусите?

Михайло. Татусь не велить...

Антипа. Що-о?

Михайло. І наречена не пригощає.

Павла (*червоніючи, вклоняється*). Будь ласка, я наллю...

Михайло. І собі...

Павла. Не люблю я...

Михайло. А я — дуже люблю горілку...

Павла. Кажуть — шкідливо це...

Михайло. Брешуть! Не вірте. Ваше здоров'я!

Антипа. Слабенькі здоров'ям люди стають, Ганно Марківно, а?

Целованьєва. Чому ж? Пашенька в мене...

Антипа. Я — не про неї, звичайно. А ось, хоча б

мій: чи багато випив, а очі каламутні, і пика подурнішала.

Софія. Ти б вслухався у те, що говориш.

Целованьєва (*розгублено*). Синочок ваш молодий...

Антипа (*сестрі*). Я — правду говорю! Ганна Марківна знає, як раніше пили, у неї благовірний тижнями качав... (*Целованьєвій*.) А що молодий — це ще не велике діло, це — минуше, молодість...

(*Настрій — напружений, усі чекають чогось, придивляються одне до одного. Софія насторожено стежить за братом і Павлою; Михайло курить, тупо, н'якими очима дивлячись на батька; Павла боязко озирається. Антипа — біля столу з закускою, Павла зняла чайник із самовара, мати її метушиться коло столу.*)

Целованьєва (*шепоче*). Ой, Пашенько, боязно мені...

Софія (*братові*). Чи не багато п'єш?

Антипа (*похмуро*). Ну, не знайома ти зі мною...

Софія. Все-таки — слідкуй за собою...

Антипа. Не заважай! Знаю, що роблю.

Софія. Чи знаєш? (*Дивляться в обличчя одне одному.*) Ти що замислив?

Антипа. Хіба він пара їй? Його — не виправимо, а її — занাপастимо даремно...

Софія (*відступаючи*). Послухай, невже ти наважишся?..

Антипа. Стій, не підказуй! Гірше буде...

Михайло (*усміхаючись*). Заручини, а — не весело! Всі шепочуться...

Антипа (*стрепенувся*). Це все твоя тітка серйозничає... Ех, шкода, людей мало!

Павла. От і з'явилася потреба в людях...

Антипа. Підкусила! Уперта ти в думках своїх, Павло Миколаївно... Що ж! Це так і треба жінці: тримайся за одне супроти всього...

Павла. А мужчині...

Антипа. Мужчина? Він — сам по собі. Він — дикий. Край його вхопить за серце — так він тут, як ведмідь, — прямо на рогатину... куди хочеш, так! Для нього життя дешевше, видно...

Целованьєва. Пожалуйте ж чайку...

Антипа. Тепер би холодненького чого...

Михайло. Шампанського раджу...

Антипа. Вперше чую розумну пораду твою! Піди, знайди...

Михайло. Можу... *(Іде в кухню, похитуючись, кличе.)* Жінко! Красуне...

Антипа *(підморгуючи Павлі)*. Бачиш? А я — втричі більше від нього випив. І такий я в усьому — більший від людей.

Павла. А чого ви боїтесь?

Антипа *(здивований)*. Я — боюсь? Як це — боюсь? *(Софія пожвавлено, тихенько говорить з Целованьєвою, але прислухається до братових слів.)*

Павла *(помітивши це, весело каже)*. Ви навіщо ж конфузите мого жениха?..

Антипа. Чим я його конфужу? Він мені — син... я пам'ятаю...

Павла *(тихше)*. Чого ви на мене так дивитесь?

Антипа. Під одним дахом будем жити, — узнати хочу — з ким? Ось, ти говорила — в монастирі добре, тихо... У нас теж ніби монастир... Хіба що іноді Софія буянить...

Павла. Але ж ви — добрий...

Антипа *(хмурячись)*. Ну... не знаю! Збоку, звичайно, видніше. Ти все про своє... цікавить це мене! Ні, я, мабуть, добротою не похвастаюсь. *(Спалахнув.)* Може, й було, і є в душі добре, хороше, та куди ж його діти? Його треба до місця, а немає в житті місця для добра. Нікуди тобі приткнути хороший твій шматок душі, розумієш ти — нікуди! Жебракові що хочеш дай — усе проп'є! Ні, Павло, не люблю я людей... У мене вдома одна хороша людина — Тараканов, колишній помічник справника...

Софія. Спасибі!

Антипа. Ти? Ти — мовчи! Ти — чужа... ти — інша... Бог тебе знає, хто ти, сестро! Хіба ти — добра? Ми ж про добрість говоримо, а ти ні добра, ні зла...

Софія. Добре ти мене рекомендуєш!..

Антипа. Не погано, Софіє! Ось, Ганна Марківна, — вона молодша від мене майже на два десятки, а в тяжку годину я до неї, як до матері, ходжу.

Софія. Чого це ти... розбалакався? Дивно...

Антипа. Виходить — так треба! Так. Тараканов...

його за добрість зі служби прогнали — це вірно! Він розумний, тямущий, а — не здатний ні до чого. На нього тільки дивитися хороше... як на забавку. В старовину його б блазнем домашнім зробили...

Софія (*усміхаючись*). Вигадав! Чому — блазнем?

Антипа. Так мені видиться. А ти — ти вже не нашого, Зикових, гнізда, ти шість років з дворянином одружена була, в тобі панська кровинка е...

Софія. Перестав би ти, Антипо...

Антипа. Ні, чекай! Ти — розумниця і всякій справі хазяйка: але ж ти — жінчина, пташка вільна, знялася та й полетіла. А я — залишився один! І мужчина не завжди знає, чим він завтра буде, а жінчина з своїм характером тим більше — це вже так!

Целованьєва. А Михайло Антипович?

Антипа (*похмуро*). Син? Що ж... Хорошого про нього я мало знаю, коли правду казати, а ми — чесну справу затіваємо, — тут — уся правда потрібна. Мало Михайло хорошого назбирав... ось — віршики складає, на гітарі грає... Училище реальне — не закінчив, не стало вміння. А вміння — це терпіння... Хоч, правда — терпінням і я не похвастьясь...

Павла (*схвильовано*). Що ж ви про мене думаете, говорячи так про сина свого, мого жениха?

Антипа (*неголосно, ніби до самого себе*). Вірно спитала...

Целованьєва (*тривожно*). Любі мої, послушайте мене, матір...

Софія (*суворо*). Ти обдумав те, що робиш?

Антипа (*підвівся, значуще*). Роздумувати — не вмію! Хай хто хоче роздумує, а я — знаю, чого хочу... Павло Миколаївно, встань, вийди зі мною на хвилину...

(Встали всі три жінки; Павла, наче уві сні, йде до кімнати поряд з кухнею, Антипа, важко і похмуро, за нею. Двері не зачинили, чути вигук Антипи: «Сідай... чекай, зберуся з думками!»)

Целованьєва (*сідаючи на стілець*). Господи! Чого він хоче? Софіє Іванівно, що ж це?

Софія (*схвильовано ходить*). Ваша дочка — дуже розумна дівчина... якщо я вірно розумію... (*Закурює, шукає очима, куди кинути сірника.*)

Целованьєва. Адже цього він сам хоче...

Софія. Дозвольте...

Антипа (*в кімнаті*). Який він тобі чоловік? По роках ти йому ровесниця, душею — старша. Іди за мене! Він старіший від мене, він — кволий! Це я тебе буду молодю любити, я! В ризи одягну, в парчу! Трудно я жив, Павло, не так, як треба... Дай мені інакше пожити, порадуватися на щось хороше, прихилитися душею до добра, — ну?

Софія (*хвилюючись*). Чуєте? Гарно говорить! Зрілі люди люблять міцно...

Целованьєва. Нічого я не розумію... Богородиця всемілостива — на тебе вся надія моя: пожалій дитя моє, пощади від горя; мною всякого горя випито, і за неї, за дочку, випито!..

Софія. Ви — заспокойтесь! Я — теж вражена... Хоч це в його характері... що ж тепер вдієш? І ваша дочка, видимо, не проти...

Целованьєва. Не знаю вас, нікого! Приїхали за сина сватати, за племінника, — раптом — що таке сталося? (*Іде в кімнату, де дочка і Антипа.*) Я бажаю слухати, я — мати... я не можу...

Антипа. Ти мені на дорозі богом поставлена... Ганно Марківно — слухай!

(*Зачинили двері, Софія, кусаючи губи, ходить по кімнаті; у вікні обличчя Муратова — насмішкувате, під очима — торбинки, гостра борідка, лисуватий.*)

Софія (*сама з собою*). Ах, боже мій...

Муратов. Вітаю!

Софія. Ой... що це ви?

Муратов. А що? Мені ваш Лічарда, Шохін, сказав, що ви тут, і я вважав своїм обов'язком засвідчити...

Софія. Через вікно?..

Муратов. Ба! У нас звичаї прості, як ви знаєте...

Софія. Ви все опрошують?

Муратов. Іронія? Так, все опрошуюсь. А ви — сватаєте?

Софія. Уже — відомо?

Муратов. Звичайно! Відомо, що й наречена не цілком при своєму розумі...

Софія. Ви, звичайно, чули про мій нібито роман з вами?

Муратов. Чув. Люди попереджують події...

Софія. Ви не спростовували цю чутку?

Муратов. Навіщо? Я пишаюся нею...

Софія. А ви не самі пустили її?..

Муратов. От що називається — встромити питання вістрям в око... Але, коли зі мною говорять таким тоном, я роблюся нахабою...

Софія. Я все-таки попрошу вас піти з-під вікна.

Муратов. Ну, що ж? Зникаю. В неділю можна до вас?

Софія. Будь ласка. Але можна й не приїжджати.

Муратов. Я краще приїду! Шанобливо кланяюсь. Всілякої удачі й успіхів... всіляких!

Софія. Не забудьте мого прохання про копії опису...

Муратов. Я нічого не забуваю...

Михайло (*входить*). Не можна дістати шампанського в цьому чортовому закутку. Кого бачу!

Муратов. Ти що ж мандруєш самотньо, жених?

Михайло (*робить йому рукою прощальний жест*). Увечері побачимось.

Муратов. Сподіваюсь! За тобою — парубочий вечір!..

Михайло. Звичайно... (*Муратов зник*.) А де ж усі?

Софія (*пильно дивиться на нього*). Там, у тій кімнаті!..

Михайло. Мене — виключають? Так, чи що? Я ж бо чув батькове красномовство.

Софія (*майже з презирством*). Ти, здається, скрізь будеш зайвим...

Михайло. Я тобі говорив, що так буде краще... Але — навіщо було турбувати смирного хлопчика? Ось тобі й парубочий вечір! Тьотю Соню — тобі нудно?

Софія. З вами? О, так! З вами — більше, ніж нудно... з вами — жахливо!..

(*Входять Павла і Антипа, Ганна Марківна в сльозах*.)

Антипа (*урочисто*). От, сестро Софіє... бачиш ти... Вирішили ми, що... (*Хапається рукою за серце*.)

Павла. Софіє Іванівно — зрозумійте мене, простіть...

Софія (*обіймає її*). Не знаю, що сказати вам... Не розумію вас...

Антипа. Михайле... ти, тее... не ображайся! Ти — молодий, наречених — багато...

Михайло. Я дуже радий... Слово честі! Павло Миколаївно — я сказав, що дуже радий, — ви не гнівайтесь! Я ж бо знаю — не пара я вам!

Антипа. Ну, ось, Ганно Марківно, бачиш, я говорив...

Павла (Михайлові). Ми будемо дружно жити...

Михайло (вклоняючись). О, звичайно... (Тихенько, н'яно сміється.)

Антипа. Ганно Марківно — будь спокійна! Від моєї вини — богом тобі клянусь — дочка твоя жодної сльози не пролле...

Целованьева (опускаючись перед ним на коліна). У тебе мати була, любила тебе... добрий чоловіче — згадай свою матір! Матері твоєї ради — пожалій дочку мою!

(Антипа, Павла — підводять її; Софія відвернулася до стіни, витирає очі хусткою; Михайло — схвилований і п'є чарку за чаркою.)

Павла. Мамочко, годі, все буде добре!

Антипа. Ну — я тобі слово дам, яке хочеш... Всі зарки беру на себе — встань! Двадцять п'ять тисяч кладу в банк на її ім'я — ну, гаразд!

Софія. Годі, панове! Михасю, налий чого-небудь! Ганно Марківно, я з вами в матерях, хоча й молода для такого бородатого сина. (Антипі.) Ти чого трусишся, ніби тебе під суд віддали?

Целованьева. Мила моя... (Обняла дочку й плаче беззвучно.)

Антипа. Мені — сісти та помовчати хочеться, як роблять перед далекою дорогою...

Софія. Ось що: тут душно! Павло, ведіть усіх до саду...

Павла (Антипі, матері, беручи їх за руки). Ходімо...

Михайло. А — вишити хотіли?

Софія. Потім, облич! Ех, ти... дитятко! (Обняла його за плечі, гладить по голові.) Ну, що?

Михайло. Нічого, тьотю Соню... Справді — мені все одно!..

Софія. Ходімо в сад...

Михайло. Не піду...

Софія. Чому?

Михайло. Не хочу...

Софія (*заглядає йому в очі, тихо*). Значить, не все одно, а?

Михайло (*усміхаючись*). Незручно якось—за батька. Такий він вродливий чоловік, такий — литий, цільний... Чи йому пряники їсти?...

Софія (*виходячи, з усмішкою*). Що вдієш? Людині завжди хочеться трошки щастя... трошки!..

Михайло (*підійшов до столу, наливає вина, бурмоче*). Навіщо ж — трошки? Трошки — нудно...

З а в і с а

ДІЯ ДРУГА

В саду у Зикових. Ліворуч — широка тераса панського будинку, проти неї, під липою, за столом Павла вишиває щось, Михайло з гітарою, Тараканов, довгобородий старик, одягнений у парусинову одіж, дуже чудний, смішний. В глибині саду, біля краю тераси Целованьєва варить варення, біля неї дівча-підліток — Степка.

Тараканов. Це все тому, що утворилася мішанина понять, і ніхто не знає точно — де його місце...

Павла (*замислено повторює*). Мішанина понять.

Тараканов. Саме так.

Михайло (*перебираючи струни*). Ви б, Матвію Іллічу, розказали що-небудь із життя і без філософії...

Тараканов. Без філософії — нічого немає, оскільки у всьому є свій зміст, і його треба знати.

Михайло. Навіщо?

Тараканов. Як це — навіщо?

Михайло. А якщо я не хочу нічого знати?

Тараканов. Цього не можна.

Михайло. А я — не хочу...

Тараканов. Примхи юності.

Павла. Ви не сперечайтесь, ви говоріть просто...

Тараканов. Тобі скажуть — відійди набік, а ти не зрозумієш...

Михайло. Ну?

Тараканов. Ну, й зіб'ють з дороги.

Михайло. Відійти набік, Матвію Іллічу, я завжди зумію, я — гидливий...

Павла (*мигцем глянувши на нього*). Не треба сердитись... Сердячись, найчастіше помиляються...

Тараканов. Не розумію — що значить гидливий?

Целованьєва. Перестаньте ви нудоту сіяти! Павло, хочеш пінки?

Павла. Ні, спасибі! Ти краще звели зробити мені млинці на вечерю...

Михайло. Чому ж тільки вам? Я теж люблю млинці, може...

Павла (*зітхаючи*). Хто п'є — солодкого не любить.

Михайло. Це зветься афоризмом.

Павла. Що?

Михайло. Те, що ви сказали.

Павла. Чому — афоризмом?

Михайло. Біс його знає...

Тараканов. Чудна ти людина, Михасю...

Михайло. Всі люди — чудні, і зрозуміти нічого в них не можна. Ви теж чудний, вам треба б служити, хабарі брати, а ви — філософствуете.

Тараканов. Мені хабарі брати ні до чого, я людина одинока.

Павла. А я чула — син у вас є?

Тараканов. Я його зрікся...

Павла. Зовсім? За що?

Тараканов. Остаточо. За те, що він Росію не любить...

Павла (*зітхнувши*). Не розумію...

Михайло. Матвій Ілліч сам нічого не розуміє.

Целованьєва. А як із старшими тепер говорять!..

Михайло. Старі самі признаються, що живуть серед мішанини понять. Отже — заждіть повчати!

Целованьєва. Хіба я повчаю? Бог з тобою!.. (*Іде на терасу. Степка, оглянувшись, насипав собі в кишеню цукру.*)

Павла. Та не ображайтесь ви одне на одного! Навіщо?

Тараканов. Більше для розваги.

Михайло. Саме так...

Павла. Михасю, заграйте свою пісеньку про дівчину...

Михайло. Не хочеться...

Павла. Ну, будь ласка...

Михайло (*глянувши на неї*). Батьків треба слухатись. (*Настроює гітару, Тараканов насипає люльку, розкурює.*)

Михайло (*говорить речитативом, акомпануючи тиенько на гітарі*).

Подем дівчина тихо йде.

Я не знаю — хто вона?

Чи її душа моя жде,

Сумом зачарована?

Тараканов. Що ж це за дівчина?

Павла (*з досадою*). Не заважайте! Це — мрія.

Тараканов (*зітхаючи*). Взагалі, значить, дівчина. Розумію. Але в такому разі — треба одружитися...

Павла. Ой, та не заважайте ж!

(*Під час читання на терасі з'явився Муратов, у костюмі для їзди верхи, з нагайкою у руках. Слухаючи Михайла, він іронічно морщитьється.*)

Муратов (*сходячи в сад*). Яка поетична картина: варення варять, солодкі вірші читають... Добрий день, Павло Миколаївно, ви все гарнішаєте! Відставний проповіднику правди і добра — вітаю! Здрастуй, Михасю...

(*Його зустрічають мовчки, він сідає поряд з Павлою; вона щулиється, відсуваючись від нього. Тараканов, мовчки привітавшись, іде в глибину саду, похмуро оглядаючись на лісничого.*)

Муратов. Пройшов наскрізь весь дім — пусто!

Павла. Тьотя Соня вдома...

Муратов. Потім почув тихий дзвін гітари... Чиї це вірші, — твої, Михась?

Михайло. Мої... А — що?

Муратов. Поганенько... А втім, для домашнього вжитку, мабуть, і це годиться.

Павла. Покликати тьотю?

Михайло (*усміхаючись*). Сиди, я покличу...

Павла. Краще я...

Муратов. Чому ж — краще?

Павла. Не знаю. Ну, хай Михась...

(*Михайло йде, залишивши гітару; Муратов узяв її, схилив голову до Павли.*)

Муратов. Добре бути військовим писарем,— це дуже сміливі люди — вони чудово залицяються до панночок і дам. Як ви гадаєте?

Павла. Я не знаю, не бачила.

Муратов. Писарі — і перукарі теж—дуже люблять грати на гітарах.

Павла. Справді?..

Муратов. Ви — погана Єва, у вас мало цікавості... Вас не цікавить, чому я став так часто бувати тут, а?

Павла (*збентежено*). Ні... не цікавить...

Муратов. Дуже шкодую. Хотілося б, щоб ви подумали про це...

Павла. Ви — старий знайомий тьоті Соні...

Муратов. Знайомий я старий, але душа в мене молодода, і її вабить до молодого, як вас, наприклад, до Михася, вельми дурного хлопця...

Павла (*хвилюючись*). Він — зовсім не дурний...

Муратов. Я його знаю краще, ніж ви... Він же завжди пиячить зі мною...

Павла. І мене зовсім не вабить...

Муратов (*тихо наспівує*). «Старий муж, грозный муж...»

Павла (*встала*). Це — неправда!

Муратов. Що — неправда?

Павла. Все! Все, що ви кажете! І я не хочу з вами... Ви навмисно мене...

Муратов. Що — навмисно?

Павла. Я не знаю, як сказати. Ви з мене смієтесь... (*Швидко йде геть.*)

Муратов (*виймаючи портсигар, стежить за нею, зітхає*). Дурненька... (*Тихенько б'є кінчиком хлиста по струнах гітари. З-за рогу тераси виглянула Целованьева і — сховалась. З будинку виходить Софія, зупинилась на верхньому східці, глибоко зітхнула.*)

Софія. А день який чудовий...

Муратов (*встаючи назустріч їй*). Спека й пилюка... Живі-здорові?

Софія. Ви чим Павлу розстроїли?

Муратов. Я?

Софія. Ну, ну, не прикидайтесь, не повірю ж...

Муратов. Вона мене дуже забавляє.

(*Ганна Марківна біля жаровні. Степка коло неї.*)

Муратов. Що — скоро ідилія перетвориться на драму?

Софія (*суворо*). Не говоріть дурниць! Ви привезли, нарешті, папери?

Муратов. Ні, мій письменник таке ледащо!

Софія. Ну, й ви теж працьовитістю не відзначаєтесь.

Муратов. Я — принципово лінуюся. З якої речі я працюватиму для диких людей, які нездатні оцінити значення моєї праці?

Софія. Це ви говорили не один раз...

Муратов. Значить — я говорю це серйозно.

Софія. А не заради оригінальності?

Муратов. Я живу серед людей безчесних, ледачих, некультурних... і не хочу, вважаю марним робити для них будь-що... Це — зрозуміло, сподіваюсь?

Софія. Зрозуміло, але — не похвально для вас...

(*Ганна Марківна, взявши Степку за вухо, веде її кудись.*)

Муратов. Справді? Що ж поробиш! До речі, цей ваш Хеверн...

Софія. Не будемо говорити про нього...

Муратов. Чому?

Софія. Я не хочу...

Муратов. Щоб я говорив про нього?

Софія. Так.

Муратов. Он як? Гм! А я почасти для того й з'явився, щоб розповісти вам про цього добродія...

Софія (*спокійно*). Цього добродія звать Густав Єгорович, і я його дуже поважаю...

Муратов. А якщо виявиться, що він — шахрай?

Софія (*встала, твердо і гнівно*). Ви що хочете?

Муратов (*трохи злякався*). Дозвольте...

Софія. Я тільки що сказала вам, як я ставлюсь до цієї людини...

Муратов. Але — можете ж ви помилятися!

Софія. За помилки свої я розквітаюся сама. І я відчуваю людей не гірше за вас...

Муратов. Мого ставлення до вас ви однак не відчуваєте.

Софія. Це — неправда! (*Усміхнулась.*) Ви, я знаю, не вірите мені, не поважаєте мене...

Муратов (*зітхнув*). О! Як ви помиляєтесь...

Софія. Та не — о!.. І — не помиляюсь. Я для вас — купчиха, яка була замужем за поміщиком, зіпсована і втомлена ним. Жінка багата, хитра, в думках грішна, але — боязка. І — дурна; це ж, розраховуючи на мою дурість, ви хвастаете передо мною цинізмом?.. Так?..

Муратов. Я не цинік, а скептик, як усі недурні люди...

Софія. Я добре пам'ятаю ваші перші атаки, тоді ще, за життя чоловіка... *(Зітхнула.)* Якби ви знали, як мені тоді потрібне було співчуття, чесне ставлення до мене...

Муратов. Я ставився до вас чесно, як умію...

Софія. Ну, ви погано вмiєте! І ви тоді подобались мені: ось, думала я, хороша, розумна людина...

Муратов. Я тоді був дурніший, ніж тепер...

Софія. Я вам не піддалася, і на деякий час це розпалило ваше самолюбство, вашу впертість.

Муратов. Не впертість, а — пристрасть!

Софія. Ох, облиште! Ви — і пристрасть...

Муратов. Ми, здається, сваримось?

Софія. Так, я гарячусь, пробачте...

Муратов *(вклонючись)*. Нічого! Я ладен слухати й далі. Якась така розмова мала відбутися між нами...

Софія. Так? І мені теж здається.

Муратов *(озирнувся)*. То ж продовжуйте.

Софія *(дивлячись на нього)*. Одного разу я мало не повірила у ваше почуття...

Муратов. Коли?

Софія. Це однаково для вас. *(Встає, ходить.)*

Муратов *(помовчавши)*. А хотів би я знати, що ви про мене думаете?

Софія. Недобре я про вас думаю.

Муратов. Ну — начистоту! І якщо влучите в серце...

Софія. То — що буде?

Муратов. Як сказати? Щось буде...

Софія *(подумавши)*. Знаєте, а ви своїм нібито фатальним почуттям до мене користуєтесь, щоб приховати свої лінощі, виправдати своє поганеньке життя...

Муратов. Для початку — непогано.

Софія. Ви дуже нечесна людина...

Муратов *(встає, посміхаючись)*. Дозвольте. Однак...

Софія (*підходить близько до нього*). Нечесна. Чесна людина не може всім користуватися, нічого не платячи, нічим не відповідаючи за те, що бере...

Муратов. Не пам'ятаю, що я взяв у вас...

Софія. Кажуть — ви строгий законник, а я думаю, що ви переслідуете людей лише тому, що не любите їх, нудно вам з ними, і ви дріб'язково і злісно мстите над ними за те, що вам нудно... Владою, даною вам, ви користуєтесь, як п'яниця або як мій покійний чоловік, хвора людина... Погано я говорити вмію, все якісь не свої слова на язичі. Але — я дуже відчуваю все і — скажу від душі: шкода мені вас...

Муратов. Не дякую...

Софія. Жахливо ви живете...

Муратов. Справді?

Софія. Нікого й нічого не люблячи...

Муратов. Так, я не люблю людей...

Софія. І справу свою ви не любите.

Муратов. І справу не люблю. Охороняти ліси? Ні, це мене не тішить. Далі!

Софія. Адже ви саме цього вчилися — охороняти ліси.

Муратов. Саме цього.

Софія. Як же так?

Муратов. Помилився. Що ж, це звичайна помилка росіянина! Руська людина прагне перш за все вийти із свого рідного середовища, а — куди, яким шляхом — це однаково! З тим нас приймайте. Ви все сказали, що хотіли?

Софія. Так.

Муратов. Який же висновок?

Софія. Зробіть висновок самі.

Муратов. Може, ви сподіваєтесь, що я після цієї філософічної бесіди застрелюсь? Ні, я не застрелюсь. Таких, як я — тисячі, і життя — наше поле, добродійко! Таких, як ви, — одиниці, десятки; ви зовсім зайві люди в цьому житті. І подіти вам себе — нікуди. Раніше ви в революцію ходили, але революція нікому більше не потрібна, і — зробіть-но звідси висновок!

Софія (*посміхаючись*). Я, здається, таки влучила у серце вам.

Муратов. В серце? Ні!

Софія. Але — ми закінчили?

Муратов (*дивлячись на неї спідлоба*). Ви — розумніші, ніж я гадав. Дивуюсь, як ви можете терпіти все це... цю пошлість навколо вас... (*Зітхнувши.*) Все-таки, є у мене до вас щось у душі...

Софія. Зовсім непотрібне ні вам, ні мені...

Муратов. Простенько ви дивитесь на людей, добродійко; надто вже нескладно!

Софія (*запально*). Ах, облиште ви цю складність, посоромтесь її, нарешті! Адже за нею ви приховуєте лише брехню і розпусту.

Муратов. Ви гніваєтесь? Іду. Я люблю сам гніватися, але коли інший — особливо жінка — віддає себе насолоді злістю, це мені не подобається... (*Не поспішаючи іде в дім, на східцях тераси спинився.*) А я не вважаю, що ми посварилися, — можна?

Софія (*неголосно*). Як хочете...

Муратов. Не вважаю. До побачення, приємнішого для мене.

(*Софія, залишившись одна, ходить, знизує плечима, посміхаючись.*)

Степка (*виглядає*). Софіє Іванівно, мене бабуся на-смикала за вуха...

Софія (*не дивлячись на неї*). А ти що зробила?

Степка. Цукру трохи взяла...

Софія. Треба було попросити.

Степка. Так вона б не дала...

Софія. А ти в мене спитай.

Степка. А тебе не було!

Софія. А ти б почекала мене...

Степка. Хіба що так! Дурна я...

Софія (*гладячи її волосся*). Авжеж — дурненька.

Степка. А коли ж я розумною буду?

Софія. Почекай, будеш... Іди, подивися, хто приїхав.

Степка (*вибігаючи*). Дивись — німець твій...

Софія (*посміхається, зазирає за ріг тераси*). Ганно Марківно, ви чого ховаєтесь?

Целованьєва. Розмовляли ви тут... У мене ось варення прикипіло. Дівча це даремно ви пестите, воно цукор краде...

Павла (*з тераси*). Тьотю Соню — там приїхали!

Софія. Знаю, йду... Ти чого сумна?

Павла. Михась розповідав про училище...

Целованьєва. Охо-хо...

Софія. Треба приготувати холодного чогось; мабуть, спитають. *(Пішла в дім.)*

Целованьєва. Ох, Пашенько, даремно ми домок свій продали!

Павла. Пусте, мамуню...

Целованьєва. Свій куток — ніколи не пусте!.. *(Стишивши голос.)* Софія тут лісничого відшивала, ой, яка смілива жінка! Видно, вирішила за німця вийти...

Павла *(задумливо)*. Вона — хороша...

Целованьєва. Всі хороші, та — не наші!

Павла. І розумна вона...

Целованьєва. Ну, це вже дурість, коли жінка завжди розумна. Ти б ось не часто з Михайлом...

Павла. Матусю, обличте це! Як ви можете нагадувати?.. Фу, як нудно з вами! Ви стали злою. На кого ви злі? Дивно, їй-право...

Целованьєва. Ну, ну... На себе оглянься... Подивись-но, яка сама стала... *(Зникла за рогом.)*

(Павла роздратовано штовхає гітару. З тераси сходять Шохін, у руках пакунки.)

Павла. Вам кого?

Шохін. Нікого. Цукор приніс.

Павла. Ви — Шохін?

Шохін. Шохін. Старший об'їждчик.

Павла *(тихо)*. Це ви вбили людину?.

Шохін *(не одразу)*. Я.

Павла. Господи! Ох ви, нещасний...

Шохін *(тихо)*. Мене виправдали.

Павла. Хіба це не однаково? Адже ви самі себе не виправдаєте... Як це ви...

Шохін *(сердито)* Сокирюю... обухом...

Павла. Ой, я не про те...

Шохін. Ну... Куди це покласти? *(Кладе пакунки на стіл і раптом говорить поспіхом, різко.)* Вони в сьомому році — що робили? Приїдуть — ліс рубають чужий...

Павла. А ви — били їх?

Шохін. Для того найнятий...

Павла. Ох, боже мій! Хіба можна за це вбивати!..

Шохін. І за менше вбивали...

Павла *(дивиться на нього і жалісливим, дитячим голосом кличе)*. Мамусю!

Шохін (тихо і ображено). Ви — даремно це... Я ж нічого...

(В домі шум, він оглядається, швидко зникає. Виходить Антипа, стомлений, запорошений.)

Антипа (оглядаючи сад). Це хто втік?

Павла. Шохін...

Антипа. Чого він?

Павла. Я не знаю.

Антипа. А Михайло де?

Павла. У себе, мабуть...

Антипа (зійшов, обійняв її за плечі). Чому сумна, а?

Павла. Шохін цей...

Антипа. Ну?

Павла. Адже він людину вбив...

Антипа (похмуро). Аякже... убив, дурень! Я адвоката для нього наймав, відсудили. Тепер він — собачка вірна моя... А якщо хочеш — можу прогнати...

Павла. Ой, не треба! Тоді він мене...

Антипа. А ти — облиш!

Павла. Ну, іншого когось... Не треба!

Антипа. Ех, ти... Дивлюсь я на тебе... великі слова в душі ворущаються, а сказати — не вмію... Якби ти зрозуміла! Без слів...

Павла (боязко). Я — зрозумію, заждіть...

Антипа. Жду. (Зітхнув.) Тільки — дивись: часу в мене мало. Я людина короткого життя. І люблю, щоб усе зразу відкривалося мені...

Павла. Ось про вас говорять, що перемінилися ви...

Антипа (похмуро). Я? Як це — перемінився? Від чого?

Павла. Не знаю від чого...

Антипа. Та хто ж каже?

Павла. Люди.

Антипа. Лю-уди! (Свиснув.)

Павла. Справи покинули...

Антипа (посміхаючись). Мої справи; хочу — кину, хочу — ні... (Придивляється до неї, обнявши за плечі.) Дивно слухати це від тебе, — дитина ти, а туди ж — справи!

Павла (неголосно, оглянувшись). А ще кажуть, що все господарство забирає до своїх рук тьотя Соня...

Антипа (*спалахнувши, сердито*). Ну, коли я узнаю, хто це каже,— головешку скручу! Так. І ти ці капості не повторюй,— це я тобі наказую! Чуєш? Мене з сестрою ніхто не посварить — дзуськи! (*Відштовхнув її тихенько.*) Скажи, будь ласка,— куди цілять!..

Павла (*ображено й повільно відходить геть*). От ви вже й розсердились... А ще просите — говори зі мною про все, що думаєш...

Антипа (*рвучко схопив її за плече*). Почекай,— ти і говори, все говори! Не ображайся,— це я так,— прикро мені! А ти — говори! Тільки — своє говори, а не людське... Людське — це від злості більше, від заздрощів. Нещасливі люди, малосилі, від того заздрісні й слабкі...

Павла. Михась і слабкий, та — не злий і не заздрісний.

Антипа (*відсахнувся від неї*). Що таке? Чого ти про нього?

Павла. Того, що невірно ви говорите про людей.

Антипа. Невірно? Тому що — син... так, ось як вишло...

Павла (*неспокійно*). Ви, будь ласка, не думайте...

Антипа (*пильно дивиться на неї, квапливо*). Про що не думати?

Павла (*соромливо*). Про те, що в четвер казали... Анітрохи він мене не цікавить...

Антипа (*знову обняв її, дивиться в очі*). Я — не про це, їй-богу! Я тобі вірю... Сказала — ну, й кінець! Спасибі. Люблю я тебе, Павло... так, що навіть задихаюся від цього, від сили. Ходімо до ставка... ходімо, я тебе поцілую там...

Павла (*тихо*). Ну, що це, вдень — недобре...

Антипа (*виводячи її*). Добре буде! Іди, люба... іди, вечора мого зоря ясна...

(*Пішли. На терасу виходить Хеверн, примружився і дивиться їм услід. Степка приносить срібне відерце з льодом і пляшками в ньому.*)

Софія (*виходить*). Ну, продовжуйте...

Хеверн. Ви сьогодні в дуже веселому настрої, і мені ніяково...

Софія. Справді? Вам більше подобаються сумні жінки?

Хеве р н. О, ви знаєте, хто мені подобається...

Софія (з усмішкою). Були б ви багатші, я б говорила з вами серйозніше — не ображайтесь!

Хеве р н (трохи зморщився). Це дуже дорогоцінна ваша риса — сказати завжди прямо. Але — я буду багатший! Я вже є багатший! Я добре розумію, що ніде не треба так бути багатим, як у Росії, де лише гроші дають незалежність і пошану. І я знаю, що в сорок років я буду мати сто тисяч, — мені тридцять чотири роки.

Софія. Надто багато арифметики вводите ви в життя.

Хеве р н. А! Це — необхідність. Треба вміти рахувати, хоч би для того, щоб у п'ятдесят років не одружитися з двадцятирічною дівчиною. Це ніколи не складе сім'ї і може дуже шкодити справі.

Софія (холодно). Ви гадаєте?

Хеве р н. О, я певен! Пізні шлюби в Росії завжди невдала справа. Коли людина поспішає додому — справа втрачає. Від цієї поспішності можуть постраждати інтереси третіх осіб.

Софія. Мої, наприклад...

Хеве р н. І ваші. А також — мої...

(Вийшов Михайло, мовчки привітався до Хеверна, налив склянку вина, сів на верхньому східці, роздивляється вино на світло. Хеверн дивиться на нього згори вниз, Софія курить і стежить за ним.)

Хеве р н. Вранці ловили окунів, Михасю?

Михайло. Ловив.

Хеве р н. І — що ж?

Михайло. Спіймав.

Хеве р н. Багато?

Михайло. Одного.

Хеве р н. Великий?

Михайло. Близько фунта...

Хеве р н. Дуже погано! Ніщо не забирає так багато часу, як рибальство. *(До Софії.)* Учора я говорив з вашим предводителем дворян — це дуже дивна особа!

Софія. Справді? Чому ж?

Хеве р н. Дуже! Бував у Європі, цікавиться мистецтвом, відвідав музеї — і ні разу не був у рейхстагу! Він не розуміє, що соціалізм — явище історичне, і сміється з того, що треба вивчати. Один голий інстинкт власника-

індивідуаліста не може перемогти соціалізм,— щоб успішно боротись, треба знати ворога,— так!

Софія (*задумливо*). Я — теж не цікавлюся соціалізмом.

Хеве р н. О, для жінки це не обов'язково! Так, дивна людина предводитель... Він так... запально говорив про чесні заслуги дворян перед Росією — дуже красиво! Але, якщо йому запропонувати дві з половиною тисячі карбованців,— він без зусилля покривить собі душу...

Софія (*сміючись*). Чому саме дві з половиною?

Хеве р н. Так, для прикладу...

Софія. Ви пропонували?

Хеве р н (*суворо*). Н-но, навіщо! (*Михайлові*.) Ви живете дружельюбно з Павлою Миколаївною, так?

Михайло. Вона дуже хороша людина — чесна й добра...

Хеве р н. Так? Це приємно. Але — багато росіян, мені здається, добрі тільки через слабкий характер?

Михайло. Не знаю... Вам — видніше.

(*Із саду йдуть Антипа, Павла, нарізно, обое притихлі. Всі мовчать, побачивши їх.*)

Антипа (*буркотливо, похмуро*). Коли серце не горить, а тільки тліє — це, брат, ще не життя... Ти покинь розмірковувати...

Павла (*стомлено*). То ви кажете, що я дурна, то — не розмірковуй...

Антипа (*з досадою*). Ех, та ти зрозумій — про різне говорю!.. (*Побачивши сина, випростався, суворо питає.*) Відомість готова?

Михайло. Ні ще.

Антипа. Чому? Я ж казав...

Михайло. Рахунків Чорнораменської дачі не доставили мені...

Антипа. Як не доставили? Брешеш!

Софія. Рахунки в мене, не кричи! Їх треба перевірити...

Антипа (*входячи на терасу*). Ну, ти завжди заступаєшся... де не треба! Перевірити... що ж він сам — не може?

(*Софія щось суворо шепоче йому, він мугикає.*)

Хеве р н (*до Павли*). Як поживаєте?

Павла. Дякую, добре...

Хеверн. Я дуже радий.

Павла. Це ви — серйозно?

Хеверн. Що саме?

Павла. Вас серйозно радує, коли людям добре?

Хеверн (*здивований*). О, звичайно! Як же інакше?
Безперечно. Коли всім добре навколо мене — я вираюю...

Павла. Як це просто і вірно...

Хеверн. О, я дуже люблю все просте, воно якраз — вірне!..

Антипа (*Хеверну*). Ходімо ж план дивитись...

Хеверн. Будь ласка...

Антипа. Ходімо з нами, Михайле! Софіє, ми ж ліс купили у предводителя — знаєш?

Софія. Ні, не знаю...

Антипа (*Хеверну*). Ти що ж, не сказав компаньйонці?

Хеверн (*хмурачись*). Я був певен...

Софія (*до брата*). Скільки?

Антипа. Двадцять три...

Софія. Ти ж не хотів давати більше вісімнадцяти?

Антипа. Не хотів, а довелося дати.

Софія. Чому ж?

Антипа. Конкурент з'явився новий. Потім розповім.
Ходімо... Михайле — йди!

(Ідуть. Хеверн іде позаду. Софія, замислено покурюючи, стежить за ним. Павла, притулившись до поручнів, стоїть, похиливши голову.)

Софія. Ти чого журишся?

Павла. Стомилась.

Софія. Про що розмовляли?

Павла. Та... все про те ж саме... Він усе говорить, як любить мене... Я ж це знаю! А він — все говорить, говорить...

Софія. Іди до мене. Ех ти... пташко!

Павла. Ні, справді, ну — люблю, люблю... не можна ж весь час про це тільки!

Софія (*сумно*). Дитино моя, це дуже погано, коли не можна говорити тільки про це...

Павла. Та й усі чоловіки... Як він чудно дивиться на тебе!

Софія. Хто?

Павла. Густав Єгорович.

Софія. А! Він на все так само дивиться, Хазяїн.

Павла. Подобається він тобі?

Софія. Нічого, мужчина міцний. З ним добре по залізницях їздити — ніде не спізнишся...

Павла. Не розумію. Це ти жартуєш?

Софія. Багато чого, голубко, ти не розумієш...

Павла (*сумно*). Авжеж. Все не так, як я гадала...

Софія. Скажи ти мені — для чого ти вийшла заміж за брата?

Павла. Я гадала — інакше буде. Бачиш, я дуже боюся всього... Все чогось жду... До дванадцяти років — батько лякав, потім — п'ять років — у монастирі. Там теж усі під страхом живуть; спочатку боялися, що пограбують, — у тривожний рік козаки стояли в нас і щонаочі свистіли все. П'яні, пісні співають. Монахинь — не поважали, і все було негарзд якось. Всі грішать проти уставу, злі всі і одне одного бояться. Бога — теж бояться, а не люблять. Я їй подумала: треба мені стати під сильну руку — не проживу я одна як хочеться...

Софія (*замислено*). Ти гадала — Антипа сильний?

Павла. Він сам сказав. Михасеві — нічого не потрібно, він чужий усім. А раніше сватались усе якісь жадібні...

Софія (*голублячи їй*). А я подумала про тебе погано, Павло... Спочатку, пам'ятаєш?

Павла. Так. Ні, я поганого не люблю, я боюся його. Ти дуже суворо бувало дивилася на мене, і я через те плакала по кутках... Хотілося підійти до тебе, сказати: я — не погана, не жадібна, — а сміливості не вистачило...

Софія. Ех, дівчинко, дівчинко, господь з тобою... Важко тобі буде...

Павла. Мені вже стало важко! Тут — Шохін ходить. Убив людину і — нічого, ходить!

Софія. Ти його облиш, не бійся! Він — не лиходій, а нещасний...

Павла. А я думала пожити тихо, щоб усі навкруги були добрі, усміхалися б і вірили, що ти нікому зла не бажаєш...

Софія. В це — не повірять, ні...

Павла. Чому ж, чому?

Софія (*встала, ходить*). Не повірять... Ти дуже гарно сказала: щоб усі всміхалися...

Павла. Як перед святом: уже все зроблено, прибрали, стомилися і з тихою радістю ждуть світлого дня.

Софія. До свята — далеко, голубко! І зроблено для свята — мало...

Павла. О, господи! Тьотю Сою — навчи мене!

Софія. Чого?

Павла. Як краще жити з людьми...

Софія. Сама не знаю... не знаю! Життя проходить у дрібницях, в тумані...

Павла. Чого тобі хочеться?

Софія. Мені? *(Зупинилась, говорить негolosно, з великою силою.)* Мені хочеться нагрішити, набешкетувати, порушити всі закони, все переплутати, а потім, коли підіймешся високо над людьми, — кинутись під ноги їм: милі люди, рідні мої люди! не володарка я вам, а низька грішниця, нижча за всіх, і — немає вам володарів, і не треба вам володарів...

Павла *(перелякано, тихо)*. Для чого це? Що ти?

Софія. Щоб звільнити людей від страху одного перед одним... Нікого боятися! А всі — налякані, пригнічені, живуть під страхом — ти сама бачиш це! Ніхто не сміє сказати до кінця свого слова...

(Антипа стоїть на дверях, прислухаючись.)

Павла. Це... я не розумію! Адже так — занепастиш себе?

Софія. Ради людей — бог загинув, говорив батько Шохіна.

Антипа. Про що говорите?

Павла. Ой!

Антипа *(підходячи до неї, ображено)*. Чого ж перелякалась? Не винна — не бійся. Про що говорили?..

Павла. Так — різне...

Антипа *(до сестри, грубуvато)*. Говорити треба менше...

(Софія ходить, не дивлячись на нього, приховуючи хвилювання.)

Павла *(ласкаво)*. Кричати менше треба... ви ось усе кричите, не треба...

Антипа *(лагідно)*. Я — без злості, а... просто такий голос грубий. Треба б чайку попиту, а, господине? Підино, споруди... Тут подати звели. І — закуску... Іди, мила!

(Павла іде; провівши її очима, він говорить до сестри ображеним тоном.) Псуеш ти мені її... (Софія мовчки пройшла повз нього. Він настирливо повторює.) Псуеш ти мені жінку, кажу!

Софія (раптом, різко). Мовчи!

Антипа (відсахнувся). Стривай... що ти?

Софія. Ну — добре тобі — спокійно, солодко — з молодістю?

Антипа (опускається в крісло, тихо). Вона — жалілася?

Софія (заспокоюючись). Ні. Повір мені — ні! Пробач мені, у мене поганий настрій... важко на душі у мене... пробач!

Антипа (тихо). Злякався я. Господи помилуй! Я, брат, так люблю її... сказати не можу!

Софія (знову ходить). Щастя це не дає ні тобі, ні їй...

Антипа. Ну... ти почекай ще! (Мовчання.) Соню?

Софія. Що?

Антипа. А... як вона з Михайлом — нічого?

Софія (зупиняється перед ним). Ти це облиш — чуеш? Не навійюй цієї думки ні собі, ні будь-кому! Де ХевеРН?

Антипа (махаючи рукою). Там... у плани заліз. Ну його... набрид!

Софія. Ти для нього стаєш надто вигідним компаньйоном...

Антипа (насторожуючись). Як це?

Софія. Так. Не лови гав.

Антипа (усміхаючись). О-он що! А я думав, у тебе з ним...

Софія. Не про те думаєш...

Антипа (зітхнувши). Важко тебе зрозуміти, Соню!

Софія. При Павлі на Михася кричати не треба — розумієш?

Антипа. Ну, ну... Прикрий хлопець... біда який! Як живе, ради чого живе?

Софія. Про себе подумай...

Антипа (замислено). Павлу я не скривджу...

Софія. З її матері не смійся...

Антипа. Не люблю я цієї баби...

Софія (прихилившись до поручнів). Стомилась...

Антипа (*схопився, підходить до неї*). Чого ти? Води дати?

Софія (*прихилившись до нього*). Погано...

Антипа. Чого? Ох ти, господи!.. Сою — в чім же справа?

Софія. Зажди... О, боже мій...

Антипа (*обняв її*). Ех ти, голівонько! Ходім, ляж, відпочинь... (*Виводить її. Із саду виходить Тараканов; на терасі — Михайло, зупинився біля стола, наливає вина, п'є.*)

Тараканов. Німець уже поїхав?

Михайло. Він — швед. Або — грек.

Тараканов. Це все одно — чужий. Поїхав?

Михайло. Залишиться вечеряти...

Тараканов. Гм... Дивно!

Михайло. Що?

Тараканов. Невже ніхто не чує, що від нього шахраєм тхне?

Михайло. Ну-у... У вас усі шахраї!

Тараканов. Не всі, а — дев'ять, десятий — дурень... Де Софія Іванівна? Вона все бачить...

Михайло. Не знаю я... не знаю! (*Сідає на сходах, закурює. Тараканов, жестикулюючи, щось бурмоче, виходить. З дому виходить Павла, посміхаючись, зупиняється позад Михайла і кінцем шарфа лоскоче йому шию.*)

Михайло (*не обертаючись, грубувато*). Дивіться, батько побачить — наробить галасу...

Павла (*з гримасою*). Вже й пожартувати не можна... Я — молода, мені нудно...

Михайло. Всім нудно.

Павла. Адже є десь веселе життя!

Михайло. Пошукайте...

Павла. Ходімо в сад.

Михайло. Мені — в контору треба. Докурю і піду заробляти хліб свій, в поті чола...

Павла (*спускається по східцях*). Ну, я одна... Ось піду так і буду йти тиждень, місяць — прощайте!.. Вам буде жаль мене?

Михайло. Мені давно вас жаль...

Павла. Це — неправда... Не вірю я... (*Іде. Обернулася, свариться на нього пальцем.*) Неправда!

(Михайло похмуро дивиться їй услід, гасить цигарку, встає, позад нього — батько).

Антипа. Куди?

Михайло. В контору...

Антипа. Про яку це неправду говорила вона?

Михайло. Не знаю... не зрозумів я...

Антипа. Не зрозумів? *(Дивиться на сина похмуро, очевидно, хоче щось сказати — відмахнувся від нього.)*
Іди!

(Опустивши голову, повільно йде за Павлою, з-за рогу виглядає Ганна Марківна, свариться на нього кулаком.)

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Просторий кабінет, великий письмовий стіл, праворуч — камін, ліворуч — двоє дверей: одні маленькі — до спальні Софії, другі — до внутрішніх кімнат. В задній стіні двоє вікон і двері на терасу. Софія з паперами в руках стоїть біля стола; Муратов, який зібрався йти, б'є себе по нозі зім'ятим капелюхом. Осінній сірий лень дивиться у вікна, за шибками гойдається голе віття.

Софія (*замислено*). Ще одне питання...

Муратов (*нахиляючи голову*). Хоч десять!

Софія. Скажіть мені, просто і прямо, що спонукало вас зібрати ці папери?

Муратов. Моє почуття...

Софія. Дамо спокій почуттям...

Муратов. Ну — що ж я скажу тоді? (*Здвигнув плечима, посміхається*.) Надто вже ви суворі до мене — терпіння нема! Я навіть і не назвав, яке почуття...

Софія. Ревнощі, чи що?

Муратов. Уявіть собі — ні!

Софія. Бажання зробити мені неприємність, так?

Муратов. Теж — ні. Боюся, що не зумію вам пояснити так, щоб це не розсердило вас і щоб ви зрозуміли. (*Подумавши*.) Не зрозумієте, мабуть; я сам погано розумію, в чому тут справа...

Софія. А все-таки?

Муратов (*зітхнувши*). Є між нами суперечка якась, — е, як ви гадаєте? (*Вона мовчки киває головою, придивляючись до нього*.) Ну, так ось ці папери — доказ, що правий — я, а ви помиляєтесь.

Софія (*зітхнувши*). Ухильно.

Муратов. Дозвольте відкланятись...

Софія (*оглядаючи його*). Прощайте. Чому ви так легко вдягнені? Вітер, може піти дощ...

Муратов (*тихенько сміється*). О, не турбуйтеся!

Софія. Чому ви смієтесь?

Муратов. Є причина... є, шановна жінко! Я — пішов.

Софія. Пробачте — не проводжаю. Ви зайдете до контори? Будь ласка, пошліть до мене Тараканова... (*Кинувши папери на стіл, витирає руки хусточкою, потім міцно притисла пальці до очей. У двері з саду входить Антипа, нездоровий, скуйовджений, в грубому піджаку, без жилета, комір сорочки розстебнутий, на ногах валяні капці.*)

Софія (*запально*). Треба питати — чи можна ввійти!

Антипа (*байдуже*). Ну, от ще... новина!.. Що я — чужий, чи що?

Софія. Що тобі треба?

Антипа. Нічого. (*Оглядає кімнату.*)

Софія (*придивляється до нього, лагідніше*). Ти чого тиняєшся нетіпахою отаким?

Антипа (*сідаючи в крісло біля каміна*). Помру — нарядиш.

Софія. Н-но, здрастуйте!

Антипа. Не люблю я цих старих панських домів. Не дома — домовини! І запах навіть особливий, свій. Даремно я до тебе переїхав. Чужий став я усьому...

Софія. Перестань, будь ласка... Не час мені слухати ці дурниці. (*Входить Тараканов, вона простягає йому товсту папку зі стола.*) Матвію Іллічу, відберіть, будь ласка, всі рахунки і документи по Чорнораменській дачі і по Усіку. Тут і зараз же... (*Сідає до стола, пише. Тараканов примостився за столиком біля каміна, надів окуляри; Антипа дивиться на нього, посміхаючись.*)

Антипа. Що в газетах пишуть?

Тараканов (*похмуро*). Китай озброюється...

Антипа. Проти кого?

Тараканов. Проти нас. Німець намовив.

Антипа. Не любиш ти німців!

Тараканов. Нітрохи не люблю.

Антипа. За що?

Тараканов. Вони від нас розумніші.

Антипа. Розумних треба поважати.

Тараканов. Я поважаю. Тільки не люблю.

Антипа. Дивак ти, брат...

Тараканов. У нас усі, хто розумніші, диваки...

Антипа. Це, мабуть, вірно! (*Подумавши.*) Хоча — ти ось і не дуже розумний, а теж дивак.

Тараканов. Це невірно.

Антипа. Розкажуй! А нащо мундир зняв, службу покинув?

Тараканов. Пояснював я це.

Антипа. Пояснював, та не пояснив.

Тараканов. Відійди, сказано, від зла, і сотвориш благо...

Антипа (*ударивши долонею по ручці крісла*). Дзуськи! Нічого не сотвориш, одійшовши від зла, нічого, таракан! Ні, ти йди в саме зло, в серце йому бий, звалюй його на землю, топчи, знищи, а не піддавайся йому, не давай перемогти себе — ось як треба! Правду кажу, Софіє?

Софія. Правду. Не заважай мені...

Тараканов. Це — просто один галас, слова, барабанний дроб. Чекай, навалиться на тебе зло — сам утечеш геть...

Антипа. Я? Ні, я не з таких. Я, брат, знаю: життя наше — бій навкулачки! Я — не втечу.

Тараканов. Побачимо.

Степка (*з дверей ліворуч*). Антипе Івановичу, мужики прийшли.

Антипа. Які?

Степка. Кам'янські...

Антипа. Ось я їм дам, мерзотникам!

Софія. Стривай, вони не винні! Я знаю — це Хевен наказав їм...

Антипа. Ну? Справді?

Софія. Справді, справді...

Антипа (*виходячи*). Дурна німчура...

Тараканов. Розумніша від нас...

Степка. Софіє Іванівно, дай мені книжку...

Софія. Спитай у Михася.

Степка. Він мене вигнав. Він молодій господині на вухо співає...

Софія. Це що таке?

Степка. Сидять на дивані рядком, а він їй пісню співає.

Софія. Ну — іди, іди! І не верзи дурниць.

Степка. Я — тільки тобі! *(Пішла.)*

Тараканов *(бурчить)*. Молода господиня... Яка вона господиня?

Софія. Ви давно знаєте Муратова?

Тараканов. Я? Років з десять.

Софія. А якої ви думки про нього?

Тараканов *(дивлячись на неї поверх окулярів)*. Раніше — давно — був хорошої думки. Затівав він тут дуже багато корисного по своїй частині, по лісовій, нові насадження і все таке. Хмиз роздавав селянам, багато очистив лісу, осушив. Потім — раптом, наче стукнувся об щось, — осліп і розізлився. Тепер — дуже неприємна особа. Люди в нас — солом'яні; спалахне, згорить, диму — багато, а — ні світла, ні тепла.

Софія *(уважно слухає, спершись ліктями на стіл)*. А що в нього неприємне вам?

Тараканов. Мені? Та те ж, що й усім... не любить він нікого, злить усіх, сварить... Плетун... ну, і відносно жінок нечистоплотний... А — розумний же...

Павла *(заходить)*. Можна до тебе?

Софія. Звичайно!

Павла. Холодно скрізь...

Софія. Звели розпалити в каміні.

Тараканов *(подаючи пачку паперів)*. Звольте... Можна йти?

Софія. Дякую вам. Пошліть, по дорозі, Степу. І — Михася...

Павла. Чому ти так прибралася?

Софія. Чекаю на гостя.

Павла. А Михась знову вірші склав.

Софія. Гарно?

Павла. Так. Про сосни.

Софія. Він напідпитку?

Павла *(зітхнувши)*. Зранку.

Целованьева *(на дверях)*. Звичайно — хлопчик повинен пити без просипу.

Софія. Чому ж повинен?

Целованьева. Образили ж!

Софія. Хіба мало ображених!

Целованьева. Всі й п'ють. А ви думаєте — чому

п'ють? І батько твій від образи пив: він був розумний, а ніхто за ним цього не визнавав. Він і почав розум свій бешкетуванням доводити, ось — як лісничий! Його, звичайно, судити, а він ще більше бешкетує. Чи багато людині треба? Душа в людини — дитяча, душа недоторклива... Чого, пак, я прийшла? Ага, Софіє Іванівно, ви Степці жовту стрічку подарували?

Софія. Подарувала, а що?

Целованьєва. Ну, тоді — нічого. А то вона заплутала стрічку в свою куделю і витріщається на кухні перед дзеркалом...

Павла. Облиште це, мамуню!

Целованьєва. А мені що? Своє добро бережи, а чуже — вдвоє...

(Степка заходить.)

Целованьєва. Ось вона, красуня...

Степка. Кликali мене?

Целованьєва *(виходячи)*. Звичайно, кликали. Яке без тебе життя!

Софія. Розпали в каміні, Степо...

Степка *(вибігаючи)*. Ух, не любить мене бабуся... страх, яка сердита!...

Софія. Славне дівчисько...

Павла. Одна вона в домі весела. Тільки зухвала дуже.

Софія *(підходячи до неї)*. Скажи-но ти Антипі, щоб він тебе в Москву повіз...

Павла. Навіщо?

Софія. Подивисься, як живе столичне місто.

Павла *(байдуже)*. Добре, я скажу.

Софія *(поклавши руку їй на голову)*. Тобі цього не хочеться?

(Із внутрішніх кімнат увійшов Михайло, подивився на них і опустився тихо в крісло. Майже непомітний за портєрою, сидить і дрімає.)

Павла. Їхати? Ні. Мені — заснути хочеться на рік, на три... а прокинуся — і щоб усе було інакше...

Софія. Це — по-дитячому, Павло! Треба вчитися самій будувати своє життя. Не можна чекати, що інші зроблять за тебе все потрібне тобі.

Павла. Не гнівайся на мене, будь ласка!

Софія. Ти — молода людина, серце в тебе добре, людей тобі жаль, — так?

Павла. Я знаю, що ти хочеш сказати. Йй-право, мені Михась зовсім не подобається, просто я люблю, коли він говорить.

Софія (*здивовано відхилилась*). Я не про це! Але, якщо вже ти сама почала, то я скажу — ти погано поводиш себе з ним! Він — не дитина, і це може погано закінчитися для тебе.

Павла. Ох, мені так нудно! Що ж мені робити? Він такий забавний...

Софія. Ідь з Антипою, а я без вас влаштую Михайла.

Павла. А може, краще з матусею?

Софія. Тобі важко з чоловіком?

(*Павла мовчки горнеться до неї.*)

Софія (*підіймаючи її голову, дивиться в очі*). Люба, я це розумію... Я говорила тобі, що в мене чоловік теж був...

Степка (*вбігає*). Софіє Іванівно — німець приїхав, нарядний — страх!

Софія. Ось... (*Провела рукою по обличчю.*) Ну, Павло, ти залиш мене...

Павла (*схплюючись*). Ох, господи... як я бажаю тобі...

Софія. Дякую, люба!.. Скажи, Степо, що я прошу його... (*Лишившись сама, прикрила книгою папери на столі, поправляє зачіску перед дзеркалом, побачила у кріслі Михайла.*) Михасю! Ти — давно тут?

Михайло. Давно.

Софія. Чув, що ми говорили?..

Михайло. Чув щось... Німець приїхав. Монашка щось вигадувала...

Софія. Вигадувала?

Михайло. Ну, звичайно. Вона ж завжди вигадує... Вона все ще живе в ляльки граючись. І я для неї — лялька, і батько, і ти... Вона все життя вакою буде.

Софія. Знаєш — це, мабуть, вірно!

Михайло. Навіщо ти мене кликала?

Софія. Зараз уже не треба. Іди, будь ласка... Я потім покличу тебе.

Михайло (*підводячись*). Пішов. Виходь-но ти за-

між за цього німця і жени всіх нас до дідька в болото... всіх, разом з романтичним папашею і його другою молодістю...

Софія. Ах, та йди вже!

Михайло. Ш-ш! Тобі треба цілком володіти всіма своїми почуттями... Здрастуйте, цивілізації і культуро!

Хеверн (*одягнений дуже парадно, брильянт у галстуці і на пальці лівої руки. Мовчки вітається з Михайлом, цілує руку Софії, йде за нею до стола*). Ви, мабуть, догадуєтесь, чому я просив вас прийняти мене сьогодні...

Софія (*сідаючи*). Здається — догадуюсь...

Хеверн. Це дуже приємно мені...

Софія. Справді?

Хеверн. Це усуває зайві розмови. Можна курити?

Софія. Як завжди. (*Присунула йому попільничку, сірники.*)

Хеверн. Я трохи хвилююсь...

Софія. Дати води?

Хеверн. О, ні! Це хвилювання природне...

Софія. Ви сьогодні маєте дуже поважний вигляд...

Хеверн. Якби й думки мої викликали у вас повагу...

Софія. А ось — ознайомте мене з ними.

Хеверн. Це і є метою мого візиту! (*Розкурює сигару.*) Ви знаєте, що я дуже поважаю ваші ідеї, вони цілком відповідають моїм завданням.

Софія. Дуже приємно чути це.

Хеверн (*вклоняючись*). Так. Я говорю широко. Ви, звичайно, не відмовите мені в знанні Росії і російських людей — я вмію бачити багато й добре! Я вісімнадцять років серед росіян, я вивчив їх, і мій висновок є такий: Росія терпить насамперед від нестачі здорових людей, які вміють ставити перед собою ясну мету. Ви — згодні?

Софія. Далі.

Хеверн. Так. У вас дуже мало людей, впевнених у собі, в своїй силі. У вас дуже багато метафізики — мало математики...

Софія. Ви говорили це не раз...

Хеверн. Я так думаю! Тепер — ви: ви жінка з розумом і характером.

Софія. Дякую вам...

Хеверн. Це — правда! Я теж думаю про вас алегорично: Софія Іванівна — це нова, здорова душею

Росія, яка, в умовах, гідних її, може робити всяку справу, може провадити дуже велику культурну роботу.

Софія. Ви мене захвалите...

Хеве р н. Це все цілком серйозно! І тому шлюб зі мною, який я вам пропоную, має дуже глибокий зміст. Це — більше, ніж просто шлюб, так! Моя енергія і ваша — о! — це буде колосально! Коли дві сильні особи розуміють свої завдання, це дуже... важливо, особливо для Росії, в ті дні, коли вона повинна, нарешті, відкинувши всякі оці... мрії, взятися за просту справу життя, поставити себе на міцні ноги... Ваш брат захоплений сімейним життям, він став погано працювати, як я мав честь не раз вказувати вам, піклуючись про ваші інтереси...

Софія. Ви вперше признаєтесь в коханні?

Хеве р н (*трохи збентежений*). Дозвольте — тепер не це питання! Про почуття я говорив вам — чотири рази.

Софія. Чотири? Чи так?

Хеве р н. Так. Я пам'ятаю! Перший раз — в саду предводителя дворян, на його іменинах, коли був дощ і ви промочили ноги. Другий — тут, на березі ставка, на лаві. Ви тоді збентежили мене, сказавши жартома про жаб, що вони теж квакають — про кохання...

Софія. Третій і четвертий я пам'ятаю.

Хеве р н. Це, звичайно, вірно, про жаб, але — пробачте — це був невчасний жарт! Коли серце людини жадібно хоче...

Софія. Давайте припинимо цю розмову, Густаве Єгоровичу...

Хеве р н (*здивований*). Чому?

Софія. Чи треба пояснювати?

Хеве р н (*підвівся, ображено*). О, звичайно, треба пояснити, коли хтось не розуміє... Я вважатиму себе ображеним, якщо ви відмовите...

Софія. Ось як? Гаразд! (*Встала, ходить*.) Ви пропонуєте мені рятувати Росію разом з вами...

Хеве р н. Це — утрировано!

Софія. Ну, ви пропонуєте щось у цьому роді. Я — не вважаю себе здатною до справи настільки складної. Це — перше. Друге: вас я теж не можу визнати гідним цієї ролі...

Хеве р н. Дозвольте — якої ролі?

Софія. Ну, скажімо, ролі культурного працівника. Хеверн (*з усмішкою*). О! Чому?

Софія. Тому що ви дрібний хижак.

Хеверн (*здивований більше, ніж ображений*). Дозвольте! Це вже... я цього не чекав! І це — я не розумію...

Софія. Я говорю обдумано. На столі в мене лежать документи, які викривають вас у цілому ряді вчинків нечесних...

Хеверн (*сів, грубо*). Таких документів не може бути!

Софія (*стоїть за столом; спокійно, вагомо*). У мене копія вашої угоди з буянівськими мужиками. Мені відома ваша операція з предводителем...

Хеверн (*знижуючи плечима*). Це — комерція...

Софія (*тише, з зусиллям*). Ви умовляли Тараканова скласти фальшивий опис...

Хеверн. Тараканов — психічно хворий...

Софія. А Шохін, якого ви намагалися підкупити, — теж хворий?

Хеверн. Все це перекручено...

Софія. Ви все безцеремонніше і глибше залазите в кишеню мого брата — по-вашому, ця діяльність потрібна в Росії?

Хеверн (*втираючи обличчя хусточкою*). Ви можете вислухати мої пояснення?

Софія (*ходить, усміхаючись*). Ну, добродію, які ж тут можуть бути пояснення? Все ясно!

Хеверн (*акуратно гасить сигару*). Значить, ви мене вважаєте за людину нечесну і недостойну вашої руки?

Софія (*зупинилася здивована, потім сміється*). Ну, знаєте, ви дуже наївна людина!

Хеверн (*посміхаючись, розводить руками*). Якщо я і дозволив собі... щось зайве, то це тому, що я був певен у вашому доброзичливому ставленні до мене...

Софія. Не розумію...

Хеверн. Мені здавалось, що ви вважаєте мене своїм другом, мою справу — вашою!

Софія. Ах, он що! Ну, ви помилились...

Хеверн. Помилки треба пробачати. Я гадав, що, бачачи, як ваш брат веде справу, ви мене не тільки не осудите, але моя передбачливість...

Софія (*підходить до нього; тихо, але твердо*). Ідіть геть!

(Хеверн, спалахнувши, робить рух до неї, вона схопила щось на столі; кілька секунд вони стоять одне проти одного мовчки.)

Хеверн *(відступаючи)*. Ви — дуже груба жінка! Ви смішна, так! *(Швидко йде до дверей, надівши капелюха ще в кімнаті. Софія, присівши на край стола, одною рукою прикрила очі, другою — міцно тре коліно.)*

Степка *(на дверях, дивиться на неї, зітхає)*. В грубці розпалити?..

Софія *(глухо)*. Не треба... А втім — розпали...

Степка. Шохін до тебе проситься...

Софія. Ах, нехай почекає.

Степка. Йому в ліс їхати треба...

Софія. Одчепися! Ну, клич... Швидше!

(Степка вибігла, на дверях зіткнулася з Антипою.)

Антипа. Ет біс тебе носить!.. Соню — що таке? Німець у залі наскочив на мене, зелений весь, шипить, не попросався...

Софія *(грубувано)*. Він тебе за цей рік обібрав тисяч на десять...

Антипа. Та ну-у? Молодець, не зіває... Ех, люди!.. А Павла говорить — треба бути добрим; люди, говорить, сумують за сердечним довірям до них. Павла де — не знаєш?

Софія. Поїхав би ти куди-небудь...

Антипа. Ото ще... для чого?

Софія *(ховає в стіл папери)*. Зледащів ти, Антипо... Дивитись на тебе неприємно... Залиш-но мене... чого ти цілий день тиняєшся?

Антипа *(виходячи, грубо)*. Місця собі шукаю...

(Софія ходить по кімнаті, поправляючи зачіску. Степка із жмутом трісок, на дверях — Шохін; Софія дивиться на нього і мовчить.)

Шохін. Шохін прийшов.

Софія. Так. Ну, що, Якове? Швидше!

Шохін. Звільни мене. Відпусти...

Софія. Гарзд... Стривай — чому це?

Шохін. Так. Є причина.

Софія. Ну, що ж... Дуже жаль...

Шохін. І мені жаль.

Софія. Образив хто-небудь?

Шохін. Ні.

Степка. Бреше він, його святенька кривдить, монашечка ця, святенниця...

Шохін. Прожени Степку...

Степка. Сама піду... *(Втекла.)*

Шохін. Причина в тому, що не можу я при молодій господині, боюся її...

Софія. Що таке?

Шохін. Гнітить вона мене... все дивиться так жалісливо... ну,— я не хочу! Звичайно, людина я винувата... однак — не кожен же день судити мене, це вже не суд, а мука буде!.. Увійшла вона в дім і наче піску насипала в машину нашу... Недобре з нею. Ось і ти змарніла...

Софія *(дивиться на нього, не слухаючи, тихо говорить)*. А очі такі гарні, лагідні...

Шохін. У неї? Ти очам не вір — ділу вір! А діла від неї не буде доброго...

Софія. Це я не про неї сказала...

Шохін. Ці, котрі тихі, вони близько підповзають — влучно жалять. Змія — тиха.

Софія. Ну, гаразд, облич...

Шохін. Німцєві — теж не вір. Чужа людина і безсоромна... А відносно цього... померлого, відносно дружини, дітей... його...

Софія. Гаразд, не турбуйся... Куди ж ти підеш?

Шохін. У місто. А там — не знаю...

Софія. Жаль мені тебе...

Шохін. І мені тебе. Одна ти тут... Хазяїн без вина п'яний. Дай тобі боже в усьому талану!.. Прощай, Софіє Іванівно!

Софія. Прощай... *(Подає йому руку, він узяв і тримає, дивлячись на неї спідлоба.)* Може, передумаєш?

Шохін. Ні. Я краще повернуся, коли вона помре.

Софія. Хто-о? Навіщо їй помирати?

Шохін. А жити для чого? І жити їй теж ні для чого... Прощай. *(Виходить, задкуючи.)*

Софія *(дивиться йому вслід, тре очі руками і бурмоче)*. Кошмар якийсь! *(Бачить у дзеркалі, як Павла, проходячи з Михайлом повз двері, грайливо пригорнулася до його плеча; тихо, злякано кличе: «Павло!» Вони входять поруч, Михайло зніяковіло посміхається.)*

Михайло. А, вогонь! Це — чудово!

Павла. Ти чого така похмура?.. *(Обіймає її.)* Ти послухай-но, що Михась склав...

Софія *(заглядаючи їй в обличчя)*. Дитино моя, ще недавно, сьогодні я казала тобі...

Михайло. Ой, серйозна розмова!..

Софія. Я тебе попрошу вийти...

Михайло *(сідаючи на підлогу до вогню)*. Ні, не піду...

Софія *(стомлено)*. Ви, здається, хочете мене з розуму звести... далєбі!

Целованьєва *(заходить)*. А я вас шукаю скрізь... Ви б не ховалися, а то хазяїн сьогодні зовсім не при собі... кричить на всіх...

Софія. Ганно Марківно, мені треба поговорити з ними на самоті.

Целованьєва *(ображено)*. Добре, матінко, я піду... Хоча й мати...

Михайло. Тьотю Соню, далєбі, ні про що говорити... нічого нового нема! Ти, справді, послухай ось, що я склав...

Павла *(дивиться на Софію, примруживши очі, похитуючись на ногах)*. Я теж не хочу говорити ні про що...

Софія *(оглядає всіх, іде до стола)*. Ну, гаразд... Давайте посидимо мовчки, заспокоїмось...

Павла. Михасю, та читай же...

Михайло. Готовий, матусю...

Павла. Знов? Я ж просила не називати мене так!

Михайло. Це — законний титул.

Софія *(нетерпляче)*. Читай, Михайле...

Михайло *(посміхаючись)*. Зараз, дай пригадати...

Павла. А я — пам'ятаю...

Целованьєва *(з дверей, голосно шепоче)*. Батько йде — перестаньте!

Софія. Ганно Марківно, навіщо ви...

Целованьєва. Знову не догодила...

(Павла горнеться до Софії; Михайло, сидючи на підлозі, хмурніє, відсуваючись у затінок.)

Антипа *(заходить, похмуро дивиться на всіх, опустив руки, ворушачи пальцями)*. Чому ж перестати треба? Ну — зібралися всі в одній кімнаті... вірші, розмова... що ж таке? Нічого ж немає такого... *(Раптом, з тугою.)*

Та не бійтесь ви мене, дідько б вас забрав, я ж така людина, як усі!..

Софія. Тихше, Антипо...

Антипа. Мовчи! Чого ти все зупиняєш мене? Чого всі тікають від мене? Звір я, чи що? Ну? Це коли людина одна залишена — вона звіріє, звичайно...

Михайло. Тату!

Антипа. Ну?

Михайло. Набавте платні Шохіну, Якову!

Антипа (*повільно*). Це — що таке? Глум?

Михайло. Йй-богу — ні! Просто — він веселіший буде!

Антипа. Це що, Софіє?

Софія. Так, жартує Михась! Шохін іде від нас.

Антипа. Іде? Куди?

Софія. Не знаю...

Павла. От — добре... Боюся я його...

Антипа. Ти — усього боїшся... І — даремно... (*Замислився.*) Так — іде Яків? Діла... Чого це він?

Михайло. Я не знав цього...

Антипа. А що ти знаєш? Батько — лісом торгує, а син — віршики пече. Досить смішно...

Михайло. Починається...

(Усі мовчать. Павла щось шепоче Софії.)

Антипа. При людях наче не шепочуться...

Софія (*з тугою*). Робили б ви щось! Іли або хоч би пили!.. Ганно Марківно — приготуйте ви чаю, чи що...

Целованьєва. Чай пити рано ще...

Софія. Михасю, треба перевірити рахунок Хеверна...

Михайло. Зараз?..

Софія. Так!

Михайло. Це ти вигадала, щоб розігнати всіх. Зайняла найкращу кімнату в домі і не любиш, коли у тебе сидять...

Софія. Фу, які дурниці...

Михайло. Не дурниці...

Антипа (*до Павли*). Ти чого мовчиш?..

Целованьєва. Ось маєте! Пошепталася — не можна, мовчить — не можна...

Антипа. Бабо — цить!

Целованьєва. Ой, людоньки... Пашенько!

Антипа. Чого ти все каламутиш тут, а?

Софія. Антипо, опам'ятайся!

Антипа. Мовчи, сестро! Я все бачу, ти сліпа...

Павла (*неголосно, дуже твердо*). Антипо Івановичу, я прошу вас не гримати на матусю!..

Антипа. Не розсиплеться вона від мого крику.

Павла (*наближаючись до нього*). Ви — нехороший, злий чоловік! Я вас не люблю... Я — боюся вас!

Антипа. Павло, Павло, господь з тобою...

Софія. Зажди! Слухай, Павло...

Павла. Ні, ви мене послухайте... Я люблю Михася...

Михайло. Н-ну!.. (*Ховається ще далі в затінок*.)
Не вір їй, батьку, це вона вигадала від нудьги...

(*Антипа сів у крісло, мовчки дивиться на дружину, страшний.*)

Павла (*здригаючись*). Ну, да... ну, господи ж!.. Убийте мене за це... все одно! Я знаю,— Михась мене не любить... я знаю... що ж? А я — люблю його... він краший за всіх... Ну — вбийте мене!

Целованьєва. Пашенько — нащо ти говориш?..

Софія. Ганно Марківно, я прошу вас вийти!..

Антипа. Ех, Павло... йди геть! Йди швидше... Сестро... виведи її... Швидше!..

(*Софія мовчки обіймає Павлу, веде її геть; за ними, мов тінь, безшумно, Целованьєва. Михайло зіщулювся за камином, на підлозі.*)

Антипа (*сидить скам'янілий, дивиться в підлогу, як бик, бурмоче*). Ось як... Ось, брат, як... старий... еге ж... (*Совається в кріслі, розстебнув комір сорочки, взяв лінійку на столі, зламав її, шпурнув у камін. Книгу взяв, глянув на неї, кинув на підлогу. Знайшов маленький револьвер, посміхнувся і, примруживши око, дивиться в дуло. Обличчя його стає спокійніше, серйозніше, поклав руку з револьвером на коліно і, схопивши другою рукою бороду, завмер, заплющив очі. Михайло злякано, тихенько йде до нього, схопив револьвер, але не встиг вирвати.*)

Антипа (*підхопився*). Ти?

Михайло. Слухай, батьку...

Антипа. Іди... геть!

Михайло (*відійшов до дверей*). Я не винен. Мені нічого не треба. Ти — чув, вона сама сказала... Не вір їй...

Антипа. Все одно... все одно...

Михайло. Я ці думки знаю...

Антипа. Які?

Михайло (*показуючи на зброю*). Оці...

Антипа (*шпурнув револьвер на підлогу, до дверей*). Дурень... Ти гадаєш, я через тебе наважусь... Ех, п'янице!.. Иди геть!

Михайло. Не думай про мене погано. Я знаю — я людина непотрібна, хвора, мені соромно перед тобою, перед усіма... Чесно кажу тобі — нічого я не хочу від мачухи...

Антипа (*реве, гарчить*). Відійди, бо вб'ю! Забуду, що ти син мені... (*Раптом кинувся, схопив сина за горло, трясє*.) Ось які думки в довбешці твоїй поганій...

Михайло. Це — не мої, твої думки...

Антипа. Що-о?

Михайло. Я від тебе старший душею... Я не винен ні в чому...

Антипа. Ти в мене серце виїняв...

Софія (*вбігає*). Пусти! Ну? Михасю — тікай!

(*Михайло вибіг, піднявши револьвер.*)

Антипа (*сліпо ткнувся до сестри, обійняв*). Софіє... швидше, матінко! Жени всіх... Її — сховай... Мишко — хай їде, виїжджає! Софіє — біля мене великий гріх ходить... Роби що-небудь!.. Серце мое... не дише...

(*Софія, посадивши його в крісло, замикає двері.*)

Антипа. Убило мене...

(*Постріл в домі. Антипа схопився, дивиться на підлогу, не може нічого сказати.*)

Софія (*глянувши на стіл, кидається до дверей, на ходу*). Він узяв зі стола револьвер!..

Антипа (*хитаючись*). Це — Михайло... син...

Завіса

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Та сама кімната. У кріслі, біля каміна, Антипа, наче п'яний. Позад нього тихо ходить туди й сюди Муратов, курить, замислений.

Антипа. Що ж лікар каже?

Муратов. Я ж не знаю,— адже ми щойно приїхали...

Антипа. Щойно? Так...

Муратов (*сторожко поглянувши на нього*). Він, певно, ще не встиг оглянути...

Антипа. Мене Софія витурила звідти. (*Помовчавши.*) А ти чого приїхав?

Муратов. Я ж кажу: лікар у мене сидів, прискакав Шохін...

Антипа. Шохін? Він теж ось людину вбив.

Муратов. Я й поїхав з лікарем... Може, буду корисний...

Антипа. Ти?

Муратов. Еге ж...

Антипа. А — Шохін де?

Муратов. У місто послали, по ліки...

Антипа. Так. Усе можна пояснити...

Муратов. Тут і пояснювати нема чого...

Антипа. Ну — нема чого! (*Посміхнувся.*) А що, пане, не любиш ти мене?

Муратов (*на секунду спинившись*). Мабуть, тепер не час про любов говорити...

Антипа (*повторює повільно*). Про любов говорити не час... Слова ж які... А я ось не боюся сказати, що нікого не люблю. Софію тільки... дуже поважаю... (*Помовчав.*) А сказати — люблю... це дуже небезпечно... А лікар — п'яний?

Муратов. Не дуже... Як завжди...

Антипа. Чи не пошкодить він Михайлові?

Муратов. Н-но... ви ж знаєте, що він хороший лікар...

Антипа. Так. Він і людина хороша. Тільки ось, споїв ти його... Усіх ти тут пошкодив... Михайла теж... шкідлива ти особа... Стій! (*Злякано підводиться з крісла.*)

Софія (*входить поспішно, рукава засукані*). Ну, рана — не тяжка... чуеш, Антипо?

Антипа. Правда? Не тяжка?

Софія. Звичайно — правда....

Антипа (*опускаючись у крісло*). Спасибі тобі...

Софія (*пройшла до своєї кімнати, на ходу сказала Муратову*). Не пошукajte його нікуди...

Муратов (*кивнувши головою, звертається до Антипи*). Ось, бачите...

Антипа. Що вона тобі шепнула?

Софія (*входить з пакунком у руках*). Я сказала, щоб ти не виходив поки що звідси...

Антипа. Чого ж ти йому говориш, а не мені?..

Софія (*виходячи*). А, пусте...

Муратов. Одужає Михась...

Антипа. А я — до смерті захворів.

Муратов. Ет, все мине...

Антипа. Коли помремо. Ти мені нічого не говори, не треба. Відради мені не знайти... (*Мовчить. Муратов спинився, скоса дивиться на нього.*) Ти ось учився, законни знаєш... Скажи, від чого це: я чоловік здоровий, до діла — жадібний... від великого здоров'я, може, і погано мені... а син ось у мене — кволий, ні до чого не прив'язаний — від чого це, ну? Який тут закон?

Муратов (*неохоче, невпевнено*). Що ж... одне покоління працює... а друге стомлюється... тобто народжується стомленим...

Антипа. Не розумію...

Муратов. Мабуть, на дітях позначається втома батьків, у соках передана...

Антипа. Покоління... слова все якісь... із натяком...

Муратов. Які ж тут натяки...

Антипа. Та ось — одні працюють, інші від неробства здихають... Не гаразд виходить...

Муратов. Ви, замолоду, багато пили?

Антипа. Я? Ні. Батько — пив. Жінка випивала... вона з п'яної сім'ї... Нудно їй було зі мною, я ж дома майже і не жив... Від неї завжди м'ятою або сухим чаєм пахло... це вона горілчаний дух заїдала... Михайла — Софія зіпсувала, він у неї жив... привчила його книжки читати... віршики складати... Маятник, каже, як мідна сокира, зрубує голови хвилин — смішно: хвилини з головами. Наче комахи, чи що? А може, і немає тут нічого смішного... *(Заплющив очі, немов задрімав. Софія, на дверях, робить знаки Муратову; він, глянувши на Антипу, підходить до неї.)*

Софія. Михась хоче бачити його; я вивела звідти Павлу, але вона може прийти, ідіть до неї, затримайте її, не треба, щоб вона зараз зустрілася з Антипою, — розумієте?

Муратов. Звичайно! Але на які дурниці ви себе витрачаєте — це жах!

Софія. Ну, йдіть...

Муратов. Подумайте однак, хіба ж вам...

Софія *(сухо)*. Ви — йдете?

(Муратов, вклонившись, вийшов. Софія стежить за ним, дивлячись у дзеркало.)

Антипа *(трохи підвівши голову)*. Навіщо він тобі?

Софія. Він мені не потрібний.

Антипа. Ото ж то! Краще в злиднях жити або в розбійники піти, аніж з отакими ось...

Софія *(підходить до нього)*. Слухай-но...

Антипа. Соню? Як же так? Батько працював, я працював, назбирав добра на тисячу людей, а подіти його — нікуди. Для чого все? Михайло — мертва душа... Ти — бездітна...

Софія. Хіба час тепер говорити про це!..

Антипа. Ось тобі! А лісничий казав: хіба час про любов говорити...

Софія. Знайшов з ким про любов говорити, чудний!
(Поклала руку йому на плече, він узяв і розглядає її пальці.)

Антипа. Рука ж маленька, а — тверда... Тобі б не сестрою, дружиною мою бути, ех...

Софія (*забравши руку*). Ось що — Михась хоче бачити тебе...

Антипа (*відсахнувся, трохи підвівся*). Це — він сам захотів, чи ти підказала?

Софія. Сам...

Антипа. Йй-богу?

Софія. Ну, от іще, божитися я буду...

Антипа (*встав*). Важко мені буде бачити його.

Софія. Ходімо!

Антипа. Мені завжди було важко дивитися на нього. А чим я винуватий перед ним, а? Він — стомився, а я — не стомився. Ця — там?

Софія. Ні. Вона ні в чому не винна.

Антипа. Знаю. Вони всі, отакі от, ні в чому не винні. Це ми винні у всьому, такі ось. Соню, що вона... хто вона, Павла ця?

Софія. Пізно питаєш... Просто вона — молода дівчина... живе вві сні своєї юності...

Антипа. Знайшов я щастя... відпочинок...

Софія. Щастя коштує не дешево...

Антипа. Маленьке ж!

Софія. Воно завжди маленьким здається, поки його в руках тримаєш, випусти — узнаєш, яке велике й дороге... (*Похапцем.*) Це не про твій випадок...

Антипа. Гарзд уже... Я думав — діти будуть...

Софія. Це ти зараз видумав...

Антипа. Ні, думав, чекав... Жінка без дітей — яка це радість...

(*Софія хотіла щось сказати, але, махнувши рукою, відвернулась.*)

Антипа. Ти що?

Софія. Я — чекаю. Ідеш?

Антипа. Іду. Соню, чому це бабам завжди тоскно зі мною було, сумно? І любить наче, а душі не відкриває, — чому?

Софія. Перестань скиглити!

Антипа. Хіба я — скиглю? Я був вродливий...

Софія. Ти був для жінок завжди половиною людини.

Антипа. Брешеш...

Софія. Подумай, побачиш, що правда...

Антипа (*дивиться на стінний годинник*). А що ж я буду говорити Михайлові?

Софія. Знайди...

Антипа. Маятник, як сокира... Мені ж не жаль його. Мені тільки за себе соромно... себе жаль — даремно зламався.

(Софія замислилась, мовчить.)

Антипа. Ну, що ж? Ходімо...

Софія (*рішуче*). Ні, не ходи, не треба.

Антипа. А як же?..

Софія. Я скажу, що нездужаєш ти... задрімав...

Антипа. А то — я піду.

Софія (*суворо*). Я сказала — не треба!

Антипа. Тоді я — через годинку зайду... нехай уляжеться в душі... У мене, Соню, всі думки — п'яні, всі — здичавіли. Гра у мене в душі — страшна...

Софія. Говориш ти багато! (*Квалливо виходить.*)

Антипа (*пройшовся по кімнаті, підійшов до стола, перебирає на ньому папери, бурмоче, простягнувши руку до дверей*) Ти, брат, теж не все розумієш... ні! (*Читає якийсь аркуш, кинув його, нахмурився, знову взяв і читає, бурмочучи.*) Так... стривай? (*Посміхається.*) Е-е... ох, Соню! Ось воно що...

(Шохін обережно входить з пакунками в руках, бачачи хазяїна — робить рух назад.)

Антипа. Це хто?

Шохін. Шохін прийшов. З ліками.

(Обидва кілька секунд мовчки дивляться один на одного.)

Антипа. Ось, Якове, і я людину вбив...

Шохін. Тут — тільки й дивись...

Антипа. Та ще сина... га?

Шохін (*похмуро*). Тіснота. Не видно — хто чий...

Антипа. Ти, чуєш, ідеш?

Шохін. Я — не від образи...

Антипа. Ось — ходімо разом...

Шохін. Куди?

Антипа. А ти куди зібрався?

Шохін. Не знаю ще.

Антипа. Ну, і я з тобою...

Шохін. Коли правда, так я почекаю. А справи — на Софію Іванівну?

Антипа. А що? Вона — впорається.

Шохін. Звичайно.

Антипа. По богомільях підемо...

Шохін. Молільник з мене поганий...

Антипа. За тебе — батько старався...

Шохін. Видно — так. Куди це подіти?

Антипа. Ліки? Неси туди...

Шохін. Боюсь наче...

Антипа. А бувало нічого не боявся.

Шохін. Все — до пори.

Антипа. Важко, Якове, з людьми жити...

Шохін. Людей же й не видно, все — судді та підсудні.

Антипа. Значить — вирішили, йдемо?

Шохін. Що ж? Коли ви насправді — я нічим не зв'язаний...

Степка *(вбігає)*. Ти чого тут? Коняко,— давай же ліки скоріше... *(Побачила хазяїна — ойкнула і зникла.)*

Антипа. Бачив? Ось який я страшний...

Шохін. Дурна вона. Однак — хороша...

Антипа. А хороших лякати — чи треба?

Шохін *(виходячи)*. Навіщо їх лякати!

(Залишившись сам, Антипа кілька секунд дивиться на портрет над столом Софії, потім прикручує вогонь у лампі і знову викручує.)

Павла *(вбігла)*. Софіє Іванівно... *(Побачивши Антипу — подалася назад, стоїть, нахиливши голову.)*

Антипа *(повільно підійшов до неї, торкнувшись долонею лоба, підняв її голову, дивиться у вічі)*. Ну? Що?

Павла *(тихо)*. Бийте...

Антипа. Ех ти, змія покірлива...

Павла. Не мучте ви мене, бийте...

Антипа. За що бити? *(Піднімає кулак.)*

Павла. Швидше — господи!

Антипа. За що бити?

Павла. Не знаю я... За те, що молода... за те, що помилилась,— гадала — ви не такий... за те, що не люблю вас... *(Закрила обличчя руками.)*

Антипа (*схопив її за руки, відкрив обличчя і, не випускаючи її, хрипить*). Іди... іди геть!.. Що ти зі мною зробила? Що?

Павла (*опускається на підлогу*). Нічого я не зробила...

Антипа (*випустив її руки, вона впала, він поволі піднімає ногу, ніби збирається вдарити Павлу, але — присів на підлогу і, поклавши її голову собі на коліно, гладить Павлу по голові, шепоче*). Дитино моя — не бійся... Я — не зачеплю — опам'ятайся! Дитино моя мила...

Софія (*за дверима*). Перестаньте говорити дурниці...

Муратов. Але — що ж буде з вами?!

Софія (*зайшла, кидається до брата*). Що ти зробив?

Муратов (*злякано задкує*). Чорт забирай...

Антипа. Тихше...

Софія (*обмацує Павлу*). Непритомність?

Антипа. Не знаю...

Муратов. Зараз я лікаря покличу...

Софія. Швидше, він у флігелі у Тараканова...

Павла (*опритомніла, озирвається, Антипі*). Вийдіть... Соно — виведи мене...

Антипа. Добре. (*Відійшов у затінок до дверей на терасу, стоїть спиною до всіх*.)

Софія. Що таке трапилось?..

Павла. Він мене хотів прибити...

Софія (*до брата*). Ти — вийди, будь ласка...

Антипа. Не хочу!

Павла (*стоїть, тримаючись за Софію*). Антипо Івановичу, ви знаєте, я хотіла любити вас...

Антипа. Не говори про це...

Павла. Я хотіла, щоб ви були добріші...

Антипа. Та-ак...

Павла. Але вам нікого не шкода, ви нікого не любите. За що ви не любите сина? Навіщо ви ревнуєте його до мене і гоните його? Він — хворий, нещасливий — чи винен він у цьому?

Антипа. А я — винен, що здоровіший від нього? Винен, що нікчемних людей — не жаль мені? Я — діло люблю, я люблю роботу! На чийх кістках життя збудовано, чийм потом-кров'ю земля полита? Не такі люди цьому служили, як він і ти! Чи може він мій труд на себе прийняти?

Софія. Досить...

Антипа. Від моєї та батькової роботи сотні людей сито живуть, вгору пішли. А він — що? Я — гріх зробив, так я ж і діло роблю, я! Вас, добрих, послухати — всяке діло перед кимось гріх... Невірно це! Мій батько часто казав: коли бідність не вбити — гріха не збути, оце — вірно!

Павла. Про вас скрізь погано говорять...

Антипа. Ну, так що? Говори! Через заздрість говорять, багатий я! І всі повинні бути багаті, всі повинні в силі бути — щоб одне одному не служити, не кланятися... Будуть люди жити незалежно, без заздрості — хороші будуть; не досягнуть цього — пропадуть в нищості своїй... Це — Софіїні слова, вірні слова!

(Софія уважно дивиться на брата.)

Павла. А — Михась?

Антипа. Що ж я тут зроблю? Нічого не можу я... Не бачу вини своєї перед ним! *(Тихше.)* Може, ось перед тобою винен... ну, побачив, сподобалась... захотілося порадуватися з тобою, відпочити... чи я відпочинку не заслужив?

Павла. Господи! Невже не можна жити в тихому мирі, люблячи одне одного, всіх люблячи?

(Софія замислено відходить від неї.)

Павла. Треба ж інакше жити!

Антипа *(похмуро)*. Почни... починай...

Павла. Милі мої — не можна ж так... не можна жити, не люблячи нікого, нікого не жаліючи... Дорогі мої люди — невже всі — вороги одне одному?.. *(Мовчання.)* Боже мій, боже!.. Адже є щось незаперечне... адже є правда де-небудь!

Антипа. Не приготували її для тебе...

Павла. Треба ж думати про правду, треба шукати її...

Софія *(неголосно)*. Правду — не вигадеш, її треба створити. Працювати треба, Пашо, а не шукати... Нічого не знайдеш, — нічого не загублено...

Антипа *(похмуро)*. Спокій душі загублено...

Софія. Спокій — не правда...

Павла *(тоскно)*. Не розумію я вас... нічого. не розумію...

(Целованьева вводить Михайла, він іде досить бадьоро,

тримаючись однією рукою за плече Ганни Марківни, посміхається, примирливо простягнувши другу руку вперед.)

Софія (*тривожно підхоплюючи його*). Навіщо ти встав? Як ви дозволили?

Целованьєва. Проситься він...

Павла. Ох, господи! Що ви робите, мамуню?

Целованьєва. Ведіть, говорите, мене, хочу батька бачити...

Михайло. Нічого, тьотю Соню...

Целованьєва. Він, говорить, сам же не прийде.

Павла. Але хіба ви не розумієте...

Целованьєва. Ти багато зрозуміла! Кричи більше на матір...

Михайло. Чекайте... не галасуйте... Це все я винен...

(Софія посадовила його в крісло.)

Антипа (*підходить, по-бичачому дивлячись на сина, глухо говорить*). Це даремно ти... я б прийшов, трохи згодом... Я й хотів іти... та ось тут... говорили ми...

Михайло. Слухай, батьку...

Софія. Тобі шкідливо говорити...

Михайло. Мовчати — шкідливіше...

Антипа. Боляче поранився?

Михайло. Ти мені прости...

Антипа. Ех, брат... Гарзд! Чого там? Невідомо, хто винен...

Михайло. Я знаю хто...

Павла. Та хто ж? Хто?

Целованьєва. Вже, звичайно, люди беззахисні...

Софія. Ви, Ганно Марківно, даремно...

Целованьєва. Ні вже, матінко, ви мене не чіпайте!..

Антипа. Стряпухо божа! Помовчи, Христа ради, а то я тобі...

Софія. Антипо — перестань!

Антипа (*відсапуючись*). Х-ху... От іржа!

Михайло. Зажди, батьку, не хвилюйся... Це ж усе — не страшно, більше — смішно...

Антипа. Ти — скажеш! Смішно... Ех, Михайле... Негарно все... негарно!..

Михайло. Не чіпай себе...

(На дверях — Муратов робить знаки Софії, вона підходить до нього, нервово розмовляють.)

Софія. Невже?

Муратов. Так. Все, каже, дурниці й пусте, це вони з жиру казяться. І — поїхав!

Софія. Як же бути? Будь ласка, пошліть слідом за ним Шохіна, верхи...

(Муратов, зморщивши обличчя, виходить.)

Антипа (до сина). Ну, чого смієшся?..

Михайло. Хочеться сказати тобі, батьку, щось хороше, від душі...

Антипа (зняксовано). От іще... Навіщо? Ти — помовч... відпочивай...

Михайло. Ось бачиш — я ж розумію тебе... я навіть тихенько, здаля якось — часто любувався тобою... любитися — це вже значить любити...

Антипа (здивований, не вірить). Софіє, — чуєш? Он, що говорить...

Павла (до Софії). Та йому ж не можна говорити!

(Софія зупиняє її жестом.)

Михайло. Ти — сокира в руці божій... у чийсь великій, будівничій руці... І ти, і тьотя Соня. Вона ще від тебе гостріша... А я ось і всі такі, як я, — іржа... Я хочу сказати, батьку, — я багато думав над цим — некорисних людей немає, є тільки люди шкідливі... Ти — не картай себе...

Антипа (зворушений, нахилився, поцілував сина в лоб; випростався). Ну, господь з тобою... Спасибі, брат! Це мені — добре... Поможі тобі боже за те, що сказав так... Батько... батько, брат Михайле, це теж не просто — м'ясо, це — жива людина з душею, він теж — любить! Не можна ж не любити! Не можна — всі радощі в любові...

Павла (тихенько плаче). Господи... не розумію я...

Антипа (до неї, торжествуючи). Бачиш? (До сина.) Я ж тебе — як знаю? Коли ти ще мовою не володів — я вже боявся за тебе, сину... я думав про тебе: ось буде людина найближча мені, оце він і візьме на себе і труди і гріхи мої, візьме, виправдає все моє життя...

Михайло (*дуже схвильований*). Нічим узяти... Мені треба — тьотю Соню...

(*Непритомніє. Софія кидається до нього, Павла злякано відскочила, Антипа — опустився навколішки, Целованьева біля дочки, на дверях — Муратов.*)

Павла (*голосним шепотом*). Помер!

Софія. Перестань.

Целованьева. Доконали...

Антипа. Що з ним, а? Софіє? Де ж лікар?

Софія. Лікар поїхав... Дайте води...

Павла (*заметушилася*). Ось... ну хіба не можна було прийти до нього? Ой, жорстокі!..

Муратов (*неголосно*). Ви б не галасували!

Павла (*сердито*). Ох, облиште... Чого вам треба? Не люблю я вас...

Муратов (*вклоняючись*). Це мене майже не засмучує...

Михайло (*опритомнів*). Покладіть мене...

Софія (*до брата, Муратова*). Беріть його!

Михайло. Нічого, я можу...

(*Батько і Муратов ведуть його.*)

Михайло (*усміхаючись*). Ось, яка мені шана...

Павла (*зупиняючи Софію*). Що ж мені робити, що? Скажи...

Софія. Почекай, треба до Михася...

Павла. Я теж, здається, помру,— скажи, що ж, куди ж я?

Софія. Подумай сама... Антипі ти — не дружина, Михайлові — не сестра...

Целованьева. Казала я тобі — не треба продавати свого кутка!..

Павла. Облиш, мамо!..

Целованьева. Куди тепер сховаєшся?..

Софія. Ти, Павло, багато говориш про любов, але — любити не вмієш іще. Коли люблять — усе ясно: куди йти, що робити... все робиться само собою, і нікого, ні про що не треба питати...

Целованьева. Ось, ось!.. Живи, не питаючи... так! Дуже гарно вчать тебе...

Софія. В сонячний день не питають — чого ясно? А в твоїй душі, видно, не зійшло ще сонце...

Целованьєва. Не слухай, Павло, ці слова, ой, не слухай!

Софія. А ви, Ганно Марківно, дуже шкодите своїй дочці...

Целованьєва. Ще б пак! Хто шкідливіший від матері? Ні, матінко, ви вже дозвольте...

Софія (*виходячи*). Я знаю, що з вами даремно говорити про це, — пробачте, вирвалось...

Целованьєва. Иди, біжи до коханця скоріше!..

Павла. Це — неправда! У неї нема коханця.

Целованьєва (*спокійно*). Немає, так буде...

Павла (*ходить по кімнаті*). Не зійшло сонце...

Целованьєва. А ти — вір їй! Не про сонце треба думати, а про себе — як самій прожити тихо і з задоволенням... Всі хочуть жити із задоволенням... Розбійника цього треба тобі залишити, і пані ця не подруга тобі — вона теж злодійської породи. А ми — люди тихі. Гроші у тебе є свої — двадцять п'ять тисяч... І ще знайдуться... Із своїми грішми можна жити як хочеш: свій карбованець — дорожчий за рідного брата... Мені в цьому домі — теж не привільно, а мені пора відпочити — сорок три роки мені!.. Хто я тут?

Павла. Не про те ви говорите, не те! Навіщо я вийшла з монастиря?

Целованьєва. Із своїм капітальцем і в монастирі панією проживеш. І я б з тобою... Немає вірнішої подруги, ніж рідна мати... вона все розуміє, все прикриє...

Павла. Почекайте... іде хтось...

Целованьєва. Піти б нам, а? Дивись, поліція скоро приїде.

Павла. Чого?

Целованьєва. А як же? Я послала...

(*Входить Муратов.*)

Павла. Ну, як він?

Муратов. Стомився, дрімає...

Павла. Він же не помре?..

Муратов. Колись неодмінно помре...

Павла. Коли? Не зараз?

Муратов. Точно не знаю, коли...

Целованьєва. Ви б, батеньку, не глумилися з простодушності нашої...

Павла. Облиште, мамо! Рана ж не тяжка?

Муратов. Револьверчик—слабенький, куля маленька, сковзнула об ребро і вийшла в бік — це не смертельно...

Павла. Ой, слава богу, слава богу!.. Василю Павловичу, здається, я сказала вам недавно щось різке...

Муратов. О, не турбуйтеся! Я знаю християнські ваші почуття...

Павла. Я навіть і не пам'ятаю, що сказала...

Муратов. Дрібниці... запевняю вас...

Целованьєва. Розпатлана ти дуже, Пашо...

Павла (*глянувши в дзеркало*). Ой, жах! Чом же ви раніше не сказали?

Целованьєва. Часу не було...

Павла. Ви — пробачте, я піду...

Муратов. О, будь ласка...

Павла. Так що — Михась скоро встане?

Муратов. Не знаю... Лікар сказав, що організм у нього дуже виснажений пияцтвом і розпустою...

Павла. Ой, як ви...

Целованьєва. А ти йди-но, іди! Не тебе це стосується...

(Муратов сідає в крісло біля стола, зігнувся, обхопив голову руками, має вигляд людини, якій дуже важко. Заходить Софія, побачила Муратова, її стомлене обличчя стає суворим. Він підвів голову, повільно випростався.)

Софія. Ви, мабуть, стомилися?..

Муратов. А ви?

Софія. Так, трохи...

Муратов. Треба відпочити. Я зараз піду. Але — раніше дозвольте мені поставити одне питання?

Софія (*не одразу*). Ставте.

Муратов. Я хочу подати прохання, щоб мене перевели у Владикінське лісництво — ви знаєте, там лісничий застрелився...

Софія. Так, знаю...

Муратов. Але, коли б я залишився тут — чи міг би я сподіватися...

Софія (*вдаривши чимось об стіл, рішуче*). Ні!

Муратов. Дозвольте, ви не дослухали! Я хотів спитати — чи можу я сподіватися, що ваше ставлення до мене зміниться...

Софія. Я зрозуміла питання.

Муратов (*встав, посміхаючись*) Шохін убив людину, але, далєбі, ви ставитеся до нього милостивіше, ніж до мене.

Софія (*не одразу*). Може бути... мабуть... Що таке — Шохін? Він — чесний звір, він гадав, що це його обов'язок — убивати людей, які крадуть добро його хазяїна. Але — він зрозумів, що зробив, і все життя не прощить собі цього, тепер він ставиться до людей інакше...

Муратов. Ви — помиляєтесь... як завжди...

Софія. У вашому лісництві за сім років ваші Шохіни вбили й покалічили кілька десятків людей...

Муратов. Ну, не так багато...

Софія. А скільки посаджено до в'язниць, скільки родин розорено за оберемок хмизу! Ви це рахували?

Муратов. Ні, звичайно. І яке вам діло до цієї статистики? Добродійко — все це романтизм! Як би ви назвали чинити із злодіями?

Софія. Не знаю, але — не так! Ось же в нас — не крадуть...

Муратов. Н-но! Це — не факт, а лише видимість, як каже лікар, теж романтик.

Софія. Нам треба кінчити цю розмову, — вона вникає при кожній зустрічі...

Муратов. Ви зовсім даремно сперечаєтеся зі мною...

Софія (*встала*). Послухайте, Василю Павловичу: так, ви для мене гірший за Шохіна, гірший за будь-якого п'яного мужика — з мужика можна зробити людину, — ви — щось безнадійне... Мені не дуже легко сказати вам це...

Муратов. Не личить вам романтизм, хазяїко!..

Софія. Нелегко бачити вас таким, який ви є. Розумна, освічена людина без любові до людей, без бажання працювати, — це мене відштовхує. Я бачила, як ви гасли, як ви швидко губили себе, розбещували інших.

Муратов. П'ять хвилин тому я чув, як Ганна Марківна мудро сказала: всі хочуть жити із задоволенням! Це дуже вірно. Чого варті всі ці нібито розбещені мною люди разом з вашим племінником? Я роздавлю їх, хтось інший, чи вони самі поступово передавлять одне одного — чи не однаково?

Софія. Бути Мефістофелем у повітовому місті — це дуже легко, ви б спробували бути чесною людиною!

Муратов. Непогано сказано! Але що значить — чесна людина?

Софія. Нам нема про що говорити.

Муратов. Тобто — ви не можете відповісти. Страшенно самотні ви... самотні й безсилі!

Софія. Це неправда! Є десь люди, які відчують життя так само, як я. Адже нічого не можна вигадати, можна тільки прийняти в душу свою те, що є в житті. У моїй душі є світле — значить, воно є і поза моєю душею; у моїй душі є віра в можливість іншого життя — значить, вона є в людях, ця добра віра! Я багато чого не розумію, я погано освічена, але я відчуваю: життя — благо, і люди — хороші... А ви завжди говорите неправду на людей... і навіть — на себе...

Муратов. Я завжди говорю правду...

Софія. Це правда ледачих, самозакоханих, ображених, щось зле, гниле. Це — конаюча правда!

Муратов. До цього часу вона вважалась безсмертною.

Софія. Ні,— живе і росте інша.... Є інша Русь, не та, від особи якої ви говорите! Ми — чужі люди... Не супутниця я вам, і — ми кінчили, сподіваюсь?

Муратов (*взяв на каміні капелюх*). Шкода, але я певен, що на шляху до цієї іншої правди ви зломите собі шию,— pardon! * Облиште-но ви всі ці фантазії і прийміть мою руку — руку людини інтересної — а?

(Софія мовчить, дивиться на нього.)

Муратов (*відступаючи до дверей*). Подумайте! Ми поїхали б у Європу, в Париж — це набагато цікавіше від міста Мямліна. Ви — молода, вродлива, в Європі дуже вміють цінувати вродливих жінок — які насолоди чекають на вас! Я ж — не ревнивий, ваші маленькі пустощі будуть навіть приємні мені... Ми б чудово спалили життя, а?

Софія (*здригнувши, тихо, з відразою*). Ідіть...

Муратов. Це мене засмучує...

Антипа (*позаду нього, на дверях*). Ну-бо, відступися...

Муратов. Н-ну? Прощайте...

Антипа. Прощавай! (*До сестри.*) Заснув Михайло...

---

* Пробачте! (*франц.*) — Ред.

Гарно ми з ним поговорили... (*Придивляється до неї, повернувся до дверей.*) Знову цей, зелений біс, наплів чогось? Навіщо ти його приймаєш?..

Софія. Давно... років шість тому, чоловік цей подобався мені...

Антипа. Молода була... Пити мені, чи що?

Софія. Зажди... Як хочеш...

Антипа (*помовчавши*). Може, Михайло тепер менше пити буде... а, Соню?

Софія. Що?

Антипа. Ну, гаразд! Думай своє, я піду...

Софія. Що ти спитав?

Антипа. Михась, кажу, може менш пити стане...

Софія. Не думаю. Навряд. Ти — не чіпай його, залиш його мені...

Антипа. Я ладен все тобі залишити... А як же... з цією?

Софія. Відпусти її...

Антипа (*тихо*). Куди це?

Софія. Куди хоче...

(*Антипа сів, мовчить.*)

Софія (*підійшла до нього*). Що ти придумаєш інакше?

Антипа (*похмуро*). Не наш це звичай — з дружинами розводиться!

Софія. Яка вона дружина тобі? Тільки мучитися з нею будеш...

Антипа. Ні, це не годиться... Краще я сам піду. Кину все на тебе і піду світ за очі... Нема для чого тепер жити мені... Ех, гірко, що ти бездітна!

Софія (*відійшла, суворо*). А хто мене за помираючого заміж віддав?

Антипа. Ну — я! Годі вже. Зате — багата ти, перша в повіті. Сильніша за всіх дворянчиків... А діти... вони не тільки від чоловіків бувають...

Софія. Милостивий ти, та — пізно!

Антипа. Ех, Соню, Соню...

Софія. Що — ех? Нікуди ти не підеш, це дурниці!

Антипа (*замислено*). Соромно стало мені. Не так усе... не те! Гріха — не боюся; журби — не люблю я... А на мене — журба напосіла, з нею — ні жити, ні працювати...

Софія. Мені — не легше, ніж тобі, і журба моя важча за твою, а я — не ховаюсь... Знав би ти, як болісно втратити повагу до людини, як від цього серце болить... Коли б ти знав, як я шукала хороших людей, як вірила — знайду! Не знайшла... Пошукаю ще... так...

Антипа. Нешасливі ми з тобою, Софіє. Вороги все навколо нас.

Софія. Якби — розумні! Розумний ворог — завжди хороший учитель...

Антипа. Чого — вчитель?

Софія. Опору. Ось — чоловік мій ворогом був мені, — а я його поважаю... багато чого він навчив мене!.. *(Підійшла до брата, поклала руку йому на голову.)* Ну, досить! Лишилися ми з тобою самі і будемо жити — самі. А може, придуть хороші люди, навчать, допоможуть! Адже є хороші люди?..

Антипа *(замислено)*. Якщо себе хорошим не покажеш — не знайдеш хорошого. Це — твої ж слова...

Софія. Ось і покажи! Ти — підбадьорся. Згадай: коли ти відступав, перед ким? Чи треба відступати перед горем? Не треба відступати!

Антипа *(підвівся, розправив плечі, дивиться на сестру, усміхається)*. Просто все у тебе, Софіє, звідки це в тебе, господь з тобою? Давай-но, обіймемось, єдина ти моя... спасибі тобі!

(Обнялися, Антипа змахує сльози.)

Антипа. Ну, давай жити, давай сперечатися! Ех, почну ж я тепер ділами орудувати — земля захвтається...

Софія. Оце ти — вже більше на себе схожий! Тепер ти — йди... Мені треба побути на самоті... іди, милий! Ми з тобою — друзі, це добре!

Антипа. Не говори — розревуся...

Шохін *(у дверях)*. Справник приїхав з понятими.

Антипа *(сердито)*. Що? Навіщо?

Софія. Хто кликав?

Шохін. Ганна Марківна Василя посилала...

Антипа. Ну, я ж її...

Софія. Стій, я сама влаштую все! Не втручайся в це — не ходи туди...

Антипа *(пориваючись)*. Ні, я її — у вікно викину, з дочкою разом...

(Шохін широко усміхається.)

Софія. Шохін, не пускайте його. Чуєш? Сиди спокійно...

Антипа (*кидається по кімнаті*). Поліцію покликали... от тобі й на, а? Ти чого пику розтягнув?

Шохін. Нічого...

Антипа. Ото ж то! Гадаєш, я й справді піду з тобою? Ні, нехай вже інші відступлять, а я лишуся на своєму місці... Поліцією лякають!.. (*Зупинився напроти Шохіна.*) І тобі йти нікуди — кинь це! На тобі гріх перед людьми, на людях і виправдай його...

Шохін. Та я тепер теж залишусь... Тепер, мабуть, не мені йти...

Антипа. Ну, ось... Тинятися — соромно! Он — хазяйка наша, Софія Іванівна, як тримається... а вона — жінка!

Павла (*вбігає*). Антипо Івановичу, там прийшли...

Антипа (*жестом зупиняючи її*). Знаю! Поліція там... Ти — йди, з богом! Тобі боятися нічого, це твоя ж мати покликала поліцію. Ти — йди собі!.. Іди...

Павла (*з тривогою*). Куди?

Антипа (*відвернувся*). Це — твоє діло... Прощай...

Павла. Куди ж?

Антипа. Мати — вкаже... Прощай...

(*Павла повільно виходить, Шохін дає їй дорогу, нахиливши голову, Антипа іде до дверей на терасу, зупинився там, притулився лобом до скла. Шохін важко зітхнув.*)

Антипа (*не обертаючись, глухо*). Прощай!

Завіса

СОМОВА ІНШІ

ДІЙОВІ ОСОБИ

С о м о в.

Г а н н а — його мати.

Л і д і я — його дружина.

Я р о п е р о в.

Б о г о м о л о в.

І з о т о в.

Д у н я ш а — покоївка.

Ф е к л а — куховарка.

Т р о е р у к о в.

Л и с о г о н о в.

С и л а н т ь е в.

Т и т о в а.

А р с е н ь е в а — вчителька.

Д р о з д о в.

Т е р е н ь е в.

Л ю д м и л а.

К р и ж о в.

К и т а е в.

С е м я к о в.

М и ш а.

Сомов — інженер, років 40, говорить сухувато; під його стриманістю відчувається сильне нервове напруження, в сценах з матір'ю — різкий і навіть грубий, в сцені з дружиною, виявляючи своє честолюбство, одвертий не тому, що говорить широко, а тому, що перевіряє себе.

Ганна — його мати, років 60, жінка бадьора, хороших «манер».

Лідія — років 27, ліниві рухи, співучий голос, жити їй самотньо і нудно; Арсенєва оживляє спогади юності її, і тому вона тягнеться до неї.

Яропегов — років 40—42, — шкільний товариш Сомова, людина, яку Лідія пояснює правильно.

Богомолів — років 60, — ображений, розлючений.

Ізотов — років 55, — картяр, любить поїсти, випити.

Троєруков — авантюрист, що не вдався, людина, здатна на все з помсти за свої невдачі.

Титова — років 45, — товста, пошла, недурна.

Арсенєва — років 30, — людина, захоплена своєю справою.

Терентєв — років 35, — робітник, директор заводу, добродушний.

Дроздов — років 30, — вродливий, суворий, недовірливий.

Китаєв — років 30.

Крижов — понад 60 років.

Семиков — років 25—23, — млявий хлопець.

Миша — років 20.

Дуняша — теж.

Людмила — 18—20 років.

Фекла — понад 60 років.

Лисогонов — теж.

Силантьев — років 45.

ПЕРШИЙ АКТ

Новенька дерев'яна дача. Тераса; біля стола — Ганна Сомова, в капоті, пенсне; читає газету; перед нею — кофейний прибор.

Дуняша. Спекулянт масло приніс.

Ганна. По-перше: треба говорити — приватник, а не спекулянт.

Дуняша. Ми так звикли.

Ганна. Спекулянт — образливе слово, образжати людей — погана звичка. По-друге: де Фекла?

Дуняша. Пішла курей купувати, чи що...

Ганна. Нехай Силантьєв почекає.

Дуняша. Він грошей хоче.

Ганна. Просить, а не — хоче.

Дуняша. Коли б не хотів, то не просив би.

Ганна. Ви говорите багато зайвого. Нехай прийде сюди. *(Сердито, через газету дивиться вслід Дуняші. Відшпурнувши газету, підходить до перил тераси. На сходах Силантьєв, мужик років 45.)* Здрастуйте, Силантьєв!

Силантьєв. Доброго здоров'я, Ганно Миколаївно.

Ганна. Ну, що у вас, як — дочка?

Силантьєв. Погано.

Ганна. Не допомагає лікар?

Силантьєв. Ні. Та який вона лікар, вибачайте...

Ганна. Що ж вона говорить?

Силантьєв. Та що ж їй говорити? Вона не її, вона — мене все лікує. Не так, бач, думаю я, не її думками. Я їй кажу: «Ти — черево лікуй, а не душу, душу

лікувати — справа не твоя! Ти, кажу, собі душу полікуй».

Ганна. Дуже жаль, що Маша захворіла, я так звикла до неї.

Силантьєв. А нова у вас бідова занадто.

Ганна. Так, ось до чого дожили ми, Силантьєв!

Силантьєв. І не кажи! Дихати нема чим. Комсомол цей, Мишка: «На Кавказ, каже, треба Марію». Це — в старовину солдатів на Кавказ посилали, а вона дівка.

(Сомов вийшов, стоїть біля стола, розбираючи газети, прислухається.)

Силантьєв. Повчає мене: «Ти, каже, багатий, а для дочки грошей жалієш».

Ганна. Вони — заздрісні на чуже багатство.

Силантьєв. Атож! Розуміють, що людина без грошей — як птах без крил...

Ганна. А все, що у нас відняли, — розтринькали...

Сомов. Треба б каву...

Ганна. Ах, ти тут? Подзвони...

Сомов. Не діє дзвоник. Ви вже самі...

Ганна. Ідіть на кухню, Силантьєв, я там розплачусь з вами.

Силантьєв. Дрова тут возив я вам. Та за двох зайців...

[Силантьєв виходить.]

Ганна. Гаразд, гаразд! *(Підходить до дверей, дзвонить.)* Дзвоник діє.

Сомов. Не схвалюю я оці твої розмови.

Ганна. Ах, ось чому не дзвонить дзвоник! Ти що ж, — хочеш, щоб я оніміла, коли всі навколо обурені?

Сомов. А ти організуєш обурення, так?

Ганна. Мені здається — з матір'ю не слід би говорити іронічно! І навіть не привітався.

Сомов. Вибач. Але твої «розмови з народом», на зразок оцього торгаша, Лисогонова та...

Ганна. Ти вважаєш безглуздими? Ні, ти вже дозволь мені це! Ти живеш з розумниками, а я звикла жити з дурними, але чесними...

Сомов. Я мушу сказати, що мені особливо не по-

добається цей, хоч і недоумкуватий, але підозрілий учитель співів...

Ганна. Він — учитель історії, а співів учить, бо змушений. Ти ж знаєш, що тепер у Росії історії нема...

Сомов. Послухай, мамо...

[Входить Яропегов.]

Яропегов. Бонжур *, мадам! Миколо, у тебе в спальні мухи є?

Сомов. Є.

Яропегов. Раджу: бий мух щіткою для волосся!

Сомов. Безглузда в тебе звичка починати день дурниціями!

Яропегов. Це — не дурниці, а цінний винахід. Я вчора, лягаючи спати, перебив щіткою кілька десятків мух. До речі — про відкриття: Іваненко повідомляє, що знайшов багаті поклади поліметалічної руди. Везе радянській владі!

Ганна. А — хто везе? Це — ви, ви везете! Страшно подумати, що ви робите... (Обурена майже до сліз, виходить, говорячи.) Тільки й чуєш: там відкрили, тут знайшли... Жах!

Яропегов. Бойовий настрій матінки чим далі підвищується...

Сомов. Тут це ще більш недоречно, ніж у місті.

Яропегов. Ти хотів навесні відправити її і Лідію за кордон?

Сомов. Незручно було клопотатись.

(Дуняша вносить каву.)

Яропегов. Як спали, Дуню?

Дуняша. Лежачи, Вікторе Павловичу.

Яропегов. А що у сні бачили?

Дуняша. Нічого не бачила, я сплю, заплющивши очі.

Яропегов. Браво!

[Дуняша виходить.]

Сомов. Зухвале дівчисько.

Яропегов. Дуже мила курочка!

Сомов. Я дивлюсь на неї не з точки зору півня.

---

* Добрий день (франц.) — Ред.

Яропегов. Ти чого сердишся? Не виспався?

Сомов. Учора Терентьев наговорив мені компліментів, з отою, знаєш, чавунною його простодушністю. І закінчив так: «Чудовий, каже, ви працівник, товаришу Сомов, милуюся вами і думаю: чи скоро в нас свої такі будуть?»

Яропегов. Ну, і — що ж? Почуває, що ми не товариші, а чи то гуси, чи то свині.

Сомов. Ти все жартуєш, Вікторе, грубо і нерозумно жартуєш. Змазуєш себе жиром жартів, мабуть, для того, щоб образлива пошлість життя сковзалась по твоїй шкірі, не зачіпаючи душі.

Яропегов. Яка мова!

Сомов. І забуваєш про те, що нам необхідне цілковите довір'я з їх боку.

Яропегов. Я схильний думати, що маю таке.

Сомов. Ти! Довір'я необхідне нам усім, а — не одиниці! Проти нас — маса, і не треба закривати очі на те, що її класове почуття росте. Ти їм читаєш щось там, провадиш бесіди з історії техніки, чи що... вони приймають це як належне...

Яропегов (*сміється*). Вони лізуть до мене в душу, наче в кишеню, де лежать їх гроші. Правду кажучи — мені це подобається.

Сомов. Тобто тебе це забавляє, але ти помиляєшся, думаючи, що вони ставляться до тебе краще, більш довірливо, аніж до мене, Богомолова.

[*Входить Фекла.*]

Фекла. Миколо Васильовичу...

Сомов. Чого вам треба?

Фекла. Ганна Миколаївна питає: чи прийде на сніданок хто-небудь?

Сомов. Так. Двоє.

Фекла. А що готувати?

Сомов. Ну... Все одно!

Яропегов. Що в вас є?

Фекла. Курочка є гарненька.

Яропегов. Знову курочка! Та бійтеся ви бога...

Фекла. Е, ні, красненько дякую, боялась, та перестала! Телятина є.

Яропегов. Фекло Петрівно, — невже бога не боїтись?

Фекла. Ні, Вікторе Павловичу, веселий чоловіче, не боюсь! Я — старушка невіруюча, мені бог стільки долі-життя зіпсував,— згадати гірко! Так що ж готувати? Мозок є.

Яропегов. Мозку у нас свого надлишок.

Фекла. А — невистачає сніданок замовити.

Сомов. Слухайте, ідіть до дружини...

Фекла. Спить іще.

Сомов. Ну... Ви заважаєте нам!

Фекла. Так я — пішла. А запізниться сніданок, не моя вже провина. *[Виходить.]*

Сомов *(роздратований)*. Дивуюсь, як ти можеш балакати з цією дурепою!

Яропегов. Це, брат, цікава старуха! Життя її — суцільна драма, але вона розповідає її в гумористичному тоні...

Сомов. Ах, пошли ти її під три чорти!

Яропегов. Ні, ти спробуй, уяви драму в гумористичному тоні...

Сомов. Слухай, ти навмисно дразниш мене?

Яропегов. Тебе от дрягнула простодушність Терентьева, і ти вже — готовий! Сприймаєш життя трагічно.

Сомов. Кинь дурниці молоти, Вікторе.

Яропегов. У тебе, брат, кисла дворянська закваска, а у мене: дід — дякон, батько — унтер-офіцер...

Сомов. Ах, не говори пошлостей...

Яропегов. Ну, брат, класова заквасочка — не пошлість, це ти ляпнув даремно!

(Пауза.)

Сомов. Геологи занадто багато відкривають. Рентабельність цих відкриттів вельми сумнівна. Протасов порівнює геологів з дівчатами, які, кваплячись вийти заміж, занадто декольтуються.

Яропегов. Тобто хочуть догодити властям? Я чув, що остання доповідь його — наскрізь антирадянська пропаганда.

Сомов. Дурниця! Просто він,— як завжди — грубовато говорив...

Яропегов. Взагалі у вас тут атмосферочка отруйна. Це — що? Вплив шахтинського процесу?

Сомов. Отруйності — не помічаю, а «самокритика»

сильно росте. Ну, зрозуміло, і шахтинську справу не можна забути. Крім того, незлагоди в Кремлі...

Яропегов. Збуджують надії?

Сомов. Свідчать про те, що товариші тверезішають.

Яропегов. Гм? Чи так? По-моєму, кращі з них — невиліковні алкоголіки від ідеології. Ідеології у них — дев'яносто процентів.

Арсеньєва (*виходить на сходи*). Лідія Борисівна дома?

Сомов. Так. У себе. Прошу...

Яропегов. Це — що?

Сомов. Учителька, подруга дружини по гімназії.

Яропегов. Яка... гм! Партійка?

Сомов. Не знаю, не знаю! Слухай, Вікторе, на сніданок приїде Богомолов...

Яропегов. Настроююсь благоговійно.

Сомов. Він, мабуть, почне говорити про фабрику Лисогонова, про її відбудову, розширення і так далі. Я — категорично проти цього. Не бачу смислу реставрувати і збагачувати дрібні підприємства тубільців. Ти знаєш мою точку зору: орієнтація на європейця, на потужність... Радянська влада повинна вернутися до концесій, інакше...

Яропегов (*закурюючи*). І так далі. Взагалі — геніально.

Сомов. У Богомолова — особисті причини, якісь давні зв'язки, навіть, здається, родичі вони з Лисогоновим. (*Гудок автомобіля.*) О, чорт! Хто це?

Яропегов. Терентьев. І цей, новий, його заступник.

Сомов. Не дуже приємна фігура.

Яропегов. Цікавий хлопець, здається.

[*Входять Терентьев і Дроздов.*]

Терентьев. Мое шанування будівникам!

(*Дроздов мовчки потискує руки.*)

Сомов. Добрий день, Іване Івановичу...

Терентьев. День — хороший, та ось із Москви — нагінка нам. Читали?

Сомов. Ні. Де?

Терентьев. А — ось!

Яропегов (*до Дроздова*). Курите?

Дроздов. Спасибі.

Яропегов. Мисливець?

Дроздов. Балуюсь. А — як ви догадались?

Яропегов. Бачив вас у лісі з рушницею.

Дроздов. Ага! *(Відходить у дальній куток тераси.)*

Сомов. Ну, це дрібниці!

Терент'єв *(зітхаючи)*. Самокритика, звичайно...

Сомов. Так, загинають...

(Лідія, Арсеньева — виходять із кімнати.)

Лідія. Може, ти покличеш товаришів до себе?

Сомов. Так. Будь ласка, Іване Івановичу.

Терент'єв *(пильно і здивовано дивиться на Арсеньеву, кличе)*. Борисе — ходімо!

(Троє вийшли. Яропегов залишився, сидить на перилах.)

Лідія *(дзвонить)*. Так, дуже скучно! У місті всі недоволені, живуть, надувши губи, бурчать, розпускають плітки про партійців, розповідають старі московські анекдоти.

Арсеньева. Місто затхле.

Лідія. І ні одного капелюшка до лица не можна знайти.

Арсеньева. А ти сама зроби.

Яропегов. Зате — легко втратити лице.

Лідія. Ви чого тут підслухуете? Знайомтесь: Віктор Павлович Яропегов, Катерина Іванівна Арсеньева.

Яропегов. Дуже радий!

Лідія. Я — не вмію робити капелюшки. І взагалі нічого не роблю.

Яропегов. Це — найкраще гарантує від помилок.

Лідія. Жалюгідна іронія. Ось ви, інженери, робите і все помиляєтесь, і вся ваша діяльність — помилка.

Яропегов. Зовсім так думає і Ганна Миколаївна. З її політико-естетичної точки зору в сільському пейзажі церква куди доречніша, аніж фабрика.

(Дуняша — на порозі.)

Лідія. Каву, Дуняшо, каву! І хліба. Ви страшенно повільно спішите на дзвінки.

Дуняша. Нагорі була. *[Виходить.]*

Яропегов. Ви, я чув, учителька?

Арсеньева. Так.

Яропегов. Зовсім не схожі.

Арсеньєва. Це — осуд чи комплімент?

Яропегов. Компліменти говорити вам я не зважуюсь, та й часу для цього багато треба.

Арсеньєва. Мені приємно, що ви дорожите часом.

Лідія. Ти, Катю, обережніше з ним, він страшенний ухажор, як тепер кажуть.

(Дуняша приносить каву.)

Сомов *(кричить)*. Вікторе!

Яропегов. Пардон! *[Виходить.]*

Арсеньєва. Хто це?

Лідія. Приятель чоловіка, був одружений з сестрою його, овдовів. Дуже талановитий, забавний, п'яниця, трошки — блазень, нахаба і бабій. Ось, коли хочеш заміж...

Арсеньєва. Ні, дякую! Після такої характеристики — перехотілось.

Лідія *(сміється)*. Ти задоволена життям?

Арсеньєва. Ні, звичайно. Я навіть не уявляю, як можна бути задоволеною в наш час.

Лідія *(подумавши)*. Це ти сказала щось серйозне, я не розумію!

Арсеньєва. Дуже просто зрозуміти. Людей, для яких життя було легке і приємне, — не може задовольнити те, що воно руйнується, а ті, хто руйнує, — не задоволені, що руйнується воно не так швидко, як хотілось би.

Лідія. Он яка ти стала... філософка! І тобі щиро хочеться, щоб старе життя швидше зруйнувалось?

Арсеньєва. Так.

Лідія. Як просто! Так, і — все! Але ж ти сказала, що не партійка?

Арсеньєва. Я співчуюю роботі партії.

Лідія *(зітхнувши)*. Ти була така... незалежна! Не розумію, як можна співчувати, коли всі проти партії.

Арсеньєва. Всі, крім кращих робітників. Та ось же і чоловік твій і його друг...

Лідія. Ну-у, чоловік!.. Він, згнітивши серце, як-то кажуть...

Арсеньєва. Хіба?

Лідія. А Яропегов, він, знаєш, навряд чи взагалі здатний почувати, співчувати. Він такий, знаєш... пустий! Ось він — незалежний. Співчувати — значить, уже трошки

любити когось, а любов і незалежність не поєднуються, ні!

Арсеньєва. Ти заміни когось чимсь.

Лідія. Не розумію! І — взагалі — що сталося? Фабрики завжди будували.

Арсеньєва. Будували, та — не ті люди і не для того, для чого тепер будують. Ось тобі подобається незалежність, але вона буде можлива для одного лише тоді, коли всі будуть незалежні.

Лідія. Це і називається — утопія? До речі: ти купалась?

Арсеньєва. Так.

Лідія. Дивно ти говориш — так! Ось іде Миша.

Миша. Ах, чорт...

Лідія. Він завжди лається.

Миша. Зовсім не завжди.

Лідія. Треба сказати: здрастуйте, а він каже: чорт!

Миша. Китайські церемонії! А у вас тут цвяхи стирчать, взяли б молоток та забили.

Лідія. Не хочу забивати цвяхи! Сідайте, кави дам.

Миша. Не хочу. Товаришко Арсеньєва...

Лідія. Знаєш, товаришко Арсеньєва, Миша закоханий у мене.

Миша. Я? У вас? Ну, це вже — дзуськи! Ви навіть і не подобаєтесь мені.

Лідія. Серйозно?

Миша. Ну, звичайно!

Лідія. Я дуже рада, коли так.

Миша. Та вже так! А радіти — нема чого. І — не правда, що ви раді. Інтелігенти люблять подобатись, все одно кому...

Лідія. Ви заспокоїли мене, Мишо!

Миша. Заспокоїв? Ех, ви... Чим це я вас заспокоїв? І зовсім ви нічим не були занепокоєні. Заважаєте тільки...

Лідія. Я — мовчу.

Арсеньєва. Ви, Мишо, не в настрої?

Миша. Та що ж, товаришко Арсеньєва!.. Бюрократ цей, Дроздов, дошки для естради заборонив брати на будівництві, як же ми розширимо естраду? Китаєв — дозволив, а він — не можна! Нудьга! І теж усе жарти жартує, ніби інтелігент який-небудь.

Арсеньєва. Дроздов — тут, я поговорю з ним.

Лідія. Пийте каву, Мишо!

Миша. Гарзд. Тобто — спасибі! І потім до завіси треба два полотнища пришити, а він каже — це дрібниці! Флаги потріпані, і мало флагів... І, каже, ви повинні діяти самообкладанням, а — яким чортом ми самообкладемося?

Лідія. Ох, Мишо...

Миша (*заспокійливо*). Ну, нічого! Ви сама теж, мабуть, здорово лаєтесь, це і по обличчю видно. Без цього — не проживеш... Ми і так за місяць утильсировини здали на сорок сім карбованців та на зміцненні греблі заробили сімдесят три, але на ремонт хати-читальні та по лікнепу...

(*Терентьєв, Дроздов, Сомов.*)

Терентьєв. Значить — так: ви їдете на фабрику, я побіжу глянути, що роблять на будівництві.

Арсеньєва. Можна вас на пару слів?

Дроздов. Завжди готовий! (*Ідуть, Миша за ними.*)

Сомов. Хочете кави, Іване Івановичу?

Терентьєв (*дивлячися вслід тим, що вийшли*). З приемністю. З приемністю.

Сомов. До побачення. (*Вийшов.*)

Терентьєв. А погода, Лідіє Петрівно, га? Чудова погода!

Лідія. Дуже хороша погода.

Терентьєв. Справді! Це... ця жінка — хто така?

Лідія. Учителька в Селищах, подруга моя.

Терентьєв. Та-ак. Що ж це я її не бачив раніше?

Лідія. Та вона тут тільки з осені і недавно повернулася із Москви...

Терентьєв. А ви... давно знаєте її?

Лідія. У гімназії вчилися разом.

Терентьєв. В якому місті?

Лідія. У Курську.

Терентьєв. Ага! Он воно що!

Лідія. Чого це ви так зраділи?

Терентьєв. Тут... випадок такий! Чорносотенне місто! Я був у ньому при білих.

Лідія. Жахливі дні!

Терентьєв. Так, на війні страшноувато. Особливо — коли відступати. Наступати — це дуже легко.

Арсеньєва (*повергається*). Ну, Лідо, мені треба іти в село.

Терентьев. Стривайте, дозвольте... тобто — пробачте! Адже ви — дочка лікаря Охотникова?

Арсеньєва. Так. Але я вас не пам'ятаю...

Терентьев. Ну — де там пам'ятати! Але це саме я лежав у вас, на квартирі, в Курську, поранений...

Арсеньєва. Федір... забула як! Пізнати вас важко.

Терентьев. Ще б пак! Майже вісім років минуло. До того ж я тоді був Степан Дедов, а справжнє ім'я моє Іван Терентьев. І розтовстів, усе в автомобілях живу. От бачите — зустрілись, а? Чорт зна що! Учителюєте?

Арсеньєва. Так.

Терентьев. Он воно що. У партії?

Арсеньєва. Ні.

Терентьев (*трохи засмучений*). Чому?

Арсеньєва. Відразу не розкажеш.

Терентьев. А я думав, що ви після того — в партію! Ваша поведінка...

Арсеньєва. Ну, яка ж поведінка!

Терентьев. Одначе — риск!

Арсеньєва. Тоді не тільки я ризикувала.

Терентьев. Знайшли б мене у вас — куля вам або — вішалка... Ну, а батько?

Арсеньєва. Його, як лікаря, мобілізували білі, а на другий день якийсь п'яний офіцер застрілив його...

Лідія. Як ти... спокійно!

Терентьев. Та-ак! Хороша була людина! (*До Лідії.*) «Ви, каже, хочете жити? Ну, так робіть, що вам велять!» (*Сміється.*) От історія! І — дає риб'ячий жир. Огидна рідина, та й команда така: роби, що велять! А я з дев'ятнадцяти років робив, чого не велять, і мені вже було двадцять сім. У тюрмі сидів, на засланні був, утік, працював нелегально, мав уже себе зовсім за готову людину. І — раптом: роби, що велять, пий риб'ячий жир! Воно, правда, крім риб'ячого жиру, харчуватись нічим було. (*До Арсенєвої.*) Його звали Іван Костянтинівич? Що ж, Катерино Іванівно, — за всіма правилами нам слід відновити знайомство?

Арсеньєва. Я — не проти.

Терентьев. Чудово! (*До Лідії.*) Заговорили ми вас? Тобто це я заговорив...

Лідія. Ні, що-бо ви! Мені цікаво... Гарно зустрілись ви...

Терентьев. Гарно? Так, буває.
Дроздов (за терасою). Катерино Іванівно — чекаємо! Ваня завжди з дамами.

Терентьев. Це — з хворої голови на здорову.
Дроздов. Ти, Ваню, з Катериною Іванівною обережно, вона — людина ворожа нам.

Терентьев. Не вірю!

Арсеньєва. Не нам, а — вам, товаришу Дроздов. До побачення, Лідо.

Лідія. Ти увечері прийдеш?

Арсеньєва. Ні.

Лідія. Приходь!

Арсеньєва. Не можу, справа є. (*Іде з Дроздовим.*) Так ви не забудете?

Дроздов. Завжди готовий служити вам.

Арсеньєва. Не мені, а лікнепові. Я послуг ваших не потребую.

Дроздов. Строго.

[*Арсеньєва і Дроздов виходять.*]

Терентьев (*задумливо дивлячись услід їм*). Ну, піду і я. До побачення.

(*Лідія сама, подзвонює чайною ложечкою по графіну з водою.*)

Дуняша [*входить.*] Лисогонов прийшов...

Лідія. Ви знаєте, що Микола Васильович поїхав. Нехай він іде до Ганни Миколаївни.

Дуняша. Він вас питає.

Лідія. Я не можу прийняти його.

[*Входить Лисогонов.*]

Дуняша (*усміхаючись*). А він уже кругом обійшов, старий чорт...

Лисогонов. Дозвольте, шановна...

Лідія (*підводиться*). Чого вам треба? Я почуваю себе погано.

Лисогонов. Всі, всі погано почувають себе! Місцевість нездорова, болото близько, — місцевість ця не для інтелігентних людей... Робітники, звичайно...

Лідія. Ви саме до мене, так?

Лисогонов. Саме до вас! От ви на виставі жалкували, що тепер не можна дістати мережив старовинних.

Діючи по симпатії, все можна добути! І ось матінки моєї мереживо бажав би подарувати...

Лідія. Вибачайте, я повинна... розпорядитися... (*Виходить.*)

Лисогонов (*ховає мереживо, бурчить*). Дурна, дурна... (*Набувся, почервонів.*)

(*Ганна Сомова, Титова.*)

Ганна. Здрастуйте, Євтихію Антоновичу!

Лисогонов. Мое шанування!

Титова. Що ти в кишеню ховаєш, Євтихій, чоловік тихий?

Лисогонов. Хустку.

Титова. Двадцять років людину знаю — і хоч би що! Замаринувався, як печериця в оцті.

Лисогонов. У сльозах замаринувався.

Титова. Чужих сліз ти багато пролив, це відомо!

Лисогонов. Любиш ти, Маріє Іванівно, на-смішки...

Титова. А що мені любити лишилося?

Ганна. Лідія сказала — мереживо продаєте?

Лисогонов. Я? Ні. Тобто я хотів... але можу й продати.

Ганна (*розглядає мереживо.*) Російське...

Лисогонов. Не знаю. (*До Титової.*) Нам, скривдженим людям, сміятися одне з одного не слід би.

Титова. Хіба я зо зла сміюсь? Я — від подиву. Дивлюсь оце на тебе, сома, і — смішно: як це сом допустив, що йоржі на сухе місце загнали його, і став він ні риба ні свиня?

Ганна. Марія Іванівна грубувато говорить, така в неї манера, а говорить вона завжди розумно.

Лисогонов. За це, за розум і прощається їй...

Титова (*рисуючись*). І на пролетарів дивлюсь — дивуюся! Ах, ти, думаю, пролетаріат, пролетаріат, і куди ти, пролетаріат, лізеш?

Лисогонов. Н-да... Найбільші уми і сили, від Христа до Столипіна, пробували життя по-новому влаштувати...

Ганна. Надовго зіпсували життя.

Титова. А було б прийдеш до пристава часті, даси йому дещицю грошей, скажеш: «Ах, який ви чудовий!» Вірять, ідіот, і сприяє.

Ганна. У поліції офіцери гвардії служили...

Лисогонов. І всі були ситі...

Титова. І всюди, на всіх видних місцях, доброзичливі ідіоти сиділи...

Ганна (*ображено*). Але — чому ж ідіоти?

Титова. Це так тепер вважають, а вони, звичайно, просто доброзичливі були. Я добре людей знаю, адже в мене магазин модний був і відділення нагорі для маленьких утіх. Відвідували мене все багаті та кокоточки, генерали та ренегати...

Ганна. Дозвольте, — як ренегати?

Титова. Ну, ці.. як їх? Деренегати.

Ганна. Дегенерати?

Титова. От-от! Просто кажучи — виродки...

Ганна. Смішна ви.

Титова. Я — добра, я нікого не гуджу, всі люди їсти хочуть і втіхи трошки.

Лисогонов. І не такі вже жадібні були, брати — брали, та — не все! А подивіться, до чого тепер жадібно стали жити!

Ганна. Так, так! Всяку погань збирають, якусь утильсировину, це в Росії! Який сором перед Європою!

Титова. А що їм Європа? Вони он мордву грамоти навчили...

(Дуняша — виглянула з щіткою для підлоги в руці.)

Ганна. Ходімо в ліс, посидимо там.

Титова.

У зеленому гайку,
Над рікою, на піску.

Лисогонов. Земля в нас золотом плюється, так би мовити...

Ганна. Як ваші справи?

Лисогонов. Та — що ж? Кругом — будуються, а мій заводик стоїть, як був. Станеться що-небудь... переворот життя, наприклад, — у всіх прибуло, всім — прибудовано, а я буду, як є, жебрак...

Титова. Брешеш, Євтихію! Грошенята в тебе є...

Лисогонов. Які? Де?

Титова. Золоті. Сховані.

Ганна. Скільки ж ви хочете за мереживо?

Лисогонов. Та... як сказати? Мереживо рідкісне.
(*Пішли. Дуняша вийшла, прибирає з столу, наспівуючи, замітає.*)

[*Входить Фекла.*]

Фекла. Ти що це, Дунько, замерзла? Скоро перша, а в тебе не прибрано.

Дуняша. Не хулігань, стара! Таргани ось тільки-но виповзли звідси.

Фекла. Титова ба-а-гата була! Будинок побачень держала в Москві.

Дуняша. Що це за будинок?

Фекла. Щось подібне до будинку розпусти для заміжніх.

Дуняша. Старик тут про переверот говорив.

Фекла. А про що йому говорити? Вони всі тут кругом тільки про це й говорять. (*Взяла дві грудочки цукру.*) Без сорому, без страху. Он вони розсілись, три мухомори.

Дуняша. А ти б цукор не брала.

Фекла. Нічого, я — не собі, а дітлахам сторожа. (*Дивиться між дерев.*) Ти на кого сердися?

Дуняша. Робітничка, селянська влада, а пани залишилися, — он на кого.

Фекла. Не сердься, вони — старенькі, помруть незабаром! Дурні. На старості треба б гарно жити, на старості — ні жарко, ні холодно, ні на що не заздрісно.

Дуняша. Замолола!

Фекла. Правду кажу! Замолоду живеш — турбуєшся, в кого закохатися та — як нарядитися, я ось все це виконувала, та дурною і лишилась. (*Дуняша вийшла, Фекла, позіхнувши, дрімає.*) А скоро мені, Феклуші, — каюк! Отак само і з тобою буде, Дунько... Значить — учись! Всі вчаться... диви-но! Не будеш учитися, — проживеш як миша... в льоху...

(*Лідія, Богомолів [виходять] із кімнат.*)

Лідія (*до Фекли*). Ви що тут робите?

Фекла. Допмагаю Дунящі.

Лідія. А там двері відчинити нема кому...

Фекла (*виходячи*). Двері відчинити — просто.

Лідія (*до Богомолів*). Слуги зовсім нестерпні.

Богомоллов. Так, розумують. Всі, знаєте, розумують. Ми — працюємо. Працюємо і дістаємо за це ви-нагороду, наприклад, у вигляді шахтинського процесу, розумієте...

Лідія. Яропегов каже, що в цьому випадку інженери, справді, дещо натворили.

Богомоллов. Він це казав? Кому?

Лідія. Мені.

Богомоллов. Натворили?

Лідія. Так.

Богомоллов. Це він... посмішити вас хотів! Він взагалі... любить жарти, слівця.

Лідія. Здається, — Микола їде.

Богомоллов. Так, так, він! Яропегов такий собі, розумієте, як ото колись нігілісти були. Ні в що не вірить. Ну і ми йому вірити не повинні, адже так?

[Входить Сомов.]

Сомов. Пробачте, Якове Антоновичу, — спізнився!

Богомоллов. Будь ла-а-ска!

Сомов. Снідаємо, Лідо?

Лідія. Все готово...

Сомов. Прошу до столу! А де мати?

Лідія. Іде.

Сомов. Горілочки?

Богомоллов. Горілку добре пити з Яропеговим, — та ось і він! Здрастуйте, дорогий!

[Входить Яропегов.]

Яропегов. Мое шанування.

Богомоллов. Я оце тільки-но сказав, знаєте, що ви, уміючи вносити в усяку справу гостроту, отаку, розумієте... легкість...

Яропегов. Горілку п'ю легко?

Богомоллов. Що і робить її приємнішою. Навіть, знаєте, некролог Садовникова ви написали трохи...

Яропегов. Покійників некрологи не цікавлять.

Богомоллов (сміється). Та'дже некрологи не для них і пишуться, а — для нас.

Ганна [входить]. Здрастуйте, Якове Антоновичу!

Богомоллов. Мое поважання, шановна.

Ганна. Ф-фу! Подивилися б на річці — жах! Чоловіки, жінки, зовсім голі...

Богомолов. Так, так! Як у раю...

Ганна. Як у пеклі... Це — вірніше!

Сомов (*підсуваючи стілець матері*). Сідай, мамо!

Богомолов. Ех, чудова горілка була в наш час!

ДРУГИЙ АКТ

У Терентьева. Теж новенька дача з невеликою терасою, на терасу виходять двері і двоє вікон; з неї до землі чотири східці. Сад: чотири молоді ялинки, вони — напівзасохли; під кожною клумба для квітів, але — квітів нема, клумби заросли травою. Дві пофарбовані зеленою фарбою лави із спинками. Біля паркана — кегельбап, починається він невеликим приміщенням, в якому стоїть ліжко, стіл, два стільці. У дверях і вікнах мелькає постать Людмили, племінниці Терентьева. На терасі грають у шахи Китаєв і Семиков.

Китаєв. Не бачиш? Шах королеві!

Семиков. Ах, ти... Ну, що ти скажеш!

Китаєв. Тобі, Семиков, на шарманці грати, а не в шахи.

Семиков. Не Семиков, а Семи-оков! В «Известиях» надруковано про зміну прізвища. Семик — язичницьке свято, забобон,— зрозумів?

Китаєв. А ти — грай, рухай!

Семиков. От я і вставив оник: Семи-о-ков! Порожне кружальце, а облагороджує.

Китаєв. Та ти — грай! Ну, куди поліз? Шах королю!

Семиков. Який нещасливий випадок!

Китаєв. Ну тебе к бісу! Нецікаво з тобою.

(Закурює. Вийшла Людмила, взяла стілець, пішла. Обидва дивляться вслід їй, потім один на одного. Семиков складає шахмати в ящик. Чути спів скрипки.)

Семиков. І під віршами приємно підписати: Семи-
оков.

Китаєв. А все-таки як ловко не грай на скрипці,—
гармонія переважає її.

Семиков. Тепер вірші легко в мене течуть.

Китаєв. Наче слина. Я, брат, творчість твою — не
люблю, рідкувата вона.

Семиков. Ти не розумієш, а Троєруков...

Китаєв. Він тебе хвалить, бо — заляканий інтелі-
гент. Хоч — головатий чоловік... Правильно говорить:
звичайно, говорить, існує маса, але — без героїв історія
припиняється. Це — вірно: якщо я себе не почуваю ге-
роєм, так мене мовби і нема зовсім. Тут можна дати
такий приклад: збудували судно, так дайте ж йому пла-
вати, а коли воно все на якорі стоїть,— то на 'кий чорт
воно потрібно?

Семиков. Так, це вірно!

Китаєв. Або пошлють чоловіка в болото — плавай!
А — куди по болоту попливеш? Ось, наприклад, я...

Людмила. Китаєв, ану йди лиш сюди, допоможи.

[Китаєв іде.]

(Семиков вийняв книжку з кишені, читав, ворушить гу-
бами.) [Входить Миша.]

Миша. Ти що тут робиш?

Семиков. У шахи грав.

Миша. Співка — тут, о сьомій?

Семиков. Так.

Миша. Арсеньеву — не бачив?

Семиков. Була, завісу лагодити пішла.

Миша. Вірші читати будеш?

Семиков. Можу.

Миша. Старі?

(Людмила на порозі.)

Семиков. Ні, учора написав:

Роки за роками біжать,
А люд скніє гірше, ніж скнів.
І не можу я розгадати
Скажений біг наших днів.
Куди вони мчаться, куди?

Миша. Ну, ти це облиш! Кому цікаво, чого ти не ро-
зумієш?

Людмила. Як це, Ванічко, у голові в тебе заводяться такі скучні слова? Паханида якась...

Семиков. Кажуть — паханида, а не паханида.

Людмила. Ну — гаразд, добре буде й паханида! Збігай-но в клуб, там, мабуть, дядя, скажи — обід давно готовий. І Арсеньєву клич, коли вона там... (*Семиков ображений, виходить. Людмила сідає на стілець.*) Знаєш, як Сашко Осипов прозвав його? Віршокрад; він, каже, чужі вірші краде, жує їх і відригує жуйку, як теля. Ой, Мишко, набридло мені хазяйнувати! Вчитися хочу, а — що робити? Умовляю дядю, щоб женився! А я — у Москву, вчитися! Якщо тут залишусь — заміж вискочу, як із вікна в кропиву.

Миша (*солідно*). Заміж тобі — рано!

Людмила. Багато ти тямшиш у цьому! Не бійся, за тебе не піду.

Миша. Та я б і не взяв отаку...

Людмила. Ох, ти... баранчик! Ні, серйозно, Мишко, ти — розумний, ти послухай: дядю залишити на чужу людину — теж не годиться, працює він, як п'ятеро хороших, пити-їсти йому — ніколи, обшити, обмити його — нікому, про себе подумати — не вміє.

Миша. Ти з Арсеньєвою порадься...

Людмила. Радилась. Вона вирішує просто — учитись! А мені дядю жаль, він мене на ноги поставив. Почала від нудьги квіти саджати. Ну, — люди з сил вибиваються, а я — квіточки поливаю. Соромно.

Миша. Та... Трохи смішно.

Людмила. Костю Осипова не бачив?

Миша. Ні. Не розумію, де він загруз? Позавчора пішов у Селище, в сільраду...

[*Арсеньєва входить.*]

Арсеньєва. А я вас шукаю, Мишо! Ось вам парусина, фарба, пензлі, лозунги лікнепу, ідіть лишень, намалюйте їх швидше та якомога краще.

Миша. Діло знайоме. Людко, у тебе — можна?

Людмила. Іди, тільки не дуже брудни там.

Миша. Добре. Буду — не дуже.

Арсеньєва. Чого в тебе мордочка скучна?

Людмила. Все того ж...

Арсеньєва. Слухай, у Сомових працює куховарка.

Людмила. Знаю, Фекла, цікава старуха...

Арсеньєва. Не подобається їй там. От давай улаштуємо її до дяді. Людина вона хороша, чесна і недурна.

Людмила. Поговорити б з нею. Хто це?

(Крижов іде, роздивляючись.)

Людмила. Вам кого, дідусю?

Крижов. Іван Терентьєв тут живе?

Людмила. Тут.

Крижов. Ну от, я до нього. Дочка, чи шо?

Людмила. Племінниця.

Крижов. А це — жінка?

Людмила. Ні ще.

Крижов. Наречена, значить.

Людмила. Теж ні.

Арсеньєва. Знайома, у гості прийшла.

Крижов. Ну, це ваше діло! Умитися б мені, дівчино, та — напитись водички, га? Запорошився старик.

Людмила. Ідіть сюди.

([Людмила і Крижов виходять.] Арсенъева іде в кегельбан, сідає до стола, розв'язує клунок, в ньому — потріпані флаги, клацає ножицями, починає шити. Ідуть Дроздов, Терентьєв.)

Дроздов *(похмуро)*. Є пісок у машині, є!

Терентьєв. Старі робітники дуже помічають це.

Дроздов. А звідки пісок сиплеться — незрозуміло.

Терентьєв. От, сьогодні має старик один прийти, можу сказати, — учитель мій...

Арсеньєва. Він уже прийшов.

Терентьєв. Ага, Катерина Іванівна! Радий.

Дроздов. Я теж радий.

Терентьєв. Він — у горницях, старик?

Арсеньєва. Так.

[Терентьєв виходить.]

Дроздов. Ми з вами, Катерино Іванівно, зустрічаємось завжди в хороші дні.

Арсеньєва. Це ви — про погоду?

Дроздов. Про неї. Не пам'ятаю, щоб зустрічав вас під дощ, в похмурий день!

Арсеньєва. Рідко зустрічаємося ми.

Дроздов. Отже — треба зустрічатися частіше, — адже так?

Арсеньєва (*сміючись*). Спритний ви...

Дроздов. Нічого, хлопчина — такий, що маху не дасть! І завжди, зустрічаючи вас, я почуваю...

Арсеньєва. Залежність погоди від моєї особи, так?

Дроздов. От — іменно! Дякувати вам хочеться.

Арсеньєва. Не турбуйтеся.

Дроздов. Навіть — поцілувати готовий.

Арсеньєва. А я до цього не готова.

Дроздов. Приготуйтеся.

(*На терасу вийшов Терентьев із шматком хліба в руках, стоїть, прислухається, хмурачись, задкує в двері.*)

Арсеньєва. Вам не здається, що ви трошки нахаба?

Дроздов. Ні, не здається! Є пісенька:

Ти, говорить, нахал, говорить,
Каких, говорить, немало...

Арсеньєва. Не продовжуйте, далі — невірною!

(*Терентьев зник.*)

Дроздов.

Но, говорить, люблю, говорить,
Тебя, говорить, нахала...

Арсеньєва. Борисе Юхимовичу! Ви б спробували поставитись до мене серйозно, а?

Дроздов. Ви — образились?

Арсеньєва. Спробуйте! Можливо, це буде більш достойно і вас, і мене.

Дроздов. Не сердьтеся, не треба! Слово честі... у мене до вас — велика симпатія! Працівник ви в нас — добрячий! А якщо я жартую...

Арсеньєва. Жартувати треба вміючи, не набридаючи. Ви, здається, у Яропєгова жартувати вчитеся?

Дроздов. Чому — у Яропєгова?

Арсеньєва. Не личить це вам. Людина ви, я знаю, непогана...

Дроздов (*серйозно*). А — чим поганий Яропєгов?

(*Ідуть Терентьев, Кришов, за ними Людмила.*)

Людмила. Товаришу дядю! Скажи толком — обідати будемо?

Терентьєв. Відчепись! Ми з Борисом закусили, Крижов — не хоче. Почекай, ще двоє прийдуть...

Людмила. Чого ж ти не сказав мені? Адже невістачить.

Терентьєв. Іди к бісу, Людмילו! Борисе...

Крижов. Ладу у вас нема?

Терентьєв. Слухай-но, Борисе... Давайте сядемо на сонечку.

(Арсеньєва збирає флаги, хоче піти.)

Терентьєв *(сухо)*. Ви не заважаєте нам.

Людмила *(до Арсенєвої)*. Давай допоможу.

Крижов *(набиваючи люльку)*. Історія, браття-товариші, така: приїхала до нас, на завод, компанія, щоб, значить, реконструювати, розширити і так далі. Завод, справді, заслужив цього, ще до революції зносився, і підлікувати його давно слід було; ми, старики, три роки цього, як милостині, просили. Ну, почалась робітка! Рухається все туди-сюди, не кваплячись, того — нема, цього — невістачає. Командував старик, моїх років, а раніше — Богомолів приїздив, теж старик.

Дроздов. Яків Антонович?

Крижов. Хто це?

Дроздов. Та Богомолів?

Крижов. Не знаю. Деталі розповідати не буду, а прямо скажу: влаштували так, що раніше болванка з кузні до мене йшла чотири години, а наладили діло — іде сім годин. І так і далі все. У мене — записано. Я й кажу старикам: начебто щось негарзд вийшло, браття-товариші? Бачимо, кажуть, однак — може, так і треба.

(Китаєв на терасі, похмуро жує щось.)

Крижов. Все-таки вирішили поговорити з директором, він у нас — ливарник з Лисьвенського заводу, партизан, червоним командиром був, за армією скучає. «Ось, кажемо, Демиде, брате-товаришу, які штуківини спостерігаються». — «Ви, каже, старики, неправильно рахуете, і взагалі, каже, спеціаліст, як павук, своє діло знає». І так і далі. Заспокоїв.

(Китаєв вийшов, потім виніс пляшку пива, сів, п'є. Поступово починає вслухатися в розповідь, підводиться,

підходить до лави. Людмила шие, тихенько наспівуючи, Арсеньева, не перестаючи шити, уважно слухає.)

Крижов. Заспокоїв, ну — не мене! Я, трохи згодом, у завком. Там — теж заспокоюють. Ну, тоді я став лягати, ех, кажу, браття-товариші, туди вас розтуди. Еге ж. Погарячився. Які, кажу, ви хазяї? І так і далі. Викликають в ДПУ, там у нас хороший хлопець сидить, одначе і він теж: «Ти, каже, товаришу, розлад у роботу вносиш!» А молодь почала і висміювати мене. У стінгазету попав: склочник, бузотер. Еге ж. Тільки робкор один, комсомолец Костя Вязлов, на моєму боці, ну — йому віри нема, він у мене на квартирі живе. Навіть онука моя, теж комсомолка, і та — проти. Ну, гаразд! Одначе я все підраховую, записую і бачу — ні, моя правда: недобре зроблено! Стало так сутужно мені, що засмутився, випивати почав. Дев'ятнадцять років свердлов, тридцять чотири на заводі, все знаю краще, аніж удома в себе. Зрозумів, що діло моє — погане, гляди, і пити звикну на старості літ. Ну і вирішив, хоч і гірко було — розрахувався і — в Москву! Раптом тебе, Іване, бачу на станції. І от я вам, браття-товариші, прямо скажу: там діло нечисте, пошкоджене діло! У мене кетрадка є, в ній підраховано все, всі години, вся тяганина...

Дроздов. Можна глянути?

Крижов. На те і писано, щоб читали. Тільки — чи розбереш? Писатель я — не Дем'ян... бідніший за нього буду...

Дроздов. Розберу.

Крижов (*до Арсеньевої*). Ти чого дивишся на мене? Сподобався?

Арсеньева. Дуже.

Крижов (*штовхаючи Терентьева ліктем*). Чув? Хо-хо! Он воно що! У мене дочка старша за тебе, тільки — дурна виросла. Дітей — родить, а — більше нічого не тямить. От онука, так ця — молодчина! У Свердловськ поїхала, вчитися. Ти — партійка?

Арсеньева. Ні.

Крижов. А що робиш?

Арсеньева. Дітей учу.

Дроздов. Іване!

Крижов. Вам, молодим, треба в партію записуватися, крутіше діла закручувати. Я оце їхав сюди — го-

рою, водою, лісом, парусом,— як то мовиться, дивлюсь: тут — будують, там — будують, де-не-де збудували вже, ух ти, матінко рідна! Гаряче взялися за діло, міцно! Звичайно, я і з доповідей, з газет знав, ну, а коли своїм оком бачиш, тут уже інше діло!

(Дроздов і Терентьев, сидячи на іншій лаві, розглядають книжку.)

Терентьев. Склочником він не був.

Дроздов. Так, не схожий! А цифри — негарно співають.

Китаєв. А ти — в партії?

Крижов. Я — ні. Мені — не треба, я і без того — природний пролетар. До Жовтня, до Леніна, я навіть і розуміти не хотів партію. Думав — так це, молодь язики чеше. І діло в мене — строге, вимагає усіх сил. А засідати я — не майстер, та й на грамоту не багатий. Років три тому хотіли мене зробити героєм праці, ну — я чинів-званнів не любитель, відпросився, щоб не чіпали.

Китаєв. Це — даремно! Колектив знає, що робить, йому герой — потрібен...

Крижов. В героя, голова з дірою...

Дроздов. Бачиш?

(Терентьев мовчки киває головою.)

Дроздов. Клич його в кімнати.

Китаєв. Куди ж ти їдеш?

Крижов. Оце сюди приїхав.

Людмила. Що ж обідати — завтра будемо? Ніхто не йде.

Терентьев. Відчепись! Іди-но сюди, Крижов.

Крижов *(ідуци)*. Ладу в тебе, як видно, нема щодо обіду? Лишився ти, видно, як був,— безладний, а? *(Плескає Терентьева долонею по спині.)* Приємно мені, що зустрілись!

Людмила *(біля Арсеньевої)*. Безтолковщина якась! І так — майже щодня.

Арсеньева. Який цікавий старик!

Людмила. Молоді — цікавіші. Дроздов, наприклад, а? Помічаєш, як він приглядається до тебе?

Арсеньева. У нього така служба...

Людмила. Звичайна — чоловіча. А мені інженер подобається.

Арсеньєва. Який?

Людмила. Яропегов, звичайно! Він у клубі читав лекцію з історії землі, про метали,—цікаво! Веселий, чорт!

Арсеньєва. Що ж він — залицяється до тебе?

Людмила. Мовби починає. Смішить. Я — люблю веселих!

Арсеньєва. Ти б краще із своїм ким-небудь веселилась.

Людмила (*зітхаючи*). Свої, свої... Он Китаєв просить записатися з ним.

Арсеньєва. Неприємний парубок.

Дроздов (*з тераси*). Катерино Іванівно! Можна вас на хвилинку?

(*Арсеньєва іде.*)

Дроздов. Допоможіть нам розрахунок зробити — добре? Цигарку хочете?

Арсеньєва. Не курю. Кинула.

Дроздов. Чому?

Арсеньєва. Дітям поганий приклад.

Дроздов. Резонно.

(*Пішли. Людмила шие.*)

Китаєв. Скучно по неділях!

Людмила. Тобі і в будні скучно.

Китаєв. То — як же? Сходимо, запишемося, а?

Людмила. Від скуки?

Китаєв. Чому — від скуки? Від любові.

Людмила. У тебе на піджаці — капуста.

Китаєв. Капусти я не їв.

Людмила. Ну, тоді що-небудь із носа.

Китаєв. Ти дуже груба панночка.

Людмила. От бачиш! А запрошуєш мене в загс.

(*Силантьєв стоїть за рогом тераси.*)

Китаєв. Бо закохався. Від кохання й скучаю.

Людмила. А що почувають, коли закохуються?

Китаєв. Це — в залежності від дівчини.

Людмила. Все-таки?

Китаєв. Ну... приміром, як в опері «Деймон» — бажано бачити вічною подругою життя...

Людмила. А — вона?

Китаєв. Вона, звичайно, сміється. Кохання — діло веселе, ігристе діло!

Людмила. Ух, який ти дурний, аж страшно!.. (Вибігла.)

Силантьєв [входить.] Здрастуйте, товаришу Китаєв. Я — до вас.

Китаєв. Ну?

Силантьєв. Дошки в мене забрали, оті самі...

Китаєв. Хто забрав?

Силантьєв. Мишко-комсомол.

Китаєв. Так просто — прийшов і забрав?

Силантьєв. Ні, звичайно, за гроші, тільки він щось соромиться платити.

Китаєв. Чому?

Силантьєв. Нема грошей у нього, почекай, каже! А мені треба, я — бідний чоловік...

Китаєв. Ти — не чоловік, а кулак.

Силантьєв. Який же я кулак? У кулака пальці стиснуті, а в мене — он вони — розчепірені, бо — тримати мені нема чого.

Китаєв. Від тебе горілкою тхне.

Силантьєв. Ну, так що? Горілку і німець п'є.

Китаєв. Німець — пиво! У тебе в кишені пляшка.

Силантьєв. Вона мені не заважає.

Китаєв. Ну, іди! Дошки мене не стосуються.

Силантьєв. Але ж ви завідуєте клубом і всім оцим... ділом. Адже я вам за них...

Китаєв. Іди, йди! Дошки ти матимеш... Горілку п'єте, чорти.

Силантьєв. Ех, трудно з вами, товариші! Не діловий ви народ! (Виходить.)

(Троєруков назустріч; мимохідь — шепочуться. Крижов вийшов з пляшкою нарзану, пройшов у кегельбан, приліг на ліжко, курить.)

Китаєв. Стомився, старик?

Крижов. Є трохи.

Китаєв. Що там у вас, — шкідники працюють?

(Крижов не відповідає.)

Китаєв. Багато навколо нас чужих людей.

Крижов. Виметемо.

(Троєруков дивиться на годинник, клацнув кришкою.)

Китаєв. А, учитель! Ти — чого?

Троєруков. Співка у мене.

Китаєв. Чому — тут?

Троєруков. Естрада не готова.

Китаєв (*стукнув пальцем по плящі нарзану*). Аш два о! — Вода, значить. (*Відводить Троєрукова набік.*)
Віршики мої прочитав?

Троєруков. Як же...

Китаєв. Ну — що?

Троєруков. Правду сказати?

Китаєв. Обов'язково!

Троєруков. Віршики — негідь, але — від душі.

Китаєв. Тобто — як це?

Троєруков. Дуже просто, ви — не ображайтесь, товаришу Христофор. Формою вони — негідь, але щодо щирості — непогані.

(*Китаєв мугикає.*)

Троєруков. Бачите: одна справа слова, інша — мелодія. Мелодія — справжня пісня душі, тобто — най-справжнісінька, найглибша правда людини, — ваша правда...

Китаєв. Угу! Так...

Троєруков (*озираючись, півголосом*). Наприклад — «Інтернаціонал» можна співати церковно, на третій глас, на шостий. (*Співає.*)

Отречемся от старого мира.

Китаєв (*здивований*). Ах, чорт! І справді. Це — смішно...

Троєруков. І багато хто, коли співає «Інтернаціонал», так не зрікається старого світу, а благає про воскресіння його; бо новий їм уже набрид, розумієте...

Китаєв. Вірно! Співає дехто! Ах ти, щучий син! Помічаєш!

Троєруков. Тепер, повертаючись до ваших віршиків...

Китаєв. Ти гляди, нікому не кажи, що я їх пишу!

Троєруков. Я — пам'ятаю! Ні-ні, нікому! Так от, віршики... В чому їх недоліки? В тому, товаришу Христофор, що ви взяли не за своє діло. По натурі вашій, ви — руйнівник, вам руйнувати треба, а ви — будете і оспівуєте будівництво, казенне, не ваше діло. Тому слова

не збігаються у вас із мелодією душі, із справжньою вашою правдою,—вашою! Розумієте?

Китаєв. Вірно! Йй-богу, це — вірно! Ах, чорт! Справді... Я і сам почуваю — не йде в мене! Не те пишу!

Троєруков. От бачите!

Китаєв (*захоплюючись*). Ти — сам зміркуй: я — хто? Боець! Партизан. Я в армію пішов, тому що — конюх, з молодих літ коней люблю, скакати люблю. У мене — натура є, розумієш! А мене мотали, мотали та — оце, глянь, як селище будують!

Троєруков. Ну да!

Китаєв. Я бувало... Та я... поголовно знищував... як собака тарганів! Хліба не давати? Так я ж їх поголовно! Як у казці: ахну, і — нема нічого, тільки мокре місце та чоботи! Ви — хто? Поміщики, дворянство, буржуазія чи просто — люди? Та я вас так, що від усієї вашої маси тільки самі вуха лишаться... А тепер ось...

Троєруков. Часи не для вас, не для героїв!

Китаєв. Розумієш? Тепер я — хто?

Дроздов (*вийшов на терасу, оглянувся. іде в бік Крижова, мимохідь*). Справді, товаришу Китаєв, пригадай лиш,—хто ти...

Китаєв. Я пам'ятаю!

Дроздов. Не забувай! (*До Троєрукова.*) Ви чого тут?

Троєруков. Співка буде тут.

(Китаєв і Троєруков зникають за рогом дачі. Дроздов, подивившись на Крижова, іде до тераси. Назустріч йому Терентьєв.)

Терентьєв. Ну, що він?

Дроздов. Спить.

Терентьєв. Значить: вирішили — завтра в Москву його?

Дроздов. Ну да. Ти Китаєва добре знаєш?

Терентьєв. Зовсім не знаю. Він сюди недавно присланий.

Дроздов. Дурень він, здається.

Терентьєв. А що таке?

Дроздов. Чого він возиться з цим учителем співів?

Терентьєв. А вчитель, здається, недоумкуватий. До речі, Дроздов, ти до Арсенєвої залицяєшся...

Дроздов. А кому це шкодить?

Терентьєв. Ти ж це так, для розваги...

Дроздов (*усміхнувся, наспівує*).

Ех ти, білая моя,
Без тебе не могу я.

Терентьев. Стривай, я — серйозно! Вона мені, сказати, життя врятувала...

Дроздов. Розповідав ти. Тоді вони ще погано розуміли нас, тому, зрідка, і рятували. Коли ти серйозно, так — гляди, не помились...

Терентьев. Я, брат, років зо три марив про неї... навіть от не женився. Може, це гідне сміху... Ти, звичайно, молодший за мене, вродливий.

Дроздов. Ну, гаразд.

Терентьев. Отже... Розумієш цю штуку?

Дроздов. Гаразд, зрозумів. Людина вона начебто хороша, працівниця на всі руки...

Терентьев. Освічена.

Дроздов. Все це так! Але не подобається мені приятель її, оцей учитель співів, малосольна пика.

Терентьев. Він їй — не приятель, і говорить вона про нього — недобре.

Дроздов. А що — недобре?

Терентьев. Ти краще сам її спитай.

Дроздов. Ми живемо серед хитрого народу, словам треба вірити обережно.

(Людмила вийшла, ставить на стіл дві пляшки пива, склянки.)

Людмила. Ви що ж — відкупорили пляшки, а — не п'єте? Зіпсується.

Терентьев. Це — так!

Дроздов. Вчора у Сомова був великий буржуазний випивон і роз'їдон. Дружина його, така, знаєш — просять руками не торкати — у платті сопливеного кольору. Якась товстуха в червоному... як м'ясна туша. Троєруков на скрипці цигикав, рояль балабонила. Я йшов мимо десь близько півночі, ех, думаю...

Терентьев. Нехай веселяться, аби чесно працювали...

Дроздов. Чесно! Сіє останнє є найголовніше, як говорив один товариш у нас у гуртку... років п'ятнадцять тому...

Терентьев. Тобі — скільки?

Дроздов. Тридцять три. Шахтинський процес...

[Входить Миша.]

Миша. Товаришу Дроздов,— за Селищами пораненого знайшли...

Людмила. Сашка Осипова?

Миша. } Невідомо ще...

Дроздов. } Чому ти думаєш, що Осипова?

Людмила. Він казав мені, що нахваляються побити його...

Дроздов. Хто?

Людмила. Та — не знаю я!

Дроздов. Ну, треба їхати...

Людмила. Напевно, напевно, Сашка Осипова...

Терентьев. Не кричи! Ще не встановлено.

Людмила. У вас — усе не встановлено! І хто клуб підпалював, і хто Маші Валовій голову провалив.

Миша. Я — з вами, товаришу Дроздов,— можна?

Китаев (*іде*). Що за крик?

Людмила. Осипова Сашка побили.

Китаев. Хуліганів, напевно...

Людмила. Брежете!

(*Крижов прокинувся, слухає, набиваючи люльку.*)

Китаев. Чому — брешу?

Людмила. Він про вас у стінгазеті писав, ось чому!

Китаев. Хто під кулями гуляв, тому стінгазета — муха!

Крижов. Убили когось?

Терентьев. Робкора поранили.

Крижов. Ця мода і в нас є. У нас зразу видно: хто робкора вважає ворогом, донощиком — значить, це чужа людина, не наша.

Людмила. Ой, як хочеться мені туди!

Крижов. На покійника подивитись?

Людмила. Таж — не покійник...

Крижов (*з упертістю старика*). У покійнику нічого цікавого нема. (*До Китаєва*.) Дрімав я тут, чув, яку нісенітницю молон ти, парубче!

Китаев. Ти — старий, тобі моїх думок не збагнути!

Крижов. Де там збагнути! Дурницю — важко збагнути. А цей, которий з тобою базикав,— піп, чи що?

Китаєв (*відходить*). Не любиш молодих, а?
Крижов. Чого? Коли молодий та розумний — люблю. Розсердився. А тепер, відпочивши, я б і попоїв...

Терентьєв. Ходімо.

Людмила. Ну от, знайшли час...

(*Виходять. Китаєв п'є пиво. З'являється Троєруков.*)

Троєруков. Запізнюються співаки.

Китаєв. Прийдуть. Співати — не працювати, прийдуть!

Троєруков. Ви, товаришу Китаєв, шофером були?

Китаєв. Хто тобі сказав?

Троєруков. Не пригадую.

Китаєв. Ну, а якщо — був, так — що?

Троєруков. Це правда, що шофер так може зрізати людину крильцем автомобіля, що ніхто не помітить?

Китаєв (*пильно придивляється до нього*). І людина ця — не помітить?

Троєруков. Про неї — мови нема.

Китаєв. Так. А... навіщо ти питаєш?

Троєруков. Щоб знати. Мене спритність цікавить. І — не вірю, що це можна зробити безкарно.

Китаєв (*не зразу*). Ти — чого вчиш? Співати?

Троєруков. Так.

Китаєв. Ну і — вчи! Автомобіль тебе не торкається.

Троєруков. І — добре! А то — торкнеться крильцем, і — нема мене!

Китаєв (*дивиться на нього*). Це... яка ж мелодія у довбешці в тебе?

Троєруков. Це просто цікавість. Ось, починають сходитись нарешті! Товариші! Дуже спізнюєтесь...

(*Ідуть: Дуняша, ще дві дівчини, двоє робітників.*)

Китаєв (*подивившись на них, бере пляшку пива*). Пропоную випити! Хто — за? Хто — проти? Тих, що утримались — нема? Ухвалено одноголосно... (*Наливає, п'є.*)

(*Зібралися співаки. Дуняша і Людмила заспівують.*)

Вдоль да по речке,
Вдоль да по Казанке
Серый селезень плывет.

(Китаєв підійшов і теж співає. На терасі — Крижов, регоче, притупуючи ногою. Терентьев, Арсеньєва, дивлячися на нього, теж сміються.)

Китаєв. Ех, матінко рідна! Ой, здорово ж! *(Кричить.)*

А ми його по лисині
Гуп! Гуп! Гуп!

ТРЕТІЙ АКТ

У Сомових. Та сама тераса. Пізній вечір. Місяць. Лідія — в кріслі. Яропегов — ходить повз неї.

Яропегов. Припустимо, що ти говориш правильно...

Лідія. Говори мені — ви! Тут свекруха ходить.

Яропегов. Вартує.

Лідія. І взагалі — досить! Завжди говори зі мною на ви!

Яропегов. Слухаю. Отже — припустимо, що ти — пardon, ви — міркуєте правильно. Але в мене інший рисунок душі, і я зовсім не виношу драм.

Лідія. У тебе — нема душі.

Яропегов. Вирішено говорити на ви...

Лідія. Тихше!

(Дуняша подає Лідії стакан молока.)

Лідія. Дякую. Тепер ви вільні... Ось у Дуняші — є душа. Вона зневажає всіх нас.

Яропегов. Хіба душа — орган зневаги?

Лідія. Орган чесних почуттів. Дуняша чесна з людьми.

Яропегов. Якийсь письменник проповідував чесність із собою. Це щось подібне до собаки, — собаки, який водить сліпого.

Лідія. А ви — не чесний.

Яропегов. Спасибі. І — Сомов?

Лідія. Ви — всі!

Яропегов (*запалює цигарку*). Винні предки. Чорт їх навчив обрати місцем проживання цю ідіотську земну кулю! Уявіть величезний кавун, намазаний маслом. Страшенно незручно людині стояти на ній,—сковзаєшся на право, наліво, вперед, назад.

Лідія. Дурні жарти!

Яропегов. Можливо. Але — необразливі.

Лідія. З вами не варт говорити про серйозне.

Яропегов. Це — вірно, бо: що є істина?

Лідія. Я думаю, ви кінчите самогубством.

Яропегов. Н-ну... навряд!

Лідія. Або — зіп'єтесь.

Яропегов. Це — можливо.

Лідія. Ви взагалі нещасна людина.

Яропегов. Не почувую себе таким.

Лідія. Неправда.

Яропегов. Але може статися, що я піду до якої-небудь Дуняші і скажу їй: «Дуню — перевиховай мене...»

Лідія. Дуже пошло і брехливо.

Яропегов. Даремно ричите, Лідю, я говорю... від душі. Цієї весни я особливо близько придивився до робітників, до мужиків. Робітник досить швидко перешиває мужичка на свій копил, і взагалі... страшенно цікаво жити в цьому середовищі! Багато лютого, немало безглузлого, але все, що вони зрозуміли,— зрозуміли чудово! Почував я себе там... вельми молодо...

Лідія. Не вірю я тобі, жодному слову не вірю! (*Іде до сходів.*)

Яропегов (*ідуци слідом за нею, торкається її плеча*). Слухай,— що значить все це? Звідки, раптом...

Лідія (*струшує його руку*). Не — раптом! Тупа людина... Я... не знаю... я не можу зрозуміти... (*Мовчки дивиться в обличчя йому.*) Скажи мені — двома словами — що таке фашизм?

Яропегов. Двома словами? Н-ну, це... важко...

Лідія. Не хочеш сказати, так?

Яропегов (*знизавши плечима*). Чому — не хочу? Н-ну... Ти — знаєш: життя — боротьба, всі пожирають одне одного, великі звірі — дрібних, дрібні — дрібненьких. Фашисти — дрібні звірі, яким хочеться бути великими, а маленькі звірята теж хочуть вирости. Великий звір зацікавлений в тому, щоб дрібний був жирніший, а дріб-

ний — в тому, щоб маленький жирів. Для цієї... доброї мети необхідно... саме те, що існує, тобто цілковита свобода взаємного пожирання, а для свободи цієї необхідна приватна власність,— звирячий лад. От більшовики і намагаються знищити основу звирячого побуту — приватну власність... Зрозуміло?

(Лідія мовчки іде із сходів.)

Яропегов *(зітхнувши)*. Нічого нового у фашизмі— нема, це дуже стара і поганенька катавасія... Навіщо потрібно було тобі знати це?

(Пішли. На терасу виходять: Сомов, Богомоллов, Ізотов. Сомов несе миску з крешоном, Ізотов — склянки. Потім Сомов щільно зачиняє двері і вікна в кімнату. Богомоллов витирає хусткою обличчя і шию. Ізотов — запалює цигарку.)

Богомоллов. Дихати нема чим.

Ізотов. Та-ак. Хліба — горять.

Богомоллов. Думаєте — неврожай буде?

Ізотов. Кажуть.

Богомоллов. Непогано б, знаєте, а? *(До Сомова.)*
Ми — самі?

Сомов. Так. Але — здається — ми переговорили про все?

Богомоллов. І домовились: устаткування — нагромаджується, а будівництво, розумієте, затримується, наскільки це можливо.

Ізотов. Це — як аксіома.

Богомоллов. Потім: людей, яким наші плани не зрозумілі...

Ізотов. Або — зрозумілі, але — не подобаються...

Богомоллов. Або — занадто зрозумілі, — людей цих, розумієте, стримувати в їх прагненні відзначитися перед товаришами.

Ізотов. Переводити з практичної на канцелярську роботу.

Богомоллов. І іншими, знаєте, способами. Взагалі — стримувати!

Ізотов. Правильно.

Сомов. Чи треба повторювати все це?

Богомоллов. Не вадить, знаєте, не вадить. *(До Ізотова.)* Ви, Дмитре Павловичу, трошки той... розумієте,

трошки над міру виявляєте ваш песимізм, в той час як ми повинні показувати себе оптимістами, віруючими, розумієте, фантазіям товаришів...

Сомов. Вони — не дурні, у них є чуття. І не все у них фантазії.

Богомоллов. А саме?

Сомов. Розмови про п'ятирічку, соціалістичне змагання...

Ізотов. Кар'єром — далеко не заїдуть.

Богомоллов. Але треба підстьобувати, знаєте, — підстьобувати! Заохочувати фантазії одних, розвивати скепсис — інших, розумієте... А песимізм — недоречний в нашому становищі.

Ізотов. Я не песиміст, але, коли ризикуєш головою...

Богомоллов (*збуджено*). Голови, знаєте, не мають особливої вартості, коли вони служать для того, щоб по головах били дикі люди, — так! Голови, розумієте, треба держати вище, щоб кулак дикуна не діставав до них! Треба, розумієте, пам'ятати, що керівництво промисловим прогресом країни — в наших руках і що генштаб культури — не в Кремлі сидить, а — саме в нашому середовищі мусить бути організований, — розумієте! За нас — історія, ось що треба затямити, — історія! Перед нами безмежні можливості. Досить адвокатів при владі, влада повинна належати нам, інженерам, — розумієте?

Ізотов. Так, у Франції адвокати командували і командують бездарно.

Сомов. Командує — капітал...

Богомоллов. Далі ви скажете, що уряд служить промисловцям і таке інше, згідно з догматикою товаришів. Але — забастовка адвокатів — нічого не може змінити, а коли забастовка інженерів? Як ви гадаєте? Отож! Ви, дорогий, трошки, знаєте, заражені нігілізмом Віктора Яропегова.

Ізотов. Неприємний мужчина.

Сомов. Він — талановитий.

Богомоллов. Ат!

Ізотов. Йому б фейлетончики писати в газетах товаришів.

Богомоллов. Він, розумієте, саме з тих, кого треба стримувати. Таких, знаєте, слід садовити на папірці, прищиплювати до папірців...

Сомов. Ви забуваєте, що такі — грамотні і вміють рахувати...

Богомоллов. Н-ну, ми ще грамотніші. Ми — хитріші.

Сомов. Тихше говоріть, тут — гуляють.

Ізотов. Це в будні!

Сомов. За огорожею — дорога до річки. Сьогодні знову приходив Лисогонов.

Богомоллов. Був і в мене. Все допитується, коли буде пущена його фабрика.

Ізотов. Негідь фабрика. Мотлох.

Богомоллов. Не гребуйте, не гребуйте! На неї можна витратити мільйонів три. Можна і більше.

Ізотов. Ага! Ви — з цієї точки зору? Ну, омертвляти капітал такими порціями — довга історія!

Богомоллов. Але, між іншим, знаєте, і це корисно. Між іншим! Дрібниці — непомітні, але хмара комарів — заїдає ведмедя, знаєте!

Сомов. У Лисогонова — діабет. Він умре скоро, спадкоємців не має.

Богомоллов. Знайдуться!

Ізотов. Син є.

Богомоллов. Син — помер. Діабет, знаєте, і в мене є. Лікарі заборонили вино, природа — заборонила жінок, лишилася одна втіха — карти...

Сомов. Яропегов іде.

Ізотов. П'яний?

[Входить Яропегов.]

Богомоллов. Ну, нам — пора! Вікторе Павловичу! Зробили прогуляночку при місяці?

Яропегов (*напідпитку*). От іменно. І навіть — з дівцею.

Богомоллов. З гарненькою? Щасливий! Учора я бачив вас теж... здається, з племінницею директора заводу?

Яропегов. Саме з нею.

Богомоллов. Демократ ви! Що ж? Ми всі — демократи.

Яропегов. За принципом: «З вовками жити, по-вовчому вити».

Богомоллов. Завжди він скаже що-небудь таке, знаєте... гостреньке! Дивна звичка! Н-ну, ходімо! Бач,— мало не забув! Вікторе Павловичу,— дорогий! Висновок

ваш з приводу винаходу цього молодого чоловіка... як його?

Яропегов. Котрого? Кузнецова чи Зібера?

Богомоллов. Першого. Оптимістичний висновок! Підрахували ви — невірно. Занадто оптимістично. Вибачайте вже! Але в комісії я буду заперечувати.

Яропегов. Це — ваше право. І — обов'язок.

Богомоллов. Так, так — буду проти!

Яропегов. Посперечаємось.

Богомоллов. Ну — всіх благ!

(Виходять. Сомов проводить. Яропегов п'є крішон.)

Сомов. Не знаєш, де дружина?

Яропегов. На березі, з Арсеньевою, Терентьевим. Там комсомольці рибу неводом ловлять.

Сомов. Терентьев, здається, упадає біля вчительки?

Яропегов. Чоловіки взагалі люблять упадати біля жінок.

Сомов. А ти все п'єш?

Яропегов. А я все п'ю.

Сомов *(ходячи по терасі)*. Тобі не здається, що вчителька ця погано впливає на Лідію?

Яропегов. На неї неробство погано впливає. Ти б порадив їй зайнятися чим-небудь, ось хоч ліквідацією неписьменності.

Сомов. Порадь ти...

Яропегов. Я для неї не авторитет. Про що розмовляли з Яковом?

Сомов. Так... Взагалі про справи.

Яропегов. Здається мені, що він хоче похерити винахід Кузнецова.

Сомов. Дивна підозра! Яка в нього може бути мета?

Яропегов. Задоволення злоби.

Сомов. Ти куди?

Яропегов. У гості запрошений, до Троєрукова. *(Пішов.)*

(Сомов ходить по терасі, зупиняється, прислухається. Зайшов до кімнати, відчинив вікно. Ідуть: Терентьев, Лідія, Арсеньева, Миша і Дуняша.)

Терентьев. Миру — немає, Лідіє Петрівно, миру і не буде, аж поки весь робочий народ всесвітньою маєю своєю не навалиться на ворога.

Лідія. Ви... вірите в це?

Терентьєв. Ну, ще б пак, не вірити! Хіба це можна — не вірити в те, для чого живеш — працюєш?

Арсеньєва. Ідіть, Мишо, випийте горілки...

Миша. Та я — не п'ю!

Арсеньєва. Груди і ноги розітріть, а то простудитесь.

Миша. Ніколи в житті не простуджувався...

Дуняша. А ти — йди! Не задавайся...

Миша. Ух, набридли! Що я — панночка?

[*Миша і Дуняша виходять.*]

Лідія. Який славний парубчак!

Терентьєв. У нас — сотні тисяч таких козирів. Нещодавно одного куркулі підстрелили, в правий бік грудей наскрізь. У лікарню його непритомного привезли, а опритомнів — перше слово: «Чи довго хворіти буду?» Він, бачите, до прийому на робітфак боїться спізнитись, — от у чому річ! Молодь у нас відмінної продукції. Звичайно, є і брак, та, бачите — «в сім'ї не без виродка», а сімейка чималенька!

Лідія. Вогко стає. Катю, ти не зайдеш до мене?

Арсеньєва. Ні. О шостій ранку їду в місто, треба дещо приготувати, там районна конференція вчителів.

Терентьєв. А мені пора додому. Бувайте здорові!

Лідія. На добраніч. Ти — надовго?

Арсеньєва. Днів на п'ять.

Терентьєв. Ви, Катерино Іванівно, штучку оцю розберете мені?

Арсеньєва. Так. Я вже зробила це.

Терентьєв. От і добре!

[*Арсеньєва і Терентьєв виходять.*] (*Лідія сіла на лаву біля тераси, вийняла цигарку, але, поламавши її, шпурнула геть.*)

Сомов (*через перила*). Вогкувато, ти б ішла додому.

Лідія. Принеси мені шаль.

[*Ідуть Ганна Сомова, Титова.*]

Титова. Вони ж — як діють? Тут у одного мужика, удівця, дочка захворіла...

Ганна. Так, так, у Силантьєва, знаю!

Титова. Так вони її просто викрали і повезли кудись — начебто в санаторію...

Ганна. Жах!

Титова. Щоправда, вона — комсомолка.

Ганна. Цілковите свавілля... Це ви, Лідіє?

Лідія. Як бачите — я.

Ганна. Микола — вдома?

(Сомов кидає шаль з вікна.)

Титова. Здрастуйте, найсуворіша людина!

Сомов. Мое шанування.

Ганна. Ходімо до мене, зіграємо.

Титова. З приємністю. Чайком пригостите?

Ганна. Звичайно, якщо покоївка зволить. Ви знаєте, ми залежимо від слуг...

[Ганна і Титова виходять.]

Сомов *(до дружини)*. Іди-но сюди, уперта! Вогко ж! *(Лідія іде. Сомов — зустрічає її на терасі, обняв.)* Ти була з Терентьевим та Арсеньевою? Добродушний мужик. Що він говорив?

Лідія. Так багато, що половини я не зрозуміла, а другу не пам'ятаю. Там Дуняша і його племінниця співали — «Потеряла я колечко», — смішні слова, але дуже журлива пісня.

Сомов. Безглузда пісня. А що таке оця Арсеньева — кінець кінцем?

Лідія. Вона надзвичайно просто і поважно говорить — «так!» І «ні» — теж поважно.

Сомов. Ну, це ти щось із забутих п'єс Ібсена! Скажи, ти не відчуваєш, що вона погано впливає на тебе?

Лідія. Погано? Чому?

Сомов. Ну... Наводить сумні думки — і взагалі...

Лідія. Ні, я цього не відчуваю. А сумні думки... Ось дзеркало наводить їх на мене.

Сомов. Це — дурниця. Ти анітрохи не змінилась, навіть стала вродливіша.

Лідія. Дякую! Але мені здається, що «потеряла я колечко...»

Сомов. І це — дурниця. Я тебе люблю не менше. Я дуже люблю тебе.

Лідія. Я — не про любов, а про те кільце, яке зв'язує з життям...

Сомов. Ну, от! Це — безперечно від Арсенєвої...

Лідія. Як... квапливо ти сказав, що дуже любиш мене.

Сомов. Ох, ти знову впадаєш в оцей твій новий тон! Коли б ти знала, як це недоречно! Ні, тебе треба якомога швидше відправити за кордон. Я думаю зробити це восени...

Лідія. А я — хочу за кордон?

Сомов. Це тебе розважить. Навіть коли і не хочеш — треба їхати. Це зручніше.

Лідія. Для кого?

Сомов. Для тебе. Я ж казав тобі, що можливі великі події. Це — між нами, і ти, будь ласка, не інтимничай на цю тему з учителькою...

Лідія. А — на інші теми?

Сомов. Взагалі я прошу тебе триматися з нею обережно, особливо в тих випадках, коли вона почне щонебудь випитувати. Вона випитує?

Лідія. Вона розповідає, випитую я.

Сомов. Про що?

Лідія. Про піонерів, комсомольців, про ліквідацію неписьменності...

Сомов. Тобі цікаво це?

Лідія. Я не розумію — які радості знаходить в цьому молода, вродлива жінка? Арсенєва — знаходить.

Сомов. Це — радість нищих духом, Лідо.

Лідія. А я — не нища?

Сомов. Що за питання? Звичайно — ні!

Лідія. Приємно знати. Але — яким скучним голосом сказав ти це!

Сомов. Облиш цей... безглуздий тон!

Ганна (з кімнат). Колю, ти не пам'ятаєш кличку собаки віце-губернатора?..

Сомов. Що таке?

Ганна (входить). Ах, пробач! Як ти кричиш! Я забула кличку собаки Туманова, яку ти так любив.

Сомов. Джальма! Джальма...

Ганна. Мерсі. Ви, здається, сваритесь?

Сомов. Зовсім ні. Чого це тобі здалося?

Ганна. Дуже рада, коли помилилась. Ви обоє так нервуєте останнім часом. Це — нездорово. (Пішла.)

(Сомов сердито запалює цигарку.)

Лідія. Продовжуй.

Сомов. Да. Так от — неминучі великі події...

Лідія. Війна?

Сомов. Можливо...

Лідія. І — знову революція?

Сомов. Чому — революція? Переворот, хочеш ти сказати...

Лідія. Ну да, — революція назад. Контрреволюція?

Сомов. Це пусте слово — контрреволюція. Я говорив тобі: життя — боротьба за владу... за прогрес, культуру...

Лідія. Так, так, я пам'ятаю. Ти говорив це, коли ми були близькі...

Сомов. Не вигадуй! Ти мені й зараз так само близька.

Лідія. У спальні.

Сомов. Ти хочеш зрозуміти мене?

Лідія. О, давно хочу!

Сомов. Ну, так — зрозумій! Робітники захопили владу, але — вони не вміють хазяйнувати. Їх партія розвалюється, маси не розуміють її завдань, селянство — проти робітників. Взагалі — диктатура робітників, соціалізм — це фантастика, ілюзії, — ілюзії, які мимоволі роботою нашою підтримуємо ми, інтелігенти. Ми — єдина сила, яка вміє, може працювати і повинна будувати державу по-європейському, — могутню, промислову державу на основах вікової культури. Ти — слухаєш?

Лідія. Звичайно.

Сомов. Влада — не під силу слюсарям, малярам, ткачам, її повинні взяти вчені, інженери. Життя вимагає не малярів, а — героїв. Розумієш?

Лідія. Це — фашизм?

Сомов. Хто тобі сказав? Це... державний соціалізм.

Лідія. Фашизм — це коли при владі маленькі звірі, щоб ними годувались великі? Треба, щоб дрібні звірі були жирні?..

Сомов. Що за нісенітниця! Звідки це?

Лідія. Віктор сказав.

Сомов. Віктор? Чорт... Але — ти ж бачиш: він — людина п'яна, він морально розкладається, він уже нічого не розуміє в дійсності...

Лідія. Ти — великий?

Сомов. Що?

Лідія. Ти — великий звір?

Сомов. Слухай, Лідіє,— що ти говориш? Що з тобою?

Лідія. Я — не знаю. Як ти зблід, і які злі очі в тебе...

Сомов. Я питаю... Я повинен знати — що з тобою?

Лідія. Я — сказала: не знаю. Але мені здається, що ти... двоєдушний і що цей огидний старик, і волохатий Изотов, і горбун — ви всі двоєдушні... Стривай, не хватай мене. Я повинна б говорити інакше, але в мене нема сильних слів, нема сильних почуттів.

Сомов. Ти стаєш істеричкою — от що! Це — тому, що в тебе нема дітей.

Лідія. Дітей не хочеш ти...

Сомов. І тому, що ти вже не любиш мене... я — знаю!

Лідія. Нічого не знаєш! Ні-чо-го! Завжди буває так: коли я говорю з тобою, як з людиною — ти ведеш мене в спальню.

Сомов. Неправда!

Лідія. І в усіх романах — так: вона заговорила з ним, як з другом, а він сказав: роздягайся!..

Сомов. Стривай, Лідіє! Досить! Слухай і — зрозумій. Ти... не дурна, ти повинна зрозуміти. Мовчи!.. Я двоєдушний? Так! Інакше — не можна! Не можна жити інакше, прагнучи до тої великої мети, яку я поставив перед собою. Я — це я! Я — людина, певна своїх сил, свого покликання. Я — з племені переможців...

Лідія. Великий звір?

Сомов. Роль переможенного, роль полоненого — не моя роль! Богомолів — старий ідіот...

Лідія. Ти хочеш бути вождем, Наполеоном? Дуже великим?

Сомов. До біса...

Лідія. Не кричи...

Сомов. Лідіє! Те, що ти сказала, має для мене... величезне значення... Тобі надули в уха... Тебе хочуть зробити ворогом твого чоловіка...

Лідія. Ні, Миколо, ти — не великий...

Сомов. Не смій жартувати!

Лідія. Та — не кричи ж!

Сомов. Ти повинна подумати... Може, ця Арсеньева...

Лідія. Тихше! Хтось іде...

(Спів за сценою. Обое слухають. Сомов запалює цигарку, тремтять руки. Він відходить від дружини, дивлячись на неї здивовано і тривожно.)

Сомов. Як могло статися, Лідіє, що ти раптом...
(Чути, що співають двоє, Яропегов і Троєруков, на мотив «Інтернаціоналу».)

Любов дурницею вважав він,
Тра-та-та-та! Тра-та-та-та-а!
Аж гульк — перед ученим славним
Вона як мрія вироста.

Сомов. Он — чуєш? Он — Віктор...
(Яропегов, Троєруков, за ними — Лисогонов, всі троє дуже напідпитку.)

Яропегов. Подружжя при місяці... Учителю — ка-тай!

Троєруков. О, як я заздрю!
(Лисогонов, силкуючись зійти на терасу, сів на сходах.)

Яропегов. Браво, каналіє! Лідочко — пробач! Дякуючи богу — ми випили! Ми так весело випили, що... взагалі... випили! Учителю історії... композиторе — співай! На третій глас! Миколо, слухай! Учителю — раз-два!
Троєруков.

Отречемся от старого мира,
Отряхнем его прах с наших ног.

Сомов. Прошу припинити!.. Вікторе — ти розумієш...

Яропегов. Ні чорта не розумію! Страшенно радий!
Не хочу розуміти!

Лідія *(сміючись)*. Вікторе! Ви збожеволіли!

Яропегов. От іменно! Страшенно радий! І чому не можна співати? Хіба хто-небудь спить?

Сомов. Я прошу тебе...

Троєруков. Вибачайте... Дозвольте мені пояснити, я — вчитель співів, ви-кла-дач! Я говорю молоді: слова — дурниця! Смысл завжди в мелодії, в основній музиці душі, у милій старовинній музиці... безсмертній...

Яропегов *(до Сомових)*. Це він — ловко! Це — не без розуму! Це, брат, такий паскудник...

Троєруков. Гаразд, кажу я, церкву ми ліквідує-

мо, але ідея церковності, соборності, стадності... вона — жива! (*Сміється.*) Жива! Я вчу володіти голосами... голо-совати. Голе—совати, совати голе слово! Я вчу молодь.

Сомов. Слухайте! Досить!

Яропегов. Ні, він — хитра bestія! Ти — зрозумій: совати в життя пусте, голе слово, а? Чудово придумав, негідник! Учителю! Ти — негідник?

Троєруков. Так!

Яропегов. Бачиш — сам розуміє! Самосвідомість, брат... Хай йому чорт, як цікаво! Лідо — цікаво?

Лідія. Страшенно цікаво!

Троєруков. Я — негідник, так! Я не годжусь у раби д-дикунів...

(*Лідія регоче.*)

Сомов (*до Троєрукова*). Геть звідси! П'яний дурень!

(*Ганна іде.*)

Троєруков. Н-ні, не дурень! І — мене не можна образити...

Ганна (*суворо*). Панове! Ви занадто гучно весели-тесь...

Яропегов. Охоплює радість буття...

Троєруков. От — Ганна Миколаївна, вона знає, що я не оскудів! Троєруков — не оскудів! Він може боротися, він здатний мстити... Його стиснули — він став міцніший! Трагічні веселощі, Ганно Миколаївно. Веселощі глибокого відчаю.

Ганна. Я розумію, але не забувайте, що ми живемо в оточенні ворогів.

Сомов. Я прошу тебе, Вікторе, — забери цього блазня!

Яропегов. Слухаю. Я — теж блазень! Безпритульні, за мною! Вчителю — кроком руш! Співай.

Троєруков. Я дуже прошу...

Яропегов. Ніхто, брат, нічого не дасть. Співай!
(*Співає.*)

Відречемось від світу старого
І під ліжку полізем скоріш.

Троєруков. Саша Чорний написав, геніальний Саша, найталановитіший! Аверченко... Геніальний! «Са-тирикон» — а? Де всі вони, де? Нічого нема, нічого! Все загинуло...

Яропегов. Співай, чортова шляпа! Лисогонов, варений ідіоте,— ступай! (*Ідуть удвох, співають у темні маршу.*)

Чорний і гладкий тарган
Тихо лізе під диван.
Не втечеш від нього ти ж,
Тарганихо, у Париж.

Яропегов (*горлає*). Браво!

[*Яропегов і Троєруков виходять.*]

Сомов (*до дружини*). Ходімо, Лідіє...

Лідія. Ні, я не хочу...

Ганна. Це — хто? Ах, це — Лисогонов. Вам — погано?

Лисогонов (*стає навколішки*). Дорогі...

Ганна. Що з вами? Чого це ви?

Лисогонов. Любі... Працюйте! Купуйте. Постачайте! Який я буду вдячний вам...

Лідія. Що він хоче?

Сомов. Просто — п'яний! Нам треба кінчити, Лідіє...

Лідія. Що — кінчити? Чекай...

Ганна. Встаньте!

Лисогонов. Не можу. Мені — заборонили пити, але я — ось... випив! Нудьга! Сам! Син був... Падлюка і негідник...

Ганна. Миколо, допоможи йому!

Лисогонов. Пішов служити їм... проти батька і народу! Здох, як пес... заїздили! Від сухот. Він змолоду був сухотний. Жінка — перша... його мати, дворянка, теж сухотна... Он як! Миколо Васильовичу... прошу вас Христом богом...

Лідія. Яка мерзенна людина!

Ганна. Треба зрозуміти: він — страждає!

Лідія (*до чоловіка*). Про що він просить тебе?

Сомов. Ти ж бачиш, він — п'яний!

Лідія. А — тверезий?

Ганна. Миколо, та допоможи ж мені...

Сомов. Ну, ви! Вставайте...

Ганна. Як грубо! Зведи його зі сходів.

Сомов. Ідіть... Ех, ви...

Лисогонов. Рідний мій — фабричку, фабричку... Об...обладнайте, пора! Всюди — будують, всім — купують...

(*Лідія сміється.*)

Ганна. Який недоречний, який жорстокий сміх! Яка жорстока душа у вас, Лідіє. Люди божеволіють...

Лідія. Уявіть, що я — теж... *(Пішла в кімнату.)*

Ганна *(сварячись пальцем услід їй, бурмотить)*.
Постривай! Сміється той, хто сміється останній.

Сомов *(іде)*. Де Лідія?

Ганна. Сердешний мій Ніколя! Яке життя...

Сомов *(шипить)*. Що вам треба? Це все ваші... ваші
приятелі... *(Побіг у кімнату.)*

Ганна. Боже мій... я не впізнаю сина. Боже мій...

ЧЕТВЕРТИЙ АКТ

Там же, у Сомових. Пізній вечір. На терасі — Се м и к о в, сидить, пише, ворухить губами, лічить, загинаючи пальці; рядом з ним, на підлозі — сувій креслень. Із кімнати виходить з підносом чайного посуду Д у н я ш а.

Д у н я ш а. Ти все ще чекаєш, франтику?

Се м и к о в (*бурмоче*). В свою якусь таємну путь...

Д у н я ш а. Пишеш вірші? Ти б частушки написав на Китаєва, на дурня.

Се м и к о в. Китаєв — грубий, а не дурень.

Д у н я ш а. Ну, багато ти тямиш в дурнях! От напиши що-небудь смішне.

Се м и к о в. Я смішне не люблю.

Д у н я ш а (*показавши йому язик*). Ме-е! Тобі і любити — нічим. Теж — не люблю...

(*Лідія вийшла.*)

Л і д і я. Кого це?

Д у н я ш а. Та от — сочинителя. (*Пішла.*)

Се м и к о в. Лідіє Петрівно, ви цю книжку читали?

Л і д і я (*взяла книжку*). «Одіяння духовного шлюбу». Ні, що це значить — духовний шлюб?

Се м и к о в. Тут — взагалі... про бога...

Л і д і я. Ви віруючий?

Се м и к о в. Ні,— нащо ж! Але він говорить: хоч не віриш — а знати треба.

Л і д і я. Хто це — він?

Семиков. Учитель співів.

Лідія. Він, здається, дивак? І п'є?

Семиков. Ні, він дуже серйозний... Освічений. Я в оцій книжці нічого не зрозумів. Тут передмова Метерлінка, так він прямо говорить, що Рейсбрук цей писав пустинними словами.

Лідія. Он як?

Семиков. Так. Я ось записав: «Споглядання — це знання без образів, і завжди воно вище за розум». Це, на мою думку, вірно. Думки дуже заважають творчості, складаєш і все думаєш, щоб гарно вийшло. А він говорить, що гарно буде, коли не думати, а тільки слухати музику своєї душі, тоді й буде поезія. У житті — ніякої поезії нема.

Лідія. Це — ви говорите чи він?

Семиков. Він. Але він вірно говорить, на мою думку. Тільки я ніяк не можу без образів. Я ось пишу:

Похований серед хмарин,
Ледь світить місяць угорі,
І масою ялини йдуть
В свою якусь таємну путь.

Лідія. Що ж? Здається,— це не погано.

Сомов (*вибіг*). Е, голубчику, що ж ви прийшли, а не сказали?

Семиков. Я сказав Дуняші...

Сомов. Давайте креслення... Дуняша! Ви не для Дуняші працюєте. Можете йти! А втім — зачекайте!

Лідія. Ви — скоро?

Сомов. Так. Зараз. (*Вийшов.*)

Семиков. Я виписав іще ось: «За допомогою розуму висловлюється багато що про начало, яке вище за розум. Але збагнути це начало значно легше при відсутності думки, аніж за її допомогою».

Лідія (*неуважно*). Так...

Семиков. Але — як же без думки? Адже ось помітно, що і собаки про щось думають.

Лідія (*тре лоб*). Бачите, Семиков...

Семиков. Я змінив прізвище, на Семиоков. Так — краще для творчості. А то — Семиков, Кузнецов, Горшков — яка тут поезія?

(*Виходять: Изотов і ще двоє, один товстий, другий — сутулий; вони прощаються з Лідією шанобливо і мовчки.*)

Ізотов. Можу прислати вам масла.

Лідія. Дякую, у нас є...

Ізотов. Ганна Миколаївна сказала — нема. А мед—
є? Можу прислати. Чудовий мед!

Лідія. Я питаю свекруху.

Ізотов. Майте на увазі: товариші організують хар-
човий голод...

(Лідія показує очима на Семикова.)

Ізотов. Я, звичайно, маю на увазі мужика, він сам
усе їсть. Він розсердився на місто і їсть масло, яйця, м'я-
со — все їсть! Дразнить нас, тварюка. Ви, мовляв, хоче-
те без мужика жити? Цвяхів, ситцю не даєте? Так я теж
ні зернини не дам! Хо-хо! Ну, до побачення!

Лідія. У місто?

Ізотов. Ні, ми тут ночуємо у Богомолова. Вінтити
будемо. Старик у нас — дуже азартний грач у вінт.
Його — маслом не годуй, але — обов'язково — вінт! Всіх
благ!

Лідія. Ви сьогодні веселий.

Ізотов. Справи йдуть добре. Чудово йдуть справи!
(Пішов.)

Семиков. Про риб я теж виписав...

Лідія. Що? Про риб?

Семиков. Про те, що луска у риб — різна і що
люди теж не можуть бути однакові. Але ж луска — одяг,
як-от піджак чи толстовка...

(Сомов, Богомолов.)

Сомов. Слухайте, голубчику, ви недбало працюєте!
Наплутали там чорт знає як! Можете йти.

(Семиков швидко зникає.)

Богомолов. Чистенький який хлопчина...

Сомов. Дурнуватий. Вірші пише, ну і...

Богомолов. В його віці дурість, знаєте, тільки
прикрашає...

Лідія. Чаю вип'єте?

Богомолов. Ні, спасибі! Н-да, молодь... Велике
питання. Звичайно, вона дістане право носити брюки і
галстуки яких завгодно кольорів, але для багатьох бу-
дуть потрібні столипінські галстуки, а?

Лідія. Ви дуже... похмуро жартуєте...

Богомоллов. Живемо в епоху похмурих жартів!
Так, до речі: Яропегов— писав вам?

Сомов. Один раз.

Богомоллов. Ну, як він? Одужав?

Сомов. Мабуть.

Богомоллов. Дивний випадок, а? Ну, я їду! Ста-
рик, балакливий став... На добраніч! (*Іде.*)

Дуняша [*виходить*]. Самовар подати?

Лідія. Так. Будь ласка. Хто це ходить там?

Дуняша. Катерина Іванівна з Феклою. [*Виходить.*]

Лідія (*кличе*). Катю, іди чай пити...

Арсеньєва. Дякую. Хвилини через десять.

[*Арсеньєва і Фекла виходять.*]

Сомов (*провівши Богомоллова*). Навіщо ти поклика-
ла її?

Лідія. Чай пити.

Сомов. Ти наче уникаєш лишатися віч-на-віч зі
мною після тієї істеричної сцени...

Лідія. Ми умовились не згадувати про неї...

Сомов. Не уникаєш, ні?

Лідія. Як бачиш.

Сомов. Повинен признатися, Лідо, що все-таки той
вечір... дуже боляче вразив мене! І я продовжую дума-
ти, що ця Арсенъєва...

Ганна (*входить*). Ти — про Арсенъєву, так? Вона
хоче бути коханкою тютхтія Терентъєва і, здається, уже
добилася цього, про це всі говорять!

Лідія. Наприклад — Титова.

Ганна. Це — трохи пошла, але дуже розумна жін-
ка! Ми, звичайно, змушені водити знайомство з усякою
шушваллю, але, Лідо, я зовсім відмовляюсь розуміти, що
цікавого знаходиш ти в оцій сухій, не дуже розумній
учительці і — можливо — шпигунці?

Лідія. Ви все ще не облишили надії виховати
мене?..

Сомов. Продовжуючи в цьому тоні, ви посваритесь,
як завжди.

Лідія. Я ніколи ні з ким не сварюсь.

Ганна. Але тобі все більше подобається дратувати
мене...

Лідія. Не сварюсь і починаю думати, що це один із
моїх пороків.

Сомов. Досить, Лідо! Ви, мамо, теж...

Ганна. Ти позбавляєш мене права...

Сомов. Тихше! Іде ця... Куди ти, Лідіє?

Лідія. Я пройдуся з нею до річки.

Сомов. Сподіваюся,— не до півночі?

(*Лідія виходить.*) Дуняша вносить самовар.)

Ганна. Ви, Дуню, сьогодні знову завели в кухні базар...

Дуняша. Що ж нам — пошепки говорити?

Ганна. Ні, звичайно, але ці ваші... дикі пісні!

Дуняша. Кому — дикі, а нам — приємні. Ви — відпустайте мене вчасно, от і буде тихо. Я працюю не вісім годин, а тринадцять. Це — не закон! (*Пішла.*)

Ганна (*заварюючи чай*). Руйнується життя. Все руйнується.

(*Сомов стоїть біля поручнів, дивиться в ліс.*)

Ганна. Як собі хоч, Миколо, але ти невдало вибрав дружину! Я попереджала тебе. Така... своєкорислива і — вибач! — нікчемна істога. Жах! Жах, Миколо... Взагалі ця сім'я Уварових — морально розкладені люди. Батько її був ліберал... дядя — теж, хоч — архієрей. Архієрей — ліберал! Та це... я не знаю що! І ось тепер ти, такий сильний, розумний, талановитий... Боже мій!

Сомов. Ви скінчили вже?

Ганна. Не так зло, Миколо! Не забудь, що говориш з матір'ю.

Сомов. Послухайте мене мовчки, якщо можете.. Я не один раз говорив вам, що в моєму становищі всякі... дрібниці...

Ганна. Я сподіваюся, що мати — не дрібниця?

Сомов. Ні, але вона займається дрібницями, які можуть компрометувати мене. Ваша поведінка... вельми забавна, але — я не можу ставитися до неї гумористично.

Ганна. Я не хочу слухати! Ти не маєш права обмежувати...

Сомов. Не говоріть фразами з підручника граматики...

(*Фекла іде.*)

Ганна. Чого вам треба?

Фекла. А спекулянта нашого заарештували, Ганно Миколаївно...

Ганна (*перехрестилась маленьким хрестом, майже непомітно*). От бачиш? Це була чесна, розумна людина. Мабуть, це помилка, Фекло...

Фекла. Еге ж, помилюся, кажуть; дошки на будівництві крав, чи що. Це, звичайно, його справа, але ж він сьогодні повинен був доставити різне для кухні...

Ганна. Ну, що ж! Знайдіть іншого постачальника... Ідіть!

Фекла (*задумливо*). Тут є одна баба, теж кулачиха, та тільки дуже стерво.

Ганна. Прошу не лаятись!

Сомов. Від кого ви дізналися про арешт?

Фекла. Мишко-комсомол сказав.

Ганна. Ідіть, ідіть... Домовтеся з ким-небудь...

Фекла. Ну, добре! Я вже з цією... стерляддю. Бо інших нема. (*Вийшла.*)

Ганна. Ось, Миколо, як знищують людей! Силантьев був впливовий мужик. Він, робітник Китаєв, Троеруков...

Сомов. Злодій, дурень і п'яний блазень, але вони можуть втягти... можуть поставити вас у становище дуже дурне...

Ганна. За все моє життя я ніколи не була в дурному становищі. Ти мусиш зрозуміти, що з тобою говорить не лише жінчина, яка народила тебе, але — одна з тисяч жінок нашого стану, скривджених, принижених, позбавлених права на життя, — одна із тисяч!

Сомов. Так, так, добре! Я говорив вам... ви знаєте, що країна переживає тяжку кризу...

Ганна. Ти зі мною не говориш, ти мені наказуєш. Зі мною говорить Яків Антонович, людина, яку ти повинен би...

Сомов (*дуже здивований*). Богомолів? Що ж він?

Ганна. Я — все знаю, Миколо! Я знаю героїчну його роботу, його життя подвижника, він — свята людина, Миколо! А коло тебе цей Яропегов, і ти так наївно, так по-дитячому довірливий з ним... Яків Антонович — жахається! Він боїться, що Яропегов видасть і тебе, і...

Сомов (*з тихою люттю*). Богомолів... старий ідіот... базікало... дрібний хабарник, ось — Богомолів! Що він говорив?

Ганна. Миколо! Ти божеволієш!

Сомов (*схопив її за плечі, струснув*). Мовчіть! Це

ви збожеволіли! Запроторю в будинок для божевільних! Розумієте? Не смійте говорити з Яковом! І — ні з ким — чуєте? Цього... вчителя. — не приймати!

Ганна. Миколо! Що ти робиш? Схаменись! *(Плаче.)*

Сомов *(відштовхнув її)*. Завтра ви переїдете в місто.

Ганна. Ти робиш погану справу! Служити більшовикам... ти, якого...

Сомов *(різко підняв її із стільця)*. Ідть до себе. Завтра — в місто! Чуєте?

Ганна. Пусти мене! Пусти... *(Іде. Від порога — оглянулася.)* Ти наводиш мене на страшну думку, — проклясти тебе!

Сомов. Не розігруйте трагікомедію... Досить! *(Ганна виходить.] Ходить по терасі. Закурює. Сірники ламаються. Спинився, прислухається. Кинув коробку сірників за поручні.)*

Троєруков *(на сходах, з ципком у руці, кульгає)*. Добрий вечір!

Сомов. Чого вам треба?

Троєруков. Сірники. *(Подає коробку.)*

Сомов. Що?

Троєруков. Сірники упали.

Сомов. Хай їм чорт! Що — вам — треба?

Троєруков. Записка від Якова Антоновича.

Сомов *(узяв, читає, дивиться на нього)*. Сідайте. *(Глянув на записку.)* Ну, що ж? Богомолів пропонує взяти вас замість Семикова... Ви це знаєте?

Троєруков. Так.

Сомов. Ви... викладали історію?

Троєруков. Чистописання, малювання. Невігласам кажу, що викладав історію.

Сомов. Он як? *(Не одразу.)* Сиділи в тюрмі, так?

Троєруков. Двічі. Чотири місяці і одинадцять.

Сомов. За переконання, звичайно, так? Тобто за базікання?

(Троєруков мовчить. Дивляться один на одного.)

Сомов. Мало. На місці ДПУ я б вас — у Соловки. Років на десять.

Троєруков. Ви жартуєте чи ображаєте?

Сомов. А — як вам здається?

Троєруков. Здається — хочете образити.

Сомов. Ну, і що ж?

Троєруков. Це — даремно. Я так відшліфований обра́зами, що від них не іржавію. Ви дасте мені роботу?

Сомов. Ні.

Троєруков. Можна спитати — чому?

Сомов. Спитайте, але я не відповім.

Троєруков. До побачення. *(Підвівся.)* Так і сказати Якову Антоновичу?

Сомов. Так і скажіть... А втім — стривайте! Ви здатні говорити одверто?

Троєруков. Залежить від того — про що і з ким.

Сомов. Про себе. Зі мною.

Троєруков. Навіщо?

Сомов. Он як? Таким я вас не уявляв. Цікаво. Ви давно знаєте Богомолова?

Троєруков. П'ять років.

Сомов. І... що ж ви про нього думаете? Можна узнати?

Троєруков. Стара людина, не дуже розумний, розлючений і — необережний...

(Сомов мовчки дивиться на нього. За терасою голоси Арсен'євої, Лідії.)

Троєруков. Можу йти?

Сомов. Ні. Ходімо до мене... Ви наче... людина недурна, а?

Троєруков. Не маю підстав вважати себе дурнем.

Сомов. І непоганий актор?

Троєруков. Всі люди — актори.

(Пішли. Входять жінки.)

Арсен'єва. Не знаю, як я могла б допомогти тобі.

Лідія. І я не знаю.

Арсен'єва. Занадто вже ти слабовольна.

Лідія. Ось це я знаю. Будемо пити чай?

Арсен'єва. Так. І дітей нема.

Лідія. Він — не хоче. Та й — яка з мене мати?

Арсен'єва. Він дуже егоїстичний?

Лідія. Він — честолюбний. І — черствий. Він взагалі... мало схожий, — зовсім не схожий на ту людину, якою я бачила його до заміжжя.

Арсеньєва. Ти — сильно закохалась?

Лідія. Так. А втім — не знаю. Може, я просто хотіла швидше вийти заміж. Батько ненавидів революцію, робітників і все... І мене теж. Він став такий страшний. Ми жили в одній кімнаті, іноді мені здавалось, що він хоче убити мене. Він казав: «Коли б не ти, я бився б з ними». Ти пам'ятаєш його?

Арсеньєва. Невизрно.

Лідія. Вночі він молився, ричав: «Господи, покарай, покарай!» Я не могла заснути, поки він сам не засне. Вранці прокинувся, а він сидить на дивані і дивиться на мене — так, що я не можу поворухнутися.

Арсеньєва. Візьми розвід, Лідо, поживи зі мною; у мене є хлопчик, приймак, безпритульний, надзвичайно забавний, талановитий.

Лідія. Я така... погань! Знаєш, мені навіть огидно бачити себе в дзеркалі. Таке ненависне, чуже обличчя...

Арсеньєва (*гладить її плече, голову*). Перестань.

Лідія. Особливо гидко згадати себе... уночі. Він любить, щоб у спальні горіло світло, розумієш? Він такий... хтивий і заражає мене. Потім — думаєш: яке нещастя, яка ганьба бути жінчиною!

Арсеньєва. Мені дуже... сумно з тобою...

Лідія. Сумно? І тільки?

Арсеньєва. Ти була така... прозора, правдива, так серйозно вчилася, думала.

Лідія. А я і тоді бачу себе нікчемною. Тепер стала гірше... дурніше, нечесною.

Арсеньєва. У мене, Лідо, нема... лагідних слів, я не вмю утішати.

Лідія. Ти завжди була такою.

Арсеньєва. Я віддано... щиро люблю людей, які — от бачиш — будують нове життя. І всі інші, крім них, мені вже незрозумілі. Я навіть і себе іноді не розумію. Мені соромно згадати, що я могла думати і почувати інакше, не так, як тепер.

Лідія. Як палко ти...

Арсеньєва. Люди, такі, як Дроздов, Терентьев, справді — нові люди. Вони — в небезпечному становищі, у них значно більше ворогів, аніж друзів.

Лідія. Робітники так страшенно спрощують усе.

Арсеньєва. Вони спрощують правду...

Лідія. Хтось іде?

Яропегів (*у мисливських чоботях, з двостволкою за плечима, з чемоданом у руці*). Пардон, медам! Я, здається, наскочив на ліричну сцену? Чай? О, дайте швидше мені чаю! Із опери «Князь Ігор» — не помічаєте?

Арсеньєва. Як ваша голова?

Яропегів. Працює — як завжди: геніально!

Лідія. А болить іще?

Яропегів. Трошки. Скоріше — з ввічливості, аніж з необхідності.

Лідія. Де ти... де ви були?

Яропегів. Чортова глушина. Шістдесят три кілометри від найближчої станції. Ліси. Бурелом, сушняк, гниль і взагалі всі принади лісів, де ніхто, крім лісовика, не хазяйнував. Прокладають вітку — пекельна робота, але — весело! Микола дома? (*Розповідаючи, він знімає рушницю, ставить її в куток; вийняв з кишені револьвер, поклав його на підвіконня, накрив капелюхом.*)

Лідія. Здається, ви чимсь стривожені?

Яропегів. І сам собі — забиваю баки, — як ви любите висловлюватись?

Арсеньєва. Ну, Лідо, я піду!

Лідія. Посидь іще трошки.

Яропегів. Це не я сполохав вас?

Арсеньєва. О, ні, я не полохлива.

Лідія. Посидь!

Яропегів. А я піду, гляну, де Микола (*Пішов.*)

Арсеньєва. Який він життерадісний.

Лідія. Ні, це тільки слова у нього такі, а він — нещасний і прикидається. Я його знаю. Він чимсь стривожений. Він прикидається, але не вміє. І брехати не вміє.

Арсеньєва. Його дуже любить молодь.

Лідія. Він завжди забиває баки собі і всім. Він був жонатий на двоюрідній сестрі чоловіка, а вона втекла з якимсь англійцем у Сибір і там померла. У тебе чоловік — хто був?

Арсеньєва. Погана людина.

Лідія. Теж?

Арсеньєва (*сміючись*). Ой, ти... Дитина ти ще! Чоловік мій був журналіст, після Жовтневої революції він показав себе так, що ми розійшлись...

Лідія. Він — де?

Арсеньєва. Убитий в громадянську війну. Він — білий, корніловець.

Троєруков (*поспіхом вийшов з кімнати, схопив ципок*). Вибачайте! (*Збіг сходами.*)

Лідія. От противна людина.

Арсеньєва. Так. Дуже.

Сомов (*з кімнати*). Лідю!

Лідія. Що?

Сомов. На хвилинку!

Лідія (*вийшла, швидко повертається*). Ходімо до мене наверх...

Арсеньєва. Мені пора додому...

Лідія. Ні,— ходімо! Ти так хороше говорила сьогодні зі мною!

Арсеньєва. Далеко я живу.

Лідія (*веде її*). Так, дуже далеко від мене, далеко! Але мені так хочеться побути з тобою.

(*Пішли. Через хвилину Сомов — вийшов, за ним — Яропєгов.*)

Сомов. Тут зручніше.

Яропєгов. Чим? (*Наливає чай.*)

Сомов. Завжди бачиш, хто йде...

Яропєгов. Є такий балет: «Марна пересторога». (*Обнік руку.*) Ах, чорт...

Сомов. Ти нічого не говорив жінці?

Яропєгов. Я вискочив на терасу і при оцій вчительці загорлав, як хлопчисько-газетяр: «Попов приїхав із-за кордону і на вокзалі заарештований...»

Сомов (*ходить*). Вихоплюючи з нашого середовища таких, як він, товариші обеззброюють себе. Кінець кінцем — все проти них.

Яропєгов. Ти так гадаєш? Гм...

Сомов. Богомолів буде... стривожений...

Яропєгов. Дуріє старик. Загнав фабрику в негрі, а можна було збудувати кілометрів на тридцять ближче до залізниці і на сухому місці. Взагалі роботу він провадить не дуже грамотно і недбайливо. Присоромлять його товариші, коли розберуться. А вони скоро почнуть розуміти, з їх середовища вже з'являються дуже дотепні хлопці.

Сомов. Не помічаю.

Яропєгов. Ти за проектами та паперами людей не бачиш. (*Пауза.*) Даремно ви мене висмикнули з живого діла. На практичній роботі я почував себе краще і пив.

менше. У вас тут атмосфера низького тиснення і якась... все чхати хочеться, а чхнути — нема куди.

Сомов. Вікторе! Коли автомобіль звалив тебе...

Яропегов. Числа — не пам'ятаю.

Сомов. Я не про це. Шофер не викликає у тебе ніяких підозр?

Яропегов. Підозрюю, що він був п'яний, ідіот. Тверезий не поїде з погашеними ліхтарями.

Сомов. Дивно, що ти не помітив шофера і хто сидів з ним...

Яропегов. Коли на чоловіка налітає автомобіль, так чоловік перш за все помічає машину, потім — зіткнення машини з його черевом, далі він помічає, що його шпурнуло на панель і що довбешка його неприємно стукнулася об якесь тверде тіло. Після цього чоловік втрачає на якийсь час здатність помічати будь-що. А очунявши, діловито міркує, наскільки він зіпсований. При всьому цьому — нема часу знайомитися з шофером.

Сомов. Це забавно, Вікторе, але...

Яропегов. Чому ти згадав цей випадок?..

Сомов. Знаєш, ти — пробач! Але мені здається, що автомобіля взагалі не було, а просто ти упав...

Яропегов. Будучи в п'яному вигляді? Хай буде й так.

Сомов. Тут весь час шукають шофера, цей... товариш Дроздов, мабуть, підозрює хуліганство і, можливо...

Яропегов. Мені слід заявити, що це я сам, у п'яному вигляді наскочив на автомобіль? Що ж, можна і заявити. Але громадянин, який поставив мене на ноги...

Богомоллов (*іде, поспішаючи, з парасолькою під пахвою, говорить неголосно, задихаючись, заїкається*). Вікторе Павловичу... Дійсно — Попов, а?

Яропегов. Іменно — він.

Богомоллов. Дивно як, знаєте? І — чому, га?

Яропегов. Сіє — невідомо. Чого ви — з парасолькою?

Богомоллов. Від собак. Я думав — ціпок. Як же це... сталося?

Яропегов. Дуже просто: його зустріли люди, які в таких випадках зустрічають...

Богомоллов. У яких випадках?

Яропегов. Ну, отаких — коли людину заарештувати треба...

Сомов. Не так голосно, Вікторе...

Богомолів. Треба? Треба... мотиви мати!

Яропегів. Мабуть, у них є і мотиви.

Богомолів (*озлоблюючись*). Ви жартуєте! Ви все жартуєте...

Яропегів. Звичка. Свьше мене дана.

Сомов. Якове Антоновичу, мені треба сказати вам кілька слів...

Богомолів. Зараз, почекайте! (*До Яропєгова.*)

Ну, зустріли і... що ж?

Яропегів. І повели.

Богомолів. Сказали що-небудь?

Яропегів. Не чув.

Богомолів. Портфель у нього? Багаж?

Яропегів. Та — що я? Багажний кондуктор? Я бачив, що Попова люб'язно ведуть, а він... іде! І це — все!

Богомолів. Люб'язно! Ой, як нехороше говорите ви! У вас... колегіального почуття нема! Ви... не розумієте — хто заарештований! Хто!

Яропегів. Я сказав: заарештований — Попов, ви знаєте його, так? Ну, от. І — чого ви кричите на мене? За яким правом?

Богомолів. Право старшого товариша... — Іду, Сомов, іду! Не обурюватись з таких актів безправ'я... (*Сомов шепоче у вухо йому.*) Так... Іду! Ви вибачайте, Вікторе Павловичу, але... я — стара людина і — обурений, знаєте! Миколо Васильовичу — треба сказати Ізотову...

Сомов. Так, але мені нема кого послати...

Богомолів. Стривайте... Тут повинен бути... (*Гукає.*) Кирику Валентиновичу, ви — де? (*Збіг по сходах. Из-за дерев — Троєруков, шепочуться. Яропєгов дуже здивований. Сомов, накупившись, стежить за ним. Богомолів — вернувся.*) Ходімо! Які хвилювання... На старості літ...

[*Богомолів і Сомов виходять.*] (*Яропєгов протер пальцями очі, мацає потилицю, скубе борідку, бурмоче щось, бере чемодан, рушницю.*)

Фекла [*входить.*] Здрастуйте, Вікторе Павловичу, — приїхали?

Яропегів (*наче крізь сон*). Очевидно... приїхав! Як живемо, премудра?

Фекла. Варю та годую, оце і все життячко! Грошей би треба, а взяти нема у кого, старша хазяйка — замкнулась, не допускає до себе, молода — харчами не цікавиться... Одужали вже?

Яропегов. Цілком. Хоч женитися можу...

Фекла. Женитись вам — щонайкорисніше діло. І женіться — на молодій, ви — веселий, з вами і молода скувати не буде.

Яропегов *(хоче йти)*. Так я і зроблю...

Фекла *(збираючи посуд із стола)*. А в нас тут все скандали, все арешти. Шпекулянта Силантьєва заарештували, Китаєва, вони, бач, матеріал з будівництва звикли красти. Але ж, яка це погана звичка — красти! Ну, Силантьєв — пес його візьми! А робітникові красти не треба! Подумав би: у кого краде? Сам у себе краде.

Яропегов *(поставив чемодан на підлогу)*. Правильно! Китаєва, кажете, цапнули?

Фекла. Так, так! І кажуть, що нібито він п'яний вихвалявся, що на людину наїхав, — чи не він це на вас?

Яропегов. Ні-і... Чи ж мало таких... котрі наїжджають.

Фекла. Задумливий ви ниньки.

Яропегов. Стомився, певно.

Фекла. Ну — відпочивайте, відпочивайте... *(Несе посуд у кімнату.)*

(Яропегов дає їй дорогу, а з дверей, відштовхнувши Феклу, біжить Богомолів.)

Богомолів *(задихаючись)*. Ні, це неможливо. Я — протестую! Це — ваша справа, а — не моя! Це — ваш план! Заперечую! Це ви... переступили за рубіж... географічний і розуму!

Сомов. Дозвольте нагадати, що Яропегову не відкрита ця таємниця...

Богомолів. Не вірю! Холоднокровністю рисуєтесь? І в холоднокровність не вірю! Он як, Вікторе Павловичу? Жарти — жартували? Спритно!

Яропегов. В чому справа, Миколо?

Сомов. Як бачиш — Яків Антонович у паніці.

Богомолів. Я? У паніці? Брехня! Я — обурений. Я — старий, в старості — нічого не бояться! *(Плачущим голосом.)* В старості... нема чого втратити... нема чого, так!

Яропегов. Ясно, що в цій інтимній розмові третя людина — зайва.

Сомов. Давайте обговоримо спокійно...

Богомоллов. Спокійно? Після того, що ви сказали? Ні, знаєте...

Сомов. Ви зробили цілий ряд дурниць...

Богомоллов. Я? Та — що-бо ви? Ви... Наполеоном себе вважаєте? Дозвольте... чорт забори! Це — не вийде!

Сомов. Чекайте.

Богомоллов. Мені чекати від вас нема чого...

Сомов. Не від мене... Мовчіть... Чуєте?

Богомоллов. Що таке? Що... чути?

(Сомов — швидко засунув руки в кишені і — крізь зуби неголосно ричить. Богомоллов, випростуючись, похитується на ногах. На терасу входять четверо агентів ДПУ.)

Агент *(дуже ввічливо)*. Микола Васильович Сомов?

Сомов. Це — я.

Агент. Ви заарештовані. Вийміть руки з кишень. А ви — хто?

Богомоллов. Яків... Богомоллов. Яків Антонович... Богомоллов...

Агент. Ви — теж заарештовані. Тут живете, ні?

Богомоллов. Я... випадково. Тобто — прийшов у гості. Цей арешт... явне непорозуміння...

Агент. Тут має бути ще... Яропегов, Віктор Павлович.

Яропегов *(від порога)*. Ось він.

Агент. Підлягаєте арештові і ви.

Яропегов. Неприємно.

Агент *(усміхаючись)*. Ніколи не помічав, що цей акт приймний для тих, кого арештовують...

Яропегов. Не помічали? Дивно.

Агент *(до Сомова)*. Ваш кабінет?

Сомов. Я не держу тут паперів.

Агент. Все одно, ми повинні зробити обшук.

Сомов. Будь ласка. *(Сідає на підвіконня.)*

Агент. Ви не хочете показати, де ваш кабінет?

Сомов. Ви ж будете обшукувати всю дачу, кабінет — у ній. *(Намацав револьвер під капелюхом Яропегова.)*

Агент. Гарзд. При обшуку відмовляєтесь бути присутнім? Товариші, займіться там. *(Сів до стола,*

виймає папери з портфеля. Кількість агентів поступово збільшується.)

Яропегов (*схопив Сомова за руку*). Ну, ну, це, брат, не гра! (*Вириває револьвер.*) І не можна стріляти, не піднявши запобіжник. (*Один з агентів бере у нього зброю.*) Не подумайте, що він хотів стріляти у вас.

Агент (*за столом*). Ні, ми цього не подумаємо, будьте спокійні.

(Богомолів — сидить, у нього поза людини, яка дрімає чи дуже замислилась. Біля Сомова два агенти. Яропегов, сидючи на поруччі, запалює цигарку, спостерігаючи всіх.)

Сомов (*до Яропегова*). Ти... свиня!

Яропегов (*спокійно*). Тому що не визнаю за тобою права самоліквідації? Ні, це їх право...

(З кімнат виходять Ганна, Арсеньева, Лідія, їх супроводить агент.)

Ганна (*на слова Яропегова*). Що, Миколо? Я казала тобі, я казала!

Агент. А що, власне, казали ви?

Сомов. Це — моя мати... вона психічно ненормальна.

Ганна. Миколо! Що ти сказав!

(Богомолів підвівся і теж поривається вперед, хоче сказати щось, але, махнувши рукою на Сомова, знову сів.)

Лідія (*неголосно*). Миколо... Це — серйозно?

Сомов. Не турбуйся.

Лідія. Ні... Вікторе — що це значить?

Яропегов. Я думаю — ліквідація малописьменності...

Ганна. Балаганний блазень...

(Лідія хоче схопити з стола револьвер Яропегова, Арсеньева затримує її руку, агент — зброю.)

Яропегов (*злякано*). Що це ти, що це ти! Ти ж не вмієш стріляти.

Лідія (*кричить*). Я хочу... я повинна убити себе... Я — маленький звір... Маю право...

Ганна. Не прикидайтесь — ви! Істеричка!

Арсеньева (*до агента*). Можна вивести її?

Сомов. Поводься пристойно, Лідіє!

Лідія. Ні, Микола... Я не можу більше... не можу...

Агент (до товарища). Відведи її в кімнату, лишиш там.

Лідія. Катю,— не залишай мене...

(Назустріч їй і Арсеньєвій — Фекла, Дуняша, агент.)

Фекла. Ма-атінко моя, народу скільки! Здрастуйте, товариші!

Дуняша (до агента). Не штовхайся! Я — не заарештована!

Агент. Ненароком...

Фекла. Вікторе Павловичу,— ох! Невже і вас заарканять?

Яропегов. Уже.

Фекла. Ну, вас, мабуть, по п'яному ділу!

Агент. Не галасуй, старенька!

Фекла. Та — хіба я галасую? Я теж не заарештована.

Дуняша. Наша влада, а — штовхаєтесь. Неуки!

Фекла. Даремно це — ричите ви, товаришу.

Дуняша. Служниця за панів не відповідає...

Агент. Досить!

Фекла. Ну, давай мовчімо, Дуняшко...

(Агент, з чемоданом у руці, вводить на терасу Троєрукова. Богомолів, бачачи його, підводиться з стільця, похитуючись на ногах.)

Агент. Громадянин цей біг кудись із чемоданом...

Троєруков. Я його знайшов у лісі...

Богомолів. Цей... чемодан... ця людина...

Агент. Громадяніне, не хвилюйтесь!.. Ми розберемо, хто ця людина і що в чемодані...

(Богомолів, схропнувши, падає.)

Фекла. Ой, гляньте, старичок...

Ганна (хрестячись). От...

Сомов (з надією, майже з радістю). Помер?

(Метушня біля Богомоліва. Троєруков зробив якийсь знак Сомову, той — усміхнувся. Погасло світло.)

Агент. Хто погасив? Світла! Що з ним?

Яропегов. Мабуть — удар.

Агент. А де заарештований з чемоданом?
(*Два агенти вводять на терасу Троєрукова, один з них каже: «Громадянин цей хотів тікати».*)

Троєруков. Неправда! Просто,— я в темряві упав через поруччя...

Агент. Спритно падаєте! Пошліть машину по лікаря, і авто швидкої допомоги. Є на фабриці таке авто? Живо! Що там, з обшуком? (*До Троєрукова.*) Ваше ім'я, громадянине? Рід занять?

Троєруков. Кирик Валентинович Троєруков, учитель співів.

Кирик

ГОР БУЛИЧОВ ТА ІНШІ

Сцени

ДІЙОВІ ОСОБИ

Єгор Буличов.
Ксенія— його жінка.
Варвара— дочка від Ксенії.
Олександра— побічна дочка.
Меланія— ігуменя, сестра жінки.
Звонцов— чоловік Варвари.
Тятін— його двоюрідний брат.
Мокій Башкін.
Василь Достигаєв.
Єлизавета— жінка його.
Антоніна } діти від першої жінки.
Олексій }
Павлін— піп.
Лікар.
Трубоч.
Зобунова— знахарка.
Пропотей— блаженний.
Глафіра— покоївка.
Таїсья— служка Меланії.
Мокроусов— воліцейський.
Яків Лаптев— хрещеник Буличова.
Донат— лісник.

ПЕРШИЙ АКТ

Ідальня в багатому купецькому домі. Важкі, громіздкі меблі. Широкий шкіряний диван, поруч з ним — сходи на другий поверх. У правому кутку ліхтар, вихід у сад. Яскравий зимовий день. Ксенія, сидячи біля столу, миє чайний посуд. Глафіра, в ліхтарі, порається з квітами. Входить Олександра, в халаті, в пантофлях на босу ногу, нечесана, волосся руде, як і в Єгора Буличова.

Ксенія. Ох, Шурко, спиш ти...

Шура. Не сичить, не допоможе. Глашо — кави! А де газета?

Глафіра. Варварі Єгорівні нагору подала.

Шура. Принеси. На весь дім одну газету передплачують, чорти!

Ксенія. Це хто — чорти?

Шура. Тато дома?

Ксенія. До поранених поїхав. А чорти ото — Звонцови?

Шура. Так, вони. *(В телефон.)* Сімнадцять — шістдесят три.

Ксенія. Ось я їм скажу, Звонцовим, як ти їх величаєш!

Шура. Покличте Тоню!

Ксенія. До чого ти дійдеш?

Шура. Це ти, Антоніно? На лижах їдемо? Ні? Чому? Спектакль? Відмовся! Ех, ти, — незаконна удовиця!.. Ну, гаразд.

Ксенія. Та як це ти дівчину вдовою звеш?

Шура. Жених її помер чи ні?

Ксенія. Та все ж вона — дівчина.

Шура. А ви звідки знаєте?

Ксенія. Фу, безсоромна!

Глафіра (*подає каву*). Газету Варвара Єгорівна сама принесе.

Ксенія. Забагато ти знаєш на твої роки. Гляди: менше знаєш — міцніше спиш. Я в твої літа нічого не знала...

Шура. Ви й тепер...

Ксенія. Тьху на тебе!

Шура. Ось сестриця виступає важно. Бонжур, мадам! Комман са ва?*

Варвара. Вже одинадцята, а ти не одягнена, нечесана...

Шура. Починається.

Варвара. Ти все нахабніше користуєшся з того, що батько балує тебе... і що він нездужає...

Шура. Це ти — надовго?

Ксенія. А що їй батькове здоров'я?

Варвара. Я змушена буду розказати йому про твою поведінку...

Шура. Наперед вдячна. Скінчилось?

Варвара. Ти — дурна!

Шура. Не вірю! Це не я — дурна.

Варвара. Руда дурепа!

Шура. Варваро Єгорівно, ви зовсім марно витрачаєте енергію.

Ксенія. От і вчи її!

Шура. І у вас псується характер.

Варвара. Добре... добре, мила моя! Мамашо, ходімо в кухню, там кухар капризує...

Ксенія. Він — сам не свій, у нього сина вбито.

Варвара. Ну, це не резон для капризів. Тепер стільки убивають...

(*Пішли.*)

Шура. А якби її красунчика Андрюшу уколошкили, ото б звилася!

Глафіра. Надаремно ви дражните їх. Пийте швидше, мені тут прибирати треба. (*Пішла, виносячи самовар.*)

* Як справи? (*франц.*) — Ред.

(Шура сидить, відкинувшись на спинку стільця, заплющивши очі, руки — на потилиці рудої, кудлатої голови.)

Звонцов (зі сходів, у пантофлях, підкрався до неї, обняв ззаду). Про що замріялась, руда коза?

Шура (не розплющуючи очей, не поворухнувшись). Не займайте мене.

Звонцов. Чому? Тобі ж приємно? Скажи — так? Приємно?

Шура. Ні.

Звонцов. Чому?

Шура. Дайте спокій. Ви — прикидаєтесь. Я вам не подобаюсь.

Звонцов. А хочеш подобатись, так?

(На сходах — Варвара.)

Шура. Якщо Варвара довідається...

Звонцов. Тихше... (Відійшов, каже повчально.) Так... Слід узяти себе в руки. Треба вчитися...

Варвара. Вона воліє грубіянити та пускати мильні бульбашки з Антоніною...

Шура. Ну й пускаю. Люблю пускати бульбашки. Що тобі — мила шкода?

Варвара. Мені шкода — тебе. Я не знаю — як ти будеш жити? Гімназію тебе попросили лишити...

Шура. Неправда.

Варвара. Твоя подруга — недоумкувата.

Звонцов. Вона хоче музики вчитися.

Варвара. Хто?

Звонцов. Шура.

Шура. Неправда. Я не хочу вчитися музики.

Варвара. Звідки ж ти це взяв?

Звонцов. Хіба ти, Шуро, не говорила, що хочеш?

Шура (виходячи). Ніколи не говорила.

Звонцов. Гм... Дивно. Не сам же я вигадав це! Ти, Варю, дуже сердито з нею...

Варвара. А ти надто ласкавий.

Звонцов. Що значить — надто? Ти ж знаєш мій план...

Варвара. План — це план, та мені здається, що ти підозріло ласкавий.

Звонцов. Дурниці у тебе в голові...

Варвара. Справді? Дурниці?

Звонцов. Розміркуй сама: чи доречні в такий найсерйозніший час сцени ревнощів?

Варвара. Ти чого суди зійшов?

Звонцов. Я? Тут... оповіщення одне в газеті. І лісник приїхав, каже: мужики ведмедя облягли.

Варвара. Донат — у кухні. Оповіщення — про що?

Звонцов. Це, нарешті, обурливо! Як ти розмовляєш зі мною? Що я — хлопчисько? Чорт зна...

Варвара. Не кипи! Здається — батько приїхав. А ти в такому вигляді.

(Звонцов спішно йде нагору, Варвара — зустрічати батька. Шура в зеленій теплій кофті і в зеленому ковпаку біжить до телефону, її перехопив і мовчки пригорнув до себе Буличов, за ним йде піп Павлін, у ліловій рясі.)

Буличов *(сів до столу, обнявши Шуру за талію, вона гладить його мідне, з сивизною, волосся)*. Народу перепсували стільки, що страшно дивитись...

Павлін. Цвітеге, Шурочко? Пробачте, не привітався...

Шура. Це я мала зробити, отче Павліне, але тато схопив мене, як ведмідь...

Буличов. Стій! Шурко, смирно! Куди тепер цей народ? А некорисного люду в нас і до війни багатенько було. Дарма влізли в цю війну...

Павлін *(зітхнувши)*. Міркування вищої влади...

Буличов. З японцями теж погано зміркували, і виїшов всесвітній сором...

Павлін. Проте війни не токмо розоряють, але й збагачують як досвідом, так само і...

Буличов. Одні — воюють, другі — грабують.

Павлін. До того ж ніщо в світі не чиниться поза волею божою, і — що значить нарікання наше?

Буличов. Ти, Павліне Савельєв, кинь проповіді... Шурок, ти на лижах бігти зібралася?

Шура. Так, Антоніну жду.

Буличов. Ну... гаразд! Не підеш, то я тебе — хвилинок за п'ять — покличу.

(Шура вибігла.)

Павлін. Вирівнялась як, отроковиця...

Буличов. Тілом — хороша, моторна, а лицем — не

вийшла. Мати в неї некрасива була. Розумна, як чорт, а некрасива.

Павлін. Лице в Олександри Єгорівни... своєрідне... і... не позбавлене принадності. Родителька — звідки родом?

Буличов. Сибірячка. Ти говориш — вища влада... від бога... і таке інше, ну а Дума ж — як? Звідки?

Павлін. Дума, це... так би мовити — допущеніє самої влади на умалення її. Многії гадають, що навіть — фатальна помилка, проте священно-церковно-служителю не личить вдаватися в міркування про сії матерії. До того ж у наші дні на духовенство покладено обов'язок розпаляти дух бадьорості... і поглиблювати любов до престолу, до вітчизни...

Буличов. Розпалили дух та в калюжу й — бух...

Павлін. Як відомо вам — переконав я старосту храму мого збільшити хор півчих, а також бесідував з генералом Бетлінгом про пожертву на дзвін новобудованого храму в ім'я небесного заступника вашого, Єгорія...

Буличов. Не дав на дзвін?

Павлін. Відмовив і навіть прикро пожартував: «Міді, каже, навіть у полкових оркестрах — не люблю!» Ось вам годилося б на дзвін той пожертвувати з причини вашого нездужання?

Буличов (*підводячись*). Гудінням дзвонів хвороби не лікують.

Павлін. Як знати? Наука причин хвороб не відає. По деяких санаторіях іноземних музикою лікують, чув я. Також і в нас існує пожежник, він грою на трубі лікує...

Буличов (*усміхаючись*). На якій трубі?

Павлін. На мідній. Кажуть, вельми велика труба!

Буличов. Ну, якщо — велика... Виліковує?

Павлін. Нібито успішно! Все може бути, вельмишановний Єгоре Васильовичу! Все може бути! В таємницях живемо, в темряві численних і нерозв'язних таємниць. Здається нам, що — світло і світло сіє від розуму нашого випромінюється, таж світло те лиш для зору тілесного, дух же, може бути, розумом тільки затемнюється і навіть — згашається.

Буличов (*зітхаючи*). Ач, слів ото в тебе скільки...

Павлін (*все більше захоплюючись*). Візьміть, при-

міром, блаженного Прокопія, в яких радощах живе сей муж, дурником іменований невігласами...

Буличов. Ну, ти знов, той... проповідуеш! Прощавай-но. Втомився я.

Павлін. Сердечно бажаю доброго здоров'я. Молитвеник ваш... *(Виходить.)*

Буличов *(мацаючи правий бік, підійшов до дивана, бурчить)*. Кабан. Нажерся тіла-крові Христової... Глафіро!.. Ей...

Варвара. Ви чого?

Буличов. Нічого. Глафіру кликав. Ач ти, як убралася! Куди це?

Варвара. На спектакль для видужуючих...

Буличов. І скельця на носі? Брешеш, що очі потребують, для моди носиш...

Варвара. Папашо, ви б поговорили з Олександрою, вона поводитьсь нестерпно, стає зовсім непереносною.

Буличов. Всі ви — хороші! Йди! *(Бурмоче.)* Непереносні. Ось я... видужаю, я вас... винесу!

Глафіра. Кликали?

Буличов. Кликав. Ех, Глахо, до чого ти хороша! Здорова! Гартована! А Варвара в мене — видра!

Глафіра *(заглядаючи на сходи)*. Її щастя. Була б вона вродлива, ви б і її на постіль до себе втягли.

Буличов. Дочку ото? Отямся, дурна! Що говориш?

Глафіра. Я знаю — що! Шуру он тискаєте, як чужу... як солдат!

Буличов *(вражений)*. Та ти, Глафіро, з глузду з'їхала! Ти що: до дочки ревнуеш? Ти про Шурку не смій таке думати. Як солдат... Як чужу! А ти бувала в руках у солдатів? Ну?

Глафіра. Не до речі... не до часу балачки оці. Чого кликали?

Буличов. Доната пришли. Стій! Дай-но руку. А любиш-таки? І хворого?

Глафіра *(припадаючи до нього)*. Горе ти мое... Та — не хворій ти! Не хворій... *(Відірвалася, побігла.)*

(Буличов хмуру посміхається, облизує губи. Хитає головою. Ліг.)

Донат. Доброго здоров'я, Єгоре Васильовичу!

Буличов. Спасибі. З чим прибув?

Донат. З хорошим: ведмедя облягли.

Буличов (*зітхнувши*). Ну, це... на заздрість, а не на радість. Мені тепер ведмідь — не забава. А ліс рубають?

Донат. Помаленьку. Людей нема.

(*Входить Ксенія. Гарно вбрана, руки в персях.*)

Буличов. Ти чого?

Ксенія. Нічого. Ти б, Єгоре, не надився на ведмедя, де вже тобі полювати.

Буличов. Помовч. Нема людей?

Донат. Старі та хлопчачки позоставалися. Князю з півсотні полонених дали, так вони в лісі не можуть робити.

Буличов. Вони, десь мабуть, з бабами роблять.

Донат. А це — є.

Буличов. Так... Баба тепер голодна.

Ксенія. Чути — велика розпуста пішла по селах...

Донат. Чого розпуста, Аксінє Яковлівно? Мужиків — перебили, а дітей же треба родити? Виходить так: хто перебив, той і народи...

Буличов. Та, мабуть...

Ксенія. Ну вже, які там діти від полонених! Хоч, звичайно, якщо мужчина здоровий...

Буличов. А баба — дурна, то йому від такої баби дітей мати неохота.

Ксенія. У нас баби — розумні. А здорових-от мужиків усіх на війну погнали, вдома залишилися самі... адвокати.

Буличов. Народу перепсували — багато.

Ксенія. Зате решта багатше жити будуть.

Буличов. Втямила!

Донат. Царі народом ситі не бувають.

Буличов. Як ти сказав?

Донат. Не бувають, кажу, царі народом ситі. Своїх годувати нічим, а все хочемо ще чужих завоювати.

Буличов. Вірно. Вірно. Оце — вірно!

Донат. Не можна інакше зрозуміти — задля чого саме воюємо? От і б'ють нас, за ненажерливість.

Буличов. Правильно говориш, Донате! Ось і Яків, хрещеник, теж каже: «З ненажерливості все лихо встає» Він — як там?

Донат. Він — нічого. Розумний він у вас.

Ксенія. Знайшов розумника! Зухвалий він, а не розумний.

Донат. З розуму й зухвалий, Аксінє Яковлівно. Він там, Єгоре Васильовичу, дезертирів підібрав чоловіка з десять, поставив до роботи, нічого — працюють. А то вони злодювали.

Буличов. Н-ну, це... Мокроусов довідається — скандалу наробить.

Донат. Мокроусов — знає. Він навіть радий. Йому — легше.

Буличов. Ну, дивись...

(Звонцов сходить згори.)

Донат. Ведмедя, значить...

Буличов. Ведмідь — твоє шастя.

Звонцов. Дозвольте запропонувати ведмедя Бетлінгу! Ви знаєте, він дає нам...

Буличов. Знаю, знаю! Пропонуй. А то — архієреєві запропонуй!

Ксенія *(усміхаючись)*. От би подивитися, як архієрей у ведмедя стріляє.

Буличов. Ну, я втомився. Прощавай, Донате! А щось негаразд усе, братіку мій, а? Як я захворів, так і почалося неладне...

(Донат мовчки вклонився, виходить.)

Буличов. Аксінє, Шурку пришли до мене. Ти чого мнешся, Андрію? Кажі зразу!

Звонцов. Я з приводу Лаптева...

Буличов. Ну?

Звонцов. Мені стало відомо, що він зв'язався з... неблагонадійними людьми і на ярмарку в Копосові вів з мужиками протиурядові розмови.

Буличов. Кинь! Ну які тепер ярмарки? Які мужики? І чого ви всі на Якова жалієтесь?

Звонцов. Адже ж він ніби член нашої родини...

(Шура вбігає.)

Буличов. Ніби... Не дуже-то ви його... за свого вважаєте. Він ото й обідати по неділях не приходить... Іди, Андрію... Після розкажеш...

Шура. На Якова ябедничав?

Буличов. Це — не твоє діло. Сядь сюди. На тебе теж усі скаржаться.

Шура. Хто — всі?

Буличов. Аксінья, Варвара...

Шура. Це ще не всі.

Буличов. Я серйозно говорю, Шурятко.

Шура. Серйозно ти говориш — не так.

Буличов. Зухвала ти до всіх, нічого не робиш...

Шура. Коли нічого не роблю, то чим же зухвала?

Буличов. Не слухаєш нікого.

Шура. Всіх слухаю. Нудно слухати, рудий!

Буличов. Сама — руда, гірш за мене. Ось і зі мною говориш... негарзд! Треба тебе полати, а не хочеться.

Шура. Не хочеться, значить — не треба.

Буличов. Ач яка! Не хочеться — не треба. Отак би й жити легко, та не можна!

Шура. А хто заважає?

Буличов. Всі... всі заважають. Тобі цього не зрозуміти.

Шура. А ти — навчи, щоб зрозуміла, щоб мені не заважали...

Буличов. Ну, цього... не навчиш! Ти чого, Аксінє? Чого ти все бродиш, чого шукаєш?

Ксенія. Лікар приїхав, і Башкін жде. Лександро, поправ спідницю, як ти сидиш?

Буличов (*підводиться*). Ну, клич лікаря. Лежати мені шкодить, важчаю з лежання. Ех... Утікай, Шурятко! Ноги не звихни, гляди!

Лікар. Здрастуйте! Як ми себе почуваємо?

Буличов. Негарзд. Поганенько лікуєш, Нифонте Григоровичу.

Лікар. Нуте, лишень ходімо до вас...

Буличов (*ідучи поруч з ним*). Ти давай мені найлютіших, найдорожчих ліків: мені, брат, обов'язково видужати треба! Вилікуєш — лікарню збудую, за старшого будеш у ній, роби, що хочеш...

(*Пішли. Ксенія, Башкін.*)

Ксенія. Що сказав, лікар ото?

Башкін. Рак, каже, рак у печінці...

Ксенія. Ух ти, господи! Що вигадують!

Башкін. Хвороба, каже, небезпечна.

Ксенія. Ну, звичайно! Кожен своє діло за найтяжче вважає.

Башкін. Невчасно захворів! Навколо гроші пада-

ють, як із дірвяої кишені, старці тисячниками стають, а він...

Ксенія. Правда, правда! Так багатіють люди, так багатіють!

Башкін. Достигаєв такий гладкий став, що ходить увесь незастебнений, а говорити може тільки тисячами. А в Єгора Васильовича немов затемнення в голові починається. Недавнечко каже: «Жив, каже, я поза справжнім ділом». Що це значить?

Ксенія. Ох, і я помічаю — недобре він каже!

Башкін. Адже ж він на твоєму з сестрою капіталі жити почав. Мусив би примножувати.

Ксенія. Помилилась я, Мокію, давно знаю — помилилась. Вийшла заміж за прикажчика, та не за того. Якби за тебе вийшла — як спокійно жили б! А він... Господи! Як бешкетує! Чого я від нього не терпіла. Дочку прижив на стороні та й посадив мені на шию. Зять вибрав... з поганих — найгіршого. Боюсь я, Мокію Петровичу, обдурять, обшахрують мене зять із Варварою, пустять з торбами....

Башкін. Все може бути. Війна! На війні — ні сорому, ані жалості.

Ксенія. Ти — давній наш слуга, тебе батенько мій на ноги поставив, ти про мене подумай...

Башкін. Я й думаю...

(Звонцов іде.)

Звонцов. Що, лікар — пішов?

Ксенія. Там іще.

Звонцов. Мокію Петровичу, як — сукно?

Башкін. Не приймає Бетлінг.

Звонцов. А скільки треба дати йому?

Башкін. Тисяч... з п'ять, не менше.

Ксенія. Який грабіжник! А старий же!

Звонцов. Через Жанну?

Башкін. Та вже як заведено.

Ксенія. П'ять тисяч! За що? А?

Звонцов. Тепер гроші дешеві.

Ксенія. В чужій кишені...

Звонцов. Тесть згоден?

Башкін. Оце я й прийшов довідатись, чи згоден...

Лікар *(вийшов — бере Звонцова під руку)*. Ну, так от що...

Ксенія. Ох, порадуйте нас...

Лікар. Хворому треба лежати якнайбільше. Всякі справи, хвилювання, дратування — дуже шкідливі для нього. Спокій і спокій! Потім... *(Пошепки Звонцову.)*

Ксенія. А мені чому не можна сказати? Я — дружина.

Лікар. Про деякі речі з дамами говорити незручно. *(Знов пошепки.)* Сьогодні ж увечері і влаштуємо.

Ксенія. Що це ви влаштуєте?

Лікар. Консиліум, нараду лікарів.

Ксенія. Ба-а-течки...

Лікар. Це — не страшно. Ну, до побачення! *(Виходить.)*

Ксенія. Строгий який... Туди ж! За п'ять хвилин п'ять карбованців бере. Шістдесят карбованців за годину... он як!

Звонцов. Він каже — операція потрібна...

Ксенія. Різати? Ну, це вже — ні! Ні, вже різати я не дозволю...

Звонцов. Слухайте, це — нецтво! Хірургія, наука...

Ксенія. Плювати мені на твою науку! Ось тобі! Ти теж неучтиво говориш зі мною.

Звонцов. Я говорю не про поведження, а про вашу темноту...

Ксенія. Сам не дуже світлий!

(Звонцов, махнувши рукою, відійшов геть. Глафіра біжить.)

Ксенія. Куди?

Глафіра. Дзвінок із спальні...

(Ксенія йде разом з нею до чоловіка.)

Звонцов. Невчасно захворів тесть.

Башкін. Так. Заважає. Час такий, що розумні люди, як фокусники, просто з повітря гроші добувають.

Звонцов. Так. До того ж революція буде.

Башкін. Цього я не схвалюю. Була вона в п'ятому році. Безглузда справа.

Звонцов. У п'ятому був — бунт, а не революція. Тоді селяни й робітники вдома були, а тепер — на фронтах. Тепер революція буде проти чиновників, губернаторів, міністрів.

Башкін. Коли б так — подай боже! Чиновники гірш за кліщів, упнуться, не відірвеш...

Звонцов. Цар явно не здатний правити.

Башкін. Гомонять про це й між купецтвом. Ніби якийсь мужик царицю піддурив?

(Варвара на сходах, слухає.)

Звонцов. Так. Григорій Распутін.

Башкін. Не віряться в чаклунство.

Звонцов. А — в полюбовників — вірите?

Башкін. На казку схоже. В неї — генералів — сотні.

Варвара. Дурниці які говорите ви.

Башкін. Всі таке говорять, Варваро Єгорівно. І все ж, я гадаю, що без царя — не можна!

Звонцов. Цар мусить бути не в Петрограді, а — в голові. Скінчився спектакль?

Варвара. Відклали. Приїхав якийсь ревізор, — увечері ешелон поранених буде, мало не п'ятсот. А місця для них нема.

Глафіра. Мокію Петровичу, вас кличуть.

(Башкін пішов, залишивши на столі теплого картуза.)

Варвара. Чого ти з ним так відверто розмовляєш? Ти ж знаєш, що він шпигує за нами для матері! Картуза цього він років з десять носить, жадюга! Просалений наскрізь. Не розумію, чого ти з цим шахраєм...

Звонцов. Ах, облиш! Хочу позичити в нього грошей на хабар Бетлінгу...

Варвара. Та я ж тобі сказала, що все це влаштує Ліза Достигаєва через Жанну! І вийде — дешевше...

Звонцов. Обдурить тебе Лизавета...

Ксенія *(з кімнати чоловіка)*. Умовте ви його, щоб лежав! Він там ходить та Мокія лає... Ах, господи!..

Звонцов. Піди ти, Варю...

Буличов *(у халаті, в повстятних пантофлях)*. Ну, а ще що? Нещасна війна?

Башкін *(ідуци за ним)*. Хто ж суперечить?

Буличов. Для кого нещасна?

Башкін. Для нас.

Буличов. Для кого — для нас? Ти ж кажеш: з війни мільйони наживають? Ну?

Башкін. Для народу... значить...

Буличов. Народ — мужик, йому — однаково: чи жити, чи вмирати. Ось яка твоя правда!

Ксенія. Та — не сердься ти! Шкодить тобі...

Башкін. Ну, що ви? Яка ж це правда?

Буличов. Найсправжнісінька! Оце й є правда. Я говорю прямо: моє діло — гроші наживати, а мужицьке — хліб робити, крам купувати. А яка інша правда є?

Башкін. Звичайно, це — так, а все ж таки...

Буличов. Ну, а що — все ж таки? Ти про що думаєш, коли крадеш у мене?

Башкін. Навіщо ж ви ображаєте?

Ксенія. Ну, чого ти, Варю, дивишся? Умов йому лежати велено.

Буличов. Ти — про народ думаєш?

Башкін. І — на людях ображаєте! Краду! Це треба довести!

Буличов. Доводити нічого. Всі знають: крадіжка справа законна. І образати тебе — нема чого. Від образи ти не станеш крадій, гірший станеш. І крадеш — не ти — карбованець краде. Він, сам собою, є головний злодій...

Башкін. Таке тільки Яків Лаптев може говорити.

Буличов. От він і говорить. Ну, іди! А хабара Бетлінгу не давать. Досить давали, вистачить йому на труну, на саван, старому чортові! Ви чого тут зібралися? Чого чекаєте?

Варвара. Ми нічого не чекаємо...

Буличов. Невже — нічого? Коли — так, ідіть у своїх справах. Справи ж у вас — є? Аксінье, скажи, щоб у мене провітрили. Душно там, кислими ліками тхне. Та — нехай Глафіра квасу клюковного принесе.

Ксенія. Не можна ж тобі квасу.

Буличов. Іди, йди! Я сам знаю, чого не можна, а що можна.

Ксенія (виходячи). Коли б то знав...

(Всі пішли.)

Буличов (обійшов круг столу, придержуючись за нього рукою. Дивиться в дзеркало, говорить, майже на весь голос). Кепська твоя справа, Єгоре. І пика, брат, у тебе... не твоя, якась!

Глафіра (з підносом, на ньому склянка молока). Ось вам молоко.

Буличов. Тягни кішці. А мені — квасу. Клюков-ного.

Глафіра. Квасу вам не велять давати.

Буличов. Вони — не велять, а ти — принеси. Стри-вай! Як по-твоєму — помру я?

Глафіра. Не може цього бути.

Буличов. Чому?

Глафіра. Не вірю.

Буличов. Не віриш? Ні, брат, справа моя — кеп-ська! Дуже кепська, я знаю!

Глафіра. Не вірю.

Буличов. Уперта. Ну, давай квасу! А я померан-цівки вип'ю... Вона — корисна. *(Иде до буфета.)* Замкну-ли, чорти. От свині! Оберігають. Скидається, що я ув'яз-нений. Арештант... ніби.

З а в і с а

ДРУГИЙ АКТ

Вітальня Буличових. Звонцов і Тятін — в кутку, за маленьким круглим столом, на столі пляшка вина.

Звонцов (*закурюючи*). Зрозумів?

Тятін. Чесно кажучи, Андрію, не подобається мені це...

Звонцов. А — гроші подобаються?

Тятін. Гроші, на жаль, подобаються.

Звонцов. Ти — кого жалієш?

Тятін. Себе, звичайно...

Звонцов. Є чого жаліти!

Тятін. Все-таки, знаєш, я сам собі — єдиний друг.

Звонцов. Ти б не філософствував, а — думав.

Тятін. Я — думаю. Дівчиця вона розпечена, важко буде з нею.

Звонцов. Розведешся.

Тятін. А гроші в неї залишаться...

Звонцов. Зробимо так, що в тебе будуть. А Шурку я беруся приборкати.

Тятін. По честі кажучи...

Звонцов. Так, що її поспішать видати заміж і приданого набавлять.

Тятін. Це ти... дотепно! А яке придане?

Звонцов. П'ятдесят.

Тятін. Тисяч?

Звонцов. Гудзиків.

Тятін. Певно?

Звонцов. Але ти підпишеш мені векселів на десять.

Тятін. Тисяч?

Звонцов. Ні, карбованців! Дивак!

Тятін. Бага-ато...

Звонцов. Тоді — припинімо розмову.

Тятін. А ти... все це серйозно?

Звонцов. Несерйозно про гроші лише дурні говорять...

Тятін (*усміхаючись*). Чорт забирай... Надзвичайно придумано.

(*Входить Достигаєв.*)

Звонцов. Радий, що ти, здається, щось розумієш. Тобі, інтелігентові-пролетарю, не можна в ці люті дні...

Тятін. Так, так, звичайно! Але — мені час до суду.

Достигаєв. Що тебе збентежило, Степашо?

Звонцов. Ми — про Распутіна згадали.

Достигаєв. Ото — доля, а? Простий сибірський мужик — з єпископами, міністрами в шашки грав? Сотнями тисяч орудував! Менше, як десять тисяч хабара — не брав! З певних рук знаю — не брав! Ви що п'єте? Бургонське? Це винце важке, його за обідом треба пити, некультурний народ!

Звонцов. Яким ви знайшли тестя?

Достигаєв. А — чого ж його шукати, — він не ховався. Ти, Степашо, приніс би скляночку мені. (*Тятін, не посіпаючи, виходить.*) А Буличов, треба прямо сказати, погано виглядає! В небезпечному стані він...

Звонцов. Мені теж здається, що...

Достигаєв. Так, так! Воно саме. Та ще й боїться він померти, а через те — обов'язково помре. І ти на цей факт — зваж! Дні нашого життя такі, що ротика роззявляти не можна, ручки в кишенях тримати — не годиться. Державний тин з усіх боків свині підривають, і що буде революція, то це навіть губернатор розуміє...

Тятін [*входить*]. Єгор Васильович в їдальню вийшов.

Достигаєв (*бере склянку*). Спасибі, Степашо. Вийшов, кажеш? Ну, і ми туди.

Звонцов. Промисловці, здається, розуміють свою роль...

(*Ідуть — Варвара, Єлизавета.*)

Достигаєв. Московські? Ще б пак не розуміли! Єлизавета. Вони п'ють, як горобчики, а там Буличов ричить — слухати не можна!

Достигаєв. Чому Америка процвітає? Тому, що там при владі самі хазяї...

Варвара. Жанна Бетлінгова цілком серйозно вірить, що в Америці куховарки на ринок автомобілями їздять.

Достигаєв. Цілком можливо. Хоча... напевно, брехня. А ти, Варюшо, все з військовими? Хочеш бути підполковником?

Варвара. Ух, яке старе! Ви про що мрієте, Тятін? Тятін. Та... так, взагалі...

Єлизавета (*перед дзеркалом*). Вчора Жанна розказала мені анекдот чудовий! Як квітка!

Достигаєв. Ану, ану — який?

Єлизавета. При мужчинах — не можна.

Достигаєв. Хороша квітка!

(*Варвара щось шепнула Єлизаветі.*)

Єлизавета. Чоловіче! Ти тут сидітимеш до дна пляшки?

Достигаєв. А — кому я заважаю?

Єлизавета (*до Тятіна*). Ви, Стьопочко, знаєте псалом: «Блажен муж, іже не іде на совіт нечестивих і на путі грішних не ста»?

Тятін. Щось таке пригадую...

Єлизавета (*бере його під руку*). Ось оці, всі — вони й є нечестиві грішники, а ви тихий юнак для місяця, кохання та іншого, чи не так? (*Виводить.*)

Достигаєв. Ой, яка торохтушка!

Варвара. Василью Єфимовичу, мати й Башкін викликали тітку Меланью.

Достигаєв. Ігуменю? У-у, це звір серйозний! Вона буде проти фірми Достигаєв і Звонцов, вона — проти! Вона за вивіску — Ксенія Буличова і Достигаєв...

Звонцов. Вона може зажадати грошей з діла.

Достигаєв. Маланчиних грошей — скільки? Сім-десять тисяч?

Звонцов. Дев'яносто.

Достигаєв. Все-таки, це — куш! Її власні чи монастирські?

Варвара. А як його дізнаєшся?

Достигаєв. Дізнатися — можна. Дізнатися — про все можна! Он — німці, вони знають не тільки кількість солдатів у нас на фронті, а навіть — скільки вошей на кожному солдатіві.

Варвара. Ви б серйозно що-небудь сказали...

Достигаєв. Мила Варюшо, не можна ні торгувати, ані воювати, не вмючи порахувати, скільки грошей в кишені. Про Маланчині гроші дізнатися можна так: є така дама Секлетея Полубояринова, вона — бере участь у нічних бдіннях владики — Никандра, а — Никандр — усякі гроші любить рахувати. Крім того, є один чоловік в єпархіальній раді, — ми його залишимо в резерві. Ти, Варюшо, візьмись, переговори з Полубояриноюю, і якщо виявиться, що грошенята — монастирські, ну, — самі розумієте! Куди це краля моя майнула?

Глафіра. Просяють до їдальні.

Достигаєв. Поспішаємо. Нуте, пішли?

Варвара (*ніби зачепилася подолом за крісло*). Андрію, та допоможи ж! — Ти йому віриш?

Звонцов. Знайшла дурня.

Варвара. Ах, який шахрай! З тіткою я придумала непогано. А що з Тятиним?

Звонцов. Умовлю.

Варвара. З цим треба поспішати.

Звонцов. Чому?

Варвара. Таж після похорону — треба буде довго ждати. А в батька — і серце слабке... Крім того, в мене є інші причини.

(Пішли. Назустріч Глафіра, дивиться з ненавистю їм услід, збирає посуд зі столика. Лаптев увиходить.)

Глафіра. А вчора чутка пішла, що тебе арештовано.

Лаптев. Та ну? Це, мабуть, невірно.

Глафіра. Все жартуєш.

Лаптев. Їсти — нічого, та — жити весело.

Глафіра. От скрутиш собі голову на жартах.

Лаптев. За хороші жарти не б'ють, а хвалять, виходить, за погані жарти Ящі всипати варто.

Глафіра. Мели, Іване! Там, у Шури, Тонька Достигаєва.

Лаптев. Брр, її — не треба!

Глафіра. Покличу Шуру — сюди, чи що?

Лаптев. Оце до діла. А як Буличов?

Глафіра (*гнівно*). Який він тобі Буличов! Він — батько хрещений твій!

Лаптев. Не сердься, тьотю Глашо.

Глафіра. Погано йому.

Лаптев. Погано? Стривай, стривай! Голодно живуть приятелі мої, тьотю Глашо, чи не дістала б борошна, пудів зо два, а то й мішок?

Глафіра. Що ж я — крастиму в хазяїв для тебе?

Лаптев. Та вже ж не вперше! Все одно — і раніш грішила, гріх — на мені! Хлопцям, їй-богу, їсти охота! А тобі в домі цьому за труди твої належить більше, ніж хазяям.

Глафіра. Чула я ці казки твої! Завтра вранці Донатові борошно посилатимуть, то візьмеш мішок у нього. (*Виходить.*)

Лаптев. Оце спасибі! (*Сів на диван, позіхнув до сліз, витирає сльози, роздивляється.*)

Ксенія (*йде, бурчить*). Тікають, як чорти від ладану...

Лаптев. Здрастуйте...

Ксенія. Ой! Ох, чого ти тут сидиш?

Лаптев. А треба — ходити?

Ксенія. То — ніде нема його, то раптом прийде! Як у схованки гуляєш. Батько хрещений — хворіє, а тобі хоч би що...

Лаптев. То треба й мені захворіти, чи як?

Ксенія. Всі ви з глузду посходили, та й інших зводите. Зрозуміти не можна нічого! Он, чуєш, царя хочуть у клітку посадити, як Ємельку Пугачова. Чи, може, брешуть, грамотію?

Лаптев. Все можливо, все!

Глафіра. Аксінє Яковлівно, на хвилинку.

Ксенія. Ну, чого ще? Спокою нема... о, господи... (*Пішла.*)

Шура (*вбігає*). Здрастуй!

Лаптев. Шурочко, в Москву їду, а грошей нема — визволяй!

Шура. У мене тридцять карбованців...

Лаптев. П'ятдесят би, а?

Шура. Дістану.

Лаптев. Увечері, до поїзда? Можна?

Шура. Так. Слухай: революція буде?

Лаптев. Та вона ж почалась! Ти — що, газет не читаєш?

Шура. Я — не розумію газет.

Лаптев. Спитай Тятіна.

Шура. Якове, скажи чесно: що таке Тятін?

Лаптев. От тобі й маєш! Ти ж майже півроку щодня бачиш його.

Шура. Він чесний?

Лаптев. Так... нічого, чесний.

Шура. Чому ти говориш нерішуче?

Лаптев. Маруда він. Мутнуватий якийсь. Ображений, чи що.

Шура. Ким?

Лаптев. З університету вигнали з другого курсу. Служить у брата за діловода, а брат...

Шура. Звонцов — шахрай?

Лаптев. Ліберал, кадет, а вони взагалі шахраюваті. Гроші ти Глафірі передай, вона приставить.

Шура. Глафіра й Тятін допомагають тобі?

Лаптев. В чому?

Шура. Не крути, Яшко! Ти розумієш. Я теж хочу допомагати, чуєш?

Лаптев (здивовано). Що це ти, дівчино, наче тільки сьогодні прокинулась?

Шура (гнівно). Не смій глузувати з мене! Ти — дурень!

Лаптев. Можливо, що й дурень, та все ж я хотів би зрозуміти...

Шура. Варвара йде!

Лаптев. Ну, я її не бажаю бачити.

Шура. Ходімо... Мершій.

Лаптев (обнявши її за плечі). Справді — що з тобою?

(Пішли, зачинивши за собою двері.)

Варвара (чує, як клацнув замок, підійшла до дверей, покрутила за ручку). Це ти, Глафіро? (Пауза.) Там є хтось? Таємниче... (Швидко виходить.)

(Шура тягне за руку Доната.)

Донат Ну, куди ти мене, Шурок...

Шура. Стій! Кажі: батька в місті поважають?

Донат. Багатого скрізь поважають. І все ти бешкетуєш...

Шура. Поважають чи бояться?

Донат. Не боялися б, то не поважали.

Шура. А — люблять за що?

Донат. Люблять? Не знаю.

Шура. А — знаєш, що люблять?

Донат. Його? Як сказати? Візники — наче люблять, він з ними не торгується, скільки заправлять, стільки й дає. А візник, він, звичайно, іншому скаже, ну й...

Шура (*топнувши ногою*). Ти глузуєш?

Донат. Навіщо? Я правду поясню.

Шура. Ти став злий. Ти зовсім інший став!

Донат. Ну, де вже мені іншим бути! Спізнився я.

Шура. Ти хвалив мені батька.

Донат. Я його й не гуджу. В кожній риби своя луска.

Шура. Всі ви — брешете.

Донат (*похнюпившись, зітхає*). Ти — не сердься, серцем нічого не доведеш.

Шура. Іди собі! Слухай, Глафіро... Ну, хтось суне... (*Заховалась у драпіровку.*)

(*Входить Олексій Достигаєв, франт, у галіфе, шведській куртці, весь у ремінцях та кишенях.*)

Олексій. Ви все кращете, Глашо.

Глафіра (*хмуро*). Приємно чути.

Олексій. А мені — неприємно. (*Заступив Глафірі дорогу.*) Не подобається мені хороше, коли воно не мое.

Глафіра. Пропустіть, будь ласка.

Олексій. Зробіть ласку. (*Позіхнувши, дивиться на годинника.*)

(*Входить Антоніна, трохи згодом — Тятін.*)

Шура. Ти, здається, і до покоївки залицяєшся?

Антоніна. Йому — однаково, хоч і до риб.

Олексій. Покоївки, якщо їх роздягти, нічим не поступляться паням.

Антоніна. Чуєш? Він тепер завжди говорить таке, ніби не на фронті жив, а в шинку...

Шура. Так, раніше він був такий же ледар, та не такий хоробрий на словах.

Олексій. Я — й на ділі.

Антоніна. Ах, як бреше! Він — боягуз, боягуз! Страшенно боїться, що його спокусить мачуха.

Олексій. Що ти вигадуєш? Дурненька!

Антоніна. І огидливо жаднучий! Ти знаєш, я йому плачу по карбованцю двадцять копійок за той день, коли він не скаже мені якої-небудь гидоти. Він — бере!

Олексій. Тятін! Вам подобається Антоніна?

Тятін. Так. Дуже.

Шура. А — я?

Тятін. Кажучи правду...

Шура. Ну, звичайно, правду!

Тятін. Ви — не дуже.

Шура. Он як? Це правда?

Тятін. Так.

Антоніна. Не вір, він сказав, як ехо.

Олексій. Ви б, Тятін, одружилися з Антоніною. Мені вона набридла.

Антоніна. Який дурень! Іди геть! Ти схожий на вагітну прачку.

Олексій (*обнявши її за талію*). Ох, яка аристократ! Не лузе па ле насінніачко, се моветон*.

Антоніна. Облиш мене!

Олексій. З радістю! (*Танцює з нею.*)

Шура. Може, я зовсім не подобаюся вам, Тятін?

Тятін. А навіщо ви хочете знати це?

Шура. Треба. Цікаво.

Олексій. Ти чого мимриш? Вона заміж за тебе напрошується. Тепер усі дівичі поспішають стати вдовами героїв. Бо — пайок, ореол і пенсія.

Антоніна. Він певний, що це дотепно!

Олексій. Піду своєю стезею. Тонько, проведи мене до передпокою.

Антоніна. Не хочу!

Олексій. Мені треба. Серйозно, ходім!

Антоніна. Напевно, яка-небудь дурниця.

Шура. Тятін, ви — правдива людина?

Тятін. Ні.

Шура. Чому?

---

* Це поганий тон (*франц.*) — Ред.

Тятін. Невигідно.

Шура. Коли ви так говорите — значить, ви правдивий. Ну, тепер скажіть зразу: вам радять сватати мене?

Тятін (*закурюючи, не зразу*). Радять.

Шура. А ви розумієте, що це погана порада?

Тятін. Розумію.

Шура. Так, ви... От не чекала! Я думала, ви...

Тятін. Погано думали, мабуть?

Шура. Ні, ви... надзвичайний! А може, ви — хитрий, так? Ви граєте на правду? Щоб обдурити мене?

Тятін. Це мені — не під силу. Ви — розумна, зла, бешкетниця, зовсім як ваш батько; як по совісті сказати — я вас боюсь. І руда ви, як Єгор Васильович. Немов пожежний факел.

Шура. Тятін, ви — молодець! Або — страшний хитрюга...

Тятін. І лице у вас — незвичайне...

Шура. Це — про лице — щоб пом'якшити удар? Ні, ви хитрий!

Тятін. Думайте, як хочете. По-моєму, ви обов'язково зробите щось... злочинне! А я звик жити догори лапками — знаєте, як винуваті цуценята...

Шура. Чим винуваті?

Тятін. Не знаю. Тим, що цуценята, і — зубів нема, вкусити не можуть.

Антоніна (*входить*). Дурень Альошка страшенно боляче скубонув мене за вухо. І гроші відібрав, як шахрай! Знаєш, він зіп'ється, це — напевно! Ми з ним такі нікчемущі, купецькі діти. Тобі — смішно?

Шура. Тоню, — забудь усе погане, що я тобі говорила про нього!

Антоніна. Про Тятіна? А — що ти говорила? Я не пам'ятаю.

Шура. Ну, що він хоче сватати мене.

Антоніна. То чому це погано?

Шура. Заради грошей.

Антоніна. Ах, так! Ну, це — свинство, Тятін!

Шура. Жаль, не чула ти, як він відповідав на мої запитальні слова.

Антоніна. Варумні слова. Пригадуєш «Варум» Шуберта?

Тятін. Хіба Шуберта?

Антоніна. Варум дуже схоже на птаха марабу, такий похмурий птах... в Африці.

Шура. Що ти вигадуєш?

Антоніна. Я все більше люблю страшне. Коли страшно, то вже — не нудно. Полюбила сидіти в темряві й чекати, що ось прилізе величезний змії...

Тятін (*усміхаючись*). Це — той, що був у раю?

Антоніна. Ні, страшніший.

Шура. Ти — забавна. Завжди вигадуєш щось нове, а всі говорять одне й те ж: війна — Распутін — цариця — німці, війна — революція...

Антоніна. Ти будеш актрисою або черницею.

Шура. Черницею? Пусте!

Антоніна. Це дуже важко бути черницею, треба грати завжди одну роль.

Шура. Я хочу бути кокеткою, як Нана у Золя.

Тятін. Он як ви говорите! Ф-фу!

Шура. Мені — розбещувати хочеться, мститися.

Тятін. Кому? За що?

Шура. За те, що я — руда, за те, що батько хворий... за все! Ось коли почнеться революція, я розвернуся! Побачиш.

Антоніна. Ти віриш, що буде революція?

Шура. Так! Так!

Тятін. Революція — буде.

Глафіра. Шура, приїхала матушка Меланія, Єгор Васильович хоче прийняти її тут.

Шура. Ух — тітка! Біжімо до мене, діти! Тятін, — ви дуже поважаєте вашого брата?

Тятін. Він мені — двоюрідний.

Шура. Це не відповідь.

Тятін. Здається — родичі взагалі мало поважають один одного.

Шура. Оце — відповідь!

Антоніна. Киньте говорити про нудне.

Шура. Ви дуже смішний, Тятін!

Тятін. Ну, що ж поробиш?

Шура. І одягаєтесь ви смішно.

(Пішли. Глафіра відмикає двері, сховані за драпіровкою. На дверях, куди вийшла молодь, — Буличов. Повільно й поважно входить ігумена Меланія, з патерицею в руці. Глафіра стоїть, нахиливши голову, придержуючи драпіровку.)

Меланія. Ти все ще тут трешся, блудодійко? Не вигнали тебе? Ну, скоро виженуть.

Буличов. Ти тоді в черниці візьми її, в неї — гроші є.

Меланія. А-а, ти — тут? Ой, Єгоре, як тебе перевернуло, помилуй боже!

Буличов. Глахо, зачини двері та скажи, щоб сюди не лізли. Сідай... преподобна! Про які діла поговоримо?

Меланія. Не помагають лікарі ото? Бачиш: господь терпить день, терпить рік і вік...

Буличов. Про господу — потім, давай спочатку про діло. Я знаю, про гроші твої говорити приїхала.

Меланія. Гроші не мої, а — обительські.

Буличов. Ну — все одно: обительські, обидильські, грабительські. Тебе чим гроші турбують? Бійся — помру — пропадуть?

Меланія. Пропасти вони — не можуть, а не хочу, щоб до чужих рук потрапили.

Буличов. Так, вийняти хочеш з діла? Мені — бай- дуже — виймай. Та — гляди — програєш! Тепер карбованці плодяться, як воші на солдатах. А я — не такий недужий, щоб померти...

Меланія. Не видаєм ні дня, ні часа, егда приїдет смерть. Заповіт духовний написав ти?

Буличов. Ні!

Меланія. Пора. Напиши! Раптом — покличе господь...

Буличов. А навіщо я йому?

Меланія. Зухвальство своє — облиш! Ти — знаєш, слухати я такого не люблю, та й сан мій...

Буличов. А ти — годі, Малашо! Ми одне одного знаємо і на око і навпомацки. Гроші можеш взяти, у Буличова їх — багато!

Меланія. Виймати капітал з діла я не бажаю, а векселі хочу переписати на Аксіню, от і — попереджаю.

Буличов. Так. Ну, це — твоя справа! Однак, як випаде мені вмерти, Звонцов Аксіню обшахрує. Варвара йому в цьому допоможе...

Меланія. Он як ти заговорив? По-новому, неначе? Злості не чути.

Буличов. Я злюсь в інший бік. Ось, давай, поговоримо тепер про бога, про господу, про душу.

Змолоду багато бито, грабовано,
Під старість годиться душі спасать...

Меланія. Ну... що ж, говори!

Буличов. Ти ось богові служиш удень і вночі, як, приміром, Глафіра — мені.

Меланія. Не хули бога! Збожеволів? Глафіра та як тобі по ночах служить?

Буличов. Розказати?

Меланія. Не хули бога, кажу! Схаменися!

Буличов. Не гарчи! Я ж просто кажу, не казенні молитви, а людські слова. Ось — Глафірі ти сказала: скоро її виженуть. Виходить, віриш: скоро помру. Це ж — навіщо? Васька Достигаєв на дев'ять років старший за мене і багато більший шахрай, а здоровий і буде жити. Жінка в нього — перший сорт. Звичайно, я — грішник, людей кривдив і взагалі... всіляко грішник. Ну — всі один одного кривдять, інакше не можна, таке життя.

Меланія. Ти не передо мною, не перед людьми кайся, а перед богом! Люди — не простять, а бог — милостивий. Сам знаєш: розбійники, в старовину, як грішили, а воздадуть богу боже і — спасені суть!

Буличов. Авжеж, якщо вкрав та на церкву дав, то ти не злодій, а — праведник.

Меланія. Єго-ор! Блюзниш, слухати не буду! Ти — не дурний, повинен зрозуміти: господь не допустить — диявол не спокусить.

Буличов. Ну — спасибі!

Меланія. Це ж до чого ще?

Буличов. Заспокоїла. Виходить, що господь зовсім вільно допускає диявола спокушати нас — значить, він у грішних справах дияволів ї мені компаньйон...

Меланія (встала). Слова оці... слова твої такі, що коли б владичі Никандрові сказати про них...

Буличов. А — в чому я помилився?

Меланія. Єретик! Подумай — що лізе тобі в недужу твою головешку? Адже ж — розумієш, якщо бог допустив диявола спокусити тебе — значить, бог тебе зрікся.

Буличов. Зрікся — а? За що? За те, що я гроші любив, баб люблю, з сестрою твоєю, дурною, заради грошей, одружився, полюбовником тобі був, за це зрікся? Ех, ти... ворона ротата! Каркаєш, та — без глузду!

Меланія (*очманіла*). Та що ти, Єгоре? Збожеволів ти? Господи помилуй...

Буличов. Молишся день, ніч під дзвонами, а — кому молишся, сама того не знаєш.

Меланія. Єгоре! В безодню летиш! У пащу пекельну... В такі дні... Все руйнується, трон царський хитають злії сили... антихристів час... може — страшний суд наближається.

Буличов. Згадала! Страшний суд... Друге прищє-тя... Ех, ворона! Прилетіла, накаркала! Іди, поганяй в своє лігво з дівчиськами, з клірошанками лизатися! А замість грошей — ось що візьмеш ти в мене — на! (*Показує дулю.*)

Меланія (*приголомшена, майже впала в крісло*). Ох, негідник...

Буличов. Глафіра — блудодійка? А — ти? Ти хто?

Меланія. Брешеш... Брешеш... (*Схопилася.*) Шах-рай! Подохнеш скоро! Черв'як!

Буличов. Геть! Іди від гріха...

Меланія. Змій... Диявол...

Буличов (*сам, ричить, потирає правий бік, гукає*). Глафіро! Ей...

Ксенія. Чого тобі? А Меланья ж де?

Буличов. Полетіла.

Ксенія. Невже знову посварились?

Буличов. Ти надовго розсілася тут?

Ксенія. Дай же ти мені, Єгоре, слово сказати! Ти зовсім уже перестав говорити зі мною, ніби я мебель абошо! Ну, чого ти так дивишся?

Буличов. Катай, катай, говори!

Ксенія. Що ж це почалося в нас? Кінець світу чи що? Зятьок у себе, нагорі, трактир улаштував, зрання до ночі люди вештаються, засідають чогось; учора сім пляшок червоного випили та горілки скільки... Двірник Ізмайл скаржитися — поліція наїсла на нього, все випитує: хто до нас ходить? А вони там усе про царя та міністрів. І щодня — трактир. Ти чого похнюпився?

Буличов. Катай, катай, сип! Молодий, я — любив у трактирі з музикою сидіти.

Ксенія. Малаша ото чого приїздила?

Буличов. Брехати, Аксінье, ти — не можеш! Дурна для цього.

Ксенія. А що ж це я збрехала, де?

... Буличов. Тут. Маланья приїхала, умовившись з тобою, про гроші говорити.

Ксенія. Та коли ж це я з нею умовлялася, що тобі?

Буличов. Ну — гаразд! Заткни рота...

(Жваво входять Достигаєв, Звонцов, Павлін.)

Достигаєв. Єгоре, послухай-но, що отець Павлін з Москви привіз...

Ксенія. Ти б ліг, Єгоре!

Буличов. Ну, слухаю... отче!

Павлін. Хорошого мало розказати можу, та, на мою думку, і те хороше — погане, кращого-бо за те, як до війни жили, нічого видумати не можна.

Достигаєв. Ні, протестую! Ні-і!

(Звонцов шепочеться з тещею.)

Ксенія. Плаче?

Достигаєв. Хто плаче?

Ксенія. Ігуменя.

Достигаєв. Чого ж це вона?

Буличов. Підіть лишень, погляньте, чого вона злякалася? А ти, отче, сідай, розповідай.

Достигаєв. Цікаво, з яких жалощів плаче Маланья.

Павлін. Велике замішання почалось у Москві. Навіть дозрілого розуму люди твердять, що царя треба зсадити, за нездатністю його.

Буличов. Більш як двадцять років здатен був.

Павлін. Сили людини вичерпуються від часу.

Буличов. Тринадцятого року, коли Романови триста літ святкували, Миколай руку тис мені. Ввесь народ радів. Уся Кострома.

Павлін. Це — було. Справді — радів народ.

Буличов. Що ж таке сталося? Ось і Дума є... Ні, діло — не в царі... а в самому корені...

Павлін. Корінь — це і є самодержавство.

Буличов. Кожний сам собою держиться... своєю силою... Та ось сила та — де? На війні — не виявилось.

Павлін. Дума сприяла руйнуванню сил.

Єлизавета *(на дверях)*. Ви, отче Павліне, сповідаєте?

Павлін. Ну, що це, яке питання.

Єлизавета. А де мій чоловік?

Павлін. Був тут.

Єлизавета. Який ви строгий сьогодні, отче Павліне. (Зникла.)

Буличов. Отче...

Павлін. Що скажете?

Буличов. Все — отці. Бог — отець, цар — отець, ти — отець, я — отець. А сили в нас — нема. І всі живемо на смерть. Я — не про себе, я про війну, про велику смерть. Як у цирку звіра-тигра випустили з клітки на людей.

Павлін. Ви, Єгоре Васильовичу, — заспокойтеся...

Буличов. А — на чім? Хто мене заспокоїть? Чим? Ну — заспокой... отець! Покажи силу!

Павлін. Почитайте святе письмо, біблію, наприклад, Ісуса Навіна добре спогадати... Війна — в законі...

Буличов. Кинь. Який це — закон? Це — казка. Сонця не спиниш. Брешете.

Павлін. Ремствувати — найтяжчий гріх. Треба з тихою душею і покірно приймати кару за гріховне наше життя.

Буличов. Ти примирився, коли тебе староста, Олексій Губін, скривдив? Ти — в суд подав на нього, адвокатом Звонцова запросив, за тебе архіерей заступився? А ось я в який суд подам скаргу на хворобу мою? На дочасну смерть? Ти — покірно помирати будеш? З тихою душею, так? Ні, — зарепетуєш, застогнеш.

Павлін. Мови такої не дозволяє мені слухати сан мій. Бо це мова...

Буличов. Кинь, Павліне! Ти — людина. Ряса — це фарба на тобі, а під нею ти — людина, така ж, як і я. Он лікар каже — серце в тебе погане, салом обросло...

Павлін. До чого веде така мова? Подумайте! Устрашітеся! Споконвіку встановлено...

Буличов. Встановлено, та, видно, не міцно.

Павлін. Лев Толстой еретик був, майже анафемі відданий за безвір'я, а від смерті тікав у ліси, наче звір.

Ксенія. Єгоре Васильовичу, Мокій прийшов, каже: Якова вночі жандарми арештували, то він питає...

Буличов. Ну, спасибі, отче Павліне... за науку! Я ще тебе... потривожу. Поклич Башкіна, Аксін'є! Скажи Глафірі — нехай каші принесе. І — померанцівки.

Ксенія. Не можна тобі горілки.

Буличов. Все — можна. Іди! (*Озирається, всміхаючись, бурмоче.*) Отець... Павлін... Пугач... Тобі, Єгоре, треба було тютюн курити. За димом — легше, не все видно... Ну, що, Мокію?

Башкін. Як здоров'я, Єгоре Васильовичу?

Буличов. Все краще. Якова арештували?

Башкін. Так, уночі сьогодні. Скандал!

Буличов. Самого?

Башкін. Кажуть — годинникаря якогось та вчительку Калмикову, що Олександрі Єгорівні уроки давала, кочегара Єрихоноса, відомий бунтар. З десяток ніби.

Буличов. Все з тих, що — геть царя?

Башкін. У них це... по-різному: одні царя, а другі — всіх багатіїв, та щоб робітники самі керували державою...

Буличов. Дурниці!

Башкін. Звичайно.

Буличов. Проп'ють державу.

Башкін. Не інакше.

Буличов. Так... А — що як — не проп'ють?

Башкін. А що ж їм робити без хазяїв?

Буличов. Вірно. Без тебе та без Васьки Достигаєва — не проживеш.

Башкін. І ви — хазяїн...

Буличов. Ну, а як же? І я. Як, кажеш, вони співають?

Башкін (*зітхнувши*). Отречемся от старого мира...

Буличов. Ну?

Башкін. Отрясем его прах с наших ног...

Буличов. Словами — на молитву скидається.

Башкін. Яка ж молитва? Ненавидимо, мовляв, царя... палац...

Буличов. Он як! Так... чорти драпові! (*Подумав.*) Ну, а тобі чого треба?

(*Глафіра принесла кашу й горілку.*)

Башкін. Мені? Нічого.

Буличов. А чого прийшов?

Башкін. Спитати, кого на місце Якова поставити.

Буличов. Потапова, Сергія.

Башкін. У нього теж такі думки — ні бога, ні царя...

Буличов. Теж?

Башкін. Дозвольте запропонувати — Мокроусова. Він — дуже проситься до нас. Чоловік грамотний, розпорядливий.

Глафіра. Каша прохолоне.

Буличов. Поліцейський? Злодюга? Чого ж це він?

Башкін. Тепер у поліції небезпечно служити, багато хто кидає.

Буличов. Так. Небезпечно? Ах, криси... Гаразд, пришли Потапова. Завтра вранці. Іди... Глахо — трубач прийшов?

Глафіра. У кухні сидить.

Буличов. З'їм кашу — веди його сюди. Що це — як тихо в домі?

Глафіра. Нагорі всі.

Буличов (*п'є горілку*). Ну — й гаразд. Ти чого... посмутніла?

Глафіра. Не пий, не роби собі шкоди, не хворій ти! Кинь усе, піди від них. Зжеруть вони тебе, як черви... живцем зжеруть! Поїдемо... в Сибір...

Буличов. Пустяки, боляче...

Глафіра. В Сибір поїдемо, я працювати буду... Ну — що ти тут, навіщо? Ніхто тебе не любить, всі — смерті ждуть...

Буличов. Перестань, Глахо... Не бентеж мене. Я — все знаю, все бачу! Я знаю, хто ти мені... Ти та Шурка, оце я — нажив, а все інше — мене вижило... Може, ще видужаю... Клич трубача, ану...

Глафіра. Та кашу з'їжте.

Буличов. Хай їй чорт, отій каші! Шурку поклич... (*Зостався сам і позадливо п'є чарку по чарці.*)

(*Входить трубач. Він смішний, худий, жалюгідний, за плечима — на ременях — велика труба в мішку.*)

Трубач. Доброго здоров'я вашому степенству.

Буличов (*здивовано*). Здоров. Сідай. Глахо, зачини двері. Ось який ти...

Трубач. Так точно.

Буличов. Н-ну... непоказний! Розкажуй, як лікуеш?

Трубач. Лікування моє просте, ваше степенство, от тільки люди позивкали живитися ліками з аптеки і не вірять мені, то я гроші наперед прошу.

Буличов. Це ти не погано придумав! А вилікуєш?

Трубаач. Сотні вилікував.

Буличов. Проте не розбагатів.

Трубаач. З доброго діла не багатіють.

Буличов. Он як ти? Від яких же хвороб вилікуєш?

Трубаач. Усі хвороби однаково беруться з причини поганого повітря в животі, тож я від усіх лікую...

Буличов (*посміхаючись*). Хоробрий! Ану ж, покажи трубу...

Трубаач. Карбованця заплатити можете?

Буличов. Карбованця? Знайдеться. Глахо — є в тебе? Маєш. Дешево береш.

Трубаач. Це — для почину. (*Розв'язав мішок, витяг басову трубу.*)

(*Шура прибігла.*)

Буличов. Самовар який... Шурок, — гарний цілитель? Ану, дмухни!

(*Трубаач відкашлявся, сурмить, не дуже голосно, кашляє.*)

Буличов. Оце й — усе?

Трубаач. Чотири рази на добу по п'ять хвилин, і — готово!

Буличов. Видихається людина? Помирає?

Трубаач. Ніколи! Сотні вилікував!

Буличов. Так. Ну, а тепер скажи правду: ти — за кого себе маєш — за дурня чи за шахрая?

Трубаач (*зітхнувши*). От і ви не вірите, як усі.

Буличов (*посміхаючись*). Ти — не ховай труби! Кажіть прямо: дурень чи шахрай? Грошей дам!

Шура. Не треба ображати його, тату!

Буличов. Я не ображаю, Шурок! Тебе як звати, лікарю?

Трубаач. Гаврило Увеков...

Буличов. Гаврило? (*Сміється.*) Ох, чорт... Невже — Гаврило?

Трубаач. Ім'я дуже просте... ніхто не сміється!

Буличов. То — хто ж ти: дурний чи плутяга?

Трубаач. Шістнадцять карбованців дасте?

Буличов. Глахо, — принеси! В спальні... Чому шістнадцять, Гаврило?

Труба ч. Помилився! Треба було більше просити.

Буличов. Значить — дурний ти?

Труба ч. Та ні, я не дурень...

Буличов. Виходить — шахрай?

Труба ч. Та й не шахрай... Самі знаєте: не обдуриш — не проживеш.

Буличов. Оце — вірно! Це, брат, погано, але — вірно.

Шура. Хіба не соромно дурити?

Труба ч. А чого соромно, коли вірять?

Буличов (*збуджено*). І це — правильно! Розумієш.

Шурко? Це — правильно! А піп Павлін такого не скаже! Він — не сміє!

Труба ч. За правду мені набавити треба. І — ось вам хрест! — декому труба помагає.

Буличов. Вірю, — двадцять п'ять дай йому, Глахо. Давай ще. Давай усі!

Труба ч. Оце вже... щиро дякую... А може, спробуйте трубу ото? Пес її знає... як вона, а їй-богу — діє!

Буличов. Ні, спасибі! Ах ти, Гаврило, Гаврило! (*Сміється.*) Ти... ось що, ти покажи, як вона... Ану — дій, дій! Та — погрубше!

(*Труба ч. напружено й оглушливо сурмить. Глафіра дивиться на Буличова тривожно. Шура, затуливши вуха, сміється.*)

Буличов. Сади щодуху!

(*Вбігають Достигаєви, Звонцови, Башкін, Ксенія.*)

Варвара. Що це таке, папашо?

Ксенія. Єгоре, що ти ще затіяв?

Звонцов (*до труба ч.*). Ти п'яний?

Буличов. Не руш! Не смій! Глуши їх, Гаврило! Це ж Гаврило-архангел кінець світу сурмить!..

Ксенія. Ой, сй, збожеволів...

Башкін (*до Звонцова*). Ось бачите?

Шура. Тату, ти чуєш? Вони кажуть — збожеволів ти! Ідїть собі, труба ч, ідїть!

Буличов. Не треба! Глуши, Гаврило! Содом! Кінець світу... Сурми-и!..

Завіса

ТРЕТІЙ АКТ

Їдальня. Здається, що все в ній позсовувалося з своїх місць. На столі неприбраний посуд, самовар, пакунки з магазина, пляшки. В кутку чемодани, один з них розпаковує монастирська служка Таїсья в гостроверхому шличку, коло неї — Глафіра з підносом у руці. Над столом світить лампа.

Глафіра. А надовго матушка Меланія до нас?

Таїсья. Не знаю я.

Глафіра. Чому вона в себе на подвір'ї не стала?

Таїсья. Не знаю.

Глафіра. Тобі скільки років?

Таїсья. Дев'ятнадцять.

(Звонцов на сходах.)

Глафіра. А нічого не знаєш! Чого ти — дика яка?

Таїсья. Нам з мирськими не велять говорити.

Звонцов. Ігуменя пила чай?

Глафіра. Ні.

Звонцов. Візьми, підігрій самовар, про всяк випадок.

(Глафіра виходить, взявши самовар.)

Звонцов. Що там вас — солдати налякали?

Таїсья. Солдати.

Звонцов. Чим же вони налякали?

Таїсья. Корову зарізали, погрожували підпалити монастир. Простіть. *(Пішла, забравши купу білизни.)*

В а р в а р а (з передпокою). Сльотá яка! Ти тут з черничкою розмовляєш?

З в о н ц о в. Присутність ігумені в нашому домі незручна штука, знаєш?

В а р в а р а. Дім ще не наш... Що, Тятін згодився?

З в о н ц о в. Тятін — осел або прикидається чесним.

В а р в а р а. Стривай. Здається, батько кричить...
(Слухає під дверима батькової кімнати.)

З в о н ц о в. Хоч лікарі й твердять, що він — при своєму розумі, проте після цієї безглуздої сцени з трубою...

В а р в а р а. Він і не такі сцени витинав, гірше бувало. У Олександрі з Тятіним, здається, зладналося приятелювання?

З в о н ц о в. Так, проте — нічого хорошого я в цьому не бачу. Сестриця твоя хитра штука, від неї можна сподіватися... вельми серйозних неприємностей.

В а р в а р а. Жаль, що ти не збагнув цього, коли вона кокетувала з тобою. Проте це тобі було приємно.

З в о н ц о в. Кокетувала вона зі мною, щоб позлити тебе.

В а р в а р а. Ти засмучений? Ну, Павлін суне. Унадився!

З в о н ц о в. Духовенства — аж над міру у нас.

(Входять, сперечаючись, Єлизавета, Павлін, остім — Мокій.)

П а в л і н. Газети ж, як звичайно, брешуть! Добри-вечір!

Є л и з а в е т а. А я вам кажу, що це неправда!

П а в л і н. Установлено цілком точно: государ зрікся престолу не з доброї волі, а під тиском насильства, упійманий бувши по дорозі на Петроград членами кадетської партії... Так-то!

З в о н ц о в. Що ж звідси виходить?

Є л и з а в е т а. Отець Павлін — проти революції і за війну, а я — проти війни! Я хочу в Париж... Досить воювати! Ти згодна, Варю? Пам'ятаєш, як сказав Анрі-катр: «Париж кращий за війну». Я знаю, що він не так сказав, але — він помилився.

П а в л і н. Не обстоюю нічого, бо все хитається.

В а р в а р а. Потрібен мир, мир, отче Павліне! Ви бачите, як поводить ся чернь?

Павлін. Ох, бачу! А що наш хворий? Як з цього боку? *(Притискає палець до перенісся.)*

Звонцов. Лікарі не знайшли ознак божевілля.

Павлін. Це — приємно! Хоч лікарі непохибно знаходять токмо самі гонорари.

Єлизавета. Який ви злий! Варю, Жанна запрошує нас на вечерю.

Башкін. Арештованих повипускали, а поліція страждає.

Павлін. Так, так... Дивовижно! Чого хорошого сподівається ви від подій, Андрію Петровичу, а?

Звонцов. Громадські сили організуються законо-
мірно і скоро скажуть своє слово. Під громадськими си-
лами я розумію людей, що посідають міцне економічне...

Варвара. Слухай-но, Жанна запрошує нас... *(Від-
водить його вбік, шепоче.)*

Звонцов. Ну, знаєш, це мене ставить не дуже зручно! З одного боку — ігуменя, а з другого — кокотка...

Варвара. Та — тихше ти!

Башкін. Андрію Петровичу, тут — Мокроусов, —
знаєте, помічник пристава?

Звонцов. Так. Чого йому треба?

Башкін. Він службу кидає з причини небезпеки і
проситься до нас, у ліс.

Звонцов. Чи ж зручно це?

Варвара. Стривай, Андрію...

Башкін. Дуже зручно. Лаптев тепер загне хвоста
і бунтувати почне. Донат — самі знаєте — чоловік непід-
хожий і теж сектант, все про закон правди бубонить, а
вже яка тут правда, коли... самі бачите!

Звонцов. Ну, це дурниці! Ми присутні саме при
початку торжества правди...

Варвара. Та постривай же, Андрію.

Звонцов. І справедливості.

Варвара. Ви чого хочете, Мокію?

Башкін. Я — щоб найняти Мокроусова. Єгору Ва-
сильовичу я пропонував.

Варвара. Що ж він?

(Звонцов, насутившись, відійшов геть.)

Башкін. Певного нічого не сказав.

Варвара. Візьміть Мокроусова.

Башкін. Може — глянете на нього?

Варвара. Та навіщо?

Башкін. Для знайомства. Він — тут.

Варвара. Ну, добре...

(Башкін іде в передпокій. Варвара пише щось в записку книжку. Башкін повертається з Мокроусовим; це — чоловічок круглолидий, брови здивовано зведені, на лиці — усмішечка, проте, здається, що він хоче міцно вилаятися. В поліцейській формі, при боці — револьвер, шаркає ніжкою.)

Мокроусов. Маю честь рекомендуватися. Глибоко вдячний за честь служити.

Варвара. Дуже рада. Ви навіть у формі, а я чула, що поліцію роззброюють.

Мокроусов. Абсолютно вірно, у природному вигляді нам ходити вулицею небезпечно, так що я—в штатському пальті, хоч і при зброї. Але зараз, з нагоди збудження безпідставних надій, чернь трохи притихла, і тому... без шашки.

Варвара. Коли ви думаєте почати службу в нас?

Мокроусов. Думкою — я давно вже покірний ваш слуга. В ліс готовий вирядитися хоч завтра, я самітний і...

Варвара. Як ви думаєте, чи надовго це — оцей бунт?

Мокроусов. Гадаю — на все літо. Потім почнуться дощі, морози, то вже вештатись по вулицях буде незручно.

Варвара *(всміхаючись)*. Тільки на літо? Навряд, щоб революція залежала від погоди.

Мокроусов. Даруйте! Аякже! Зима — охолоджує.

Варвара *(усміхаючись)*. Ви — оптиміст.

Мокроусов. Поліція — взагалі оптимісти.

Варвара. Он як!

Мокроусов. Іменно. Це від певності в силі.

Варвара. Ви служили в армії?

Мокроусов. Так точно. В бузулукському резервному батальйоні, маю чин підпоручика.

Варвара *(подаючи руку)*. Ну, бажаю вам всього найкращого.

Мокроусов *(цілуючи руку)*. Сердечно зворушений. *(Пішов, задкуючи, притоптуючи.)*

Варвара *(до Башкіна)*. Здається, він — дурень?

Башкін. Це — не гріх. Бо розумники — он вони як... Дай їм волю, то вони й землю вивернуть... Так — ніби — кишеню.

Павлін *(до Башкіна, Єлизавети)*. Духовенству обов'язково треба дати право вільної проповіді, інакше— нічого не вийде!

(Глафіра, Шура виводять під руки Буличова. Всі замовкли, дивляться на нього; він хмуриться.)

Буличов. Ну? Чого мовчите? Бурмотіли, бурмотіли...

Павлін. Вражені несподіванкою...

Буличов. Що?

Павлін. Видовище людини веденої...

Буличов. Веденої! Ноги в людини віднімаються, от її й ведуть! Веденої... Мокію — Яшутку звільнили?

Башкін. Так. Усіх арештантів звільнили.

Звонцов. Політичних.

Буличов. Якову Лаптеву воля, а царя — під арешт! Он як, отче Павліне! Що скажеш, а?

Павлін. Не досвідчений у справах цих... однак— на мале розуміння мое — спочатку довідався б, що саме мають говорити й чинити ці особи...

Буличов. Царя обирати. Без царя — перегризетеся ви всі...

Павлін. Натхненне обличчя у вас сьогодні, видимо — переборюєте недугу?

Буличов. От, от... переборюю! Ви, подружжя, і ти, Мокію, залиште нас, мене з Павліном. Ти, Шурятко, не йди.

(Башкін пішов до передпокою. Звонцови і Достигаєви — нагору. Хвилини за дві Варвара, зійшовши до половини сходів, слухає.)

Шура. Ти — ляж.

Буличов. Не хочу. Ну що, отче Павліне, ти з приводу — дзвона — чи як?

Павлін. Ні, завітав у надії побачити вас у кращому стані, в чому й не помилився. Проте, звичайно, пам'ятаючи про щедрі та великодушні в минулому діяння ваші, скеровані на ліпоту града сього й храму...

Буличов. Погано ти молишся за мене, мені ось усе

гіршає. І неохота платити богові. За що ж платити? Плачено чимало, а діла нема.

Павлін. Жертви ваші...

Буличов. Стривай! Є запитання: як богові не соромно? За що смерть?

Шура. Не говори про смерть, не треба!

Буличов. А ти — помовчи! Ти — слухай. Це я — не про себе.

Павлін. Даремно роз'ятрюєте себе такими думками. І що значить смерть, коли душа безсмертна?

Буличов. А навіщо її втиснуто в брудну, тісну плоть?

Павлін. Питання це вважає церква не токмо за марне, але і...

(Варвара — на сходах — сміється, притискаючи хустку до рота.)

Буличов. Ти — не ікай! Кажіть прямо. Шура, — трубаца пам'ятаєш, а?

Павлін. В присутності Олександри Єгорівни...

Буличов. Це — кинь! Йй — жити, йй — знати! Я ось жив-жив, та й питаю: ти навіщо живеш?

Павлін. Служу во храмі...

Буличов. Знаю я, знаю — служиш! А доведеться ж тобі помирати. Що це значить? Що значить — смерть нам, — Павліне?

Павлін. Запитуєте... нелогічно і даремно! І — простіть! Бо вже не про земнеє годилося б...

Шура. Не смійте так говорити!

Буличов. Я — земний! Я — наскрізь земний!

Павлін *(устає)*. Земля есть прах...

Буличов. Прах? То ви, мма... То ви ж оце, що земля — прах, самі повинні зрозуміти! Прах, а — ряса шовкова на тобі. Прах, а — хрест позолочений! Прах, а — очі жаднючі...

Павлін. Лихе і згубне творите ви в присутності отроковиці...

Буличов. Од рукавиці, од рукавиці...

(Варвара швидко пішла нагору.)

Буличов. Навчають вас, дурнів, як собак на зайців... Розжилися з убогого Христа...

Павлін. Розлючує вас хвороба, і, розлючуючись, ричите, як вепр...

Буличов. Ідеш? Ага...

Шура. Даремно ти хвилюєшся, від цього ж гірше тобі. Який ти... невгомонний...

Буличов. Нічого! Жаліти — нічого! Ух, не люблю цього попа! Ти — дивись, слухай, я навмисне показую...

Шура. Я сама все бачу... не маленька, не дурна!

(Звонцов на сходах.)

Буличов. Вони, після трубача, вирішили, що я з глузду зсунувся, а лікарі кажуть: брешете! Адже ти, Шу-ро, лікарям віриш? Лікарям-от?

Шура. Я тобі вірю... тобі...

Буличов. Ну, то ж то! Ні, з розумом у мене все гаразд! Лікарі — знають. Щоправда, наразився я на гостре. Ну, та всякому ж... цікаво: що значить — смерть? Або, наприклад, життя? Розумієш?

Шура. Не вірю я, що ти дуже хворий. Тобі треба поїхати з дому. Глафіра вірно каже! Треба лікуватися серйозно. Ти — нікого не слухаєш.

Буличов. Усіх слухаю! Ось знахарки спробуємо. А що як — допоможе? Пора б їй прийти. Гризе мене біль... як нудьга!

Шура. Перестань, любий! Не треба, рідний мій! Ти — ляж...

Буличов. Лежати — гірше. Ліг — то значить — здався. Це так — як бува навулачки. І — хочеться мені говорити. Мені треба тобі розказати. Розумієш... як трапилось... не на тій вулиці я живу! До чужих людей попав, літ з тридцять усе з чужими. Ось чого я тобі не хочу! Батько мій плоти ганяв. А я ось... От не можу я цього тобі висловити.

Шура. А ти кажи тихше, спокійніше. Кажи так, як колись мені казки розказував.

Буличов. Я тобі — не казки, я тобі завжди правду казав. Бачиш от... Попи, царі, губернатори... на якого чорта вони мені здалися? В бога — я не вірю. Де тут бог? Сама бачиш... І людей хороших — немає. Хороші — рідко, як... фальшиві гроші! Бач, які всі? Он вони тепер заплутались, завоювалися... очманіли! А — мені яке діло до них? Буличову-от Єгору — навіщо вони? І тобі... ну, як тобі з ними жити?

Шура. Ти не турбуйся мною...

Ксенія (*йде*) Олександро, до тебе Тоня з братом прийшла і цей...

Шура. Підождуть.

Ксенія. А ти — піди! Мені з батьком поговорити треба...

Буличов. А мені — треба?

Шура. Ви — не дуже багато — говоріть...

Ксенія. Вчи, вчи мене! Єгоре Васильовичу — Зобунова прийшла...

Буличов. Шурик, ти потім веди їх сюди, молодь усю... Ну, давай Зобунову!

Ксенія. Зараз. Я хочу сказати, що Лександра здружилася з оцим пройдою, з двоюрідним братом Андрія. Сам розумієш: це їй не пара. Одному старцеві дали ми притулок, то він — он як командує.

Буличов. Ти, Аксінье, зовсім... як поганий сон, — їй-право!

Ксенія. Бог з тобою, ображай! Ти б ото заборонив їй амуритися з Тятиним.

Буличов. А ще що?

Ксенія. Меланія у нас...

Буличов. Чого?

Ксенія. Нещастя в неї. Солдати збігли напали на обитель, корову зарізали, дві сокири вкрали, заступ, в'язку вірьовок, он що робиться! А Донат, лісник наш, нехороших людей пригріває, живуть вони в бараці, на лісо-сіці...

Буличов. Видно, що коли який чоловік мені до вподоби, то вже він нікому не до вподоби.

Ксенія. Ти б помирився з нею...

Буличов. З Маланьєю? Нашо?

Ксенія. Та — як же? Здоров'я твое...

Буличов. Гаразд. Давай... помирюся! Я їй скажу: «І остави нам долги наша».

Ксенія. Ти — лагідніше. (*Пішла.*)

Буличов (*бурмоче*). «І остави нам долги»... «Яко же і ми оставляєм»... Кругом брехня... Ох, чорти...

Варвара. Папашо! Я чула, як мати казала про Степана Тятіна...

Буличов. Так... Ти — все чуєш, все знаєш...

Варвара. Тятін — скромна людина, він не зажадає

великого приданого за Олександрєю і дуже хороша їй пара.

Буличов. Дбайлива ти...

Варвара. Я придивилася до нього...

Буличов. Про кого ти дбаєш? Ех ви... чорти домашні!

(Ідуть Меланія, Ксенія, на дверях спинилася служка Таїсія.)

Буличов. Ну що, Малашо? Помиримось, чи як?

Меланія. Ото ж то. Воїн! Ображаєш усіх... Ні за що, ні про що...

Буличов. «І остави нам долги наша» — Малашо!

Меланія. Не про долги мова. Не бешкетуй! Он воно які діла почалися. Царя, помазаника божого, скинули з престолу. Адже це — що значить? Звалив господь на люди своя тьму замішання, збезумилися всі, самі в себе під ногами яму копають. Чернь бунтується. Копосівська баби у вічі мені кричали, ми, мовляв, народ! Наші чоловіки, солдати — народ! Он як! Подумай, коли це солдатів за народ вважали?

Ксенія. Це все Яків Лаптев доводить...

Меланія. Губернатора влади позбавили, а замість нього нотаріуса Осмоловського посаджено...

Буличов. Теж гладкий.

Меланія. Вчора владика Никандр казав: «Живемо напередодні подій нищівних; хіба, каже, штатська влада можлива? Від часів біблійних народами правила рука, озброєна мечем і хрестом...»

Варвара. За біблійних часів хресту не поклонялися...

Меланія. А ти помовч, розумнице... євангеліє ж бо в одній оправі з біблією. А хрест єсть — меч! Теж іще! Владика краще за тебе знає, коли й чому поклонялися. Ви, честолюбці, радієте, що повалено престол. Не обернулася б радість на гіркі вам сльози. Єгорушко, мені з тобою треба б віч-на-віч поговорити...

Буличов. То так — знову полаємося ми з тобою? А проте — можна й поговорити, ну — згодом! Зараз лікариха прийде. Видужати хочеться мені, Малашо!

Меланія. Зобунова — лікариха знаменитая. Докторам — далеко до неї! А потім ти б з блаженним Прокоп'єм поговорив...

Буличов. Це — що його хлопчачки Пропотеем звать? Шахрай він, кажуть?

Меланія. Ну, що ти, що ти! Як це можна! Ти прийми його...

Буличов. Можна й Пропотей. Мені сьогодні якось краще... Тільки ось ноги... Веселіше, ніби. Все чогось смішно... смішним видається! Клич знахарку, Аксіньє.

(Ксенія пішла.)

Меланія. Ех, Єгорію... багато ще в тобі... залишилось!

Буличов. Ото ж то й є, що багато...

Ксенія [входячи]. Вона каже, щоб усі вийшли...

Меланія. То треба вийти...

(Всі вийшли. Буличов, усміхаючись, гладить бік, груди. Входить Зобунова. Непомітно, проте, так, щоб було видно, вона, скрививши рота, дмухає в правий бік від себе, праву руку притискає до серця, а долонею лівої, ніби риб'ячим плавником, відмахується. Спинилася, провела правою рукою по обличчю.)

Буличов. Це ти — чортам молишся?

Зобунова (співуче). Ой ви, злії недуги, тілеснії печалі! Відчепіться, відхиліться, раба божого відступіться! В сей день, у сю годину, відганяю вас на все життя кріпким моїм словом на всі віки і правіки! Здрастуйте, благомилостивий чоловіче, на ім'я Єгорій!..

Буличов. Здрастуй, тітко! Це ти чортів відганяла?

Зобунова. Що тобі, рожений, хіба з ними можна діло мати?

Буличов. Коли треба, то можна! Богові — попи моляться, а ти — не піп, ти мусиш — чортам.

Зобунова. Ну, що це ти, які страхи говориш! Промене лише дурні розказують, ніби я з нечистою силою знаюся.

Буличов. Ну, тоді в тебе, тітко, діла не буде! Попи богові за мене молилися, бог — віддурався, не помагає мені!

Зобунова. Це ти жартуєш, милий чоловіче, це ти через те, що не ймеш мені віри.

Буличов. Я б повірив, якби ти від чортів прийшла. Адже ти, напевно, знаєш, чула: я розпусний, до людей — жорстокий, на гроші — жадібний...

Зобунова. Чула, та не вірю, що ти пошкодуєш дати мені доброго грошика.

Буличов. Я, тітко, великий грішник, і богові діла нема до мене. Зрікся бог Єгора Буличова. Отож, коли ти з чортами не знаєшся,— то йди викидні дівкам робити! Це — твоє ремесло, так?

Зобунова. Ой, вірная слава про тебе, що ти — напористий, бешкетний чоловік!

Буличов. Ну? Що збрехати хочеш? Шквар!

Зобунова. Брехати не навчена. Ти скажи-но мені: що тобі болить, як болить, де?

Буличов. Живіт. Дуже болить. Ось тут.

Зобунова. Чи бачиш... тільки ти не кажи нікому, ані-ні!

Буличов. Не скажу. Не бійся.

Зобунова. Є недуги — жовті і є — чорні. Жовту недугу — її й доктор може вилікувати, а — чорну — ні піп, ні чернець не замолять! Бо чорна — це вже від нечистої сили, і проти неї — один засіб...

Буличов. Відразу: пан чи пропав? Так?

Зобунова. Засіб цей — дорогий!

Буличов. Авжеж! Розумію.

Зобунова. Тут, і справді, з нечистою силою треба діло мати.

Буличов. З самим сатаною?

Зобунова. Ну, не просто з ним, а все ж...

Буличов. Можеш?

Зобунова. Тільки ти — нікому ні словечка...

Буличов. Іди к чортам, тітко!

Зобунова. Стривай-бо...

Буличов. Іди геть, а то вдарю...

Зобунова. Ти послухай-но...

Глафіра (з передпокою). Тобі сказано — іди!

Зобунова. Що це ви, які...

Буличов. Жени її, жени!

Глафіра. Теж іще, відьмою прикидаєшся!

Зобунова. Ти сама — відьма! Іч, мордяка яка... Ех, ви... Щоб вам ні сну, ні спочинку!

(Пішли.)

Буличов (оглядається, зітхає). Ф-фу...

(Входять Меланія, Ксенія.)

Меланія. Не сподобалась Зобунова, не догодила?

(Буличов мовчить, дивлячись на неї.)

Ксенія. Вона — теж норовиста. Захвалена, високо несеться.

Буличов. Малашо,— як думаєш: у бога живіт болить?

Меланія. А ти — не дурій...

Буличов. У Христа, напевно, болів. Христос рибою годувався...

Меланія. Перестань, Єгоре. Що ти мене дратуєш?

Глафіра. Вона грошей просить за турботи.

Буличов. Дай, Аксіньє! Ти, Малашо, вибач, я — стомився, піду до себе. З дурнями — найбільше стомлюєшся. Ану, Глахо, поможи...

(Глафіра виводить його. Вернулась Ксенія, запитливо дивиться на сестру.)

Меланія. Прикидається він божевільним. Прикидається...

Ксенія. Ой, що ти? Де вже йому...

Меланія. Це—нічого! Нехай пограє. Це на нього ж обернеться, якщо за духовну треба буде позиватися. Таїсья буде за свідка, Зобунова, отець Павлін, трубач оцей, хіба мало? Доведемо, що заповідач не при своєму розумі був...

Ксенія. Ох, уже не знаю, як його й бути...

Меланія. Оце ж я тебе і вчу! Ех ти... Вискочила заміж! Я тобі казала — виходь за Башкіна.

Ксенія. Ну... Коли це було! А він же який був орел... Ти сама заздрила.

Меланія. Я? Ти що? Очманіла?

Ксенія. Ну, що вже згадувати...

Меланія. Господи, помилуй! Заздрила! Я?

Ксенія. Як — Прокопія того? Може — не треба?

Меланія. Як то — не треба? Покликали, умовились і — раптом не треба! Ти — не заважай мені! Іди приготуй його та приведи. Таїсьє!

(Таїсья входить з передпокою.)

Меланія. Ну, що?

Таїсья. Нічого не узнала я.

(Ксенія пішла.)

Меланія. Чому?

Таїсья. Не говорить вона нічого.

Меланія. Як-то — не говорить? Ти повинна була випитати.

Таїсья. Випитувала я, а вона — фиркає, наче — кицька. Лає всіх.

Меланія. Як лає?

Таїсья. Шахраями.

Меланія. За що ж вона?

Таїсья. З розуму, каже, хочете звести чоловіка...

Меланія. Це вона тобі сказала?

Таїсья. Ні, Пропотей, блаженному.

Меланія. А він — що?

Таїсья. Він усе примовками говорить...

Меланія. Примовками?.. Ах ти... роззява! Він — блаженний, прорікає, дурна! Сядь у передпокої, не ходи нікуди... В кухні був іще хто-небудь?

Таїсья. Мокій...

Меланія. Ну, іди. *(Підходить до дверей, що в кімнату Буличова, стукає.)* Єгорій, блаженний прийшов.

(Іде, в супроводі Ксенії та Башкіна, Пропотей, в личаках, у довгій, до кісточок, полотняній сорочці, на грудях сила мідних хрестів та образків. Страховидий: густе, скуйовджене волосся, довга, вузька, рідка борода, рухи різкі й конвульсивні.)

Пропотей. Ух, накурено! Душа задихається...

Ксенія. Тут, батечку, ніхто не курить.

(Пропотей гуде, наслідуючи зимовий вітер.)

Меланія. Ти — постривай, дай вийти...

Буличов. *(Його веде під руку Глафіра.)* Іч ти, який... з'явився!

Пропотей. Не бійся. Не страшися. *(Гуде.)* Все тлінь, усе минеться! Жив Гриша, ліз вище, до стелі досяг, — чорт його й потяг.

Буличов. Це — про Распутіна, чи що?

Пропотей. От — скинуто царя, і погибає царство, іде же царює гріх, смерть і сморід! Гуде метелиця, гуде хурделиця. *(Гуде. Показуючи костюмом на Глафіру.)* Диявол во образі жінки поруч тебе — віджени.

Буличов. Я тебе віджену! Базікай, та знай міру. Маланьє, це ти, чи що, навчила його?

Меланія. Що вигадуєш? Хіба безумного можна навчити?

Буличов. Схоже, що можна...

(Зі сходів біжить Шура, за нею Антоніна, Тятін. Поступово згори сходять Звонцови, Достигаєви. Пропотей мовчки черкає костюром в повітрі й на підлозі. Стоїть задумано, опустивши голову.)

Шура *(підбігаючи до батька)*. А це ж що? Що за вистава?

Меланія. А ти — мовчи!

Пропотей *(ніби над силу)*. Не спить еретик, а годинник — тик та тик!.. Якби — біг... та — якби міг... та я — не знеміг, да, да! А — чия ж біда? Грай, сатано, тобі — волю дано! Вдарила північ... проспівали півні ку-рі-ку... тут — кінець еретика...

Буличов. Складно тебе навчили...

Меланія. Не заважай, Єгоре, не заважай!..

Пропотей. Що робити будем?.. Що скажемо людям?

Антоніна *(з жалем)*. Він — не страшний... Ні!

Пропотей. Убили гниду — правлять панахиду. А може, скакати треба? Нумо, поскачем і нашим, і вашим! *(Тупотить, наспівуючи, спочатку — неголосно, потім все дужче, і — танцює.)* Астарот, Сабатан, Аскафат, Ідумій, Незумій. Не умій, карра тили — бом, бом, бийся в стіну ло-бом, ло-бом! Ех, юхала, юхала, що ти там нанюхала? Диб-диб, дим, дим! Сатана гуляє з ним! Згин-гин-гин, він на світі один, його відьма Закатама в свої стегна закатала! Від гріха, від блуду не дінешся нікуди! Ось він, Єгорій, народивсь на горе...

Шура *(кричить)*. Проженіть його!

Буличов. Ви що... чорт вас... налякати мене хочете?

Звонцов. Треба припинити це неподобство...

(Глафіра підбігає до Пропотєя, він, не перестаючи кружляти, замірився на неї костюром.)

Пропотей. Іх, ех, ох, ах! ух-чух, злий дух...

(Тятін вирвав костюр з руки Пропотєя.)

Меланія. Та ти — що? Та ти — хто?

Шура. Батьку, прожени всіх... Чого ти мовчиш?

Буличов (*махав руками*). Постривай... постривай...
(*Пропотей сів на підлогу, гуде, вищить.*)

Меланія. Його — не можна займати! На нього найшло — натхнення... захват!

Достигаєв. За такий захват, матушко Меланье, по потилиці б'ють.

Звонцов. Вставай і йди... живо!

Пропотей. А — куди? (*Гуде.*)

(*Ксенія плаче.*)

Єлизавета. Як це він вправно... на два голоси!

Буличов. Ідть... геть, усі! Надивилися...

Шура (*тупаючи на блаженного*). Іди геть, потворо! Стьопо — виженить його!

Тятін (*бере Пропотєя за комір*). Ходімо, святий... уставай!

Таїсья. Він сьогодні не дуже страшно... він куди страшніше вміє це робити. От якби йому вина дали...

Меланія. Ти — що ляпаєш? (*Б'є її по щоці.*)

Звонцов. Як вам не соромно?

Меланія. Перед ким? Перед тобою соромно?

Варвара. Заспокойся, тьотю...

Ксенія. Господи... Ну, що ж це таке?

(*Шура й Глафіра укладають Буличова на диван, Достигаєв пильно вдивляється в нього. Звонцови виводять Ксенію з Меланією.*)

Достигаєв (*до жінки*). Ідьмо додому, Лізо, додому! З Буличовим — негарзд! Погана справа... І демонстрація йде... Треба пристати.

Єлизавета. Як це він гудів, а? Нічого подібного не уявляла.

Буличов (*до Шури*). Все це — ігуменя придумала...

Шура. Тобі погано?

Буличов. Вона... Немов панахиду... по живому...

Шура. Скажи — погано тобі? Послати по лікаря?

Буличов. Не треба. А про царство блазень цей від себе махнув... Якби ж — біг та якби міг, — чула? Не може!

Шура. Все це треба забути...

Буличов. Забудемо! Ти поглянь — як, що вони

там... Щоб Глафіру не скривдили.. Що це на вулиці співають?

Шура. Ти не вставай!

Буличов. І загине царство, де сморід. Нічого не бачу... *(Встав, тримаючись за стіл, протирає очі)* Царствіє твоє... Яке царствіє? Звірі! Царствіє... Отче наш... Ні... погано! Який ти мені отець, коли на смерть засудив? За що? Всі помирають? Навіщо? Ну, нехай — всі! А я — навіщо? *(Похитнувся.)* Ну? Що, Єгоре? *(Хрипко кричить.)* Шуро... Глахо — лікаря! Ей... хто-небудь, чорти! Єгор... Буличов... Єгор!..

(Шура, Глафіра, Тятін, Тайсья,— Буличов майже падає їм назустріч.)

За вікнами — густо співають. Глафіра, Тятін піддержують Буличова. Шура — біжить до вікна, відчиняє його, вривається спів.)

Буличов. Що це? Панахида... знов похоронної співають! Шуро! Хто це?

Шура. Іди сюди, іди... дивись!

Буличов. Ех, Шуро...

Завіса

ДОСТИГАЄВ ТА ІНШІ

ДИЙОВІ ОСОБИ

Достигаєв.	Рябнін.	
Єлизавета.	Бородатий солдат.	
Антоніна.	Кузьмін.	
Олексій.	Піп Йосиф.	
Павлін.	Зибін—поміщик.	
Звонцов.	Губін.	
Варвара.	Нестрашні—батько та	
Ксенія.	син Віктор.	
Донат.	Троєруков.	
Глафіра.	Целованьєв.	
Таїсья	Лисогонов.	
Меланія.	Мокроусов.	
Шура.	Бетлінг	
Пропоте	Жанна.	
Тятін.	Чугунова.	
Лаптев.	Костянтин	} діти її.
Калмикова.	Софрон	

ДІЯ ПЕРША

Купецький клуб. Солідно вмебльована вітальня, просто глядача портрет Олександра Третього на весь зріст і в шапці,—опасиста, чорна постать на голубуватому тлі, за нею—якісь колони, вони нагадують ленінградську біржу. В глибині сцени—широкі двері у двосвітний зал, видно естраду, на ній—стіл, застелений червоним сукном, за столом, на стіні—золота рама, портрет Миколи Другого вийнято з рами, в рамі стирчать два червоних прапори. Перерва засідання, в залі залишилися і розмовляють кілька маленьких груп, вони поступово тануть, виходячи до вітальні, а з неї—через двері ліворуч, у буфет. Праворуч—двері до карточної. У куточку, біля них, сидить на краечку м'якого стільця, скручуючи козячу ніжку, старичок Йосиф, піп, у мужицьких чоботях, ряса вицвіла, гостроносий, лисуватий, в окулярах. Із залу виходять: Павлін, Порфирій Петрович Нестрашний, колишній міський голова і голова місцевого союзу Михаїла Архангела, він—з палицею, накульгує; Кузьма Лисогонов, фабрикант.

Лисогонов. Ти, отче Павліне, зажди розповідати, я підку чайку спитаю. *(Зупинився, дивиться на портрет царя, зітхнув.)* Що, ваша величність, а синка в тебе—розрахували? Ехе-хе...

Нестрашний *(сідаючи до столу, похмуро)*. Є в мене догадочка, що Леніним та більшовиками кадети лякають нас. Розрахуночок у них такий—лякати.

Павлін. Боюся, що в цьому випадку—помиляєтесь ви. Ленін—втілення матеріалізму, злого духу,—земної, найбрутальнішої, диявольської мудрості...

Нестрашний. А ти, коли в другій Думі есером був, небесну мудрість втілював?

Павлін. Іронія ваша навряд чи доречна. У другій Думі, якщо пам'ятаєте, духовенство було представлене вельми численно, і в цьому позначилась воля народу...

Нестрашний. Атож... Пішли попи навприсядки...

Павлін. Але глянувши поглиблено, ми побачимо, що есерство, відмовившись від терору, цілком здатне до злиття з кадетизмом, а сей останній є найменшим злом і — як бачимо — має в собі подальший потяг направо.

(Підходять і підсаджуються до столу: Целованьєв, власник міських боєнь, і Троєруков — мукомел, людина років 50, дуже схожа на Олександра Третього; про свою подібність до царя Троєруков знає. У дверях залу Василь Достигаєв розмовляє з Мокроусовим; Мокроусов — у цивільному, він — завідує господарством клубу. Так само як і Достигаєв, він мелькає на сцені протягом усього акту. Достигаєв — старшина клубу — ручки в кишенях, прислухається до всіх розмов, заходить у всі розмови, залишаючись на самоті, задумливо посвистує.)

Целованьєв. Про що розмова?

Павлін. Ось, Порфирій Петрович каже, що кадети навмисно лякають нас Леніним з братією його; лякають, як я розумію, заради того, щоб купецтво подалося вліво, до них, кадетів, під їхню владу...

Целованьєв. А ти, отче Павліне, хіба не кадет?

Павлін. Ні в якому разі і ніколи не схилюсь. Я взагалі...

Достигаєв *(підійшов)*. Та саме взагалі ото — як?

Павлін. Здавалося б, якщо царствуючу персону визнано невідповідною значенню своєму і справі, — обери́ть іншу особу. У нас ще збереглися і благоденствують нащадки Рюрика, удільних князів діти...

(Лисогонов повернувся, офіціант несе склянку чаю і — в чайнику — коньяк.)

Достигаєв. Нашадки, у торбинці згадки...

Троєруков. У сні живемо...

Лисогонов. В буфеті Звонцова лають — любо слухати!

Целованьєв. Та-ак... комісар Тимчасового уряду, неначе губернатор нам...

Троєруков *(ліниво)*. А чи давно він у конторі в мене сидів, доживався чемненько, коли я його гукну?

Нестрашний. Що скажеш, Достигаєв?

Достигаєв. Слухаю.

Нестрашний. Хитруєш усе.

Достигаєв. Вчуся.

Нестрашний. Не можна зрозуміти — на що ти націляєшся!

Достигаєв. А ти, Порфирію Петровичу, на що?

(Нестрашний мовчить. Усі дивляться на нього, чекають. Не дочекалися.)

Павлін. Між іншим, громадянин Звонцов у промові своїй торкнувся — і дуже образливо — церкви. Серед багатьох звичайних і легковажних обмовлянь, якими панове інтелігенти звикли обтяжувати духовенство, вказав він і на те, що, мовляв, треба усунути з богослуження старослов'янську мову, щоб зробити глас божий більш зрозумілим душі пастви — наївній душі народу нашого.

Нестрашний *(похмуро)*. Наївна! Таке сказав! Поклади-но пальця до рота їй, наївній... сучого сина дочці!

Целован'єв. А з війни тікають і тікають.

Лисогонов. Уся Росія дезертирує...

Павлін *(збуджуючись)*. Причиною чого є лиходійна проповідь про свободу мислі, волю народу та інше...

Нестрашний. А за часів другої Думи ти все-таки з есерами обнюхувався і сам усе це проповідував.

Павлін. Твердження — голослівне. Повертаючись до промови пана комісара Звонцова, мушу сказати: думка його щодо мови низвергається тим фактом, що католицька церква користується в службі божій мовою латинською.

(Піп Йосиф, скрутивши козячу ніжку, запалив.)

Павлін. Одначе міць і сила римської церкви від сього не терпить, і навіть удари еретиків, таких-от, як Лютер...

Нестрашний. Облиш, отче Павліне! Промовами нагодовані ми зовсім досхочу, аж до нудоти.

Троєруков. Стривайте, дайте послухати.

Нестрашний. Скільки повітря не ковтай, ситий не будеш...

Павлін *(сердито)*. Ви, вельмишановний Порфирію Петровичу, так само як і весь купецький стан ваш, во-

лею грізної долі ввергаєтесь у галузь політики, найнебезпечнішу для недосвідчених у ній. А тому вам необхідно знати, що все зрозуміле виявляє себе як найшкідливіша для людей глупота, а істина і свята премудрість схована в незрозумілому і неприступному хитруванні розуму...

Лисогонов. Вірно. Ох — вірно!

Троєруков. Як у сні живемо. Чорт зна що...

Павлін (*напористо*). Релігія є зброя проти спокуси і підступів диявола...

Нестрашний. Я проти релігії не заперечую.

Павлін. І, як усяка зброя оборони, релігія має розвиватися й удосконалюватись. А тому: якщо ми збулися світського глави — необхідно одного замінити духовним. У Москві порушене питання про обрання патріарха...

Нестрашний. Ти скажи, що нам робити, нам?

Лисогонов. Нам, друже дорогий, хоч сатану давай, — був би лад, он як воно справа стоїть.

Троєруков (*із сумом*). Щось, друзі, наче не те ми робимо! Все розмовляємо. А от — баби... їм революція не заважає. Вони своєї справи не кидають... Огірки — посоліли, капусту — заквасили, гриби...

Достигаєв. Губін іде...

Павлін. Зустріч із цим... лиходієм небажана! (*Швидко йде до дверей праворуч, помітив Йосифа.*) Ах, це ви, отче Йосифе, махорку палите? Як же це ви тут — махорку, а?

Йосиф. Та нічого палити, нічого!

Павлін. Утримайтесь! Тут — не трактир.

Нестрашний (*штовхаючи його до дверей*). Іди, а то скандал буде...

(*Павлін, Нестрашний пішли, за ними Лисогонов, нецільно причинивши двері, визирає у вітальню. Губін іде із залу — важка, товста людина із заплямим лицем і зухвалими очима. Його супроводжує Олексій Достигаєв.*)

Губін. Оце і є — вона?

Олексій. Так.

Губін. Руда, в сукні сопливеного кольору?

Олексій. Так, так... Жанна Густавівна.

Губін. Нічого, помітна стервоза! Ось такі бабоньки уредного віку...

Олексій. Ви хотіли сказати: середнього віку?

Губін. Я кажу як хочу. Уредного віку, значить — між тридцятьма і сорока. Найцікавіші. Зрозумів?

Олексій. Не зовсім.

Губін. Батько розумніший за тебе, хоч... теж не Бісмарк! Ну, гайда шампань хлебтати, баболюбе.

Йосиф. Вельмишановний Олексію Матвійовичу...

Губін. Чого?

Йосиф. Богом вас прошу — заплатіть за гусей, що їх ви перестріляли...

Губін. Ага! Це — ти? То я ж тобі сказав: подавай у суд.

Йосиф. Нема на вас суду, окрім божого...

Губін. Брешеш, е! Іди геть. І — подавай у суд. Не подаси — приїду вдруге, ще кого-небудь застрелю... зрозумів?

Йосиф. Я, Олексію Матвійовичу, у газету поскаржуюсь на вас.

Губін. Қатай! У газету! Архієреєві! Қатай... *(Пішов у буфет.)*

(Йосиф вийняв кiset, скручує цигарку, згадав, що не можна палити махорку, і, сховавши кiset, засмучено махнув рукою і знову сів у куток.)

Целованьєв. А боїться Павлін Губіна!

Троєруков. Хто його, чорта, не боїться!

(Нестрашний вийшов.)

Лисогонов. А підставили йому ніжку попи.

Целованьєв. Ну, що ви, це ось Порфірія Петровича важкенька лапа викинула його з міських голів.

Нестрашний. При чому тут я? Це ж архієрей діяв, після того як Губін дияконові під час обідні чуба нам'яв.

Троєруков. Його в дім для божевільних...

Нестрашний. Тепер для божевільних міста будувати треба.

Лисогонов. Чш, галасують у буфеті! Піду, погляну.

(Усі пішли. Залишився Троєруков, набираючи поважного вигляду, погладжуючи бороду, дивиться на портрет царя і в дзеркало на себе. Налив коньяку, підвівся, п'є, крикнув.)

Йосип. На добре здоров'я.

Троєруков *(подумавши)*. Та я ж бо не чхав.

Йосиф. Тоді — пробачте, недочув!
Троєруков. Ти звідки?
Йосиф. Зі слободи, з Комарової.
Троєруков. Ага... А... чого ждеш тут?
Йосиф. Ігуменю, матір Меланію дожидаюся, за її наказом. Обіцяла бути тут.
Троєруков. Вона — тут. Коньяк — п'єш?
Йосиф. Де вже нам! Самогонцю б, та й того не знайдеш! Ох, розоряється Русь!
Троєруков. На-бо, випий!
Йосиф. Спаси вас Христос! Здорові будьте. Ух... Яка... несподівана рідина!
Троєруков (задоволено). Обпікся? То ж то. На ще.

(З буфету виходять: Бетлінг, за ним Достигаєв і Мокроусов; поперед нього, забігаючи то справа, то зліва,— Лисогонов.)

Бетлінг (зневажливо і буркотливо). Ви — не стрибайте! Ви — спокійно...

Лисогонов. Схвильований честю розмовляти з вашим превосходительством...

Бетлінг. Дозвольте, я сяду. І ви — сідайте! Ну, чого ж вам треба?

Лисогонов. Мудрої поради вашої, ваше...

Бетлінг. Ви — коротше, без титулу...

Лисогонов. Кажуть, що більшовик цей — Ленін — вигаданий для настрашки нам...

Бетлінг. Як це — вигаданий?

Мокроусов. Дозвольте повідомити: Ленін, після арешту його зграї, втік до Швеції. Він — особа дійсна.

(З буфету, із залу виходять люди, оточують Бетлінга, дивляться на нього. Серед натовпу, біля стіни — Тятін. Увійшла Меланія, сіла в крісло. До неї підходить піп Йосиф, вклоняється, подає папір, розмовляє. Меланія веде його до залу. Через деякий час попик швидко пробирається в буфет.)

Бетлінг. Ну так! І, звичайно, Швеція видасть його нам. Ось ви, член міської управи, захоплюєтесь політикою, а в місті по вулицях не можна на автомобілі їздити. Бачите? Нагадую вам, що для політики у нас є Тимчасовий уряд...

Лисогонов. Пробачте! Звичайно, ми — дикуни, і кому треба вірити — не знаємо.

Бетлінг. Ось ви знову схопились і... мелькаєте, стрибаєте...

Лисогонов. Твердять, що більшовики завелись навіть у нашому місті.

Бетлінг. Не можна надавати значення балаканині яких-небудь базарних торговок.

Лисогонов. Це дружина комісара Звонцова говорить.

Бетлінг. Що? Не вірю. Я знаю її, вона благородна жінка.

Мокроусов. Осмілюся доповісти: більшовики в місті є.

Бетлінг. Є?

Мокроусов. Так точно.

Бетлінг. Гм... Ну і що ж вони?

Мокроусов. Проповідують соціалізм, так само як і соціалісти-революціонери.

Бетлінг. Ну, ну, голубчику, у нас завжди що-небудь проповідують... Більшовики... У Петрограді їх заарештували, а що ж у нас? Треба заарештувати!

Мокроусов. Сховалися, ваше превосходительство.

Достигаєв. Деякі з нас, граф, сумніваються в силі Тимчасового уряду.

Бетлінг. Чому? Адже ось він арештовує, ловить! Встановлює порядок...

Нестрашний. Питання — хто ловить і для чого? Ловлять — адвокати, професори, інтелігенти і взагалі всяка злиденна братія.

Бетлінг (*столнений*). Але — чому ж так гостро? Там є поважні люди, наприклад — князь Львов і цей... як його?

Достигаєв. Та князь він Львов, тобто левів, а от леви у нього — так начебто осли.

Бетлінг (*через силу посміхаючись*). Це дотепно... але навіщо ж так? Ми повинні довіряти Тимчасовому урядові...

Нестрашний. Дехто називає його — не тим чатований; бо начебто соціалісти отруїли його.

Бетлінг (*безпомічно*). Я так не думаю...

Целованьєв (*до Нестрашного*). Ну, і здорово Достигаєв зрізав графа.

Нестрашний. Та-ак.. Ловкий на язик і на руку.
Целованьєв. А-яй, здорово!

Бетлінг *(до Достигаєва)*. А як здоров'я компаньйона вашого, Буличова?

Достигаєв. Він помер місяць тому.

Бетлінг. Ах так, я забув! Шкодную. Розумна людина, своєрідна.

Лисогонов. Не так розумна, як зухвала.

Целованьєв. До нас, у родовє купецтво, він ускочив з прикажчиків.

Нестрашний. З дурепою одружився, а в неї — гроші. Вскочив у наше коло, запишався із щастя, почав показувати свої якості та й виявився самодуром, подібним до Олексія Губіна.

Бетлінг. Ах, он воно що?

Нестрашний. Уявив, що кращих за нього — нема людей і що без нього й вода не освятиться...

Бетлінг *(з тугою)*. Чому ж не починають засідання?

(Від нього поступово відходять, вітальня порожніє. Він сидить, дивлячись на портрет царя, витираючи рот хустиною. Озираючись на людей, підходить Троєруков, говорить півголосом).

Троєруков. Дозвольте довідатись, ваше превосходительство, вірно, що портрет на мене схожий?

Бетлінг. Так, є деяка...

Троєруков. Ваше превосходительство, ви наш почесний староста, прошу вас: підтримайте клопотання моє...

Бетлінг. Але — дозвольте, що ж я можу?

Троєруков. Ви — можете! Дурниці, ваше превосходительство! Ви, як патріот, натякніть, що коли сина усунули, то й батькові не випадає тут висіти. А я б узяв його собі, перефарбував одяг на цивільний, на купецький...

Бетлінг *(обурений)*. Пробачте, але ви... ви — з глузду з'їхали? Ви... фантазер! *(Встав, іде до дверей буфету. Троєруков перелякано зникає в кімнаті праворуч. Назустріч Бетлінгові з буфету: Жанна, Єлизавета, Достигаєв, Зибін.)*

Жанна *(говорить з акцентом)*. Треба купувати автомобілі. Ах, ти — тут? Я тебе шукала.

Бетлінг. Слухай..

Жанна. Трошки мовчать! Я кажу: треба робить шик, це дивує прості люди. Багатство — дивує, адже правда?

Зибін. І робочий народ живе спокійно, задовольняючись здивуванням.

Жанна. Ви завжди робите іронію, це погане діло! Ти все сидів тут, наче той...

Зибін. Орел на скелі.

Жанна. Ні — курка! Він страшенно багато сидить. Єлизавета. І що ж — висиджує?

Жанна (*погрожує їй пальцем*). Н-но!

Бетлінг (*роздратовано*). Ти обіцяла прийти за дві хвилини. А мене взяли в полон ці... комерсанти, один нетверезий, другий — з глузду з'їхав, решта грубіяни.

Жанна. Ось, він знову сидить! Лізо — чого ви смієтесь?

Бетлінг. Політика, політика! Усі наче грибами отруїлися. Що вони можуть розуміти в політиці, ці монстри? Я — стомився!

Зибін. Тепер навіть робітники, солдати уявляють...

Бетлінг. Ах, облиште, друже мій!

Єлизавета. Після засідання будуть танцювати?

Меланія (*увійшла, сідає в крісло біля дверей до залу*). Знайшла час для танців, розумниця!

Єлизавета (*весело*). А чому й ні? Старики погорять, розійдуться, а ми б...

Варвара (*з буфету*). Лізо — не бачила, де Андрій?

Мокроусов. У маленькій вітальні.

Жанна. Ти — засмучена, Барбіш?

Варвара. Я? Анітрохи.

Зибін. Варваро Єгорівно, добривечір! Що, ви вже вирішили відтяти мені голову?

Варвара. Я — ні! Це Нестрашний і його чорна сотня вирішує.

Жанна. Я не хочу політики! Я не хочу, щоб ти, Вар'я, відтинала голову мосьйо Зибін. За віщо? Він — весела голова... Ти — розумна голова, а російський народ — добрий! Він не хоче відтинати голова своїм дво-р'яни.

(*Дзвінок у залі.*)

Бетлінг. Нарешті! Ходімо, Жанно.

Жанна. Я завжди думаю, коли говор'ю — двор'яни. Я довго говорив: двірники, дворняг'ї — маленькі собачки. Це дуже смішно!

(Идуть до залу. Проходячи повз Меланью, Єлизавета не вклонилася їй.)

Меланія. Здрастуй, Лизавето!

Єлизавета. Ах, пробачте! *(Прослизнули у зал.)*

Меланія. Варваро — зачекай.

Варвара. Я вам потрібна, тьотю?

Меланія. Кличу, виходить — потрібна! Що це чоловіченько твій верз про церкву, йолоп? Ти чого ж не вчиш його? Вчилася-вчилася, а вчити не вмієш! Політики! Без церкви усім вам довбешки поскручують.

Варвара. Ви не зрозуміли! Андрій говорив про наближення церкви до народу, про те, що богослуження треба зробити простішим, але ефектнішим...

Меланія *(пристукуючи патерицею)*. Страшнішим треба, страшнішим, загрозливішим! Ефекти для театрів залиште.

Варвара. Пробачте, мені треба чоловіка...

Меланія *(відмахуючись)*. Іди, іди! Іншого пошукала б чоловіка, розумнішого. Біжи! Добігаєтесь, баламути!
(Підвелася, хоче йти до залу. Нестрашний і Мокроусов виходять з буфету.)

Мокроусов. Підходящої людини не встиг знайти, Порфирію Петровичу.

(Меланія зупинилася, слухає.)

Нестрашний. Перебуваючи у мене, в союзі Михайла Архангела, скрізь устигав, а тепер — не встигаєш? Дивно, брат...

Мокроусов. Народ ненадійний дуже.

Нестрашний. А чи ж сам надійний?

Мокроусов. Ображаєте, Порфирію Петровичу! Він — обережна людина, ховається...

Меланія. Як же це, де ж він ховається, коли на мітингах кожного дня горлає?

Мокроусов. Я маю на увазі — ночами. І сам один ніколи не ходить.

Нестрашний. Ну, гаразд! Ти все-таки... Ти — патріот, не забувай!

Меланія *(до Нестрашного)*. Сядь-но на хвилинку.
(Сіли за стіл, що біля дверей праворуч, шепочуться.)

Нестрашний. Слід. Тільки людська в мене у союзі порозбігалися. Тепер — такий час: кожен за себе.

Меланія. Ну, та чи багато треба?

(Звонцов визирнув із дверей і швидко зник.)

Нестрашний. Та, звичайно, зробимо. Ну, здається, починається говорильня. Ідеш?

(Пішли. Із дверей залу — Тятін; Меланія і Нестрашний дивляться вслід йому. Він сів за стіл, дістав блокнот, пише. Вискочив Звонцов, витираючи обличчя хусточкою, позадував.)

Тятін *(підвівся)*. Коханий братіку...

Звонцов. Ніколи мені!

Тятін. Нічого, встигнеш зробити подвиги розуму і честі.

Звонцов. Це що за тон?

Тятін. Ти пустив чутку, начебто я навчив Шуру вкрасти якісь гроші в батька і сховав їх...

Звонцов. Не смій... чіпати... мене... торсати! Скандал учинити хочеш?

Тятін. Правду кажучи, не погано б! Та я тебе й оскандалю...

Звонцов. Не надрукують! Виженуть із газети.

Тятін *(відштовхнувши його)*. Яка ти паскуда!

Звонцов. Я не знаю, хто вигадав цю плітку, але я її не повторював. Гроші! Чого тепер варті гроші? Я не приховую, твоя позиція несподівана для мене. Ти так майстерно приховував свої переконання.

Тятін. Це не стосується справи.

Звонцов. І — раптом... Дивно! Ти — інтелігент... Ми, інтелігенти...

Тятін *(посміхаючись)*. Вони — інтелігенти!

Звонцов. Ми законні наступники влади цих биків...

Тятін. Агітуєш?

Звонцов. Ми, люди, для яких самодержавство ідіотів було таким нестерпним...

Тятін. Облиш! Я не граю в дурня. І дай Шурі спокій. Ви там цькуєте її. Гляди, я — лагідна людина, але до часу. *(Йде в буфет.)*

Звонцов *(витираючи обличчя хусточкою)*. Негідник!
(Варвара і Достигаєв дуже швидко виходять із залу.)

Варвара. А як же тітка Меланія?

Достигаєв. Подумай — сама догадаєшся, розумнице. (*Швидко пішов у буфет.*)

Звонцов. Про що він?

Варвара. Це тебе не обходить. Чому ти не покликав мене на нараду по продовольству?

Звонцов (*сухо*). Не знайшов.

Варвара. А — шукав?

Звонцов. Доручив Мокроусову, але, очевидно, цей йолоп...

Варвара (*зловісно*). Намагаєшся діяти самостійно? Андрію, твій виступ був невдалий. Дуже. Зрозумій: більшовики — це вже не «осли зліва», і прапор їхній не «червона ганчірка», як сказав про них та їхній прапор Мілюков, ні, це вже прапор анархії.

Звонцов. Ти страшенно гарячкуєш. І — говори тихше, навколо — люди. І чому треба говорити зараз? Починається засідання.

Варвара. Слухай: ми між двох анархій, червоної і чорної.

Звонцов. Ну, так, так! Я розумію це, знаю...

Варвара. Ні! Ти не розумієш ні труднощів нашої позиції, ні вигід її...

Звонцов. Ах, боже мій! Як ти любиш учити! Але я саме так і говорив про більшовиків.

Варвара (*пристрасно*). Ні, не так! Треба було гостріше. Треба бити по черепах кам'яними словами. Твоя радість з приводу невдачі більшовиків у Петрограді — недоречна і безтактна. Гасло «Вся влада Радам» — ось чим ти повннен діяти на товсту шкіру...

Звонцов. Ти жахливо настроєна!

Варвара. Красиві промови твої...

Звонцов. Дивуюсь! Чого ти боїшся?

Варвара (*шипить в обличчя йому*). Ти — дурний! В тобі нема класового чуття...

Звонцов. Дозволь! Хай йому чорт! Що я — найманець твій? І — причому тут класове чуття? Я — не марксист... Яка нісенітниця!

(*Швидко йде до залу. Варвара в знеможі сідає на стілець, б'є кулаком по столу, Єлизавета йде назустріч Звонцову із залу.*)

Єлизавета. Дрюдрюшечко, солоненький мій, як я кохаю тебе!

Звонцов (*сердито*). Дозволь... У чому річ?

Варвара. Поводишся ти, Лізо...

Єлизавета. Ай! Ти — тут? Так, Варю, я погано поводжуся. «Життя молоде пролітає безслідно», і — дуже скучне все! Але ти — не бійся. Я Андрія не відіб'ю в тебе, я його кохаю... патріотично... ні, як це?

Звонцов (*похмуро*). Платонічно. Пустити мене!

Єлизавета. От іменно — протонічно! І — комічно. Андрюшо, після всіх цих дурниць — можна танці, а?

Варвара. Ти з глузду з'їхала!

Єлизавета. Милі губернатори! Ви все можете! Давайте влаштуємо...

Звонцов (*суворо*). Це неможливо. (*Визволився, пішов.*)

Єлизавета. Вислизнув... Ну... влаштуємо маленьку танцюльку у Жанни. Варю, запрошую! Боже мій, яке обличчя! Чого ти, любя? Що з тобою?

Варвара. Забирайся, Єлизавето!

Єлизавета. Дати води?

Варвара. За-би-ррайся...

(*Єлизавета біжить до буфету. Варвара кілька секунд стоїть, заплющивши очі. Меланія та Павлін — із залу. Варвара зникає в дверях праворуч.*)

Меланія. Жарко. Нудно. Надокучило все, набридло, ух! Міцну б руку на всіх вас...

Павлін (*зітхнувши*). «Вскую шаташася язици».

Меланія. Говорив з Прокопієм?

Павлін. Розмовляв. Натура вельми розгнудана і надмірну пристрасть має до винопиття...

Меланія (*нетерпляче*). А для діла придатний?

Павлін. Нічим не слід нехтувати задля просвіщення заблудлих, але...

Меланія. Ти — просто скажи: стихи підхожі?

Павлін. Стихи цілком придатні, але — для сліпців, а він... зрячий...

Меланія. Ти б, отче Павліне, покликав до себе старика Йосифа, почитав би стихири його, та й настроїв би, повчив, як краще, розумніше! Бо душевна муť знизу піднімається, там, унизу, і заспокоювати її, а балаканиною цією тут, теревенями — чого доб'ємося? Сам ба-

чиш: серед купецтва нема згоди. Он як галасують у буфеті...

Павлін (*прислухаючись*). Губін бушує, здається. Пробачте — зникаю.

(Відчинив двері до залу, звідти виривається патетичний крик: «Могутня душа народу...» З дверей буфету виваляються, похитуючись, Губін, Троєруков, Лисогонов, усі напідпитку, але — не дуже. Мокроусов, за ним старичок-офіціант з підносом, на підносі склянки, ваза печива.)

Губін. Чш, горляють: душа, душі... Душать один одного промовами. І всі — брешуть. Гайно! А піп засмутився коньяком — навіть до сліз. Плаче, старий чорт! Я в нього гусей перестріляв.

Троєруков. Сядьмо тут, під портретом...

Губін. Не хочу. Тут усяка сволота ходить.

Лисогонов. Скажіть, Лексію Матвіїчу...

Губін. І не скажу. Надто вже ти допитливий, мабуть, усе ще баб шупаєш, а?

(Троєруков регоче. Мокроусов відчинив двері направо, офіціант пішов туди.)

Лисогонов. Лексію Матвіїчу — питання: помиримося з німцями чи ще воювати будемо?

Троєруков (*печально*). Царя — нема. Як воювати?

Губін. Воювати — ні в чому. Чобіт нема. Васька Достигаєв із Перфишкою Нестрашним постачили чоботи для солдатів на ликових підошвах.

(Пішли до вітальні праворуч. Меланія — хреститься, вступившись у стелю. Із залу входять Нестрашний, Целованьєв, згодом — Достигаєв.)

Нестрашний. Наслухався. Годі з мене. Мати Меланіє, ти теж не стерпіла?

Меланія. Я звідси промови чую, задушно там. Що діється, Порфирію Петровичу, а?

Нестрашний. Про це — не тут говорити. Ти б заглянула до мене. Завтра?

Меланія. Можна. Наслав на нас господь сарану оцю...

Нестрашний. Треба скоріше Установчі скликати.

Меланія. Навіщо вони тобі?

Нестрашний. Мужик прийде. Він без хазяїна жити не може.

Меланія. Мужик! Мужик теж бунтувати навчений. Теж горлає, мужик отой.

Нестрашний. А ми йому пельку землею засиплемо. Дати йому трошечки земельки, він і...

Достигаєв. Припустимо, Перфишо, що пельки ми заткнули, живіт мужикові набили туго, а — що робити з тими, у кого мозок збовтаний? Ось питання.

Нестрашний. Це ти, фабриканте, знову про робітників співаєш?

Достигаєв. Атож! Я — фабрикант, ти — судновласник, у деяких справах ми компаньйони, а видно все-таки, що ведмежий рід — поганий сусід.

Нестрашний. Облиш... Усі знають, що ти на примовки багатий.

Меланія. У шостому-сьомому роках показано вам, як треба з робітниками... Забули?

Нестрашний. Достигаєв, окрім себе, нічого не пам'ятає...

Достигаєв (з посмішкою). Ніяк це неможливо — про себе забути. Навіть святі — не забували. Мовчать, мовчать та й нагадають богові, що місце їхнє — у раю.

Меланія. Замолов, занісся! Навчився блюзнірства у Єгора Буличова, еретика...

Достигаєв (відходячи). Ну, піду, помовчу, язика поточу.

Нестрашний. Єзуїт. Ходить, нюхає, приміряється, кого кому вигідніше продати. Ех, багато такої... шахрайні в нашому колі!

Меланія. Міцну руку треба, Порфирію, залізну руку! А вони — он як...

(Входить Губін, за ним Троєруков, Лисогонов.)

Троєруков. Не ходи...

Губін. Ходімо, я хочу промову виголосити. Я їм скажу, йолопам...

(Побачив Нестрашного, дивиться на нього мовчки. Той стоїть, сховавши руки з палицею за спину, притулившись спиною до стіни. Кілька секунд усі мовчать, і чути глухий голос у залі: «Могутні, незаймані ґрунтові сили стану, який...»)

Губін *(наче витверезившись)*. А-а-а... Порфирій! Давно не зустрічалися! Що, брат? Викинув мене із міських голів, а тепер і тебе викинули? Та й хто викинув, а? Меланія. Лексію Матвіїчу, хіба час давні образи згадувати?

Губін. Мовчи, тітко! Чого, пес, дивишся на мене? Боїшся?

Нестрашний. Я дурнів не боюсь, а на розбійників сила знайдеться...

Губін. Не боїшся? Брешеш!.. Пам'ятаєш, як Єгор Буличов у пику тобі...

Нестрашний. Іди геть, п'янице... *(Замахнувся палицею.)*

Меланія. Схаменіться...

Губін *(горлає)*. Ну, гаразд! Давай миритися, Перфишко! Сучий син ти... ну, все одно! Давай руку. *(Видерпалицю у Нестрашного.)*

(Вискочив Мокроусов. З дверей буфету визирають люди, із залу вийшов якийсь чоловік і строго: «Панове, тихше!» Троєруков, сидючи біля столу, самозабутньо милується портретом. Нестрашний хотів був піти до залу,— Губін схопив його за барки.)

Губін. Не хочеш миритися? Чому, а? Що я — гірший за тебе? Я, Лексій Губін, мужик найчистісінької крові-плоті, справжня Росія...

Нестрашний. Пусти, собако...

Губін. Я тобі довбешку причешу!

Мокроусов *(хапаючи Губіна за руку)*. Дозвольте... Що ж ви робите!

Меланія *(до людей, що стоять у дверях до буфету)*. Розбороніть їх, не бачите, чи що?

Губін *(відитовхнувши Мокроусова)*. Куди лізеш? На кого руку знімаєш, а?

(Нестрашний намагається вирватись із руки Губіна— марно. На шум із залу, з буфету виходять люди, серед них— Достигаєв з якимись паперами у руці. Із залу покванно виходить Бетлінг під руку з Жанною, вона перелякана.)

Єлизавета *(як завжди, весела, підбігла до чоловіка, питає)*. Невже б'ються?

(Він махає на неї паперами. Мокроусов ударив кастетом Губіна знизу в ліктьовий згин.)

Губін (охнувши, випустив Нестрашного, горлає). Це — хто мене? Хто, дияволи? Губіна? Бити? (Його хаяють за руки, оточують, ведуть у буфет, він ричить.) Підпалю... Жити не дам...

(Із залу крізь натовпі з'являється Ольга Чугунова, древня старуха, в темних окулярах, її ведуть попід руки син Софрон, років понад 50, і другий, Костянтин, приблизно такого ж віку. Обидва в довгих, нижче колін, сюртуках, у некритих чоботах. На публіку ці похмурі постаті впливають гнітюче.)

Меланія. Здрастуй, Ольго Миколаївно!

Чугунова. А? Хто це? Меланія, наче? Стійте, діти! Куди пішов, Софроне?

Софрон. Крісло вам, матінко.

Чугунова. Костянтин подасть, я тобі не наказувала. Що, мати Меланіє, а? Коїться ото — що? Диви-но ти: нотаруси та адвокати купецтву смирененько служили, а тепер навіть і не в рівню пнуться, а командувати хочуть нашим станом, а? Воеводами себе об'являють... Чого мовчиш? Ти в нас метка була, ти — розумна, хазяйнови-та... Не чужа нам плоть-кістка...

Меланія (хрипко). Що маю казати?

Єлизавета (до чоловіка). Яка огидна старенька...

Меланія (дуже голосно). Казала я, кажу...

Достигаєв. Її, старенької цієї, все місто боїться.

Чугунова. Кричи! Криком кричи! У дзвони вдари-ти треба. Процесію навколо міста треба...

Єлизавета. Дурниці які! Ходім?

Достигаєв (бере її під руку). Ходімо... Ох, Лізок! Поглядів нема, поглядів!

Чугунова. Усі кричють... Усім миром треба кричати.

Меланія. А де він — мир? Немає — миру...

Завіса

ДІЯ ДРУГА

У домі Буличова. Пізній вечір. Ідальня. На столі — самовар. Глафіра шиє сорочку. Таїсья перегортає комплект «Нивы» в обкладинці.

Таїсья. Це справді є таке місто Александрія чи тільки картинку вигадано?

Глафіра. Місто є.

Таїсья. Столиця?

Глафіра. Не знаю.

Таїсья. А в нас от — дві столиці?

Глафіра. Дві.

Таїсья. Багаті ми. *(Зітхнувши.)* А — яка сволота!

Глафіра *(посміхаючись)*. Сердита ти дівця...

Таїсья. Ото я? Я — така... ух! Я б усіх людей сплутала, переплутала плітками та вигадками так, щоб усі вони погризли, пошматували одне одного.

Глафіра. Це ж навіщо треба?

Таїсья. Так уже... Треба!.. Картинки ось вигадують гарні, а живуть, як пси собачі.

Глафіра. Не всі люди — однакові, не всі на твою ігуменю схожі.

Таїсья. Для мене — однакові.

Глафіра. Тобі, Таїсьє, вчитися треба, треба книги читати.

Таїсья. Не люблю я читати.

Глафіра. Є книжки дуже хороші, про хазяїв, про робітників.

Таїсья. Я — не робітниця, та й хазяйкою не буду, — хто мене заміж візьме? А дівичі — не хазяйнують. Читати мене — биттям учили. І різками сікли, і по щоках, і за волосся скубли. Начиталася. Псалтир, часослов, житія... Євангеліє — цікаве, тільки я в чудеса не вірю. І Христос не подобається, надивилась я на блаженних, набридли! *(Пауза.)* Ти чого скупко говориш зі мною? Боїшся, що я твої слова ігумені перенесу?

Глафіра. Я не боязка. Я — мало знаю, тому й мовчу. Ти б от з Донатом поговорила.

Таїсья. Який ото інтерес, зі стариком...

Донат *(із сокирою в руці, з ящиком теслярських інструментів під пахвою)*. Ну, полагодив. А на горищі — що?

Глафіра. Двері скриплять. Звонцовим спати заважають.

Донат. Ліхтаря давай. У кухні Пропотей стовбичить, чого він?

Глафіра. Ігуменю дожидає.

Донат. Ти почаствовала б його чаєм, поїсти дала б, голодний, мабуть...

Глафіра. Бачити його дикої пики не можу.

Донат. Ти не дивись на пику, а попоїсти — дай. Ти — послухай мене, недаремно прошу! Покличу його, добре?

Глафіра. Твоє діло.

(Донат пішов.)

Таїсья. Ось, кажеш, Донат — хороший, а він — з дурисвітом знається, з шахраєм.

Глафіра *(крає хліб)*. Донатові від цього погано не буде.

Тятін *(одягнутий солдатом, голову гладенько обстрижено, на плечах старенька шинель)*. Шура — вдома?

Глафіра. У себе. Калмикова там...

Тятін *(бере шматок хліба)*. Картинки переглядаєш, Таю?

Таїсья *(зняковіло посміхається, але говорить грубо, задеркиваюто)*. Чого тільки нема в книзі цій, а мабуть, вигадане все для забави?

Тятін. А ось гори, Альпи, теж, по-твоему, вигадані?

Таїсья. Ну, вже гори, одразу видно — вигадані. Он — сніг показано на них, значить — зима, а внизу —

дерева в цвіту, та й люди по-літньому одягнені. Це — дурник робив.

Тятін. Дурника цього звать — природа, а ви, церковники, дали йому ім'я — бог. *(До Глафіри.)* Яків приїде, то ти, тьотю Глашо, пошли його до мене, на горище.

Таїсья *(дивлячись услід йому, зітхнувши)*. На вигляд — тихий, а на словах — бешкетник. Бога дурнем назвав — навіть страшно слухати!

Глафіра. Подобається він тобі?

Таїсья. Нічого. Хороший. З волоссям красивіший був. Хороший і без волосся. І говорить про все дуже зрозуміло. *(Зітхнула.)* Тільки все не так говорить.

Глафіра. Розмовляй з ним частіше, він тебе добра навчить.

Таїсья. Ну, я не дурна, знаю, чого хлопці дівчат навчають. У нас, минулого року, дві послушниці навчилися — завагітніли.

Глафіра. І тобі, дівчино, цього не минути. Кохання людям у корінь дане.

Таїсья. Та про кохання в піснях он як гірко плачуть. Побавився і втік, це не кохання, а собача забавка.

Глафіра. Вдачка в тебе є, розуму б трошки.

Таїсья. Розуму мені вистачає.

(Донат і Пропотей — у селянській сірйачині, в личаках, підстригся, невідрізнимий від простого мужика, понуро озираться.)

Донат. Сідай.

Таїсья. Преобразився як! Фокусник.

Пропотей. При цій дівці не буду говорити, вона ігумені — обмовниця.

Таїсья *(озлилася)*. Я — не дівка, шахраю! І — не піду! Вислухаю все і скажу ігумені, скажу! Вона тобі задасть...

Донат. Ти, дівчино, будь розумницею, — іди! І ти, Глахо...

Глафіра *(строго)*. Ходімо, Таїсьє.

Таїсья. А я — не хочу! Мені велено за всіма наглядати, все слухати. Виженете мене, — я їй скажу: вигнали, значить — секрети були проти неї.

Донат *(лагідно)*. Мила! Чхати нам на твою ігуменю. Ти — зметикуй: люди — царя прогнали, не побоялися, а ти їх ігуменею лякаєш, дурненька! Іди-но...

Глафіра. Не дурій. Ти — що? Для ігумені живеш?
Таїсья. А — для кого? Ну, скажи? От і сама не
знаєш.

(Лаптев у дверях.)

Пропотей. Мала змія, а — отруйна.

Донат. А ось і Яша! Ну — потрапив саме в пору!
Ось, людина ця...

Лаптев. Ніби я його знаю...

Пропотей. Знати мене — не диво. Я, як той пес
бездомний, сімнадцять років у людей попід ногами плу-
таюсь...

Донат. Це — Пропотей...

Лаптев. Блаженний? Та-ак... Ловко, дяю, ти нісе-
нітниці складаєш!..

Пропотей. Це — не я. Це — один попик з приго-
рода, п'яниця. Осипом звать. Гусівник — знаменитий...

Лаптев. Ну, напевно, і сам складав?..

Пропотей. Спочатку — сам та не дуже грамотний
я. З голосу вчився... стихів. У нічліжках, у монастирях...

Донат. А що раніше робив, до блаженства?

Лаптев. До блаженства?

Пропотей. Коновалом був. І батько в мене — ко-
новал. Його в другому році харківський губернатор за-
сік... відшмагати наказав, у батька на п'ятий день після
того — жила в кишках лопнула, кров'ю зійшов. А я ще
перед тим, років за три, у святі пристосувався. Ось що...
не знаю, як вас назвати?

Донат. Люди.

Лаптев. Громадяни.

Пропотей. Ви — лиха мені не заподієте?

Донат. Ти — не сумнівайся, розповідай!

Пропотей. Мені бродяга один, дякон-розстрига,
порадив: «Люди, каже, дурні, до них на богові під-
їжджати треба, та якнайнезрозуміліше, якнайстрашніше,
вони за це і годувати і поїти легко будуть». Ну... Ви-
явилось — вірно: дурні люди, та такі, що іноді самому за
них соромно бувало. Та й — шкода. Живеш ситий, п'я-
ний, ніс у тютюнці, копіечки у руці, а навколо — біда!
Коли черево напхати дуже, то все — все байдуже! (Го-
ворить дедалі густіше і понуріше.) Однак усе-таки... со-
вість уболіває. Я всю Росію від краю до краю сходяв, і
скрізь біда, ех яка! Ллється біда, як у Волзі вода, на тисячі

верст по всій землі. Образ людський з людей змиває. А я, значить, блаженствую, страхаю. Натрапиш на кого розумнішого, кажеш: що ж ти, туди твою... пробачте!

Лаптев. Нічого! Катай, словеса знайомі.

Пропотей. Звик з мужиками. Говорив частенько: чи довго терпітимете? Пали, души все навколо! Тепер от починається щось. І набридло мені блаженным бути.

Лаптев. Так.

Донат. Страхав, страхав людей, та й сам злякався.

Пропотей. Схоже на те. Хоча боятися мені начебто нічого, я — битий козир, на мені вже не зіграєш. А вони — хочуть зіграти. От я до тебе... до вас прийшов. *(До Доната.)* Мене зараз дуже приваблюєте ви довірливістю вашою до людей. Я на цегельні двічі бесіду вашу чув. І вас, товаришу, чув на млині Троєрукова, на суконній Достигаєва, у міському саду. Надзвичайно зрозуміло говорите з народом. Ну, і панів слухав...

Лаптев. А вони — як? Подобаються?

Пропотей. Що скажеш? Звичайно, може, й панам соромно стало. Одначе вони своїх чобіт на мої личаки не промінюють.

Лаптев. Це — навряд! Ну, а яка в тебе справа до нас?

Донат. Справа в нього є. Ну-бо прочитай...

Пропотей *(підвівся, зігнувся, дістає папір з-за онучі, розгорнув, читає співучим голосом і не дивлячись у папірець.)*

Люди бентежні,
Чортом полонені,
На вічні муки приречені!
Послухайте слова,
Від широкого серця,
Що від божого розуму зійшло до вас...

Це — начебто заспів буде, а далі — інший розспів. *(Відкашлявся, низив голос, гуде.)*

На три міста господь прогнівався:
Він Содом, Гоморру — вогнем спалив,
А на Пітер-град він змію наслав,
А й то ж та змія лютая,
Вона хитрая, кровожерлива,
Прозивається революція,
Сатані вона — донька рідная,
А жере вона в день аж по сто голів,
Ох, і по сто голів, та людських усе,
Усе люду православного...

Лаптев. Ну — годі!

Пропотей. Тут ще багато.

Лаптев. За цю пісеньку тобі робітники голову відірвуть.

Пропотей. Саме це мене й непокоїть... Ви ж як? Від вас що мені буде?

Лаптев. Побачимо. Це залежить від тебе.

Пропотей. Та хіба я — що?

Лаптев. Дай-но папірець. (*Узяв. До Доната.*) Тятін — був?

Донат. Він тут.

Ксенія (*іде*). Ба-атечки! Хто це, ой! Пропотей! Та як же це ти насмілився? Якове, побійся бога! Донате — що ж це?

Лаптев. Не кричіть, матусю. У чому річ?

Ксенія. Та що ви тягнете в дім різних... отаких? Кожного дня хто-небудь стовбичить! І — невідомо хто, і не знати — чого? Наче в трактир ідуть! Адже він, Пропотей, батька хрещеного твого уморив... забув ти?

Пропотей (*бурчить*). Уморив... Я багатьох купців страхав — не вмирили.

Ксенія. І — не бурчи, не смій... Брешеш усе, дури-світе, брешеш. (*Погрожує пальцем.*)

Пропотей. А хто брехати вчив? Сестра твоя вчила!

Донат. Що робити, Яшо?

Лаптев. Іди на кухню... ні, краще до Глафіри! Я зараз прийду з Тятіним.

(*Донат і Пропотей пішли.*)

Ксенія. Піп всеношну — бігцем правив, видно, в карти грати поспішав. Прийшла додому — вдома пісеньки ричать. Ох, Якове, строго поспитає з тебе господь!

Лаптев. Ось що, матусю...

Ксенія. І не хочу тебе слухати! І не матуся я тобі. Олександрю ти з Тятіним зовсім розбійницею зробив.

Лаптев. Тятін — він може розбійників виховувати! Це — любиме його діло.

Ксенія. То ж то!

Лаптев. Хоча Шура й до Тятіна була задержувачкою дівицею. Ось що, ви — добра душа...

Ксенія. Дурна, тому й добра. Бо розумні — он вони як, Звонцови...

Лаптев. Обіцяли ви мені віддати рушниці батькові та одержину його...

Ксенія. Та — візьми! Візьми, поки Варвара не продала. Вона все продає, все...

Лаптев. Ви все це Глафірі здайте — добре? А Звонцови де?

Ксенія. У Бетлінгів. Варвара ж у Москві думає жити. Бетлінг з коханкою туди їдуть, ну і вона...

Лаптев. Та-ак! Ну, я — йду...

Ксенія. Стривай, посидь зі мною. Сестриця моя — чув? З архієреєм посварилася. Кажуть — вигнав він її, ногами тупотів...

Лаптев. Тупотів? Ногами? А-яй-яй! Через що ж це?

Ксенія. Вже — не знаю.

Лаптев. Страшні діла! До побачення...

Ксенія. Та постривай!.. Утік. *(Озирається.)* Людей — багато, а я — сама. Наче — кішка, а не людина.

(Глафіра ввійшла, сердито схопила самовар.)

Ксенія. Ось як ти... усе — з тріском, з громом! Не підігривай, не хочу я чаю. Попоїла б я чогось... незвичайного. Та стривай, куди ти? Розсолоннику б з потрухами, з огірочками солоними. А потрухів — нема! І — нічого нема! *(Глафіра миє чашки.)* Грошей багато, а харч увесь солдатам згодували. Як будемо жити? Померти б мені, а помирати не хочеться. Ти чого мовчиш?

Глафіра. А що я скажу? Мало я розумію для того, щоб уголос говорити.

Ксенія. І я — нічого не можу зрозуміти. Я й думати ні про що не вмю, крім домашнього. Ти ж ото брешеш, що не розумієш. Ти — розумна, за це тебе й любив покійник Єгор.

Глафіра. Ви знову про це...

Ксенія *(вдумливо)*. Та-ак... Про це. Ось — була ти полюбовницею чоловіка мого, а в мене проти тебе — нема гніву.

Глафіра *(пристрасно)*. Розламати, розтрошити на друзки треба все, що є, щоб ахнули, заскиглили всі, хто життя не знає, і всі шахраї, мучителі, безсовісні падлюки... погань земна!

Ксенія *(злякано)*. Ой, та що ти? Що ти озвіріла? Слова тобі сказати не можна...

Глафіра. Та не на вас я, не на вас! Ви — що?

Ви — безневинні. З вас теж душу витравили. Хіба ви по-людськи жили?

Ксенія. Ну, вже пробач! Жила — як усі люди...

Глафіра. Не про те я кажу! Ось Таїся... До чого озлили дівчисько? Знівечили... На все життя...

Ксенія. Хто ж це по-людськи живе? Звонцови, чи що? Вони тільки про одне думають, як би тебе з дому вигнати, та як би то Шурці нашкодити, та до справжніх панів присмоктатися...

Глафіра. Ех... усе — не те, не про те! *(Схопивши самовар, пішла.)*

Ксенія *(оглядаючись)*. Озлилась як!.. Усе не на своєму місці. Наче перед святом — прибирання. *(Підвельась, іде до себе.)* Чи на іншу квартиру переїздити зібрались.

(Донат і Рябінін, йому років за 40, лисуватий, буз кучерявим. Говорить не поспішаючи, з гумором. Завжди або курить, або скручує «козячу ніжку», або ж тримає в руках яку-небудь річ, граючись нею.)

Ксенія. Господи,— знову, Донате, привів ти якогось...

Рябінін. Здрастуйте, хазяйко! Я — водопровідник.

Ксенія. Удень приходив би...

Донат. Ніколи було йому вдень.

Рябінін. Я тільки погляну — в чому річ, а працювати завтра буду.

Ксенія *(виходячи)*. Ото в неділю? Невіри! Безбожники!

Рябінін. Сердита! Отже — вирішили: годині о шостій ранку посилай наших солдатів, вони заберуть борошно і відвезуть половину — собі, половину — на фабрику, просто в казарму. Жінки відразу побачать, що більшовики не тільки обіцяють, а й дають. Ясно, дідьку?

Донат. Зрозумів. Тебе, чувати, прогнали сьогодні з мітингу?

Рябінін. Був такий випадок. Сильний есер у нашому місті!

Донат. Одлупцюють тебе коли-небудь.

Рябінін. Це — не виключене.

Донат. А помиритися з ними — не можна?

Рябінін. Аж ніяк. Ось виженемо їх із ради, ну, тоді, можливо, вони самі захочуть миритися.

Донат. Важко мені зрозуміти ваші справи.
Рябінін. Бачу. Тобі, малятко, слід би есером бути, помилково ти з нами.

Донат (*сердито*). Моя помилка — не твоє діло.

Рябінін. Не моє? Мм... Ну, гаразд. Що ж — чайку?

Донат. Зараз.

Рябінін. І — попоїсти! Апетит у мене — дуже добрий, а їсти — нічого.

(Донат у дверях зіткнувся з Шурую, вона зупинилася, посміхаючись, дивиться на Рябініна.)

Донат. Це товариш Петро...

Шура. Я — знаю. Здрастуйте!

Рябінін. А я — чув про вас. Ось ви... яка...

Шура. Руда?

(Калмикова — скромно одягнена, років 30—35.)

Рябінін (*одвернувся від Шури*). Я тебе, Галочко, цілий день шукаю...

Калмикова. Слухай-но, Петре... (*Відводить його вбік, шепочуться.*)

Лаптев (*входить, до Доната*). Ну, з блаженним я скінчив! Тятін статейку напише про нього.

Донат. Ти розкажи-но Петрові про нього.

Лаптев. Усе-таки він — шахрай, блаженний отой.

Донат. Звичка.

Лаптев. І, напевно, шпигун...

(Глафіра вносить самовар.)

Шура (*до Лаптева*). Якове, слухай.

Лаптев. Зажди... (*Відійшов до Рябініна і Калмикової. Шура насупилась, закусила губу.*)

Глафіра. Ігуменя приїде ночувати.

Шура. Так? Це... незручно! Хто сказав?

Глафіра. Таїся. Ти б поговорила з нею, приголубила.

Шура. Я — не голубка.

Глафіра. Вона — зла, нашкодити може.

Шура. Кому?

Глафіра. Усім.

Калмикова. Ну, до побачення, Шурок, іду...

Шура (*півголосом*). Про що ви шепотілися?

Калмикова. Справи такі, — секретні.

Шура (*задержувано*). У вас завжди будуть таємниці від мене?

Калмикова (*строго*). Ти знову про це?

Шура. Я питаю: завжди?

Рябінін (*голосно до Лантева*). Це ви обоє дурнищ наробили!

Калмикова. А я питаю: ти здатна серйозно поставитись до великої і небезпечної справи, до великих думок, до всього, що перед тобою відкривається? Це тобі треба вирішити відразу і назавжди. Настають вирішальні дні. Подумай. Не здатна — відійди.

Шура. Мені образливо, Галино!

(Рябінін прислухається.)

Калмикова. Що — образливо?

Шура. Відчувати себе чужою...

Калмикова. Переломи своє дитяче самолюбство, пора!

Шура. Я хочу скоріше зрозуміти все і працювати, як ти.

Калмикова. Те, що я розумію, я розуміла майже двадцять років. І — не скажу, що вже все зрозуміла. Я попереджала: тобі буде важко. Ти мало читаєш і взагалі... погано вчишся. У мене складається таке враження: ти хочеш іти не з пролетаріатом, а попереду його.

Шура. Неправда!

Калмикова. Боюся, що правда. Попереду пролетаріату — позиція Леніна і подібних йому. Подібних — небагато, одиниці, і кожен з них пройшов довголітню школу тюрем, заслать, напруженого навчання...

Шура. Не сердься. Мені здається, що ти і Яшка дивитесь на мене як на тимчасову корисність.

Калмикова. Ну... Все — тимчасове! Прощай, я поспішаю. Подумай про себе, Шурко. Ти — хороша, вольова людина, ти можеш бути дуже корисною, але — треба напоумити волю. Іду.

Глафіра. Випили б чаю...

Калмикова. Спасибі, Глашо, ніколи. Ось — булку візьму. І — цукру.

Шура. Візьми весь.

Калмикова (*посміхаючись*). Не великодушничай. *(Пішла.)*

Рябінін. Значить — так: віршики — к чортам со-

бачим! Сам зміркуй: навіщо друкувати шкідливу нісенітницю, коли можна її не друкувати? І ніяких статейок про цього блаженного йолопа — не треба. Так і скажи Тятіну. Біжи. Ну, тепер сьорбнемо чайку... *(До Шури.)* Частуйте!

Шура. Прошу...

Глафіра. Ось — поїжте спочатку. Горілки вип'єте?

Рябінін. Залюбки вип'ю! Надзвичайна рідина. І — навіть шинка? І гірчиця? Справжній Валтасарів бенкет!

(Шура схвильовано ходить. Рябінін, поглянувши на неї, підморгує Глафірі, та неохоче посміхається.)

Глафіра. Їжте. *(Пішла по горілку.)*

Рябінін. Націлююсь. Ось докурю й почну. *(До Шури.)* Хороший стариган — Донат! Прозорий стариган. Продумав, перепустив крізь себе купу найшкідливішої нісенітниці і — дійшов справжньої правди. У Христа вірував, у хазяїв та царів, у Льва Толстого. «Для бога жив — пуття не вийшло, каже, тепер спробую для бідних людей жити». Простий егер, зазнав влади поміщика. Воля в нього була до правди, і вгнуздав він волю чудово! *(Шура підійшла до столу, сіла. Глафіра принесла горілку.)* Добре він з молоддю розмовляє, з робітниками. Найважчі думки від нього легко входять у людей. *(Показуючи пальцем на Глафіру, Шуру, на себе.)* Ти — зробив, я — купив, їй — продав, хто нажив? Я нажив! Ловко?

Шура. Цього вчить Маркс.

Рябінін. Не тільки цього і не зовсім так, але — саме це треба зрозуміти насамперед.

Глафіра *(півголосом)*. Таїсья йде.

Шура. Ах... чорт!

Глафіра. Ви при ній обережніше.

Рябінін. Розумію.

Таїсья. Темно як!

Рябінін. Ми освітлюємося думками, розмовляємо.

Таїсья. А ви хто будете?

Рябінін. Водопровідник. Молода хазяйка чай пити запросила мене.

Таїсья. Олександра Єгорівна не хазяйка, хазяйка — Варвара, старша сестра її.

Шура. Нижній поверх — мій і материн.

Рябінін. Так. Значить, помилився я? Ну, що ж? Тепер, помітно, молодь збирається хазяйнувати скрізь, от я й помилився.

Таїсья. Це — котора розбещена молодь, у якої ні бога, ні царя.

Рябінін. Он що-о? А ви, значить, у бога вірите?

Таїсья. Звичайно. А ти — ні, чи що?

Рябінін. Я якось так... Незручно якось вірити, бог у нас... сумнівний! Незаконнонароджений наче...

(Шура посміхається.)

Таїсья. Ну, що це ти говориш!

Рябінін *(розмірковує)*. Видали дівчину за старика Йосифа, а народила вона неначе від архангела Гавриїла...

Таїсья. Від бога-отця — що ти!

Рябінін. Та ж він — безплотний, бог-отець! Ми про Христа говорили, про бога, який пив, їв, по землі ходив. У місцях, звідки я родом, на незаконнонароджених погано дивляться. А у вас як?

(Шура регоче, Глафіра шие, схиливши голову.)

Таїсья *(приголомшена, переходить на ви)*. Лисі ви, а... яке еретичне говорите!

Рябінін. Ну, що ж особливого сказав я? Думаєш, думаєш... Усі торочать: бог, бог, — а один на одному верхи їздять.

Таїсья. Бог... незаконнонароджений! Страшно слухати. У такий лютий час...

Рябінін. По-моєму, в такий час треба безстрашним бути.

Таїсья. Страшні ви всі! Навіть і старики. Наче не росіяни. Росіяни ж бо смирні.

Глафіра. Ото — смирні перетрусили ваш монастир?

Таїсья. Там — солдати були, вони — з голоду!

Рябінін. А якби голодні робітники були?

Таїсья. У робітників же рушниць нема.

Рябінін. Значить — за малим стало, за рушницями? Отже, якщо голодний народ добуде рушниці та потривожить ситих, багатих...

Таїсья. А — мені що? У мене нічого нема. І не буде.

Тятін *(входить)*. Ігуменя приїхала.

Шура. Чого ж ви злякалися?

Тятін. Я повідомляю неприємну новину.

(Таїсья швидко виходить.)

Рябінін. Це — знаменита Меланія?

Глафіра. Так.

Рябінін. Може — мені піти, а?

Шура *(палко)*. Чому?

Глафіра. Таїсья скаже ігумені...

Шура. Ну, і що з того?

Рябінін. Що — скаже? Я — водопровідник.

Тятін. Це — для дітей. Вона, певно, бачила вас де-небудь.

Рябінін. Значить — зникнути потрібно? Ех, чорт...

А Донат сказав, що у вас ночувати можна...

Шура. Можна, можна! Глашо — на горищі, так?

Глафіра. Там — добре, тільки не палено.

Рябінін *(до Шури)*. Ну, вирішуйте: йти чи залишатись.

Шура. Залишатись! Слухайте, ви — надзвичайний! Я не думала, що ви такий хитрий, веселий... такий простий... наче куля! Я...

Рябінін *(до Тятіна)*. Розхвалила, наче небіжчика...

Шура. Страшенно рада, що ви такий!

Рябінін. І я радий, що не гірший.

Глафіра. Ходімо. Я вам їсти туди принесу.

Рябінін. Хвилиночку. Товаришу Тятін, — листівку ви написали занадто м'яко та й пишномовно! Це ж бо — не для студентів. Треба писати так, щоб малописьменний зрозумів і неписьменному зміг точно все переповісти. Чуєте? І — ось що. Цей ваш — Любимов, чи як? — погань! Він — хто? Студент?

Тятін. Комерційне училище закінчив.

Рябінін. Погань. На тартаку якийсь попик, замухрижка, виступав, дуже злий, так ваш приятель...

Тятін. Він не приятель мені.

Рябінін. Ну, — все одно! Він запропонував мені пристрелити попа. Питаю: навіщо? Для збудження хоробрості, каже. От — свиня! Для збудження хоробрості, ідіот! Ви його відшійте, нам таких — не треба! Обов'язково — к чортам! К есерам... Ну, я готовий на горище... *(Виходить з Глафірою.)*

Шура. Який... милий! Ось — справжній!

Тятін. Готово.

Шура. Що? Що готово?

Тятін. Сп'яніння захопленням.

Шура. Що це означає?

Тятін. Це означає, що батько ваш був навіжений.

Шура. Не смійте про батька!

Тятін. І навіженство батька передалося вам.

Шура. І що з того?

Тятін. Ви розпещена, капризна дівиця.

Шура. Купецька донька. Ну?

Тятін. Ви не хочете серйозно вчитися...

Шура. Це вже мені говорили сьогодні. Ще що?

Тятін (*махнувши рукою*). Марно говорити. До побачення.

Шура. Тятін,— ставайте навколішки.

Тятін. Що?

Шура. Станьте навколішки.

Тятін. Навіщо? Що таке?

Шура. Станьте. Живо! А то — почну посуд бити, загорлаю на весь дім і взагалі... нароблю страх чого. Ставай!

Тятін. Звичайно, ви можете набешкетувати...

Шура. Ставай навколішки, Степане Тятін! (*Штовхає його.*)

Тятін (*стаючи*). Надаремно ви робите з мене блазня...

Шура. Повторюйте за мною: «Шуро, я тебе кохаю...»

Тятін (*понуру*). Облиште дуріти. Поїду я з цього проклятого міста!

Шура. Повторюйте: «Я кохаю тебе, Шуро, дефективна купецька донько, навіжена дівице...»

Тятін (*хоче підвестися*). Та облиште ж... з глузду ви з'їхали!

Шура (*з люттю*). «Кохаю, але по-шахрайському боюся сказати тобі це!» (*Штовхає його в плечі.*) Не сміти підводитись! Повторюй: «Я дякую тобі за те, що ти мене примусила...»

Тятін. Ідіть ви під три чорти!

Шура. Зараз почну бити посуд! Лічу до трьох. Раз...

(*Шум у передпокої, хтось затнувся.*)

Шура (*виходячи, погрожує кулаком*). Це не скінчено! Це повториться.

Достигаєв (*на дверях*). Ти чого це, Степашо, повзаєш?

Тятін. Загубив...

Достигаєв. Що — загубив?

Тятін. Н-не знаю. Вийняв хустинку, а воно випало. Загалом — дурниця...

Достигаєв. Схоже. Так, так, — якщо кишеня повна — не знаєш, що губиш. Як живемо? Жарок у тебе, температура?

Тятін. Голова... трошки... Загалом — нічого...

Достигаєв. Трошки голова? Ну, це — минеться. Раніше ти по правді та по честі говорив, а тепер усе говориш загалом. Новенькою примовкою обзавівся. А — в чому, загалом? Ми всі наче загалом живемо.

Тятін (*понура*). Чаю — хочете?

Достигаєв. Дякую. Та самовар холодний. Павлін розповідає, що в Петрограді негаразд, — ти нічого не чув?

Тятін. Ні.

Достигаєв. Напевно, чув, та сказати не хочеш. Меланія — приїхала? (*Тятін киває головою.*) Маю бажання бачити Меланію. А ти, Степашо, до більшовиків пристосувався, до пр-ролетарів? Ну — як? Зручно з ними?

Тятін. Ідуть ви під три чорти!

Достигаєв. Навіщо сердитись, голубе мій? Сам — до пролетаріату, а мене — до чортів? (*Іде.*) Риба шукає — де глибше... оселедець — де солоніше...

Тятін (*стоїть, скам'янівши. Бурмоче*). Дурень ти, Степане... До сліз дурень... (*Сів до столу, налив чаю в склянку, захопнув «Ниву».*)

Таїсья (*іде нерішуче, безшумно, підійшла*). Можна вас спитати?

Тятін (*здригнувшись*). Спитайте.

Таїсья. Лисуватий цей — хто такий?

Тятін. Людина.

Таїсья. Я — знаю. Тепер, чувати, багато хто перодягається, не в своєму вигляді живе...

Тятін (*сердито*). Це кого цікавить: ігумену чи — вас?

Таїсья. Мене. Я про нього ігумені не сказала.

Тятін. А довідавшись, хто він, скажете? Ви б, Таїсьє, кинули шпигунство. Це діло — не похвальне. І — на якого біса потрібна вам ця... вовчиця, ігуменя? Вона вас

по шоках ляскає, а ви служите їй, наче собачка... на задніх лапках. Вона — купчиха, дисконтерша, лихварка... загалом — гадина! Невже ви не бачите, не відчуваєте, як знущаються з... вас? Ідіть від ігумені... пошліть її до всіх чортів!

Таїсья. А — де я подінусь?

Тятін. Знайдете місце, роботу...

Таїсья. А що робити?

Тятін. Діла — багато. Вам учитися треба. Ось — Глафіра, майже вдвое старша за вас, а — читає, вчиться.

Таїсья. Вчиться, а сама каже: нічого не знаю.

Тятін. Дізнаються — не одразу. Чого ви на мене дивитесь... так?

Таїсья. Очі у вас дуже сумні.

Тятін. Ну, це... Голова болить...

Глафіра (*збігла, тривожно*). Степане Миколаїчу, — Петро, мабуть, убиральню шукав і наткнувся на ігуменю, просто в приймальню до неї заліз, а там Достигаєв, — чуєте, як кричать?

Тятін. Н-ну... що ж робити?

Таїсья. Ой... Здасть вона мені...

Глафіра. Мовчи, ти... Сюди йдуть.

Таїсья. Сховаюсь... (*Побігла.*)

(*Рябінін, за ним — Меланія, Достигаєв.*)

Рябінін (*спокійно*). Вам, тітко...

Меланія (*шалено, задихаючись*). Я тобі не тітка.

Рябінін. Вам наказано захищати владу торгашів, лихварів, та ви й самі з цієї зграї...

Меланія. На мені — чин ангельський, ду-урень. Зграя! Чув, Василь, а?

Рябінін. А от ми повинні знищити нелюдську владу.

Достигаєв. Це вам — хто ж наказав?

Меланія. Хто наказав? Безумець — хто тобі наказав, хто?

Рябінін. Історія. Класова, революційна свідомість робітників...

Меланія. Ленін наказав? Слуга дияволів?

Достигаєв. Диявола можна і не зачіпати, а от — німці як?

Рябінін (*до Тятіна*). Заблудив я. Як тут вийти, куди?

Достигаєв. Дозвольте... Хвилиночку! Прошу слова. Давайте поговоримо тихо. Спокійно, мати Меланіє, спокійно. Лаяться — просто, лаяться — легко, і це завжди встигнемо...

Меланія. Не лаятися треба, а...

Рябінін. Битися. Правильно, матінко. Стінка на стінку. Ну?

Достигаєв. Я вас, товаришу Рябінін, слухав на мітингах і — поважаю!

Рябінін (*до Тятіна*). Здається, ось саме у таких випадках кажуть: дякую, не сподівався!

Достигаєв. Ні, давайте серйозно. Свідомість робітників? Припустимо. Ну, а — мужичок? Як ото мужичок щодо свідомості? От питання!

Рябінін. Дуже цікаве питання. І — що ж ви відповісте?

Достигаєв. А — ви? Це — до вас питаннячко. От, бачите, есерівська газетка «Серая шинель» — знаєте? Ось — у ній карикатурка на Леніна, на Червону гвардію. І про німецькі гроші пишеться...

Рябінін. Дурість і підлота ще не вбиті, живуть. Підлота на дурості зростає.

Меланія. Ну, чого ти з ним говориш? Що він може розуміти, розбійник? Вдерся до мене. Якби тебе, Василю, не було...

Рябінін (*до Тятіна*). Он куди вона гне...

Тятін. Ходімо.

Достигаєв. Тихо, Степашо, тихо! Залишимо питання, товаришу Рябінін, нехай воно стоїть. А от відповідь — яка? На чому мужичок з поміщиком помиритися може? На землі? Важко. Як ви гадаєте?

Рябінін. Важкенько.

Достигаєв. А — робітник з фабрикантом? Тут наче інша справа, а? Начебто легше, а?

Рябінін. Так, так, так! Цікаво придумано.

Достигаєв. Я, звичайно, жартую.

Рябінін. Розумію. Інтересно жартуєте!

Достигаєв. Я веселий, злагідний. А ви мене хочете безповоротно знищити.

Рябінін. Саме так. Вас і всіх, іже з вами.

Достигаєв. Ну — і куди ж ми?

Рябінін. Ваше діло. Пішли?

Достигаєв. Хвилину! Однак треба ж і нас на

місце призначити! Уряди утримують для негідних людей...

Меланія. Тюрми, арештантські роти...

Достигаєв. Лікарні, божевільні...

Рябінін. Напевно, ось їй, ігумені, та й багатьом з вас, таким-от, як Нестрашний, доведеться в тюрмі посидіти.

Достигаєв. Дуже привабливе майбутнє у нас, мати Меланіє!

Меланія. Ах, звір, ах ти, звір пекельний...

Достигаєв. Важко буде вам, товаришу Рябінін, хазяйнувати без допомоги досвідчених людей.

Рябінін. Знайдуться. Ваші ж, хто розумніший, почнуть чесно працювати з нами. Ну, досить! Порозмовляли.

Глафіра. Чорним ходом ідїть, парадний ганок забитий.

(Рябінін, Тятін пішли з Глафірою. Таїсья визирнула з дверей, зникла.)

Меланія. До чого дожили! І заарештувати не можна...

Достигаєв. Та-ак. Не можна. *(Замислився.)*

Меланія. О, господи! За вішо?

Достигаєв *(розмірковує)*. Які розумніші, врятуються, значить... Це все-таки втіха... для дурнів!

Меланія. Ходить розбійник у всіх на очах, а схопити його — заборонено. Що ж це?

Достигаєв. Схопити — не можна! Свобода.

Меланія. Будь вона проклята віднині й до віку!

Достигаєв *(ходить, ручки в кишенях)*. Та-ак... Хапати — не можна. І — марно. У липні хапали, а воно — знову вилізло! І навіть ніби рясніше. Якщо отаких Рябініних знайдеться тисяч із п'ять, десять... А їх може виявитися й більше... Та-ак. Не схопиш. А от, якщо ніжку їм підставити на крутому шляху... на незнаній дорозі?

Меланія. Ех, Василю! Не те ви робите...

Достигаєв. Гірше. Ми нічого не робимо.

Меланія. Солдатів піднімати треба.

Достигаєв. Не по силах тягар.

Меланія. Цареві було по силах і безсилому!

Достигаєв. Чорт його, дурня, увігнав у цю війну!

Нам з німцями в мирі треба жити, вчитися у них... Розуму в царя не було, та — був хліб! А в нас — ні розуму, ні хліба. Зжерла війна хлібець! Іді-юти!.. Мир треба укласти з німцями, а цей скопець, адвокатик Керенський, лютиться!..

Меланія. З глузду ти з'їхав! Як це — мир! Ото з німцями!

Достигаєв. Спочатку — мир, а потім... Ага, хазяйка прибула!

Меланія. Що це в тебе, Варваро, в домі? Кубло якесь! Більшовики ходять...

Варвара. Що таке?

Достигаєв. А де чоловік, Варю?

Варвара. У дворі з Альошею, там хтось чужий...

Достигаєв. Рябінін гуляє...

Варвара. Ні? Ну, це, звичайно, штучки Шури й Тятіна. Звичайно, — присутність Тятіна в домі — гарантія від різних несподіванок з боку його товаришів, але... Взагалі, в домі чорт знає що коїться! Олександра страшенно компрометує мене й Андрія... Я не знаю, що робити з нею... *(Глухо звучить постріл, другий.)* Боже мій... Андрій... *(Біжить.)*

Меланія *(хрестячись)*. Кого це?

Достигаєв *(тримається за спинку стільця)*. Ну, знову, як у лютому... заклацали!

(Варвара та Олексій Достигаєв ведуть Звонцова, він — у знеможі, задихається. У руці Олексія — револьвер.)

Звонцов. Я був змушений... на мене кинулись.

Варвара. Поранений?

Звонцов. Ні... Стріляв — я... Стан самооборони... розумієш?

Меланія. А в кого стріляв?

Достигаєв *(до сина)*. Ти поклади пістолет у воду.

Звонцов. Я був змушений... Це природно...

Варвара. Дайте води!

Меланія. Та — хто ж кинувся на тебе?

Достигаєв *(до сина)*. Я тобі кажу — поклади пістолет! Он — у полоскальну миску поклади!

Звонцов. Облиш мене, Варю... Почекай!

Меланія. Нічого не розумію...

Варвара. Це був — Рябінін, так?

Звонцов. Ах, я не знаю... темно.

(Рябінін веде Тятіна, за ним Таїсья, схопивши руками свою голову. Глафіра принесла води.)

Рябінін. Ви, громадянине Звонцов, що ж це?

Звонцов *(скочив, у руці — склянка з водою)*. Я мав право... був змушений. Ви самі схопили його, коли він кинувся на мене.

Тятін. Дурниця, Андрію...

Рябінін. Брешете ви! Ніхто на вас не кидався. Попереду йшов — я, а Тятін — позаду мене, збоку. Сякалися ви з револьвера — в мене...

Олексій. Це — вірно, ви — поквапились.

(Достигаєв смикає сина за рукав.)

Тятін. Глашо, дайте що-небудь перев'язати руку.

(Глафіра бере сорочку, яку шила. Рябінін скидає з нього піджак. Достигаєв сердито шепоче синові. Меланія — Варварі.)

Рябінін. Ех ви... стрілець!

Олексій. Це можна зрозуміти: темрява, несподіванка.

Рябінін. Боягузтво теж...

Шура *(у пальті, в шапочці)*. Що сталося? Тятін, що це?

Варвара. Нічого небезпечного!

Достигаєв. Пусте, Шурок! Бачиш, він — на ногах.

Рябінін. А вам, мабуть, веселіше було б, якби він простяг ноги, а?

Тятін. Загалом — дурниця! Навіть не боляче...

Глафіра. Ходімо звідси. До мене ходімо. Лікаря треба. Таїсьє, біжи навскоси, будинок дев'ятнадцять, лікар Агапов.

(Таїсья заперечливо хитає головою.)

Варвара *(до Глафіри)*. Прошу... не розпоряджатися. Як ви смієте!

Глафіра. Ну, ну-у! Не горлай... бариня!

Шура. Це — мій дім! Ідіть геть звідси!

Тятін *(через плече)*. Не треба хвилюватись...

Рябінін *(виходячи)*. Пробачити все треба? Пробачити... Ех, Тятін-мамин... кисіль!

(Глафіра вивела Тятіна, Шура — біжить по лікаря, Варвара за нею до передпокою.)

Варвара. Зачекай! Треба домовитись... Що ти скажеш лікареві?

Шура. Іди геть...

Рябінін *(повернувся, підійшов до столу, взяв револьвер)*. Штучку цю я візьму собі, вам, громадяни, вона не годиться, не вмієте поводитися з нею. *(Іде.)*

Достигаєв *(до сина, півголосом)*. Відбери!.. бовдур!

(Олексій іде за Рябініним нерішуче.)

Меланія *(до Звонцова)*. Ну, чого... розкис? Соромився б. Не вбив же. А коли б і вбив — господь простив би. Ні,— а Шурка яка, погань, а? Геть жене. Кого? Тітку рідну, а?

Таїсья *(раптом підскочила до неї)*. Ти... Ти — стерво! І-іх, ти... падло!

Меланія. Таїско... Та що ти?..

Таїсья. Ну, бий! Не боюсь! Бий...

(З передпокою на крик товпляться до їдальні Варвара, Олексій, позад усіх — Рябінін.)

Варвара *(вражена)*. Ах ти, погань!

Меланія *(горлає, тупаючи ногами)*. Дияво-ол! Цить... Я тебе...

Звонцов. Альшо, та вижени ж дівчисько!

Таїсья. Стара собака! Вовчиця! *(Підшукала слово, яке задовольняє.)* Вовчиця...

Меланія *(напівнепритомна)*. Проклянну...

Рябінін. Браво, дівчино! Отак її... Браво, розумнице!

Таїсья. Вовчиця-а...

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

У Достигаєва. Вечір. Велика, незатишна кімната в задній половині будинку, вікна її виходять у двір чи в сад. Камін, на ньому горить спиртова лампа, освітлюючи тьмяну репродукцію з Бекліна: пузаті морські жителі ловлять морських дівиць. Перед каміном — карточний стіл. Олексій, посвистуючи, розкладає пасьянс. Обабіч каміна двері у важких драпіровках; кімната за лівими дверима освітлена слабо, за правими — зовсім не освітлена. М'які старовинні меблі, на підлозі — килим, в одному кутку — роаяль, у другому — півкруглий диван, за ним — фікус, перед ним — круглий стіл, на столі незасвічена лампа. Поруч з диваном — маленькі двері, обклеєні шпалерами, тими ж, що й стіна, ці двері майже непомітні. З них виходить Антоніна з книгою в руці.

Антоніна. Яка холоднеча... До чого ж усе бездарно! Почали революцію в лютому і все ще не можуть закінчити. А вже настає листопад... Що?

Олексій. Я нічого не сказав.

Антоніна. У цивільному ти — жалюгідний. Схожий на поліцейського чиновника, вигнаного зі служби за хабарі та гульню... *(Засвічує лампу.)* Ти не пам'ятаєш — скільки часу французи робили революцію?

Олексій. Не пам'ятаю.

Антоніна. Усе треба робити швидко і красиво, або — нічого не треба робити. *(Змішала карти.)*

Олексій *(не сердячись)*. Свиня.

Антоніна. Знаєш, я, здається, застрелюсь.

Олексій. Це не ти взяла в мене револьвер?

Антоніна. Яким огидно п'яним з'явився ти вночі... ф-фа!..

Олексій. Т-так... Випили. Офіцерство жахливо п'є. Знаєш, чому не виходить газета? Нестрашний перехопив вагон з папером і десь сховав його. Кажуть, що, тількино відкривуться Установчі збори, він улаштує погром більшовикам, раді робітників. У нього начебто є люди, і це вони уколошкали блаженного Пропотея.

Антоніна (*запалюючи цигарку*). Усе це цікаво... Шурі...

Достигаєв (*з кімнати зліва*). А де Лизавета?

Олексій. Пішла з Віктором нагору, дивитися пожежу...

Достигаєв. Піди, спитай її... поклич! Та принеси до мене в кабінет словник на літеру Д. (*Озирається.*) На якого пса роля, коли на ньому ніхто не грає? Тут більярд повинен бути,—найхолодніша кімната! Надаремно послухався я Лизавети, купив цей дурний барський будинок...

Антоніна. Ти, папон, даремно ображаєш Лізу...

Достигаєв (*збираючи карти*). Грали?

Антоніна. Це Олексій, пасьянс. Ліза Вікторові не цікава, Віктор жінками ситий.

Достигаєв. Дивно,—в кого ти вродилася такою безсоромною?

Антоніна. Ліза розуміє, що Віктор полне на мій посаг, і дражнить його, а він боїться, що вона його скомпрометує в твоїх і моїх очах...

Достигаєв (*тасуючи карти*). Ні, їй-богу — надзвичайно! Ніяких поглядів у тебе нема, а людей ти бачиш голими...

Антоніна. Я, папон, маю погляд:

Животіє чоловік,
Заїдає чужий вік,
А навіщо животіє —
Він і сам не розуміє...

Достигаєв. Усе — віршики, жартики, опереточки! А батько повинен — розумієш: по-ви-нен! — зіставляти, розмірковувати, припасовувати, так! І ось ходиш ти перед батьком твоїм з цигаркою в зубах, і... нічого дочірнього нема в тобі. Нічого нема! Дивовижна справа! Туди ж і Сашка Буличова... Не ночувала сьогодні?

Антоніна. Не ночувала.

Достигаєв. Шкода — помер Єгор, подряпала б

дочка печінку йому! Хоча... біс його знає, як би він подивився на цей фокус! Ось — виявилось, що у нього навіть і не печінка була, а... інше якесь. Та-ак, Шурочка!.. До більшовиків пристосувалася. Сестра з дому вигнала. Ну,— добре, ти — на якийсь час — дала притулок їй, а далі що? Куди вона?

Антоніна. Напевно, далі з більшовиками.

Достигаєв. Аж до тюрми, до заслання? Між іншим,— не знаєш, чому її товариші ніби принишкили, а?

Антоніна. Не цікавилась.

Достигаєв. Поцікався, поспитай її, довідайся.

Єлизавета *(з лівих дверей)*. Ой, яку ви нудоту зелену розвели!

Віктор Нестрашний *(весь новенький, у смокінгу, говорить докторально)*. Дозволите закінчити...

Достигаєв. Дозволю, катай!

Віктор. Я розвиваю просту думку: ніде в світі не читають так охоче, як у нас, можна сказати, що книга і горілка — головна пожива країни...

Достигаєв *(розкладаючи пасьянс)*. Гм... Хоча й брешеш, але — продовжуй.

Віктор. У нас величезний книжковий ринок, але нема видавництва, яке б широко розуміло соціально-виховну роль книги...

Достигаєв. Соціально? По-оїхали з гори!

Віктор. Яке б догадалося монополізувати видавничу справу й узяло б на себе,— звичайно, при фінансовій допомозі і вказівках уряду,— обов'язок боротися проти соціалістичної і взагалі проти антидержавної літератури, усіх цих Марксів і так далі. Дуже дивно, що перед війною, коли наша промисловість пожвавилась...

Достигаєв. Так, так, так...

Віктор. Ви — іронізуєте?

Достигаєв. Я? Не туди сунув валета і — покараний за це. *(Змішує карти.)*

(Олексій — повернувся, шепочеться з мачухою, вона заперечливо хитає головою.)

Віктор *(дещо ображений)*. Я цілком переконаний, що право ідеологічного живлення країни повинне належати тій верстві суспільства, в руках якої зосереджені промисловість і торгівля...

Достигаєв. Право садовити на дієту, значить?

Наприклад: їж саму телятину? Читай тільки житія святих? Ех, Вікторе, Вікторе,— твоїми б устами та бордо пити, тепленьке, сент-естеп, лагідне таке винце!

Елизавета. Принести?

Достигаєв. Віктор — означає переможець? Просте все в тебе, ясне і — правильне: монополія — корисна, соціалізм — штучка шкідлива, суха трава — сіно. А втім, треба мізкувати не тільки про якість, але й про кількість... Ось є такі лікарі, отрутами лікують,— розумієш? — отрутами! Беруть краплю найміцнішої отрути, розчиняють її в діжці найчистішої води і дають хворим води цієї по одній краплі на добу...

Віктор (*неохоче*). Це ви... дуже дотепно...

Достигаєв. Ну воно, правда, не дуже. І це — не я, а — лікарі. А міркуєш ти — не враховуючи більшовиків...

Віктор. Установчі збори розчавлять їх...

Достигаєв. Та невже?

Віктор. Неминуче знищать.

Достигаєв. Та-ак! Але — якщо знищимо всіх мух — з чого слонів будемо робити?

Елизавета. Ох, Васю, не люблю, коли ти говориш, як божевільний. Вино — сюди чи до їдальні?

Достигаєв. До їдальні. (*Дивиться на Віктора, Олексія, дочку.*) Ну, ви тут ідеологічно пожуйте чогонебудь, а в їдальні вип'ємо... Лизавето, зажди-но... (*Пішов слідом за дружиною.*)

Віктор. До чого... жива людина Василь Єфимович!

Олексій (*похмуро*). Поживи з ним,— дізнаєшся, до чого!

Віктор. Вам подобається моя ідея?

Антоніна. Ідея? Яка?

Віктор. Монопольного книговидавництва?

Антоніна. Хіба це — ідея? Це — торгівля. Ви збираєтесь торгувати книгами, книгами торгують так само, як чобітьми, утюгами...

Віктор. А ви все мрієте про високі цілі? Я припускаю, що — з якоїсь вищої точки зору — торгівля книгами вульгарне діло. Але вища точка тільки тому корисна, що, падаючи з неї, мрійники розбиваються на смерть.

Антоніна. Ця сентенція мені знайома. Не пам'ятаю, у кого я прочитала її.

Олексій. Не злись, Антошко!

Антоніна. Я не злюсь. Мені холодно. *(Вийшла через маленькі двері.)*

Віктор. Диявольськи розпечені купецькі доньки.

Олексій. Не всі.

Віктор. Найцікавіші.

Олексій. Тобто — багаті.

Віктор. Ти — програв учора?

Олексій. Так... чорт! І платити — царськими. А де я візьму царські? Мачуха — не дає.

Віктор *(закурюючи)*. Офіцери грають у карти підозріло щасливо.

Олексій. Напився я... Хтось зняв з мене годинник, батьків подарунок. І револьвер пропав...

Віктор. Як думаєш: Антоніна піде за мене?

Олексій. Звичайно. Куди ж їй ще?

Віктор. Тобі не здається, що Олександра Буличова погано впливає на неї?

Олексій. Навряд... Антошка тягне кудись в інший бік.

Глафіра. Просять до їдальні.

Віктор *(здивований)*. А ця навіщо у вас?

Олексій. Її Звонцова теж вигнала, а в нас слуги порозбестилися. Мачуха зманила Глафіру одразу ж після смерті Буличова. Що, тобі твоя нова мадам — дорого коштує?

Віктор. Недешево. Але — гарна, чи не так?

Олексій. Так. Ходім?

Віктор. Надзвичайно вміла коханка.

Олексій. Слухай: навіщо батько твій газетний папір сховав?

Віктор. Ти знаєш, що справи мого родителя не цікавлять мене. А ось твій епікуреєць «папон» жартує ветхозавітно і стомливо. І ця його манера ховатися в пустих словах усім відома, нікого не обманює...

(Пішли. Водночас: з правих дверей — Глафіра, з лівих — Єлизавета, у руці — ваза з яблуками.)

Єлизавета. Ви що, Глашо?

Глафіра. Може — прибрати треба що?

Єлизавета. Усе в порядку. Ось, несіть до їдальні, я зараз прийду. *(Іде до дверей у кімнату Антоніни, двері замкнені, стукає.)*

Антоніна. Це — ти? Що?

Єлизавета. Від Віктора замикаєшся? От бовдур, а? Певен, що я готова розкрити йому обійми, гусак копчений! Ти чого все ховаєшся, Антошко? Навантажилися ви з Шурою книжками і живете... безрадісно, як миші! Брала б приклад з мене: дурна, а живу легко, і все прощається мені...

Антоніна. Мабуть — не все, он як уранці батько кричав і тупотів ногами на тебе.

Єлизавета. Але ж бо простив! *(Узявши падчерку за плечі, струшує її.)* Ой, Антошко, якби ти бачила цього полковника Єрмакова! Ото мужчина! Він і в цивільному — воїн! Очиська! Ручиська! Знаєш, отакий... справжній, для звірського роману! Убити може! Коли я його бачу — у мене ноги тремтять... Ні, ти — млява, холодна, ти не можеш зрозуміти... Василю Єфимовичу, звичайно, належить ревновати, він — чоловік! Належить!

Антоніна. Належить. У слові цьому є щось спільне з іменником — лжа...

Єлизавета. Ну от, почалась філософія! Це ти в батька навчилася словами грати. Але ж він грає... для того, щоб усіх обігрувати. А тобі б, Антоню, послати всі іменники під три чорти та й жити просто, без вигадок! Ах, Тонько, кого я розумію, то це Катерину Другу, царицю, ота вміла добирати собачок підхожих! *(Прислухалась.)* А батько... ти його не цінуєш, не розумієш...

(Достигаєв — за порт'єрою в темній кімнаті.)

Єлизавета *(трохи тихше, але із запалом)*. Він — милий, з ним легко. Перший розумник у місті, так! Він... як це? Єропукеєць, чи як?

Достигаєв. Єпі-ку-реєць! Ех ти, звір неучтва!.. Що ви тут робите?

Єлизавета. Тебе хвалимо.

Достигаєв. Це ви і при мені можете, я — не соромливий. Ти, лисичко, йди-но до ідальні, там чорт попа приніс невідомо навіщо. Каже піп, що в раді робітників одержано якісь важливі відомості з Петрограда... ніби сталося щось надзвичайне. Тобі, Антошко, Буличова не казала, що затівають більшовики?

Антоніна. Ви вдруге питаєте мене про це.

Достигаєв. І втретє спитаю. Куксишся все, дуєшся, а — на кого? Йшла б заміж за Віктора... за переможця!

Хлопець у міру дурний і дуже багатий,— чого ще треба? Крутила б ним, як Варка Буличова Андрюшкою. А Варка рівняється на цю, французенку... як її? Читав у словнику вчора... забув! Голову їй відтяли? Ну?

Антоніна. Мадам Ролан.

Достигаєв. Атож. Учитесь, а нічого не знаєте. А то ще була... Рекамье, на кушетці лежить. Час вимагає, щоб до нього... пристосовувались. Ну... гаразд! Пожежа зі спиртного заводу на лісний двір перекинулась, заграва — величезна! Віконниці у нас із вулиці зачинені, а все-таки в залі на підлозі червоні смуги лежать... неприємно! І в їдальні незатишно. Піді-но, Антошко, розпорядися, щоб усі сюди йшли... далі від вулиці! (*Антоніна пішла.*) Ну, що, лисичко?

Єлизавета (*щиро*). Я тобі — не лисичка, я з тобою — чесна.

Достигаєв (*шльопуючи її долонями по щоках*). Ду-урна! Іноді буває і чесно і гечно, та недоречно.

Єлизавета. Я тобі, Васю, щиро кажу, і не вперше: з тебе — досить, а мені — замало!

Достигаєв (*сів*). Ну... до чого ж ти, підла, безсоромна!

Єлизавета. І не підла, і не безсоромна! Я правду кажу — ти розумний, ти знаєш — правду!

Достигаєв. Та... хай тобі чорт разом із правдою цією! Дурна ти... до святості, звір ества! Ти — збреши, та щоб приємно було! Кривдно мені чи ні, що я — старий для тебе? Чуєш, як я з тобою розмовляю? Бачиш, ну?

Єлизавета. Бачу. Усе бачу. І — розумію. А брехати тобі — не буду. Збрешу — ти зрозумієш, і зруйнується наша дружба, а твоя дружба мені дорожча, ніж твоє кохання...

Достигаєв. Ех, Лізко...

Єлизавета. Я від тебе нікуди не піду, і ніхто мене не зманить, ніхто! Я — знаю, другого такого, як ти, нема!

(*Глафіра — з підносом, на ньому дві пляшки, бісквіти у вазі, яблука.*)

Достигаєв. Ну... гаразд! Мовчи. І — ось що: Павліна — не дратуй, облиш цю дурну твою звичку. Взагалі — дратувати нікого не треба, не такі дні. Зайвого не

базікай. І час би тобі мати погляди. Оглядатися треба. Час небезпечний...

Єлизавета. Не вмію я вчитися, Васю! Та я і без науки нічого не боюсь, як та дівиця, що співає:

Тричі заміж віддавалась
І нічого не боялась,—
І вчетверте піду заміж,
Теж нічого не боюсь...

Достигаєв. Ти — не жартуй, не час для жартів! Узяла б словника, почитала. Ось, приміром, Дарвін, англієць, він проводить такий погляд: треба пристосовуватися! Усе живе, тому що пристосувалося, а не просто: народилося, виросло і живе... беззахисним дурнем! (*Антоніна — з тарілками.*) Тебе з Антошкою треба посадити на ідеологічне харчування... на діету! Чому не йдуть сюди?

Антоніна. Там суперечка з Павліном.

Достигаєв. Е, йолопи... (*Іде. Єлизавета — під руку з ним.*)

Глафіра (*з темної кімнати*). Шура прислала товариша сказати, що вона і сьогодні не ночує тут і не турбувалися б ви. А якщо хочете бачити її — товариш проведе. Вона — у раді. Дуже хоче бачити вас.

Антоніна. Ні, не піду. Така сльота, холоднеча. Адже прийде Шура завтра... післязавтра? Ну — коли-небудь? (*Глафіра мовчить.*) Починається щось серйозне, Глашо?

Глафіра. Мені невідомо.

Антоніна. Ви теж підете до них, так? А мені от нікуди йти. Ні з вами, ні проти вас... не здатна.

Глафіра (*грубуvато*). Може — помиляєтеся ви? Ближче придивилися б до людей, які вірять і вирішують...

Антоніна. Мені вірити — нічим. У мене нема того, чим вірять. Я кажу, звичайно, не для того, щоб ви пожаліли мене.

Глафіра. Я розумію, що жалість мою ви за образу собі сприйняли б. Ні, я не жалю. А важко мені зрозуміти — як це, чому? Жила людина вільно, читала книги які хотіла...

Антоніна. І виявилась ні до чого не здатною, так?

Глафіра. Ви... не одна така, багато таких...

Антоніна. Це ви — втішаєте?

Глафіра. Ні, для чого ж?

Антоніна. А де ця смішна черничка?

Глафіра. Вона своє місце знайде...

Антоніна. Ну, прощавайте, Глашо!

Глафіра (*здивована*). Я ж бо не сьогодні йду.

Антоніна. Скажіть Шурі... ні, краще я напишу їй...

Глафіра. Зараз?

Антоніна. Потім. (*Пішла до себе.*)

(Глафіра, насупившись, дивиться вслід їй, робить рух до дверей, але відмахнулася і пішла до кімнати наліво; дає дорогу Павлінові, Олексію, Вікторові.)

Павлін (*обурено*). Сумно, дуже сумно, молоді люди, що ви так легковажно, з кондачка ставитеся до чуток, таких грізних.

Віктор. Але—поясніть: де ж Керенський, війська?..

Олексій. Міністри?

Павлін. Пояснити я нічого не можу. Але вірю в найнеможливіше...

Віктор. Ну, звичайно, це вірування—ваша професія...

Павлін. О, боже мій, боже! Що доводиться чути! Повторю вам, щоб ви подумали: розумом наділені ми від бога не для вправ у безплідному розумуванні, хоч подобає нам і ересі знати, щоб вмілішими були проти еретиків...

Достигаєв (*входить з пляшкою в руці*). Значить: у Петрограді утворився новий уряд, робітничий? Ну, що ж? Діди й прадіди наші з робітників вийшли, батьки з робітниками жили—трудилися, чому ж і ми не зуміємо?

Павлін. Ох, Василю Єфимовичу, як неприємно жартуєте ви...

Достигаєв. Відкоркуй оцю пляшечку, Альошко, та не збовгай, винце ніжне! (*Обнімає Павліна за талію, ходить з ним.*) Ти чого боїшся, пастирю душ наших?

Павлін. Даруйте,—що за питання? Владу над Росією захопили невідомі люди, з яких більшість—іногородці, іновірці, а ви...

Достигаєв. А я не вірю в це і нічого не боюсь!

Павлін. Не може бути, щоб не боялись, протиприродно це...

Достигаєв. Зажди— в чому річ? Жили ми жартома, коштом дурнів, ну от: перебили дурнів на війні, а які залишились — порозумнішали і просяться до нас у пайку, у компаньйони.

Павлін. Дразните ви мене, Василю Єфимовичу.

Достигаєв. Ні, ти — зміркуй... Приміром — німці. Чим німець сильний? Тим, що за Дарвіним живе...

Павлін. Ох, годі-бо! Давним-давно спростований Дарвін цей!

Віктор. Цілком вірно.

Достигаєв. Спростований? Не чули про це. Ну, нехай він спростований, а звичка до нього все-таки залишилась, і німці чудово... пристосовуються. Німець соціаліста не боїться, він і соціалістові їсти дає. І — що ж ми бачимо? У нас у шостому році кадети умовляли народ: не плати цареві податків, не давай солдатів! Народові й за вухом не засвербіло... так! А от, німецькі робітники, соціалісти, в чотирнадцятому році, не змигнувши, дали гроші на війну.

Павлін. Дозвольте... неврозумливо це!

Віктор. Я теж не розумію: що спільного бачите ви...

Достигаєв. Ага? Ось бачите? Нема спільного!

Віктор. Але який же смисл вашого прикладу?

Павлін. Стривайте... що таке?

(Шум, метушня десь у будинку.)

Олексій. Це — у кухні. Прийшов хтось.

Павлін *(стривожений)*. Ось бачите... вломлюються!..

(Віктор — спокійний.)

Достигаєв *(до сина.)* Піди, поглянь, хто там?

Павлін. Я кажу — всього можна сподіватися.

Достигаєв. Для гостей — не пізно.

Павлін. Хто тепер у гості ходить? О, господи! Вскую залишив нас еси?

Єлизавета *(вбігає, півголосом, тривожно)*. Васю— уяви: Порфирій Петрович і — Губін.

Достигаєв *(здивований)*. Гу-бін?

Єлизавета. Так, так!

Павлін. Дозвольте зникнути звідси, бо вважаю за безумство риск зустрічі...

Достигаєв. Стривай, дай зміркувати...

Єлизавета. Вдерся, наче слон.

Павлін. І, звичайно, нетверезий. Ні, вже я...

Достигаєв. Ти, Павліне Савелійовичу, посидь, не зжере він тебе! Ні, ти залишся...

Єлизавета (*бере попа під руку*). Я захищатиму вас...

(*Входять: Губін, Нестрашний, Олексій.*)

Губін. А-а, Павлін... Ну, гаразд, не бійся... Не до тебе. Здорово, Василю...

Достигаєв. От не сподівався! Радий... дуже радий...

Губін. Ну, де там — радий? З чого — радий?

Нестрашний. Для радощів, Василю Єфимовичу, — запізно! Здрастуй-но!

Губін. Ти, Перфиле, починай одразу.

Достигаєв. У чому річ, а? Що це ви... не шкодуючи себе, так би мовити...

Нестрашний. Кажіть ти, Олексію Матвіїчу, я — зараз! (*Відводить сина вбік.*)

Достигаєв. Уночі... потурбувалися, а?

Губін. Прийшли... на поклін до хитрощів твоїх... хитроумства...

Нестрашний (*до сина*). Кінь — біля воріт. Ідь, скажи, щоб вагон з папером зараз же гнали, знаєш — куди? За документами у вагоні — сода. Складачі готові? Роби. Я дождатиму тебе тут. Сам по місту не їзь, візьми кого-небудь. Іди. Обережно.

Губін (*важко, понуро*). Чутки виявилися — вірними. І чим гірша чутка, тим більше в ній правди... завжди так було... завжди і всі для найгіршого живемо!

Павлін. Глибоко вірно...

Губін. Ти все-таки мовчи, Павліне!

Нестрашний (*дзвінко*). Ну, чув? Уряд — заарештовано, солдати з робітниками розграбували і підпалили Зимовий палац, Керенський — утік...

Губін. А що нам робити?

Достигаєв. Ай-яй-яй! Що ж це діється, громадяни, а? Отче Павліне — як вам це подобається? І... і всі тікають! То — один, то — другий. Напустує і — тікати! Звонцов, губернатор наш, до Москви втік...

Губін. Ти — не крути, не вертись...

Нестрашний. Ми прийшли порадитись... Ми тебе

серед сміливих найпершим числимо. До твоїх слів люди прислухаються.

Павлін. Приєднуюсь до сеї оцінки! Вас, Василю Єфимовичу, послухаються, за вами підуть...

Губін. Ні... ти, попе, мовчи!

(Єлизавета пробує відчинити двері до кімнати Антоніни. Манить пальцем Олексія. Він одмахнувся, не підійшов.)

Достигаєв. Я, звичайно... дуже вдячний за довіру... Що ж думаєте ви почати? Ти, Порфирію Петровичу, старий воевода — скільки вже років командуєш союзом Михаїла Архангела?

Нестрашний. Чи ж час давні роки та заслуги лічити? Ми тебе питаємо: що це за комітет безпеки організували в Москві? І хто тут, у нас, комітет оцей представляє? Ти, чи що?

Губін. І про яку, чию безпеку йдеться?

Нестрашний. З нами ти чи з кадетами?

Достигаєв. А запитань скільки, отче Павліне!

(Єлизавета швидко пішла, прихопивши із собою Олексія.)

Губін. Не тягни за душу, Василю!

Достигаєв. Вважаю так, що основне питання: з ким я? Відповісти — просто: ні з ким, лише з самим собою.

Губін. Брешеш!

Достигаєв. І про безпеку свою сам дбаю, не покладаючись на комітети, я — сам собі комітет! Я — не Варвара Звонцова, — партії не представляю...

Павлін. Але, пробачте, запитання, наскільки я можу зрозуміти, стосується взагалі... вірувань ваших...

Достигаєв *(озлився)*. Вірую в бога, але — віддаю перевагу коньяку. Це сказав якийсь полковник — дуже добре сказав! І що означає — взагалі? Сарай, чи що, куди всяку погань складають за непотребою її? Взагалі!.. З ким — взагалі? Для чого — взагалі? Ви просите в мене поради? В якій справі? Ви що маєте намір робити?

Губін. Відсиджуватись. Оборонятись.

Достигаєв. Люди є у вас для цього?

Губін. Ось — Перфил... кажи ти, Перфиле.

Нестрашний. Офіцери є. Люди — знайдуться.

Достигаєв. Чи багато? І — крім кількості, — якість треба знати!

Губін. Він — випитує, а сам нічого не каже.

Достигаєв. Помітно, що біля вас Мокроусов дуже тремсе, а всім відомо, що він — шахрай.

Губін. Чесного дешево не купиш.

Нестрашний *(рішуче)*. Ну, ось що, Василю Єфимовичу, годі крутити хвостом...

Єлизавета *(вбігає, зупиняється і дивиться на всіх мовчки, визначаючи: як, яким тоном сказати те, що вона знає? Вона — пригнічена, але не дуже засмучена і не злякана. Говорить неголосно, ніби через силу)*. Васю... Василю Єфимовичу... Ні... це — неможливо!

Достигаєв *(сердито)*. Що? Ну, що таке?

Губін *(до Нестрашного — бурчить)*. Підстроєно щось... фокус якийсь... Я тобі казав...

Єлизавета. Тоня помирає...

Достигаєв. Ти — що? Мариш?

Нестрашний. Хіба вона хворіла?

Павлін. Але — дозвольте! Як же це? Півгодини тому... вона....

Губін. Бачив? Навіть Павлін... не вірить...

Єлизавета. Застрелилась.

Достигаєв. Антоніна? Не... може бути!

Єлизавета. Ще дихає... Олексій... по лікарю...

Достигаєв. Де? *(Біжить до темної кімнати.)*

Єлизавета. У кутковій... *(Іде за Достигаєвим, озираючись на всіх.)*

Нестрашний *(до Єлизавети)*. Яка ж причина? Треба причину пояснити...

Губін. Ні — як це вам подобається? Я тебе, Перфіле, попереджав — пуття не буде!

Павлін. Не можу не сказати: надто... незвичайна подія! Цілком здорова дівця...

Нестрашний. Ну, правда, вона була химерна, капризна...

Губін. Ах, Васька, Васька... Ось як, Павліне, а? Усе, брат... уривається...

Павлін. Високорозумність, атеїстична мрійливість — причини таких і подібних фактів.

Губін. Ну, що ж будемо робити тут, Перфіле?

Нестрашний. Почекаємо. Треба подивитись.

Губін. Ото на дочку? (*Налив вина, п'є.*) Я — не піду, не хочу. Не люблю я небіжчиків у домі.

Нестрашний. Хто їх любить...

Губін. Треба так: помер, і відразу неси його до церкви, нехай там стоїть. Вірно, Павліне?

Павлін. Припустимо.

Губін (*зітхнувши*). Фальшива ти людина все-таки! Усі ви, попи, ябедники богів на нас, грішних.

Нестрашний (*думає вголос*). Як же це сталося? Жили-жили, споруджували будинки, міста, фабрики, церкви... і — виявилися чужими для всіх. І навіть — одне одному.

Губін. То ж то. Жадібний ти був на владу, на славу...

Нестрашний (*тужачи*). Армію поїли-годували, чиновників, суддів, губернаторів... поліції скільки...

Губін. А попів? Попів розплодили, наче — шурів. Ми, старообрядці, безпоповці... А втім... гаразд! Не ображайся, Павліне, давай вип'ємо! (*Павлін мовчки вклоняється, цокнувшись, п'ють.*)

Нестрашний. А пам'ятаєш, Лексію Матвіїчу, як ми в шостому році страйкарів зім'яли? Як витверезив народ? Мене сам губернатор слухався. Я тут усі власті позагнузував...

Губін. Та-ак... розмахнувся ти широко... Велику виявив лють.

Нестрашний. Тепер — зрозумів? А тоді горлав на мене в міській думі, людиновбивцею називав.

Губін. Ну... Гаразд. Було, загуло, та — знову прийшло. З каторги ж усіх повернули.

Павлін. Справедливість жорстокості доводиться біблією... Йдуть...

Достигаєв (*в одній руці хусточка, в другій — конверт*). Треба міліцію, Лізо... Засвідчити треба.

Єлизавета. Глаша побігла.

Достигаєв. Померла дочка моя... Порфирію Петровичу... Так. Увільніть мене. Не в силі я розмовляти про справи сторонні...

Нестрашний. Сторонні? Та-ак...

Губін. Бачив, Перфиле? Вася і на небіжчиці грає... Ходімо, брат.

Достигаєв. Що базикаєш, Губін, дике страховисько? Що значить — грає? Поставай себе, Порфирію Петровичу, на моє місце, — подумай, що Віктор твій загинув.

Губін. Ну, чого там? Ходімо!
Єлизавета *(вбігає)*. Солдати!
Нестрашний *(похмуро)*. Це — наші. Це Віктор по мене прислав.

(Єлизавета шепоче щось чоловікові.)

Достигаєв *(голосно)*. Однак — дозволь! Як же це? Як же ти, Порфирію Петровичу, закликаєш солдатів у чужий — у мій дім, яке в тебе право?

Нестрашний. Тепер з правами не церемоняться.

(Павлін непомітно сховався в темній кімнаті.)

Достигаєв *(підвищуючи голос)*. Що це означає: ваші солдати? Чиї — ваші? Для чого?

Губін. Боїшся, Васько? Хо-хо...

Достигаєв. Ви з'явилися до мене з-з-з фантазіями, які я відмовився навіть вислухати, що може посвідчити отець Павлін...

(Нестрашний, стукнувши палицею об підлогу, повільно підводиться, випростовується, вражений; а Губін хотів був підвестися і — розвалився, розплився в кріслі, дивлячись на всіх по черзі нерозуміючими, виряченими очима. В цій позі він залишається до пори, коли його виводять, лише зрідка голосно хропучи, наче бажаючи сказати щось і не знаходячи сил. Яків Лаптев стоїть у правих дверях, з револьвером у руці. Поруч нього бородатий солдат, років 40, з гвинтівкою, дві гранати біля пояса, він у личаках. Випереджаючи Якова, протискається молодий робітник, мастильник вагонів, замурзаний, замазаний нафтою, мастилом, теж з гвинтівкою. Кілька секунд мовчанки. Достигаєв, притуливши хусточку до обличчя, сперся плечем на Єлизавету.)

Нестрашний *(спочатку бурмоче, потім верещить)*. Свідок? А-га-а... Значить, пастка? Пастку ти влаштував мені, Васько, Іудо, сучий син, а? Спри-итно...

Достигаєв *(теж верещить)*. Я тебе — кликав? Кликав я тебе? Ти сам прийшов! Павлін — знає! Де він? Лізо!

(Лаптев каже щось бородатому, той щасливо посміхається, киває головою.)

Нестрашний й. Губін! Вірно ти сказав, що тут щось підстроєно... Навіть не зрозумієш — як?

Лаптев. Ви, Порфирій Петрів Нестрашний, — заарештовані.

Нестрашний й. Що-о? Ким це? Ти хто? Яка влада?

Лаптев. Про це ви дізнаєтесь там, куди вас відведуть.

Єлизавета (*швидко*). Якове Єгоровичу, подумайте, яке нещастя у нас: Антоніна застрелилась!

Нестрашний й (*посміхаючись, до Губіна*). Чуєш? А влада Достигаєвим знайома...

Лаптев (*здивовано, не вірячи*). Як це? Випадково?

Єлизавета. Умисно, лист є для Шури Буличової, не знаєте — де вона?

Нестрашний й. Усе — свої...

Лаптев (*до Єлизавети*). Дозвольте... Це — потім. Губін Олексій Матвіїв теж підлягає арештові...

Нестрашний й. А — Достигаєв? Він — теж купець, хазяїн...

Лаптев. Товаришу Кузьмін, покличте конвой, — трьох.

Нестрашний й. Все-таки ти хто ж? Ким поставлений у командири?

Лаптев. Ну, ви — не прикидайтесь, ви знаєте, хто я. У списку осіб, яких вирішили завтра знищити, я — на шостому місці. Син ваш і Мокроусов — заарештовані, нам усе відомо. Балачки тут зайві, завтра поговорите.

Нестрашний й (*важко сів*). Так... Завтра? Гарзд. (*Кричить.*) Ну — заарештував, ну? А... а ще що? Яким судом судитимеш?

Бородатий. Ти — не горлай! Ми на тебе не горлаємо. Суд у нас буде правильний, не турбуйся. Ти, мабуть, не пам'ятаєш мене? А я тебе із сьомого року пам'ятаю...

Нестрашний й. Конюх... Пика...

Бородатий. Ось тобі й пика! І — конюх!

Нестрашний й. Все-таки... Лаптев... Я вас знаю... Хрещеник Буличова. Все-таки — за віщо?

(*Входять Кузьмін і три солдати.*)

Лаптев (*знижуючи плечима*). Годі вам дуріти! Ви підготували збройний напад на раду робітничих, селянських і солдатських депутатів... Ну, тепер задоволені?

Бородатий. Він, бач, не знав цього! Робити — робив, а — не знав, дитя! Він — як дитя, грається, а чим? Того не розуміє.

Достигаєв. Так от з якою справою прийшов ти до мене, Порфирію Петровичу? Ось у який злочин проти народу хотів ти втягти мене?

Губін (*підвівся, бурмоче*). Ну, от, Перфиле, домігся ти свого... Занаптастив мене... остаточно!

Кузьмін. Ану, дядьки, ходімо! Де одежина ваша? Ступайте бадьоро... собачі діти!

Нестрашний (*штовхнувши Губіна*). Дурень! Ти — п'яний. Нічого нам не зробіть. Не наважаться!

Бородатий. Любить кричати... Ехе-хе...

Лаптев. Де лист Антоніни?

(Достигаєв подав листа, прикрив очі хусточкою.)

Лаптев (*подивившись скося на нього, читає*). «Прощавай, Шуро. Ні про що не шкодую. Лише з тобою, іноді, мені було тепло і лагідно». (*Помовчав.*) Шурці про цей лист прошу не говорити. Я передам його Шурі, коли знайду це зручним. Глафіра — у вас?

Єлизавета. Коли прийшов Нестрашний, я послала її до вас у раду, до Тятіна, вона ще не повернулась.

(Достигаєв здивовано мигає, дивлячись на дружину.)

Лаптев. А де... Антоніна?

Єлизавета. Ходімо...

(Пішли. Достигаєв стоїть біля столу, потираючи чоло, щоки, наче хоче стерти посмішку з обличчя. Бородатий солдат мацає драпіровку.)

Бородатий. Надзвичайної міцності матерія! Ось із такої солдатам шинелі не шиють!

Достигаєв. Тепер шитимуть з матерії і кращої за цю.

Бородатий. Шинелі не будуть шити, ми воювати не бажаємо.

Достигаєв. І не треба.

Бородатий. Ми вирішили умовити всі народи: геть війну, брати-товариші!

Достигаєв. Оце — правильно!

Бородатий. Ну, то ж то! Ось, навіть і ви розумієте, що — правильно. Ми капіталістів передусимо і

почнемо всесвітнє, братерське життя, як навчає нас Ленін, мудра людина. А Нестрашним — кінець! Це — кровожерлива людина! Він у сьомому році так звірствував... Однак оскільки ви теж тутешній, то самі знаєте, яке він стерво...

Достигаєв. Так...

Бородатий. А от навколо вашої фамілії скандалів тоді не чувати було. Хоча буває і так, що живе людина тихо, а шкоди від неї більше, ніж від розбійника...

Достигаєв. Винця скляночку не вип'єш?

Бородатий. Ні-і, не можна! Я вроді як на варті при вас перебуваю.

Достигаєв (*тривожно*). Хіба я заарештований?

Бородатий. Це невідомо мені. Ну, однак я — старий солдат і своє діло знаю. Та, що застрелилась, — вона ким вам доводиться?

Достигаєв (*не відразу*). Вона?.. Дочка...

Бородатий. Дочка-а-а?

Достигаєв. Так.. Ось як... молодь...

Бородатий. Молодь... рішуча! У дурнях жити не бажає. Мовляв, батьки-діди пожили дурнями, а ми, давайте, спробуємо інакше...

(*Лантєв мовчки вивів солдата з кімнати.*)

Достигаєв. Пішов. Навіть довбешкою не кивнув...

Єлизавета. Дуже потрібен тобі його поклон. Що-о? Перелякався?

Достигаєв (*лірично*). Ах, Лізок... розумниця ти моя! Як ти все це... чудово! Як своєчасно все. І про Антоніну, і...

Павлін (*виходить із темної кімнати*). Справді, Єлизавето Михайлівно, я теж сповнений захоплення перед розумом вашим.

Достигаєв. Це... як же ти? Де ти був?

Павлін. А я — пішов собі. Сказано: «Відійди від зла и сотвориш благо». Я — не ховався, але сан мій — зобов'язує... Якби хто зазирнув за порт'єру, то побачив би, що я — тут.

Єлизавета. Ви, отче Павліне, ночуйте в нас.

Павлін. Дякую! Хотів просити вас про нічліг. Ще повторю: чудесно ви про покійницю...

Єлизавета. Не будемо говорити про неї...

Достигаєв. Так. Що скажеш? Нездатна була...

(*Наливає вино в склянку.*) Ну, що ж? Значить — влада робітників, а?

Павлін. О, господи! І гірко і смішно...

Єлизавета. Ти, Васю, не турбуйся.

Достигаєв (*розмірковує*). Тятін, Лаптев, Шурка...

Єлизавета. І — не заважай мені...

Павлін. Усе — молодь...

Достигаєв (*розмірковує*). Рябінін... От Рябінін цей... в якій кількості?

Єлизавета. Усе піде добре! Адже все — дуже просто! Дуже просто, Васю...

Достигаєв. Розумнице моя! Твоє здоров'я.

Павлін. На многії літа!

Бородатий (*іде*). Випиваєте?

Єлизавета (*здивована*). Ви — що, товаришу? Чого?

Бородатий. А ми, дехто, залишимося тут, на випадок, якщо прийде хто в гості до вас... Ну, щоб і самі ви... ні туди ні сюди! Ось, у вас священник опинився... Треба подивитися — може, ще хто є?..

Єлизавета (*обурено*). Нікого в нас нема!

Бородатий. А що як — виявиться?.. Адже ось він, священник, його начебто й не було, а він — тут! Як з небесі зіскочив. Так що ми тут походимо, подивимось... Може, ще які чудеса виявляться...

(*Павлін повільно, машинально прямує до темної кімнати.*)

Бородатий (*весело*). Куди, куди, ваше священство? Ні-і, ви вже всі посидьте тут, а я вас позартую.

Єлизавета. Ви не смієте знущатися!

Бородатий. Що? Та я цього й не вмію, знущатися, і навіть не люблю. Це я — шутю, оскільки будучи дуже веселий... Ви... не той, не тривожтеся, сидіть смирененько! От — винця посьорбайте... Справа — легка, вам знайома...

(*Починається обшук.*)

Завіса

ВАССА ЖЕЛЕЗНОВА

ДРУГИЙ ВАРИАНТ

ДІЙОВІ ОСОБИ

Васса Борисівна — років 42, виглядає — молодшою.

Сергій Петрович — 60 років, був капітаном, плавав у Чорному морі, потім служив на річкових пароплавах.

Прохор Борисович Храпов — 57 років, брат Васси.

Наталія — 18 років
Людмила — 16 років } дочки Васси.

Рашель — невістка, під 30 років.

Ганна Оношенкова — за 30 років, секретарша і наперсниця Васси.

Мельников — член окружного суду.

Євген — син його.

Гурій Кротких — управляючий пароплаванням.

Ліза
Поля } покоївки.

Пятьоркін — років 27—30, колишній солдат і матрос річкового пароплавання, на голові в нього — кучма густого, жорсткого волосся, хвацькі вуса.

ПЕРШИЙ АКТ

Велика наріжна кімната; тут Васса прожила років десять і проводить більшу частину дня. Великий робочий стіл, перед ним легке крісло з твердим сидінням, вогнетривка шафа, на стіні велика, яскраво розмальована карта верхньої і середньої течії Волги — від Рибінська до Казані; під картою — широка тахта під килимом, на ній гора подушок; посеред кімнати невеликий овальний стіл, стільці з високими спинками; подвійні скляні двері на терасу в сад, два вікна — теж в сад. Велике шкіряне крісло, по підвіконнях — герань, у простінку між вікнами на підлозі в кадобі — лаврове дерево. Невеличка полиця, на ній — срібний дзбан, такі ж позолочені келишки. Біля тахти двері до спальні, перед столом — двері до інших покоїв. Ранок. Крізь двері й вікна кімнату дуже весело освітлює березневе сонце. Взагалі кімната дуже простора, світла, весела. Входять Васса, Кротких.

Васса. Три п'ятдесят за тисячу пудів — тридцять п'ять сотих копійки від пуда, це, звісно, малувато для вантажників товаро-пасажирських пароплавств — їм доводиться тягати вантаж і за двадцять сажнів і далі. Виробляють вони в середньому карбованець на добу, а їдять багато і без м'яса — не живуть. От вам би на це звернути увагу, статейку для газет замовити, знайти кого-небудь, щоб з вантажниками побалакав. Знайдете такого?

Кротких (*весело*). Знайдемо!

Васса. Ну от! Треба великі пароплавства притиснути, а наше господарство — дрібне, і вантаж — дрібний. у нас свої матроси перекидають його з пароплава на пристань, вантажників використовуємо рідко, як ви знаєте.

Кротких. Це не зовсім так. Матросам два карбованці від тисячі — мало!

Васса. А за що ж більше? От ви влаштуйте, щоб «Кавказ-Меркурій» та інші до п'ятірки від тисячі пудів ціну збільшили, тоді нашим пароплавчикам більше вантажів перепаде, ну ми й накинемо щось матросам. От як! Ви вже вибачайте,— записочку цю вашу я бракую.

Кротких *(кривиться)*. Бачите, Вассо Борисівно...

Васса. А от побалакали б ви з гончарами, з дрібниками мельниками, взагалі — з кустарями, зробили б їм поступочку, щоб вони до нас здавали вантажі, от з цього була б користь...

Кротких *(з гордістю)*. Минулий рік закінчили добре, прибутки чималі!

Васса. Що ж це так: все добре та добре? Треба ще краще, а то жити нудно буде, коли все тільки — добре. Ну, бувайте здорові! На мене справи насідають.

(Кротких мовчки вклоняється, виходить.)

Васса *(прислухається)*. Анюто!

(Входить Ганна.)

Васса. На ось, зроби копії швиденько! Бурчить Гурій?

Ганна. Так, незадоволений.

Васса. Що сказав?

Ганна. Не добрала. Щось про консерватизм.

Васса. Звичайно! Соціаліст, бач! А йому соціалізм, як Прохорові — бог: звик молитися, а душею — не вірить. Ти його балаканині не вір... Про віщо вчора з ним гомоніли?

Ганна. Розповідав про співробітництво німецьких соціалістів з королем їхнім.

Васса. Гляди, щоб він тобі живота не нагнав соціалізмом своїм.

Ганна. Ні, я вже вчена! Він коло Наталії Сергіївни упадає.

Васса. Знаю. Ну, Натка не дурна.

Ганна. Він і до Людочки...

Васса. Бач, який... різносторонній. *(Дзвонить телефон.)* Так, я. Будь ласка. Чекаю. Це квартирант — Мельников. *(Відпускає її рухом руки. Стоїть біля стола, роз-*

думуючи, перебирає папери і переставляє речі, хмурить-ся, дивлячись перед собою).

Мельников (з кімнати Ганни). Доброго ранку, вельмишановна.

Васса. Спасибі. Причиніть двері. Сідайте. Ну, що?

Мельников. Новини невтішні. Попереднє слідство закінчено, справа перейшла до прокурора. Слідчий за-певняє, що зм'якшив, як тільки міг.

Васса. За три тисячі міг би й зовсім зм'якшити.

Мельников. Неможливо. Я читав зізнання цієї баби-звідниці, вона не приховала нічого, як на спо-віді.

Васса. Отже, суд буде?

Мельников. Неминуче.

Васса. А кара ж яка?

Мельников. Можливо — каторга.

Васса. Як це називається у вас?

Мельников. Що саме?

Васса. Баловство це... з дітьми?

Мельников. Розтління...

Васса. І слово яке... липке! Тепер — що буде?

Мельников. Прокурор складе обвинувальний акт, вручать акт обвинуваченому, арештують його.

Васса. Усіх трьох? І звідницю?

Мельников. Звичайно.

Васса. А прокурор може ще... зм'якшити?

Мельников. Прокурор — може. Але наш наці-ляється на високу кар'єру і навряд, щоб наважився. Проте є чутка, що з боку співучасників... діяння — клопо-чуться.

Васса. Ага! Давайте ж поклопочемось і ми. Спро-буйте, прошу вас. Запропонуйте прокуророві погодитись і не давати розголосоу. Мені треба зам'яти цю справу, зовсім зам'яти! У мене — дочки.

Мельников. Вассо Борисівно, при всій моїй по-вазі до вас і попри всю мою вдячність за великодушність вашу...

Васса. А ви — коротше! Про вдячність мова буде потім, коли закінчимо справу цю мирно і пристойно. Дійте.

Мельников. Я — зовсім неспроможний... Не можу.

Васса. Майте на увазі — мені грошей не шкода... на такий випадок! Удасться — векселі ваші повертаю

вам. Можу додати ще тисячі півтори. Буде п'ять. Вистачить?

Мельников. Звісно, але... все-таки, я...

Васса. А ви — сміливіше!

Мельников. Краще, якби ви самі...

Васса. Ну, це надто жирно буде для прокурора, щоб я йому кланялася. Платити — згодна, а кланятись — ні! До того ж я — людина груба, пряма. У мене — не вийде. Ви, будь ласка, сьогодні ж! Потім подзвонить і скажіть цифру. Бажаю успіху. Ну?

Мельников. Дозвольте відкланятись... Поспішаю в суд.

Васса. А так, поспішайте! *(Сидить, заплющивши очі. Висунула шухляду стола, чогось шукає. Знайшла коробочку, розглядає те, що всередині, помішуючи в коробочці олівцем. Гомін за дверима. Швидко заховала коробочку в кишеню. Входить Людмила.)*

Людмила. Здрастуй, мамо Васи! Любий мій, дивний сон бачила я, дивно гарний...

Васса *(цілує її)*. Тобі, Людок, і наяву гарно.

Людмила. Ні, послухай...

Васса. В обід розповіси.

Людмила. Там Натка сміятись буде, або ще хтось перешкодить, або я забуду. Сни так легко забуваються. Ти зараз послухай.

Васса. Ні, Людок, іди! І скажи, нехай Ліза до мене швиденько прийде.

Людмила. Ах, боже мій! Яка ти сьогодні недобра!

Васса *(сама, бурчить)*. Недобра... Ех, дурненька... *(Ліза прийшла.)* Брат скаржиться, що ти не слухаєш його, замки не помастила.

Ліза. Вассо Борисівно, не вправляюся я. Одна для всіх, на весь дім... Важко мені! Дайте помічницю, дівчатко якесь...

Васса. На це — не сподівайся! Терпіти не можу зайвих людей у домі. Тобі допомагають панночки. Платня — добра, старайся. Менше спи. Брат — вдома?

Ліза. Ні.

Васса. Сергія Петровича поклич до мене.

(Стоїть посеред кімнати, думає, ляскає пальцями, мацає кишеню. Железнов — у халаті, скуйовджене кучеряве

волосся, щоки, підборіддя давно не голені, товсті сиві вуса.)

В а с с а. Тільки прокинувся чи спати збираєшся?

Ж е л е з н о в. Чого тобі треба?

В а с с а (*щільно причиняє двері до кімнати Ганни Оношенкової*). Не галасуй. Не страшний.

(Железнов повертається до дверей.)

В а с с а (*обійшла його, причинила їй ці двері*). Обвинувачення проти тебе затвердив прокурор.

Ж е л е з н о в (*вхопився за спинку стільця*). Не вірю! Брешеш.

В а с с а (*спокійно*). Затвердив.

Ж е л е з н о в. Я йому, падлюці, дев'ять тисяч в карти програв. Я натякав йому... Ще одинадцять дав би...

В а с с а. Цими днями одержиш обвинувальний акт, після цього тебе арештують, в тюрму замкнуть.

Ж е л е з н о в. Поскупилася ти, поскупилася! Мало слідчому дала. І Мельникову, видно, мало. Скільки дала, кажи?

В а с с а. За розтління дітей засуджують на каторгу.

Ж е л е з н о в (*сів, мотає головою, говорить глухо*). А ти — рада?

В а с с а. У тебе дочки — на відданні. Як це для них буде, коли тебе на каторгу пошлють? Хто, порядний, заміж їх візьме? У тебе онук є, незабаром йому п'ятий рік мине. Краще б тобі, Сергію, людину вбити, ніж мерзоту таку вчинити!

Ж е л е з н о в. Тебе слід було вбити, от що! Вбити, жорстоке серце твоє вирвати, собакам кинути. Замотала ти мене, заплутала. Ти...

В а с с а. Не бреши, Сергію, це тобі не допоможе. І — кому брешеш? Самому собі. Не бреши, гидко слухати. (*Підійшла до чоловіка, уперлася долонею йому в лоб, підняла голову, дивиться в обличчя.*) Прошу тебе, не доводь справу до суду, не ганьби сім'ю. Мало чого просила я тебе за все моє життя з тобою, за тяжке, стидне життя з п'яницею, з розпутником. І зараз прошу не за себе — за дітей.

Ж е л е з н о в (*перелякано*). Чого ти хочеш, чого тобі треба? Чого?

В а с с а. Ти знаєш.

Железнов. Не буде так! Ні..

Васса. Хочеш, навколішки стану? Я! Перед тобою!

Железнов. Відійди. Пусти! *(Пробує підвестись.)*

Васса *(натисла руками йому на плечі, втиснула в крісло)*. Прийми порошок.

Железнов. Іди геть...

Васса. Подумай — тобі доведеться сидіти в тюрмі, потім — все місто зійдеться в суд дивитися на тебе, після того ти довго вмиратимеш арештантом, каторжником, у ганьбі, в тузі — страшно й ганебно вмирати будеш! А тут — зразу, без болю, без ганьби. Серце спиниться, і — неначе заснеш.

Железнов. Геть іди!.. Нехай судять. Байдуже.

Васса. А — діти? А — ганьба?

Железнов. У монастир попрошуся. Нехай пострижуть. Схиму прийму. Під землею жити буду, але — буду!

Васса. Дурниці говориш. Прийми порошок!

Железнов *(встає)*. Не... не прийму. Нічого від тебе не прийму...

Васса. Прийми добровільно.

Железнов. А то — що? Отруїш?

Васса. Сергію, згадай про дочок! Їм жити треба. За батькове паскудство діти не платять.

Железнов. А за материне?

Васса. Без глузду говориш. Зрозумій, Сергію, я на суді не мовчатиму. Я розповім, як ти привозив у мій дім гулящих дівок, як розпутничав з ними, показував гулящим Наталію і Люду, скажу, як учив їх вино пити...

Железнов. Брешеш! Це Прохор, брат твій, вчив, Прохор.

Васса. Людмилку налякав, і через те вона наче слабоумна, вчитися не може, ні до чого не здатна.

Железнов. А Наталія — в тебе вдалася, в тебе!

Васса. Так от знай: все скажу суду і людям!

Железнов *(звівся, гарикає)*. Відійди! Страшно дивитися на тебе. Пусти. *(Відштовхнув її, іде до дверей.)*

Васса *(за ним)*. Прийми порошок, Сергію...

Железнов. Ні! *(Вийшли. На порозі — Ліза, в руках у неї — піднос, на ньому кілька різноманітних замків. За нею — Прохор Храпов з великим до комори замком у руці.)*

Прохор (*понура*). Чого гиркались?

Ліза. Не знаю. Чула лише, що вона вмовляла його порошок прийняти.

Прохор. Який порошок?

Ліза. Мабуть — ліки.

Прохор. Які ліки?

Ліза. Звідки мені знати — які?

Прохор. Ну, й дурепа! Сергій ніяких ліків не потребує. Він здоровий, як бугай. Ми з ним до четвертої години, цілу ніч у дев'ятку різались і коньяк жлуктали.

Ліза. Содовий порошок, може.

Прохор. І ще раз — дурепа! Після коньяку сода ні до чого. Чого стовбичиш? Поклади замки на стіл. Нічого не бачиш, не знаєш. За віщо я тобі подарунки роблю?

Ліза. Подарували ви мені! Скоро всім буде видний подарунок ваш.

Прохор. Краще — я, ніж Пятьоркін. Пересунь-но шкіряне крісло, від сонця шкіра псується, а ціна йому шістдесят п'ять карбованців.

Ліза. Сонцю?

Прохор. Крісло, подарунок мій сестрі. Сонце нічого не коштує. Стривай-но! Ти що це? Жарти строїш? Ти знай своє місце! Сонцю! Розпустила тебе сестра, розбестила, як стара дівка — кицьку. Іди під три чорти! (*Роздивляється папери на столі, чхає. Співає на «шестий глас».*)

Под вечер осенью ненастной
В пустынных дева шла местах
И тайный плод любви несчастной
Держала...

Наталія (*входить*). Який гарний сьогодні день...

Прохор. Ще нічого невідомо, день тільки почався. Ти чого це такою нетіпахою бігаєш? Розпатлана... нечепура!

Наталія. Знаєш — вирішено судити батька.

Прохор (*злякано*). Хто сказав?

Наталія. Євген Мельников.

Прохор (*сів*). Ах, чорт... Не викругився, капітан. От тобі й Железнови! От тобі й Храпови, з діда-прадіда поважна фамілія! Дожили! Доправив капітан наш корабель! Ой, буде сорому! Повік усім нам сорому буде.

Наталія. Може, виправдають?

Прохор. Не в тім річ! До суду дійшло — адже це

ганьба. І, певно, засудять. Тепер така мода: раз багатий, то й винуватий. Нещасні люди — багаті! Ти зрозумій — не стільки капітана Железна судитимуть, скільки нас, Храпових.

Наталія. І нічого не можна зробити?

Прохор. В Америку тікати, туди всі пройдисвіти тікають.

Наталія. А — підкупити суд?

Прохор. Купували. Сестра не одну тисячу посяла, щоб скандал цей рядном накрити. Поліції — дали, слідчому — дали. Не вийшло, значить. Тепер мені міським головою — не бути, тобі з Людмилою женихів свого кола — не знайти, навіть і з приданим вашим. Заплямував вас батенько — сучий син, пройдисвіт! Ех, ідійотка...

Наталія. Мати?

Прохор. Та вона ж.

Наталія. Вона — не ідійотка.

Прохор. А якого чорта поперлася заміж за капітана цього? Мало не на двадцять років старший проти неї.

Наталія. Ви умовляли. Він приятель ваш.

Прохор. Я, я? Я — людина... не від миру сього! Так, я — добродушний. Артист натурою. Я, замолоду, мріяв в оперетці коміків грати. А він... по морях плавав! Теж мені! Хіба мало всякої погані по морях плаває!

Наталія. Вона його любила?

Прохор. А йди ти під три чорти! Це не любов, коли дівка від свого гурту відбивається. Це — безглуздя! Коли дворяни на циганках, на актрисах женились — це нашому, купецькому, стану не приклад, не указ!

Васса. Хто це тобі не указ?

Прохор. Ми тут з Наталією...

Васса. Бачу, що тут і з Наталією.

Прохор. Як там Сергій?

Васса. Нічого. На серце скаржитесь. Нато, скажи, щоб чаю дали мені.

Наталія. Сказали б прямо, що заважаю...

Васса. Так. І — заважаєш. А чай я ще не пила. Ти чого галасував?

Прохор. Загаласуєш! Від суду ж не вдалося відбитись.

Васса. З дівчатами не поспішай про це говорити. Сама скажу.

Прохор. Наталія знає. Вона й сказала мені.

Васса. А їй — хто?

(Людмила тихенько входить.)

Прохор. Син Мельникова. Даремно дівчата приймають його.

Людмила. Він цікавий, а нам — нудно! Подруги все хворіють, не ходять до нас.

Васса. Ти, Людо, іди краще допоможи Лізі прибрати в кімнатах.

Людмила. Я хочу з тобою побути. Що ти мене все штовхаєш кудись?

Васса. Справи, Людок, господарство.

Людмила. Господарство, господарство! А для дочки і нема часу, ані хвилиночки!

Васса. Ось, чай питиму — прийдеш, побалакаємо, а тепер — іди!

Людмила. Плакати хочеться від цього. Я ж знаю — ти дорікатимеш дяді Прохорові за те, що він татка розпутним називає, знаю!

Васса *(гладить дочку по голові, випроваджує її до дверей)*. Розпутний, це... не образа. Розпутний — розплутує. Хтось наплутав, а він розплутує. От я — все життя розплутую плутанину всяку...

Людмила. Це ти жартуєш! Я ж знаю, що таке розпутний! От — дядя Прохор.

(Васса хоче причинити двері за нею — не вдалось.)

Людмила *(вислизнувши з-під руки матері)*. Розпутний. Лізу вагітною зробив. Татка лає, не любить його.

Прохор. Вигадуєш! І взагалі старі люди на любов скупі.

Людмила. І ти, мамо, не любиш?

Васса. Ну годі, годі!

Людмила. Чому не любиш? Дядя — теж п'яниця, так його — любиш... Пияцтво — хвороба. Женья Мельников...

Прохор. Джерело премудрості... до чорта!

Людмила. Наче... колька якась, хвороба...

(Ліза вносить маленький самовар, за нею — Наталія з підносом посуду. Васса, обнявши дочку, ходить по кімнаті, наче прислухаючись до чогось. Збуджена, але приховує збудження. Зупинилась, розглядає замки.)

В а с с а (*до брата*). Все ще бавишся, не набридло?
Прохор. Забавка недорого. А може, й не забавка?

В а с с а. Ну, а що ж?

Прохор. Та — хто його зна? Ніхто старі замки не збирає, а я збираю. І виходить, що з-поміж тисячі рудих тільки я — чорнявий. От як. Замок — штука це! Все — на замках, все — замкнено. Коли б не навчились замикати майно, то й не було б його. Не загнуждаєш коня — то й не приборкаєш.

В а с с а. Диви ти який! Навіть дотепно. Наталіє, розливай чай.

Прохор (*слідкує за нею*). Ти кажеш, дурно гроші витрачаю, а я от за цей замок до комори сім карбованців дав, так мені за нього вже двадцять п'ять дають. Набираю тисячу замків — продам у музей... тисяч за двадцять.

В а с с а. Ну, добре, добре! Дай боже нашому теляті вовка з'їсти. (*До Людмили несподівано і голосно.*) Батька покохала я, коли мені ще й п'ятнадцяти років не минуло. По шістнадцятому — повінчались. От. А в сімнадцять, коли вагітною Федором ходила, якось під час снідання на зелені свята — дівоче це свято — облила чоловікові вершками чобіт. Він примусив мене язиком вершки з чобота злизати. Злизала. Перед чужими людьми. А нашу фамілію Храпових — люди не любили.

Л ю д м и л а. Ой, Васю! Навіщо ти розповіла?
(*Наталія з-за самовара весь час слідкує за матір'ю.*)

В а с с а. Він — веселий був. Витівник.

Л ю д м и л а. Жартував?

В а с с а. Наталіє, пам'ятаєш, як ти коловоротом дірку в переборці прокрутила і милувалася з батькових забав?

Н а т а л і я. Пам'ятаю.

В а с с а. А потім прибігла до мене, в сльозах, і кричала: «Прожени їх, прожени!»

Н а т а л і я. Пам'ятаю. Це ви домашній суд влаштуєте?

Прохор. Ох, і в'їдлива ж яка!

В а с с а. Отже — пам'ятаєш, Наталіє? Це — добре! Без пам'яті жити не можна. Народила я дев'ятьох, ли-

шилось — троє. Один народився мертвий, двоє дівчаток — року не вижили, хлопчики — до п'яти, а один — семи років помер. Отаке, доньки мої! Розповіла я це для того, щоб ви заміг не поспішали.

Людмила. Ти ніколи не розповідала... так.

Васса. Часу не було.

Людмила. Чому всі помирили, а ми живемо?

Васса. Таке вже ваше... щастя. А вмирили через те, що народжувалися кволі, а кволі народжувались тому, що батько пив багато і бив мене часто. Дядя Прохор знає це.

Прохор. Т-так, бив! Це — було. Доводилось мені виривати її з капітанових рук. Він людей бити на матросах вчився, так що бив... міцно!

Людмила. А ти чого не одружений?

Прохор. Я — був. В оперетці одній співається:

Женитись легко — що й казати,
Та клопіт в парі жить...

Людмила. У тебе всі пісні на один голос.

Прохор. Так простіше, краще слова пам'ятаєш. Я з жінкою чотири роки жив. Більше — не зважився. Спокійніше жити самому — сам собі пан. Навіщо власні коні, коли лихачі є?

Наталія. А Федір з нами житиме?

Васса. Вилікується — буде, звичайно.

Наталія. І — Рашель?

Васса. Ну... а як же? Дружина.

Людмила. Яка хороша вона, Рашель!

Наталія. Після суду над батьком — житимуть?

Васса (*спалахнула*). Забагато розпитуєш, Наталіє! І цікавість твоя недобра.

Людмила. Не сердься, не треба!

Ліза (*перелякано*). Вассо Борисівно... Сергій Петрович...

Васса (*наче похитнулась, але спокійно*). Що? Кличе?

Ліза. Вони либонь, вмерли...

Васса (*сердито*). З глузду з'їхала! (*Швидко пішла. Людмила за нею. Наталія підвелась, дивиться на дядька, він — розгублено — на неї.*)

Прохор. Аж ноги... трясуться! Іди, Натко, іди! Що там... таке?

Наталія. Якщо вмер, то й судити нема кого?

Прохор. Ід-ди, кажу! *(Залишився сам, п'є холодний чай. Бурмоче.)* От так... чорт! Ху...

Ліза *(вбігає, говорить, перелякано, півголосом)*. Прохоре Борисовичу, як же це? Він же зовсім здоровий був...

Прохор. Що — як же? Був і — нема! І може, це зомління?

Ліза. Зовсім здоровий... Прохоре Борисовичу... а не давнечко... порошок цей...

Прохор *(ошелешений)*. Що-о? Це ти... *(Шаленіючи, вхопив її за горло, трясє.)* Якщо ти, чортова пика, не забудеш... якщо ти... ах ти, гадюка! Ач, що вигадала! Як ти смієш? *(Відштовхнув її, витирає піт з лисини.)*

Ліза. Ви ж самі наказали все говорити вам...

Прохор. Що говорити? Що бачила, чула, про це — говори! А — що ти бачила? Ти — вигадала! Ви-га-да-ла, а не бачила. Геть з очей, ідіотка! Я тобі дам... порошок! Слово це забудь...

(Вигнав. Кидається по кімнаті, підходить до дверей і наче не може зробити далі крок. Входять Васса, Людмила, за ними Пятьоркін.)

Прохор. Що, Васю, як? Насправді?

Васса. Так. Помер.

Людмила. Мамо, я візьму лавр?

Васса. Так, візьми.

(Пятьоркін суне кадіб з лавром. Людмила взяла з підвіконня квіти, виходить, зразу повертається.)

Прохор. Дивовижа, як це він? Цілком... здоровий був. Ми з ним до четвертої години ранку...

Васса. Коньяк пили.

Прохор. Вірно. Мені зараз от Лизавета сказала — порошок ти йому...

Васса. На печію скаржився. Соди попросив.

Прохор *(зрадив)*. Сода? А!

Людмила. Дядю Прохоре, ти жажливий! Татко помер, а ти посміхаєшся... Що це?

Прохор. Нічого, Людок...

Васса *(біля телефону)*. Шість — п'ятдесят три. Так. Спасибі. Хто? Ви, Якове Львовичу? Зайдіть, будь ласка,

до нас. Ні, зараз, негайно. Так, Сергій Петрович скончався. Ні, був зовсім здоровий. Нагло. Ніхто не бачив, як... Будь ласка.

Прохор (*тихо, захоплено*). Велетень ти, Вассо, їй-богу!

Васса (*здивовано*). Ти про віщо, що ти верзеш? Схеменись! Дурень...

З а в і с а

ДРУГИЙ АКТ

Через кілька місяців. Та ж весела кімната. Васса — сидить у шкіряному кріслі. На тахті — Людмила, Наталія, Ганна, Євген Мельников. Попили чай, самовар і посуд ще не прибрано. Вечір, засвічено лампи, але в кімнаті м'які сутінки. В саду місяць, чорні дерева.

Васса. Ну от, розповіла я вам, як колись справляли весілля, розповіла, як у старовину чоловік з жінкою жили...

Ганна (*тихо*). Страшно жили.

Наталія. І по-дурному.

Людмила. А чому люди нещасливі, Васю?

Євген. Через дурість і нещасливі.

Васса. Чому нещасливі — не знаю, Людко. Ось Онегін з Наталією знають — через дурість. Тільки ж кажуть — та я й сама бачила — розумні ще нещасливіші від дурних.

Євген. Якщо вважати, що багаті розумніші, ніж бідні...

Васса. Багаті, звичайно, розумніші, але живуть погано й мізерно. І ніколи багатий не вміє так щиро веселитися, як бідний.

Ганна. Це вірно.

Наталія. Значить, треба жити в бідності.

Васса. От, от. Саме — так. Спробуй, Натко, зазнай на собі. Виходь заміж за Онегіна і поживи. Він буде підпоручиком у піхоті, ти — полковою дамою, є такі.

Приданого я тобі не дам, і житимете ви на сорок карбованців у місяць. За ці гроші треба одягатись, пити, їсти, ще й гостей приймати та частувати. Дітей народите на ці гроші, от...

Наталія. Я дітей родити не буду. Навіщо нещасних множити?

Васса. Це, звісно, розумно. Навіщо, справді? Отож, Онегін, попереду в тебе: сорок карбованців і денщик, день у день буде котлети смажити з пісного м'яса з жилами.

Євген (*похмуро*). Я, можливо, у флот перейду...

Людмила. Я теж не піду заміж, страшно дуже! Я краще мандруватиму, ботанічні сади оглядатиму, оранжереї, альпійські луки...

Наталія. Все це переробити треба — шлюб, все життя, все!

Васса. От і заходись біля цього, перероби. Гурій Кротких навчить, з чого починати.

Наталія. Я без нього знаю — з революції!

Васса. Революція спалахнула та й прогоріла — тільки дим від неї.

Ганна. Це ви — про Державну думу?

Васса. Та хоч би й про неї. Там головешки чадять. Мокре дерево горить погано. А Гурій Кротких — навчить. Він за двісті карбованців на місяць мене господарювати вчить, а тебе карбованців за п'ятнадцять вчитиме, як революцію робити. Полтинник за урок. Прийшов до мене служити — штани були м'яті, а оце якось, в театрі, дивлюсь — на жінці його щось там таке золоте виблискує. Отак воно, дівчата! Значить, у матроси, Онегін?

Євген. Це не вирішено. І чому ви називаєте мене Онегіним?

Васса. Вирішуй. Тобі час уже в юнкери вийти, а ти все ще кадет. А Онегіним я тебе називаю...

Наталія. Він не схожий на Онегіна.

Васса. Хіба? А такий же — напіндючений! Ну, та нехай! Звичайно, тобі, Нато, краще знати, на кого він схожий.

Наталія. Ні на кого.

Васса. З людей?

Євген (*ображено*). Я зовсім не розумію, коли ви жаргуєте, коли говорите серйозно. Дивна манера!

Васса. А ти не гнівайся, не ображайся, ти — розумій. От я тобі розповім: коли'у нас в затоні страйк був

і прийшли солдати, так слюсар Везломцев і сказав підпоручику: «Ви, каже, ваше благородіє, сорок карбованців одержуєте, а я заробляю сімдесят п'ять, можу нагнати й до сотні. І через те, що ви, каже, служите багатим, а я багатший від вас, то гримати на мене, багатого, вам ніби й не годиться».

Євген. Не бачу в цьому нічого... цікавого.

Наталія. Мати любить дражнити людей.

Васса. Є такий гріх. Я людям — недруг.

Людмила. Неправда це, Васю!

Васса. Ні, правда. Недруг. Ну, добре! Побалакали, погмоніли — ідіть-но, дівчата, до себе, а я попрацюю... по господарству. Ти, Ганно, залишся. Ну, ідіть собі, ідіть! За вечерею побачимось. *(До Ганни.)* Ну, то як, вірно це — вписався Євгенів батько до «Союзу руського народу»?

Ганна. Вірно.

Васса. Це він, дурень, через сина. Женьку хочуть вигнати з кадетського корпусу. Боюсь, зіпсує мені дівку хлюст цей.

Ганна. По-моєму, Наташа через нудоту цікавиться ним.

Васса. Злі — нудоти не знають.

Ганна. Після смерті Сергія Петровича вона дуже похмурою стала. І, певна річ, всі ці чутки...

Васса. А чутки є?

Ганна. Є.

Васса. А ти чуткам віриш?

Ганна. Ні. Мене тільки Лізине самогубство збентежило. Не можу зрозуміти — чому? Така мила була. Жила у нас змалечку, всі любили її.

Васса. Це Прохорове діло. Він її чимсь залякав.

Ганна. Вона жила з ним?..

Васса. Примусив. А хіба не вірять, що Лизавета вчаділа в лазні?

Ганна. Мало хто йме цьому віри.

(Поля входить.)

Васса. Чого тобі треба? Ну, чого мнешся? Кажі.

Поля *(неголосно)*. Там жінка.

Васса. Яка? В таку пору?

Поля. Ім'я трудне... Мойсеївна.

Васса. Хто-о? *(Швидко йде, зупинилась. До Ганни.)*

Не кажи нічого дівчатам, я їм сюрприз зроблю. Не пускай до мене нікого. (*До Полі.*) Забери самовар, нагрій маленький. (*Пішла.*)

Ганна. Ну як — звикаєш?

Поля. Важко. Я гадала, що мені тільки дівчатам прислужувати, а в хазяйки своя буде покоївка. Прохору Борисовичу — лакея треба, я йому служити не можу.

Ганна. Чіпляється?

Поля. Такий безсоромний — сили нема! От зараз розгулює в самій нижній сорочці і співає, співає все одне та одне. Вчора всі вже спати полягали, а він бряжчить залізом і співає. Така нудота біля нього. З чого це він, Ганно Василівно?

Ганна. Ненормальний. Алкоголік, тобто, п'яниця.

Поля. Я дуже вдячна вам, дім хороший.

Ганна. А люди — погані, хочеш сказати?

Поля. Я людям не суддя, сама — з підсудних, хоча й виправдали, а все-таки в тюрмі сиділа. А тут ще, кажуть люди, покоївка, котра до мене була, в лазні повісилась.

Ганна. Це — брехня. Вона вчаділа в лазні. Готувала лазню і вчаділа. Була вона вагітна.

Поля. От бачите, і — вагітна!

Людмила (*в руках круглий ослинчик, за нею Пятьоркін несе кадїб з якоюсь рослиною*). От сюди, йому треба багато сонця. Не так поставив, посунь на середину.

Пятьоркін. Слухаю. Так? (*Він питає, стоячи на одному коліні.*)

Людмила. Добре. Яке в тебе волосся жахливе. Жорстке, мабуть?

Пятьоркін. Аж ніяк, ось помацайте.

Людмила (*торкається рукою до його кучми*). Як у лева.

Пятьоркін. Оце вірно. Це всі кажуть.

Людмила. Хто — всі?

Пятьоркін. Знайомі. І — взагалі — люди.

Людмила. Чого ж ти навколїшках стоїш?

Пятьоркін. Приємно мені навколїшках перед вами.

Людмила. Ну вже... вигадуєш! Я б ніколи навколїшки перед мужчиною не стала.

Пятьоркін. Вам цього не треба, він сам перед

вами стане... Ви з людиною можете робити, що тільки забажається вашій цікавості.

Людмила. А я нічого не хочу. І не буду.

Пятьоркін. Як зволите.

Людмила. Почекайте, я запитаю в садівника, що звідси забрати... *(Пішла.)*

Ганна *(з своєї кімнати)*. Не по своїй силі, Пятьоркін, дерево гнеш.

Пятьоркін. А ти не ревнуй. Хто його зна? Все може бути, все варто спробувати.

Ганна. Коли Васса довідається про твої теревені...

Пятьоркін. Від кого довідається?

Ганна. Вилетиш з дому, аж загуде.

Пятьоркін. Ти — не скажеш, а Людмила тоді зрозуміє що й до чого, коли вже пізно буде. Ти тільки не заважай. Ставати мені на заваді — тобі не з руки. Ти свій бариш в акурат маєш, а мене, може, завтра виженуть. Ну, тоді і твоя справа звихнеться...

Ганна. Про мене. Однак бачити тебе поміж хазяїв — неначе й прикро...

Людмила *(повернувшись)*. Іди, Пятьоркін, більше нічого не треба.

Пятьоркін. Бажаю вам щастя на сьогодні, а також повік.

Людмила. Послужливий який.

Ганна. Атож.

Людмила. А — танцює як! Надзвичайно!

Ганна. Ти, Людо, все-таки обачна будь з ним.

Людмила. А що він мені зробить?

Ганна. Дитину може зробити.

Людмила. Фу, яка гидота!

Ганна. Дитина?

Людмила. Ти, ти гидоту говориш! *(Пішла.)*

Ганна *(услід їй)*. Так я — про дитину!

Васса *(широким рухом руки вигонить Ганну і Полю. Рашель — під тридцять років, одягнута елегантно, але просто, строго, ефектно гарно)*. Ну-бо, ну, Рашель, сідай, розповідай, як це ти об'явилась, звідки!

Рашель. З-за кордону.

Васса. Ну, звісно, це зрозуміло. Пустили?

Рашель. Ні, я приїхала як компаньйонка з музиканткою.

Васса. З чужим паспортом — виходить? Смілива

ти. Молодця. І — ще вродливішою стала. З такою красою, га... Ну — добре! Як — Федір? Правду скажи.

Рашель. Приховувати правду — не по мені. Федя, Вассо Борисівно, безнадійний. Згасає. Лікарі кажуть — місяців зо два, зо три лишилось йому жити.

Васса. Згорів, виходить, син капітана Железна.

Рашель. Так. Худий, аж прозорий. Розуміє, що приречений. Але все такий же веселий, дотепний. А як мій Коля?

Васса. Згорів Федір Железнов. Спадкоємець мій. Голова всьому господарству.

Рашель. Коля — спить?

Васса. Коля? Не знаю. Мабуть — спить.

Рашель. Можна глянути на нього?

Васса. Не можна.

Рашель. Чому?

Васса. Нема його тут.

Рашель. Стривайте! Ви... що це означає?

Васса. Нічого поганого не означає. Коля на селі живе, в сосновому бору. Пісок там. Там — добре. У місті йому нездорово жити, в нього гланди. Від батьків погане здоров'я успадкував він.

Рашель. Далеко це?

Васса. Верст з шістдесят.

Рашель. Як же мені туди поїхати?

Васса. А тобі не треба їздити туди. От що, Рашель, давай зразу і прямо — поговоримо!

Рашель. Помер?

Васса. Тоді б і говорити не було про що, одним словом все сказано. Ні — живий, здоровий і гарний, дитинча розумне. Він тобі навіщо потрібний?

Рашель. Я вирішила його відправити за кордон. Там сестра моя замужем за професором хімії, дітей у них немає.

Васса. Так я і думала: Рашель, мабуть, потягне дитину у своє коло. Ні, не дам я тобі Кольку! Не дам!

Рашель. Як це? Я — мати!

Васса. А я — бабка! Свекруха твоя. Знаєш, що таке свекруха? Свекров? За всіма скруха, для всіх — кров! Родоначальниця. Діти мені — руки мої, онуки — пальці мої. Зрозуміла?

Рашель. Дозвольте... Я не розумію вас. Це ви

серйозно? Це... допотопне щось... Ви ж — розумна, ви не можете так думати.

В а с с а. Щоб не говорити зайвих слів,— ти мовчи та слухай. Колю я тобі не віддам.

Р а ш е л ь. Цього не може бути!

В а с с а. Не дам. Думай, що ти можеш зробити проти мене? Нічого не можеш. Для закону ти — людина неіснуюча. Закон знає тебе як революціонерку, як втікачку. Об'явишся? Посадять у тюрму.

Р а ш е л ь. Невже ви скористаєтесь з мого становища? Не вірю! Ви не зробите цього. Ви віддасте мені сина.

В а с с а. Пусте говориш. Ні до чого твоя мова. Я зроблю так, як вирішила.

Р а ш е л ь. Ні!..

В а с с а. Не галасуй! Спокійно. Колю я тобі не віддам. Йому інша доля призначена.

Р а ш е л ь. Та — що ви — звір?

В а с с а. Кажу — не галасуй! Навіщо це — лемент? Я — не звір. Звір вигодує дитинча, і — біжи, сам здобувай хліб собі, як знаєш. Хочеш — курчат їж, хочеш — телят. Звісно, мовиться не про зайців, а про серйозну звірину. А ти от своє дитинча на вільну здобич не пускаєш. І я онука свого не пушу. Онук мій — спадкоємець пароплавання Храпових і Железнова. Єдиний спадкоємець мільйонного діла. Тітки його — Наталія і Людмила — виділені будуть з малими частками, тисяч по п'ятдесят, їм і того — забагато. Решта йому.

Р а ш е л ь. Ви помиляєтесь, якщо думаєте цим підкупити або ж потішити мене — помиляєтесь. Це — неможливо!

В а с с а. Навіщо тебе підкупати, навіщо потішати? Ти, Рашель, знаєш — я тебе за ворога не мала, навіть коли бачила, що ти сина у мене забираєш. Нащо він мені потрібен, недужий? Я до нього неласкава була і бачила — ти його любиш. І я тобі сказала тоді — люби, нехай! Трошки радощів і хворому потрібно. Я навіть вдячна була тобі за Федора.

Р а ш е л ь (*спалахнула*). Все це — брехня! Це... огидно. Я — повірити не можу... Це... звірство!

В а с с а. Не віриш, а лаєшся. Нічого, лай. Лаєшся ти тому, що не розумієш. Ти подумай, що ти можеш дати синові? Я тебе знаю, ти — вперта. Ти від своєї... мрії-забаганки не відступишся. Тобі революцію знову

розпалювати треба. Мені — треба господарство зміцнювати. Тебе ганятимуть по тюрмах, по засланнях. А хлопчик житиме у чужих людей, на чужині — сиротою. Рашель, примирись — не дам я тобі сина, не дам!

Рашель (*спокійніше, зневажливо*). Так, кінець кінцем, ви можете це вчинити, я розумію. Ви навіть можете видати мене жандармам.

Васса. І це можу. Все можу! Грати — так грати!

Рашель. Чим можна зворушити дикий ваш розум? Звіряче серце?

Васса. Знову звіряче. А я тобі скажу: люди гірші від звірів! Гір-ші! Я це знаю! Люди такі живуть, що супроти них — несамовитим стаєш... Доми їхні хочеться руйнувати, палити все, голісінькими роздягти усіх, голодом морити, виморожувати, як тарганів... Ось як!

Рашель. Чорт вас візьми... Адже от є у вас, у цій ненависті вашій щось цінне...

Васса. Ти, Рашель, розумна, і, можливо, я не раз жаліла, що ти не дочка мені. Либонь навіть казала тобі про це! Адже я все кажу, що думаю.

Рашель (*дивлячись на годинник*). Ночувати у вас можна, чи як?

Васса. А то ж як? Ночуй. Не видам жандармам. Дівчата будуть раді бачити тебе. Дуже раді будуть. Вони тебе люблять. А Колю я тобі не дам! Так і знай.

Рашель. Ну, це... побачимо!

Васса. Викрасти пробуватимеш? Пусте...

Рашель. Ні, я більше не буду говорити про це. Втомилася, знервувалась, та ще ви приголомшили. Страшна ви особа! Слухаючи вас, починаєш думати, що справді є злочинний тип людини.

Васса. Все є! Гірше нічого не вигадаеть, все вже вигадано.

Рашель. Але не довге життя залишилося для таких, як ви, для всього вашого класу — хазяїв. Росте інший хазяїн, грізна сила росте, — вона вас розчавить. Розчавить!

Васса. Ох, як страшно! Ех, Рашель, коли б я в це повірила, я б сказала тобі: на, бери всі мої багатства і всю хитрість мою — бери!

Рашель. Ну, це ви... брешете!

Васса. Так — не вірю я тобі, пророчице, не можу повірити. Не буде по-твому, ні!

Рашель. А ви хіба шкодуєте, що не буде?

Васса. А що коли — шкодую? А? Ех ти... Коли чоловіченько мій усі пароплави, пристані, будинки, все господарство — в одну ніч програв у карти, — я зраділа! Так, вір не вір, — зраділа. Він, поставивши на карту останній перстень, — повернув усе, що програв, та ще з лихвою... А після того, ти знаєш, почав він неподобно гуляти, і ось я півтора десятка літ тягну цей віз, величезне господарство наше, заради дітей, — тягну. Яку силу витратила я! А діти... вся моя надія, і виправдання моє — онук.

Рашель. Подумайте: як втішно мені чути, що мій син призначається для виправдання ваших темних справ... в жертву брудного діла...

Васса. Чи втішно? Нічого, я від тебе теж дещо кисленьке чула. Давай краще чай пити. При дівчатах — додержимо чемності, — чи не так?

Рашель. Не треба їм казати, що я приїхала нелегально. І про нашу суперечку — не треба знати їм. Вони ж нічого не вирішують.

Васса. Звичайно — не треба!

(Поля на порозі.)

Васса. Клич дівчат. Кадета — скажи їм — не треба. Тихо скажи, щоб він не чув. Самовар принесеш. Іди. От як зустрілись ми, Рашель!

Рашель. Неприємна зустріч.

Васса. Що поробиш? Приємно — тільки діти живуть, та й то недовго.

Рашель. Мені все-таки здається неймовірним усе це.

Васса *(пхає ногою стілець)*. Що ж тут неймовірного?

Людмила *(вбігає, за нею іде Наталія)*. Ой, хто, що? Рашель... Рашель!

Наталія. Не телеграфувала — чому?

Васса. Натка розпитувати любить. Йй скажуть: «Здрастуй», а вона питає: «Чому?»

Рашель. Ти, Людо, не змінилась, така ж мила, навіть ніби й не виросла за ці два роки.

Людмила. Це — погано?

Рашель. Звичайно — ні! А от Ната...

Наталія. Постаріла.

Рашель. Про дівчину не скажеш — змужніла, але саме таке враження.

Наталія. Кажуть — зріла.

Рашель. Це інше!

(Дівчата радіють зустрічі, Рашель розмовляє втомлено, майже не одриваючи погляду від Васси. Сестри садовлять її на тахту. Васса спокійна, сидючи коло стола, готує чай.)

Людмила. Сідай, розповідай.

Наталія. Як Федір? Видужує?

Рашель. Ні, Федорові — погано.

Наталія. Чому ж ти поїхала від нього?

Рашель. За сином, за Колею.

Васса. А я його не відпускаю за кордон.

Людмила. Рашо, люба, який він став гарненький, Коля! Розумний, сміливий... Він у лісі живе, в Хомутові. Чудове село. Там такий сосновий ліс.

Наталія. Хіба його перевезли з Богодухова?

Людмила. Богодухове — теж чудове! Там — липовий гай, пасіки...

Рашель. Виявляється, ви й не знаєте — де він?

Васса. Ідть до столу.

Рашель. Розкажи, як ти живеш?

Людмила. Я — чудово. От бачиш — весна, ми з Васею почали працювати в саду. Рано-вранці вона приходить: «Вставай!» Вип'ємо чаю і — в сад. Ах, Рашо, який він тепер, сад!

(Ганна звійшла, мовчки вітається з Рашеллю, говорить щось до Васси. Обидві вийшли.)

Людмила. Ввійдеш у сад, коли він росою скроплений і весь горить проти сонця... як риза, як парчевий, — аж серце завмирає, так гарно! Позаторік насіння квітів виписали майже на сто карбованців, — ні в кого в місті таких квітів немає, як у нас. У мене є книжки про садівництво, німецьку мову вивчаю. Отак і працюємо, мовчки, як черниці, як німі. Нічого не говоримо, а знаємо, що думаємо. Я — співаю що-небудь. Перестану, Вася гукає: «Співай!» І бачу десь далеко — обличчя її добре, ласкаве...

Рашель. Значить, щасливо живеш, так?

Людмила. Так! Мені аж соромно. Надзвичайно гарно!

Рашель. А ти, Нато?

Наталія. Я! Я теж надзвичайно.

Прохор (*напідпитку, з гітарою*). Овва! Р-рахіль!.. (*Співає.*) «Откуда ты, прелестное дитя?» А якою красунею зробилась!

Рашель. А ви — такий, як і були...

Прохор. Ні ліпший, ні гірший. Залишаюсь при своїх козирах.

Рашель. Розважаєтесь?

Прохор. От іменно. Ремесло мое. Головна якість — простодушна веселість. Такий вже я зроду. Капітан Железов — помер, так я для слави фамілії і господарства — за двох тепер гуляю.

Рашель. Він — вмер водночас?

Прохор. Це — вірно, давно час.

(*Людмила сміється.*)

Рашель. Я неправильно спитала — він помер нагло чи довго хворів?

Прохор. Капітан? Він — не хворів. Він — зненацька — пафф! І — «со святыми упоко-о-й».

Наталія. Дядю, покиньте! Це — неподобство!

Прохор. Со святыми — неподобство? Ти, дівко, не вчи мене, молода вчити! Звідки ж ти з'явилась, руйнівниця життя? З Швейцарії? Федір ще живий?

Рашель. Живий.

Прохор. Погано з ним?

Рашель. Погано.

Прохор. Кволе потомство Железова, ми, Храпови, міцніші! А втім, син твій, Колька, молодець, розбійник! Примітливий! Якось ми з Железовим посварились за обідом. Другого дня кажу йому: «Здоров був, Коля!» А він: «Іди геть, п'яна морда!» Убив. А це було вранці, і я ще тверезий... Що ж ви тут поробляєте? Чай п'єте? Чай тільки візники п'ють, статечні люди заливають спрагу вином... Зараз воно буде. Портвейн, такий портвейн, що іспанці такого не нюхали. Он Наталія знає... (*Іде. Васса назустріч.*)

Васса. Що там у клубі трапилось?

Прохор. У клубі? А ти звідки знаєш?

Васса. По телефону.

Прохор. В клубі — бійка на ґрунті політики. Дуже просто.

Васса. Знову про тебе в газеті писатимуть?

Прохор. Чому — про мене? Я тільки раз ударив. Він — на Думу гавкав, ну, а я його — по морді.

Васса. Слухай, Прохоре...

Прохор. Зараз прийду. І буду слухати, як *(співає)*: «Не искуша-ай мене без нужды-ы...»

Людмила. Який смішний, правда? Він ще більше пити почав. І Наташу вчить...

Наталія. Уже навчив.

Рашель. Це — серйозно, Нато?

Наталія. Так. Мені дуже подобається вино. І оп'яніння подобається.

Васса. Ти додай: а бити мене — нікому!

Наталія. А бити мене — нікому.

Васса. Наталіє! Не дурій.

Наталія. Ви сказали додати, я додала.

Васса. Щастя твоє, що в мене часу не вистачає чорта вигнати з тебе!

Людмила. Ната — дуже брутальна з мамою, бачиш, Рашо. По-моєму, це погано.

Васса. Заміряєшся по-благородному жити... Інтелегентно. А сама — свиня!

Наталія. Свині добрих порід добру ціну мають.

Васса *(розгнівано)*. Отак і живемо, Рашель.

Рашель. Погано живете, але кращого і не варті. Таке безглузде життя ви цілком заслужили.

Васса. Я? Брешеш!

Рашель. Не лише ви особисто, все ваше коло, ваш клас.

Васса. Ну от, поїхала!

Рашель. Там, за кордоном, теж погано живуть. Може, навіть і гірше, бо спокійніше і менше мучать одне одного, ніж ви.

Наталія. Це правда? Чи — для заспокоєння?

Рашель. Правда, Наташо. Я не з тих, що говорять для заспокоєння. Світ багатих людей розвалюється, хоч там вони — міцніше організовані, ніж у нас. Розвалюється все, починаючи з сім'ї, а сім'я там була залізною кліткою. У нас — дерев'яна.

Васса. Рашель!

Рашель. Що?

В а с с а. Живи з нами. Федір помре, сама кажеш. Годі тобі мотатися... поневірятись, переховуватись! Живи з нами. Сина виховуватимеш. Ось — дівчата мої. Вони тебе люблять. Ти — сина любиш.

Р а ш е л ь. Є дещо незрівнянно більш високе, ніж наші особисті зв'язки і прихильності.

В а с с а. Знаю. Діло є, господарство. Та... ось що виходить: і взяти можна, і покласти є куди, а — буває — не хочеться брати.

Р а ш е л ь. Це ви... не від себе говорите.

В а с с а. Як це — не від себе?

Р а ш е л ь. Можливо, інколи ви почуваєте втому від господарства, але відчувати безглуздість, жорстокість його ви — не можете, ні. Я вас знаю. Ви все-таки рабиня. Розумна, сильна — а рабиня. Хробаки, пліснява, іржа псують речі, а речі — псують вас.

В а с с а. Хитромудро. Тільки навряд чи вірно! Я тобі скажу, чого я хотіла, ось при дочках скажу. Хотіла, щоб губернатор після мене урильники виносив, щоб піп правив молебні не угодникам святим, а ось мені, чорній грішниці, злій мойй душі.

Р а ш е л ь. Це — від Достоевського і не личить вам.

Н а т а л і я. Мати Достоевського не знає, вона книг не читає.

В а с с а. Від якого там Достоевського? Від кривди це. Від незаслуженої кривди... Ось — дівчата знають, я сьогодні розповідала їм, як мене...

П р о х о р (*тримає дві пляшки з вином*). Ось воно! Тільки давайте поставимось серйозно. Васю, дозволь почастивати? Не жалкуватимеш. Рідко буває таке...

В а с с а. Давай! Давай! Дівчата, сідайте до столу... Чого там, справді? Невістка... об'явилась! Давай, Прохоре. Кого ти побив?

П р о х о р. Квартиранта Мельникова по морді. Ще там когось... Пусте! Загойтсья!

В а с с а. А знаєш — Мельников у «Союз руського народу» вписався.

П р о х о р. Ну, то що? Важниця яка! Я от у телефонну книгу записаний, а — не пишаюсь. Чарки!

(*Дзвонить телефон.*)

В а с с а. Це мене. (*Біля телефону.*) Хто це? Так, я. Який пароплав? Чому? Ідіюти! Хто це вантажив? В Уфі?

Терентьев? Звільнити бовдура! Моя присутність—навіщо? Арештували всю баржу? А іще? Окрім шкіри... От, дяволи! Санітарна комісія — там? Інспектор — теж? Зараз приїду. *(Кинула трубку.)* Ну, ви тут... почекайте, тихо. У мене — скандал: арештували баржу, ідіот прикажчик вантажив шкіру без санітарного огляду, без таврування. А на баржі — ще овчина, лико, мочало. Поїду. *(Пшла, глянувши на Рашель, перехопивши її погляд.)*

Прохор. Поїхала річковій поліції хабара давати. У нас річкова поліція — розбишаки. І сухопутна — теж. А проте до чорта все це. Наливаю. Наталочко,— це буде куди краще твого улюбленого. *(Співає на «шестий глас».)*

Наливай, брат, наливай,
Все до краплі ви-пи-вай.

З а в і с а

ТРЕТІЙ АКТ

Зразу після того, як Железна пішла. Прохор палить сигару. Людмила заповзято їсть бісквіти, вмочаючи їх у блюдечко з варенням. Наталія — біля Рашелі, в руці — чарка. Рашель — замислена.

Прохор. Отак і живемо, Рашель, — неспокійно живемо. Поліція дошкуляє. *(Регоче.)*

Рашель. Ви вже — міський голова?

Прохор. У мріях побував на цій позиції, але по тому зміркував — на лисого дідька потрібна мені ця морока? Поживу краще вільним козаком...

Наталія. Неправда це! Козак ви — не вільний. І від виборів відмовились через боягузтво.

Прохор. Страх, як Наталія любить кривдити мене. І взагалі — усіх... Молода, а вже — відьма. Дуже схожа... Т-так!.. А проте вона правду сказала — я людина обачна. Після смерті капітана...

Наталія. Після батькової смерті пішли чутки, що він отруївся... Навіть, що ми отруїли його, щоб не ганьбити себе на суді.

Людмила. Безглуздя яке!

Прохор *(неспокійно)*. От іменно — безглуздя! І справа ця паскудна була припинена прокурором...

Наталія. Через недоказовість обвинувачення... А дядько перелякався чуток, подумав — не оберуть його на міського голову.

Прохор. Годі, Натко!

Наталія. А треба було йти проти пліток, проти людей...

Прохор. Вона — завжди от так, — проти!

Рашель (*гладить руку Наталії*). Так і треба!

Наталія. Рашель, якщо обвинувачення не доведено, то це ще не означає, що обвинувачений не винний?

Рашель. Так, не означає.

Людмила. Хіба отак — проти всіх треба, Рашель? Хіба не можна жити...

Наталія. Дурепую, як Людмила Железна.

Людмила. Даремно лаєш, все одно я не розсерджусь! Ой, Рашель, як я не люблю оце все... злість і всяке таке...

Наталія. Вона бісквіти з варенням любить!

Людмила. А тобі заздро, що люблю? Ти й злостишся через те, що в тебе апетиту нема. Їла б більше, так не сердилася б!

Прохор (*співає*). «Я не сержусь, хоть больно ноет грудь». Крім бісквітів і всього солоденького, Людмила любить що-небудь військове і щоб — з перами, як у індійців.

Людмила. І зовсім це неправда.

Прохор. Знаєте що? Давайте кинемо до чортової матері все це: сімейні справи, минуле і — все взагалі. Влаштуємо маленький бешкет, поки хазяйки нема! Я тобі, Рахіль, танцюриста покажу, ех ти! Ахнеш! Ану, Людо, клич Пятьоркіна...

Людмила. Оце добре!

Прохор. З гітарою! (*До Рашелі*.) Коли до сина поїдеш?

Рашель. Він далеко?

Прохор. Двадцять три версти, двадцять п'ять. Потішний чоловічок. Здоров'ям кволенький, а — молодця!

Рашель. Бабка не хоче віддавати його мені.

Прохор. Це вона — вірно! Тобі син — ні до чого, раз живеш утікачкою.

Рашель. А ти як думаєш, Нато?

Наталія. Вимагай, щоб віддала. Не захоче віддати — викради!

Прохор. Ого!

Наталія. Авжеж — викради, завези, сховай. Ти — бачиш, які ми всі! Ти ж бачиш...

Рашель. Викрасти... Завезти. Цього я не можу збити.

Наталія. Чому?

Рашель. Я маю іншу справу, більш серйозну.

Наталія. Більш серйозну, ніж син? Так? Для чого ж ти народила, коли в тебе є серйозніша справа? Нащо?

Рашель. Так, це моя помилка!

Наталія. А — яка справа? Та, про яку ти говорила... два роки тому. Я — пам'ятаю... Добре пам'ятаю.

Рашель. Але — не віриш?

Наталія. Не вірю.

Рашель. Це тому, що не розумієш. А для мене — немає життя поза цією справою. І нехай я втрачу... ніколи не побачу Колю...

Прохор. Стривай! Викрасти — це діло! Це, Рахо, чудово! Ух, сестрі — шпилька в бік! Дій, Рашель! Ми з Наткою допоможемо тобі, слово честі. У мене є Пятьоркін — він усе може!

Рашель. Облиште!

Прохор. Альошка Пятьоркін? Та він — архієрея викраде, не тільки якогось хлопчика!

Рашель. Робити з мого сина забавку...

Прохор. Ось він, Пятьоркін, хоробрий воїн — в обозі служив! Ану-бо, Льошка, «птичку божію» дай! Для закордону, для Європи — зрозумів? Щоб — блискуче!

(Прохор бере з рук Пятьоркіна гітару, торкається струн. Людмила принесла бубон та балалайку, бубон віддала сестрі.)

Прохор. Гей, дівчата, з тихою зажурою! Особливо — бубон! Щоб гув, а не бумкав...

Людмила. Знаємо.

Прохор. Почали. *(Заспівує, як завжди, на «шестий глас», Людмила, Пятьоркін — беруть втору.)*

Птичка божія не знаєт
Ни заботы, ни труда.
Птичка жить нам не мешаєт
Никак и никогда!

Долгу ночь на ветке дремлет,
Солнце красное взойдет —
Птичка гласу бога внемлет,
Встрепенется и поет:

— Барыня, барыня!
Сударыня барыня!
Ты скажи нам, барыня,
Чого тебе надобно?

Льошка! Знай! Давай! Люто давай! Жарко! І — ех ти-и!

Шла барыня из Ростова
Поглядеть на Льва Толстого,
А барыня из Орла —
Неизвестно куда шла!
Барыня...

(Пятьоркін танцює «Бариню» вправно і кумедно. Людмила співає заповзято. Прохор — у захваті. Наталія механічно б'є в бубон і дивиться на Рашель. Рашель сидить, наче у сні.)

У барыни есть дела,
За границу ездила.
В славном городе Париже
Ей француз попался рыжий.
Барыня...

Наталія. Годі!
Прохор. Чому?
Наталія. Не хочу.
Людмила. Фу, яка вередлива!

(Рашель встала, одійшла вбік; Наталія, не поспішаючи — за нею; спинилась біля вікна.)

Наталія. Ну що?
Рашель. Жахливо.

Наталія. Я б убила сина, а тут не лишила б.

Рашель *(обняла її за плечі)*. Не можу я забрати його... за кордон без допомоги Васси Борисівни.

Наталія. Дядько влаштує. Він радий чимсь дошкулити матері. Викраде — заховаємо. Потім переправимо до тебе.

Рашель. Куди? Я не знаю, де житиму. Якщо пощастить вернутись до Швейцарії — проживу там кілька тижнів... Мені треба жити в Росії. Я не маю змоги вихувати Колю. А там, у Лозанні, в сестри — добре було б...

Прохор *(зупинив Пятьоркіна, гукає)*. Не до вподоби?

Рашель. Ні.

Прохор. Не відчуваєш мистецтва!

Рашель. І співаєте ви нестерпно...

Прохор. Прошу прощання. Щодо випивки або ж преферансу — майже непереможний, але для співу — не пристосований природою. Душа — м'яка, а горлянка — суха, рипить. Пятьоркін — іди геть, бездара, не сподобалися ми з тобою! Рашель, ходім до мене, я тобі колекцію замків покажу.

Рашель. Я бачила її.

Прохор. Коли? Ти тепер подивись! У мене тридцять сім для комори, чотири для фортеці, сорок два для скрині з музикою. Такого ти ніде не побачиш. І — взагалі, ходімо! Щось маю сказати... Важливе. *(Бере її під руку, виводить, вона йде за ним неохоче.)*

Наталія *(подивившись на сестру)*. Ти що?

Людмила. Нічого. Спати хочеться.

Наталія. Іди.

Людмила. Нудно. Плакати хочеться.

Наталія. Іди лягай, поплач і засни.

Людмила. Отак завжди буває. Почекаю Васю, я не люблю, коли її вдома нема.

Наталія. Ти все частіше називаєш її Васею.

Людмила. Тому що люблю, а ти не любиш.

Наталія. А я — не люблю.

Людмила. Вона це знає.

Наталія. Ще б їй не знати.

Людмила. А ти на неї схожа, схожа!

Наталія. Через те ми й не любимо одна одну.

Людмила. Вона тебе любить.

Наталія. Мучити любить.

Людмила. Ти сама її мучаєш.

Наталія. І я теж.

Людмила. Яка-бо ти... дурна! І дядя теж дурний — радить вкрасти Колю.

Наталія. Ти про це не кажи матері.

Людмила. Звичайно — скажу.

Наталія. Для чого?

Людмила. Ні, не буду її тривожити, не скажу.

Наталія *(зітхнувши)*. Блаженна ти в нас... Виродок. Ні на кого не схожа.

Васса *(входить)*. Що це — лаєтесь?

Людмила. Ні, так — балакаємо.

Васса. Серйозна балачка. Прохор сигару палив —

скільки просила не палити сигар у мене. Наталія, здається, забагато випила.

Наталія. Ще тримаюся на ногах.

Васса (*наливає портвейн*). Чай захолов? Налийте мені.

(*Наталія наливає.*)

Васса. Сімсот карбованців наче в огонь кинула. Скрізь — хабарники. Продажні душі. Що ви тут робили?

Наталія. Чай пили.

Людмила. Пятьоркін танцював. Дядя умовляв Рашель украсти Колю.

Васса. Ач, який жартівник! А — вона що?

Людмила. Не згодилась. Вона стала нудна. Гірша стала, ніж була. Неприємна. Розумні — всі неприємні.

Васса. Так. А я, по-твоему, — дурна?

Людмила. Ти — не дурна, не розумна, а просто людська жінчина.

Васса. Вже й не доберу, що це означає? Гірше ніж дурна? Ну, хай буде так — людська жінчина. Віднеси самовар, скажи, щоб нагріли. Наталіє — хочеш за кордон поїхати?

Наталія. Так, хочу. Ви це знаєте.

Васса. Можеш їхати. Візьмеш Ганну.

Наталія. З Ганною — не поїду.

Васса. Чому?

Наталія. Вона мені й тут набридла.

Васса. Саму — не пушу. Ех, дівко...

Наталія. Так.

Васса. Часу не маю побалакати з тобою.

Наталія. А Кольку виховувати — знайдете час?

Васса. Йому — багато не треба.

Наталія. Більше, ніж мені.

Васса. Ідь з Ганною, Федора побачиш.

Наталія. Це мене не спокушає.

Васса (*кричить*). Диявол! Мовчи!

Наталія. Добре... Мовчу.

Рашель (*входить*). Що це ви?..

Васса. Та так, — крикнула ні до чого. Ні до чого. Розхвилювали мене, аж серце болить... То як, Рашель? Прохор пропонував вкрасти Колю?

Рашель. Він напідпитку.

Васса. Він і тверезий — може... Ви, дівчата, йшли б спати, пізно вже, а?

Людмила. А — вечеряти?

Васса. Про вечерю я й забула. Пити хочу. Пити, чаю гарячого. Ну, йдіть собі, нехай до столу збирають. Ну, то як, Рашель?

Рашель. Слушайте-но, Вассо Борисівно, віддайте сина, я його відішлю за кордон...

Васса. Отже, знову сперечатися хочеш? Ні, не віддам!

Рашель. Я зовсім не можу собі уявити, що ви будете робити з ним? Як виховувати?

Васса. Не турбуйся, зуміємо. Ми люди осілі. Гроші маємо. Наймемо найкращих учительок, професорів... Вивчимо.

Рашель. Вивчите не того, що повинна знати чесна людина. Житиме Коля в цьому домі з балалайками, з гітарами, з ситою їжею, напівп'яним Прохором Храповим, з двома дівчатами: одна — напівдитя, друга — занадто озлоблена. Вассо Борисівно, я не погано знаю ваш клас і тут, в Росії, і за кордоном, — це безнадійно хворий клас! Живете ви автоматично, в полоні свого господарства, підкоряючись силі обставин, не вами створених. Живете, зневажаючи, ненавидячи одне одного і не задумуючись над тим — для чого живете, кому ви потрібні?.. Навіть найкращі, найрозумніші люди ваші живуть тільки через огиду до смерті, через страх перед нею.

Васса. Все проспівала? Ну — відпочинь, послухай мене. Чого не розумію я в тобі — так це ось чого: як це виходить, що неначе й сміливий твій розум, а сліпий і кульгавий стає, коли ти про життя говориш? Клас, клас... Люба моя, Гурій Кротких — управляючий пароплаванням моїм — про клас краще, ніж ти, розуміє: революції тоді законні, коли вони цьому дурацькому класу корисні. А ти про якусь беззаконну революцію прямиш... про надземну якусь. У Кротких — справа ясна: соціалісти повинні об'єднати робітників в інтересах промисловості, торгівлі. Ось як він пропонує, і це — вірно! Він не дурний... в цьому, а взагалі в ділах дурень ще.

Рашель. Його прізвище — Кротких? Ну, от, відповідно до свого прізвища він і проповідує виховання пролетарів «кроткими», покірливими. Він — не один такий.

Такі — дуже часто трапляються. І, як вірним рабам вашим, ви дозволяєте їм підніматись досить високо...

В а с с а. Ти зрозумій — мені, Вассі Храповій, нема діла до класу цього. Здыхає, кажеш? Мене це не обходить, я — здорова. Моя справа — в моїх руках. І ніхто мені не стане на заваді, і застрахати мене нічим не можна. На мое життя усього вистачить, і для внука чимало я надбаю. Такі мої слова, така моя премудрість. А Колю я тобі не віддам. Давай — кінчати! Вечеряти будемо. Втомилася я.

Р а ш е л ь. Не буду я вечеряти. Гидкий мені хліб ваш... Де мені можна відпочити?

В а с с а. Іди. Наталія покаже. *(Підводиться з стільця через силу. Знову сіла, кличе.)* Ганно! *(Відповіді нема.)* Хліб мій для неї гидкий... Хто б наважився сказати мені таке? Ух... гадюка! *(Дзвонить.)*

П о л я. Ви дзвонили?

В а с с а. Чортяка із запічка! Де Ганна?

П о л я. У панночок.

В а с с а. Поклич. *(Сидить, чогось дослухаючись, мацає шию, кашляє. Ганна.)* Що тут без мене було?

Г а н н а. Прохор Борисович запропонував викрасти Колю.

В а с с а. Сам запропонував?

Г а н н а. Так. Спочатку сказав: «Правильно — тобі син ні до чого», а потім раптом зрадів: «Це, каже, сестрі шпилька в бік».

В а с с а. А як Наталія?

Г а н н а. Це вона запропонувала викрасти...

В а с с а. Плутаєш щось! Брешеш!

Г а н н а. Я — не плутаю, так було: коли Рашель Мойсеївна сказала, що ви Колю залишаєте в себе, Прохор Борисович сказав: «Вірно», а коли Наташа запропонувала: «Викради», так і він теж...

В а с с а. Так. Йому — тільки б укусити мене. Хоч за п'яту, а укусити.

Г а н н а. «В мене, каже, Пятьоркін не тільки дитину — архієрея вкрасти може».

В а с с а. Шкідливий пес,— Пятьоркін цей.

Г а н н а. Зовсім мерзенний раб! Ні честі, ні совісті. І — такий зухвалий, такий жорсткий...

В а с с а. Пом'якшимо.

Г а н н а. Нездужаєте?

В а с с а. А — що?

Г а н н а. З обличчя видно.

В а с с а. Дочки — нічого не помітили в обличчі моему. Гаразд. За кордон поїдеш, Ганно.

Г а н н а (здивовано). Я?

В а с с а. Ти. З Наталією. А може, й сама.

Г а н н а. Господи, яка радість! Вже й дякувати вам... слів немає!

В а с с а. І не треба. Ти — заслужила. Ти ніколи не брешеш мені?

Г а н н а. Ніколи.

В а с с а. То ж то... Федорові листа одвезеш. Наталії листа — не показуй. Зразу й напишеш мені — як Федір. Лікарів спитай. Німецьку мову пам'ятаеш?

Г а н н а. Аякже, пам'ятаю.

В а с с а. Ну от... Якщо Федорові погано — почекаєш кінця. А втім, потім про все поговоримо, про все. А тепер — ось що: підеш до жандармського управління, спитаєш полковника Попова. Неодмінно його знайди! Нехай викличуть. Скажи — невідкладна і важлива справа.

Г а н н а. Вассо Борисівно...

В а с с а. Ти — слухай! Скажи йому, що до мене приїхала з-за кордону Рахіль Топаз, емігрантка. Він знає — хто це. Він її арештував. І що коли треба знову арештувати її, то нехай арештують на вулиці, а в мій дім — не приходять. Зрозуміла?

Г а н н а. Так, тільки... як же це?

В а с с а. Ти — слухай, слухай! Якщо прийдуть у дім, то буде зрозуміло, що виказала її ти. Або — я. І не хочу я, щоб знову по місту плітки всякі пішли. Ну, зрозуміла?

Г а н н а. Я — не можу...

В а с с а (здивована). Не можеш? Чому?

Г а н н а. Не можу наважитись.

В а с с а. Жалко? А Колю — не жалко? Її однаково арештують, не завтра, так післязавтра. Чого ж ти відмовляєшся прислужитися мені? Дивно! І — не вірю!

Г а н н а. Ні, що ви, господи боже мій! Я за вас жигтя віддам! А за що я буду жаліти єврейку цю? Ви знаєте — вона мене зневажала.

В а с с а (підозріливо). Чого ж ти мимриш, а? Не розумію!

Г а н н а. Боюсь я вночі іти до них, до жандармів.

В а с с а. Ну, от дурниці які... Що вони — зжеруть

тебе? (*Дивиться на годинник.*) А проте слушно — пізно вже. Попов, мабуть, десь у карти грає. Добре. Ти це завтра вранці зробиш. Раненько — годині о сьомій. Домагайся, щоб збудили його.

Ганна. Ох, і вдячна ж я вам... (*Капає руку, цілує.*)

Васса (*втираючи руку об спідницю*). Дурепа, аж спітніла, — капає у тебе з обличчя, диви...

(*Ганна втирає обличчя.*)

Васса. Рашель все страхає мене, квакає: клас, клас! Який клас! Це я — клас! Мене вона й ненавидить. Так. Мене. Сина мого забрала, як циган коня — вкрала. Ну — а сина не матиме, ні! (*Замовкла, думає.*) Щось і справді нездужаю. Втомилася, чи що... Завари малини!

Людмила. Васю, вечеряти!

Васса. Любиш ти попоїсти...

Людмила. Авжеж, люблю! Дуже.

Васса. А я тобі приємне приготувала... Не для їди, а для життя.

Людмила. Ти — завжди...

Васса. Вирішила: купую у старої Кугушевої будинок — от садочок наш і стане більший, а?

Людмила. Матусенько, ой, як хороше!

Васса. То ж то! Молодий князьок, видно, в карти програвся...

Людмила. Хороше як! Господи...

Васса. Спішно продає княгиня. Завтра завдаток дам. От тобі й празник.

Людмила. І коли це ти встигаєш? Ходімо, ходімо вечеряти.

Васса. Я — не хочу, нездужається мені. Зараз вип'ю малини й ляжу. Вечеряйте без мене!

Людмила. А — чай?

Васса. Самовар нехай сюди подадуть, пити хочу. Рашель там?

Людмила. Замкнулася в жовтій кімнаті, теж не хоче вечеряти. Яка вона неприємна стала. Важна!

Васса. Ну, йди Людко, йди... (*Залишилась сама. Пересувається по кімнаті обережно, наче по льоду, хопуючись за спинки стільців, покашлює, буркотить.*) Справи... Більше справ... (*Хоче сісти, але не наважується. Стоїть спиною до дверей.*) Лікаря, чи що, покликати?

(П'ятьоркін, напідпитку, ще більше скуйовджений, волосся — сторч, показує язика хазяйці, робить страшну пику. Взяв гітару, зачепив басову струну.)

В а с с а *(здригнулася)*. Ох!.. Що це? Хто... Чого тобі треба?

П'ятьоркін. М-мені гітару...

В а с с а. Іди геть, чортяка...

П'ятьоркін. Іду. А як же?.. Я — не собака, у панських покоях не проживаю.

В а с с а. Дурило... яке... чортяка... *(Важко сідає на тахту, хоче розстебнути комір ксфти, падає на бік. Кілька секунд тиша.)*

Г а н н а *(з підносом у руках, на підносі — чайник, чашки)*. До спальні подати? *(Постояла, чекаючи на відповідь. Піднос у її руках тремтить, бряжчить чашка. Обережно поставила піднос на стіл, нахилилась, глянула в обличчя. Ту ж мить випросталася, голосно шепоче.)*

Господи, господи... Вассо Борисівно... Що вам? *(Прислухалась, кинулася до робочого столу, висунула одну шухляду. Риється, знайшла гроші, сує собі в пазуху. Відчинила шкатулку на столі, там теж гроші, ховає їх, знайшла ключи, ховає їх в кишеню, вічко шкатулки гучно клацає. Ганна тікає геть з кімнати. Пауза. Наталія хутко входить, за нею — Прохор. Одне за одним з'являються: Ганна, Поля, П'ятьоркін.)*

Н а т а л і я *(торкається рукою обличчя матері; непотрібно голосно каже)*. Вмерла.

П р о х о р. Ух ти... Железнов — нагло, тепер — вона! Знову почне місто дурниці плести... Ф-фу... От уже... Чорт...

Н а т а л і я. Мовчіть!

П р о х о р. Що там мовчати! Нато, треба за Ганною слідкувати. Ключі треба. Ключ від сейфа. Вона все знає, Ганна! Поглянь-но у кишеню спідниці, чи нема там ключа...

Н а т а л і я. Не хочу. Ідіть.

П р о х о р. А як же! Піду! Ще чого!

Г а н н а *(хлипає)*. Наталіє Сергіївно — Людочка зомліла...

Н а т а л і я. Подзвони до лікаря...

Г а н н а. Подзвонила. Господи, що ж робити будемо?

Прохор. Ключі — де? Від сейфа ключ?

Наталія. Рашелі — сказати?

Ганна. А чи треба їй казати, Наталіє Сергіївно?

Наталія. Ви... сволота! (*Швидко пішла.*)

Ганна (*схлипує*). За що-о?

Прохор. Ну, ти... не той, не кисни тут! Ключ від сейфа! Де?

Ганна. Прохоре Борисовичу, я — не забудьте — тринадцять років, вірою, правдою... (*Шукає в спідниці Васси.*)

Прохор. Дістанеш чого варта...

Ганна. Всю молодість мою віддала вам. Ось він, ключ!

Прохор (*іде до сейфа, говорить до Пятьоркіна*). Льошко, не пускай нікого... Стривай... Як же це воно? (*Неприховано зрадів.*) Та ж це я опікуном неповнолітніх буду! От чортівня! Чого ж це я? А? (*Посміхається, дивлячись на Ганну.*) Геть звідси, Ганко! Край твоєму котячому життю! Геть до чортів! Завтра ж! Набридла ти мені, обмовниця, набридла, стерво!

Ганна. Прохоре Борисовичу, пожалкуєте! Даремне ви так...

Прохор. Іди, йди! Ти вже своє маєш, накрала — досить! Геть!

Ганна. Ні, дозвольте! Я маю щось...

Прохор. Атож! Маєш, знаю! Про те й кажу...

(*Рашель, Наталія.*)

Рашель (*до Прохора, який риється в паперах на столі*). Крадете?

Прохор. Для чого? Своє — беремо.

(*Поля веде Людмилу.*)

Людмила (*вирвалась, кидається на тахту*). Мамо! Мамо!

Рашель. Своє! Що ви маєте — своє?

З а в і с а

ПРИМІТКИ

До одинадцятого тома ввійшли п'єси: «Останні», «Диваки», «Зикови», «Сомов та інші», «Єгор Буличов та інші», «Достигаєв та інші», «Васса Железнова» (другий варіант), написані М. Горьким у 1908—1935 роках.

Всі п'єси, за винятком «Сомов та інші», були опубліковані за життя автора в різних виданнях. Після першого видання п'єси «Останні», «Диваки», «Зикови» неодноразово редагувались М. Горьким. П'єса «Сомов та інші» за життя автора не публікувалась.

*Переклади текстів і приміток до цього тома здійснені за двадцятим та вісімнадцятим томами видання: М. Горький, *Собрание сочинений в тридцати томах*, Гослитиздат, Москва, 1951—52.*

ОСТАННІ

П'єса на чотири дії

Вперше надруковано в «Сборнике товарищества «Знание» за 1908 год», книга двадцять друга, СПб. 1908, і одночасно окремою книжкою у видавництві І. П. Ладизникова, Берлін (без зазначення року видання).

Вихід «Останніх» відмітив влітку 1908 року В. І. Ленін у листі до М. О. Ульянової (див. В. И. Ленин, Письма к родным, Партиздат, 1934, стор. 318).

Над п'єсою «Останні» М. Горький працював у 1907—1908 роках. Спочатку п'єса мала назву «Батько». У вересні 1907 року в листі до І. П. Ладизникова М. Горький, повідомляючи його про те, що послав йому п'єсу, просив дізнатись, чи можна поставити її у берлінських театрах, бо в Росії вона не може йти на сцені через цензурні перешкоди. Але вже у жовтні 1907 року М. Горький писав І. П. Ладизникову: «Невдача з «Батьком» мене не засмучує, бо сам знаю, спроба погана. Залиште цю річ під спудом, навряд чи я коли-небудь повернуся до неї» (Архів О. М. Горького).

Проте до роботи над п'єсою М. Горький повернувся в листопаді 1907 р. Тоді ж із Рима він писав І. П. Ладизникову, що, можливо, вишле йому п'єсу «Батько» після того, як виправить її (Архів О. М. Горького).

М. Горький закінчив роботу над п'єсою, яка після остаточної редакції дістала назву «Останні», весною 1908 року. У квітні 1908 року М. Горький повідомив К. П. Пятницького про те, що надсилає йому п'єсу «Останні» (Архів О. М. Горького).

В «Сборнике товарищества «Знание» п'єса з'явилась з цензурними вилученнями. Було вилучено таке місце:

«Соколова. ...Він, звичайно, революціонер, як усі чесні люди в Росії...

Софія *(повторює, наголошуючи на слові «чесні»)*. Як усі чесні люди?

Соколова. Так. Вам це здається неправдою?

Софія *(не зразу)*. Я не знаю».

До постановки на сцені п'єса була заборонена Головним управлінням у справах друку. В Архіві О. М. Горького зберігається цензурський примірник з резолюцією: «До постановки визнано незручним. СПб. 10 червня 1908 р.».

Починаючи з 1923 року, п'єса включалася у всі збірки творів.

Після 1923 року М. Горький заново відредагував п'єсу за друкованим текстом десятого тома збірки творів (ДВХЛ, М. — Л. 1933). До цього видання ці виправлення М. Горького в жодній публікації не були враховані.

Друкується за текстом десятого тома збірки творів 1933 року, відредагованим автором (Архів О. М. Горького).

ДИВАКИ

Сцени

Вперше надруковано в «Сборнике товарищества «Знание» за 1910 год», книга тридцять друга, СПб. 1910, і одночасно окремою книгою у видавництві І. П. Ладжнікова, Берлін (без зазначення року видання) з підзаголовками: «Комедія» (на обкладинці) і «Сцени» (на титульному листі).

П'єса писалася М. Горьким весною—літом 1910 року і була закінчена не пізніше серпня: дата цензурного дозволу на постановку на сцені—2 вересня 1910 року.

Після 1933 року М. Горький вніс кілька виправлень у друкований текст десятого тома збірки творів (ДВХЛ, М.—Л. 1933).

Починаючи з 1923 року, п'єса «Диваки» включалася у всі збірки творів.

Друкується за текстом десятого тома збірки творів 1933 року, відредагованим автором і звіреним з авторизованим машинописом (Архів О. М. Горького).

ЗИКОВИ

Сцени

Вперше надруковано у 1913 або 1914 році окремою книгою у видавництві І. П. Ладжнікова, Берлін (без зазначення року видання); в Росії до Жовтневої революції була опублікована тільки перша дія в журналі «Современник», 1915, № 1, січень.

П'єса написана, як видно з листування М. Горького з І. П. Ладжніковим, не пізніше літа 1913 року. Дата цензурного дозволу п'єси до постановки на сцені—30 жовтня 1913 року.

Починаючи з 1923 року, п'єса включалася у всі збірки творів; друкувалася за текстом видання І. П. Ладжнікова.

Після опублікування «Зикових» видавництвом І. П. Ладжнікова М. Горький знову відредагував текст п'єси.

Друкується за текстом машинописної копії, заново відредагованим автором і звіреним з рукописом (Архів О. М. Горького).

СОМОВ ТА ІНШІ

Вперше надруковано в книзі «Архив А. М. Горького, том II. Пьесы и сценарии», Гослитиздат, М. 1941.

П'єса «Сомов та інші» відбиває один з важливіших періодів боротьби за соціалістичне будівництво в СРСР, коли було викрито ряд змов, спрямованих на підлив економічної могутності СРСР з метою ослаблення, а потім і повалення Радянської влади і відновлення капіталізму.

Так, у 1928 році «була викрита велика шкідницька організація буржуазних спеціалістів у Шахтинському районі Донбасу. Шахтинські шкідники були тісно зв'язані з колишніми власниками підприємств — російськими та іноземними капіталістами, з іноземною військовою розвідкою. Вони ставили за мету зірвати ріст соціалістичної промисловості і полегшити відновлення капіталізму в СРСР. Шкідники неправильно вели розробку шахт, щоб зменшити видобуток вугілля. Вони псували машини, вентиляцію, влаштовували обвали, вибухи і підпали шахт, заводів, електростанцій. Шкідники свідомо затримували поліпшення матеріального становища робітників, порушували радянські закони про охорону праці» («Історія Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків). Короткий курс», стор. 275).

Викриття шахтинської шкідницької групи і слідом за тим шкідницьких організацій у цілому ряді інших галузей промисловості (в оборонній, текстильній, суднобудівній, хімічній, золото-платиновій, нафтовій, харчовій та ін.) повело до виявлення широко розгалуженої шкідницько-шпигунської організації верхівки буржуазної технічної інтелігенції, яка діяла в СРСР з 1926 по 1930 рік за завданням французької розвідки і мала назву «Промпартії» (промислової партії); було викрито і центр цієї партії. Процесом «Промпартії» завершився розгром контрреволюційних організацій буржуазної технічної інтелігенції.

М. Горький був знайомий з матеріалами слідства у справі «Промпартії» і відгукнувся на нього зверненням «До робітників і селян», опублікованим одночасно в газетах «Правда» та «Известия ЦИК СРСР и ВЦИК» (25 листопада 1930 року).

Точна дата початку роботи М. Горького над п'єсою «Сомов та інші» невідома. У лютому 1931 року М. Горький посилено працював над п'єсою і до 1 березня того ж року закінчив її (Архів О. М. Горького).

В Архіві О. М. Горького зберігається рукопис п'єси із значними виправленнями М. Горького і заново відредагований і підписаний ним машинопис.

У збірки творів п'єса не включалася.

Друкується за текстом авторизованого машинопису, звіреним з рукописом (Архів О. М. Горького).

ЄГОР БУЛИЧОВ ТА ІНШІ

Сиени

Вперше надруковано окремою книгою у виданні «Книга», 1932. В 1933 році п'єса була знову відредагована М. Горьким і опублікована в альманаху «Год шестнадцатый. Альманах первый», М. 1933.

На початку тридцятих років М. Горький задумав написати драматичний цикл, який мав відобразити великий історичний період — від передодня Великої Жовтневої соціалістичної революції до подій сучасності. Початком цього циклу стала п'єса «Єгор Буличов та інші», продовженням — п'єса «Достигаєв та інші».

В Архіві О. М. Горького збереглися замітки і начерки письменника, які свідчать про те, що в останні роки свого життя він працював над продовженням цього циклу.

Перші відомості про роботу М. Горького над п'єсою «Єгор Буличов та інші» (початкова назва «Напередодні») відносяться до початку 1931 року. Деякий час М. Горький працював одночасно над цією п'єсою і п'єсою «Сомов та інші», початою ним раніше. Влітку 1931 року письменник закінчив першу редакцію п'єси «Єгор Буличов та інші». Тоді ж п'єса була передана автором у Державний театр ім. Євг. Вахтангова, директор якого — у листі, датованому 10 липня 1931 року, — повідомив М. Горького про прийняття п'єси до постановки (Архів О. М. Горького). За проханням театру М. Горький вніс у п'єсу деякі доповнення, зокрема — у другій дії ввів сцену з Лаптевим. У зв'язку з введенням цієї сцени в тексті п'єси виявилась невідповідність, не помічена автором: в цій же дії йдеться про те, що Лаптев вночі заарештований.

П'єса «Єгор Буличов та інші» була також передана для постановки Ленінградському Великому драматичному театрові. Прем'єра п'єси в обох театрах відбулася 25 вересня 1932 року. В 1934 році ця п'єса була поставлена Московським Художнім театром.

В Архіві О. М. Горького збереглися начерки двох варіантів першої дії незакінченої п'єси, які належать до двадцятих років, під назвою [«Євграф Букеев»] і [«Христофор Букеев»] (опубліковані в «Архиве А. М. Горького, т. II, Пьесы и сценарии», Гослитиздат, М. 1941). Образ головного героя задуманої п'єси близький образу Єгора Буличова.

Великий інтерес має лист М. Горького до К. О. Федіна про «Єгора Буличова...» від 21 грудня 1932 року. Відповідаючи К. О. Федіну, М. Горький писав:

«Не зовсім розумію, дорогий Федін, чим може «спокушати таємниця» моїх купців? Адже таємниця дуже проста. Доктор Макаров у 3-му томі нескінченної «козливої пісні» Кліма Самгіна пояснює її невпевненістю купця у міцності його соціальної позиції. (Цей епізод увійшов у том 4 «Життя Кліма Самгіна». — *Ред.*) Прадіди і діди були «сильними землі» мужиками, вірували в законність рабства, виразно бачили беззаконня дворянської волі, самі — при Катерині — домагалися права мати рабів, а пізніше і здійснювали право це, купуючи мужиків на ім'я поміщиків... Віками вихований раб міцно сидить в людині, а церква зміцнювала її ідеї рабства богу. І ось, «в страхе рабьем пребывая», не вірить людина в міцність «води», все шукає меж її, все пробує: а так — можна? а — отак? Заглиблення в мистецтво, в філантропію не кожного купця задовольняло: Сава Морозов, калужанин Горбунов, перм'як Мешков та багато інших широ і не без ризику для себе допомагали революціонерам. Потім: якщо можливі були «дворяни, які каються», то чому ж не може бути купця, що кається? І — далі: так само, як у С. Ш. П. Америки, наше купецтво давало в третьому поколінні дуже багато недоростків і дегенератів — це пояснюється виснаженням біологічної енергії в гонитві за швидко наживою. Погляньте тільки, як казково швидко збагачувалися московські текстильники, поволзькі лісопромисловці і судновласники. І, справді ж, перед кожним поставало питання: чи все дозволено? І, «зі страхом випробовуючи милость божу», дозволяти собі все..»

Література наша уважно купцем не займалася. Для дворян і письменників купець — не герой, для різночинця — хазяїн і ворог...

Іноді я уявляю собі, що мені вдалося сказати дещо значне про людей цього ряду, але, порівнюючи сказане з тим, що мені відомо, — засмучуюсь, бо знаю — багато, а вмію — мало. Та і важко розповісти в допустимих формах, наприклад, про купця Ол[ександ]дра Петр[овича] Большакова, будівника храму і старосту його, брудного розпусника, розлителя неповнолітніх дівчат. Муж цей, небезпечно захворівши, запросив священника не своєї, а чужої парафії, — своєму попу довелось б покаятися в тому, що це саме він, Большаков, «спокусив» його племінницю, сироту-епархіалку. Запросив чужого попа — питає: «Чи вірно, що я розпусник і сволота?» Піп підтвердив: «Такий загальний глас народу». — «А — простить мене господь?» — «Покайтеся щиро — простить, бо він багатомилостивий». — «Простить? Так ти йому... скажи, що коли б я, Лександр Большаков, теж яким-небудь турецьким чи мордовським богом був, я б йому... морду розбив і бороду повисмикував за милості його, так його матір і отак! Милостивий, — так його і отак — ні в чому зарони не кладе, який він — бог?»

Вигнавши попа матірщиною, він наказав дружині і дочці-напівдіотці — зняти і винести з горниці всі ікони і на другий день, під час пізньої обідні, помер, майже до останнього подиху говорячи виключно матірщину. Бачите, яка штука? Васька Буслаєв — не вигадка, а одно з найбільших і, можливо, найзначніших художніх узагальнень в нашому фольклорі...» (Архів О. М. Горького).

В Архіві збереглася виправлена М. Горьким стенограма його зауважень, зроблених 19 вересня 1932 року, після перегляду генеральної репетиції п'єси «Єгор Буличов та інші» в театрі ім. Євг. Вахтангова.

Наводимо уривки з стенограми:

«1-а дія

Про мову. Говорять більш чи менш добре, деякі — наприклад, Шура — надто «окають». Шура позбавилася цього в гімназії. Іноді роблять наголос неправильно. Глафіра — Єгору — каже: «Не хворій!» — наказовий спосіб, а на сцені вимовляють: «Не хворий».

Пролог — читання газет — чудовий (у театрі ім. Євг. Вахтангова п'єса відкривалася читанням уривків з газет 1914—1917 років. — *Ред.*). Його можна поставити в заслугу театру, як прийом співробітництва актора з автором... Особисто мені колективна робота автора, артиста сцени і режисера малюється в розмірах більш широких, ніж це є. Але — тут необхідні застереження. Наприклад, ви хотіли почати 1-й акт сценою в лазареті, не написаною автором. Я відповів, що це за межами п'єси, бажаючи цим застерегти від стрибків за межі дійсності, відображеної в п'єсі.

2-а дія

Пожежник чудово зроблений вами. Хороший артист. Але тільки я проти оркестру, краще, щоб були самі труби. Дайте два гелікони, ну — три. Високі труби не справляють враження реву.

Тонко і переконливо грає Буличов у цій сцені. Дуже смішно, і це добротний сміх. Буличов перед цією сценою танцює занадто багато для хворої людини. А навприсядки йому, хворому, важко. Це хороше хуліганство, і цілком в його характері. Це теж ваша заслуга перед публікою, бо цим танцем ви прикрасили п'єсу, підкреслили характер Буличова. Меланія — молодець! Взагалі все йде дуже добре. Мабуть, публіка дуже сміятиметься. Ще раз — дуже хороший пожежник. І ніс у нього хороший, і весь він правильно худий. Жаль, що не можна посилити звук, треба могутності надати, а високі труби заважають. Може, підсилювач поставити? А то виходить слабенько.

Не треба, щоб у сцені Буличова з Меланією грамофон заряджав Буличов. Для танцю нехай він випадково ткне пальцем, музика заграла, і він пішов танцювати. Треба, щоб танець вийшов випадковим, не був заздалегідь обдуманий, а так — підійшов, ткнув, заграло — танцює. Це смішна сцена. Пожежник викликав у мене захват. Таке все просте в нього. Це і добре, що таке просте. Цей акт розвивався так, як я собі уявляв. Буличов по-справжньому хуліганить. І публіка на сцені поводитися добре, всі перелякались.

Достигаєв трохи неясний. Можливо, тому, що він швидко говорить. Він повинен бути швидким у рухах, але не в мові, і я зробив би його ще худішим. Більше повинно бути в нього жестів, руками грає: голублячи свою кишеню, тягнеться до чужих. Він дуже подобається самому собі і здивований, коли не подобається людям.

Сцена Тятіна з Шурою трохи переобтяжена гітарою. Добре грає актор Олексія, він створює тип вірний, але гітара заважає у сцені розмови Шури з Тятіним. Цю сцену треба якось голосніше, виразніше провести.

Шура вясниться в другій п'єсі. Тут треба дати певну послідовність. Це досить характерне явище, таких дівчат, як Шура, під час нашої революції було чимало.

Звонцов — постать безбарвна сама по собі. З провінціальних. Спроби бути активним будуть зроблені далі. Він може мріяти про портфель міністра.

3-я дія

Панахида не потрібна. Її треба викинути. Зразу — оркестр за сценою і Шура біля вікна. Крик Буличова: «К чорту, геть, до ями, к бісу!» А панахида не потрібна. Виходить, нібито поли за дверима стояли. Ви не виводьте його, нехай лежить тут і мурмотить, всі збіглися, його підхопили, в цей час — співають. Достигаєв з дружиною «приєднуються» до демонстрації, а решта публіки залишається. Це зовсім несподівана штука, і вона не вміщується в мене, ви це викиньте. Це ви погано придумали. І Шура у вас біжить вгору для того, щоб виправдати сходи. Який дурень буде дивитись на вулицю з горища, коли можна дивитися з вікна першого поверху?

Потім я повинен товаришам артистам подякувати. Я кажу зовсім широко: грають дуже добре. Всі грають добре, за деякими дрібними поправками, про які я вже сказав. Відходячи від того факту, що я — автор, як глядач, могу сказати, що цікаво у вас вийшло, публіка сміятиметься, а це — дуже важливо...

Пронотей надміру страховидий Його треба причесати і обрізати бороду, а то занадто страшнувало. В другій п'єсі він буде вже причесаним. Оскільки в нього є майбутнє «пристойне», то і тепер слід його трощечки причесати. Сорочечку можна бруднішу, щоб лахміття було. Образки зробити темнішими, він людина театральна, він грає, і це може бути показано. Дуже добре зроблено те маленьке місце, де Меланія каже йому: «Почекай». Це — правильно, тільки говорить вона занадто голосно.

Таїсії не треба ходити мишачими кроками. Вона тихенька, але не така. Тим більше, що в наступній п'єсі вона грає трохи іншу роль. Вона не дурна і дуже зла.

Загалом мені думается, що це цікавий спектакль.

Щодо образів, все добре зроблено. Деякі є неясності, недоговореності, але це — від п'єси. Я бачу, що в ній є багато недосказаного.

Шуру біля вікна слід залишити. Це так і є за текстом. А повів треба забрати. Меланія повинна ходити весь час у клобуку.

Буличов сам каже, що він «не на тій вулиці народився». Візьміть таких людей, як Морозов, Мешков та інші. Цей до них не доріс, але коли б він жив довше, то, можливо, слідом за своєю дочкою пішов би на авантюру. У цього сорту людей не можна вважати, що вони щиро, від усієї душі діяли, але тут було доповнення до тієї конкуренції, яку вони вели з подібними до них людьми, у середовищі яких вони почували себе так чи інакше, з тієї чи іншої причини ніяково. Сава Морозов чув себе ніяково тому, що він — хімік, мріяв про професуру і мав для цього всі дані. В нього були чудові роботи з хімії, і взагалі ставилося питання про залишення його при університеті. Він терпіти не міг людей свого класу. Так само і в інших, ті чи інші причини ставили їх боком до свого класу. Вони ставали осторонь чи попереду, але не з тією публікою. Для купця провінціального це особливо характерне. Тут, у Москві, він міг і в галузь мистецтва піти, створити собі становище, а в провінції це важче, в провінції мистецтвом цікавилися мало. А треба було виділити себе з середовища дуже малограмотних, дуже крутих, тупих людей, і ось так або хуліганити, або пускатися на різні авантюри. Коли б ми розгорнули біографію кожного з вказаних осіб, то ми б знайшли, що це людина, ображена внаслідок зіткнення з своїм класом, ображена сильно, і ця причина ставить її боком. Це дуже типове для нашої буржуазії явище. Таких постатей багато в нас. У той час, як в Америці буржуазія давала гроші на всяку філантропію, що робилося з певною політичною метою, щоб взяти в свої руки керівництво духовним ростом робітничого класу, чого вони і досягали успішно, то в нас це інакше робилося. У нас ці спроби теж були, але для нас характерні ось такі люди, як перелічені мною, або такі хулігани, як Гордій Чернов або Губін, Болотін, Курвін і цілий ряд інших. Вони поводитися невідповідно традиціям класу, намагалися ці традиції якщо не скомпрометувати, то висміяти їх, нахуліганити...» (Архів О. М. Горького).

Ряд письменників і діячів мистецтва — О. М. Толстой, К. С. Станіславський, В. І. Немирович-Данченко, О. П. Чапигін, Л. М. Сейфулліна, С. М. Сергєєв-Ценський та інші — відгукнулися

на появу п'єси листами до її автора. В листі до М. Горького, датованому 22 грудня 1932 року, В. І. Немирович-Данченко писав:

«...давно не читав п'єси такої чарівної. Справді, ніби Вам тільки що стукнуло 32 роки! Настільки свіжі фарби. Молодо, яскраво, соковито, життєво, просто,— постаті як з бронзи... І при всьому тому,— це вже від 60-річного віку і це вже на п'ятнадцятому році:— мудро, мудро, мудро! Безстрашно, широкодушно. Така п'єса, таке мужнє ставлення до минулого, така сміливість правди — говорять про перемогу, остаточну і цілковиту перемогу революції більше, ніж сотні плакатів і демонстрацій. І знову: молоді, свіжо і — чарівно...

Всі образи до одного надзвичайно яскраві...

«Сцени»? Ні! Сценами звикли називати щось, що — не п'єса. Це цілісний драматичний твір,— але більше *п'єси*. Це треба назвати якимсь інакше» (Архів О. М. Горького).

У лютому 1933 року О. М. Толстой писав О. М. Горькому:

«Цими днями бачив у вахангівців «Буличова». Ви ніколи не піднімался до такої простоти мистецтва. Саме таким повинно бути мистецтво,— про найважливіше, словами, що йдуть від мозку,— прямо і просто — без умовності форм Вистава справляє величезне і високе враження. Дивно, що, пройшовши такий шлях, Ви підійшли до такого свіжого і молодого мистецтва...» (Архів О. М. Горького).

За життя автора п'єса «Єгор Буличов та інші» в збірці творів не включалася.

Друкується за текстом альманаху «Год шестнадцатый», звіренім з рукописом і авторськими коректурами (Архів О. М. Горького).

ДОСТИГАЄВ ТА ІНШІ

Вперше повністю надруковано в альманаху «Год семнадцатый. Альманах третій», М. 1933.

За даними Архіву О. М. Горького, робота над п'єсою була розпочата автором не раніше другої половини 1931 року Весною 1932 року М. Горький вже докладно розповідав про характери і долю дійових осіб п'єси працівникам Ленінградського Державного Великого драматичного театру (тепер — імені М. Горького), які відвідали письменника в зв'язку з підготовкою театром постановки п'єси «Єгор Буличов та інші».

Робота над п'єсою «Достигаєв та інші» закінчена не пізніше кінця 1932 року, коли текст п'єси був переданий для постановки театру ім. Євг. Вахангова у Москві і Великому драматичному театру в Ленінграді Надрукований був спочатку уривок з п'єси — кінець 3-ї дії, від слів: «Яків Лаптев стоїть у правих дверях, з револьвером у руці» (журнал «Рабочий и театр», 1933, № 33, листопад).

На сцені п'єса вперше була показана 6 листопада 1933 року Ленінградським Державним Великим драматичним театром.

25 листопада 1933 року відбулася прем'єра п'єси в Московському театрі ім. Євг. Вахангова.

У 1938 році п'єса була поставлена на сцені Московського Художнього Академічного театру ім. М. Горького.

6 лютого 1933 року Б. Є. Захава, який ставив п'єсу в театрі

ім. Євг. Вахтангова, просив М. Горького відповісти на такі питання:

1) Як пов'язати слова Нестрашного з приводу промови Звонцова: «...Ленінін та більшовиками кадети лякають нас»,— з тією оцінкою, яку дає цій промові Варвара.

2) Яким чином розкрити в Зибіні тип поміщика і як треба розуміти такий його діалог з Варварою:

«Зибін. Що, ви вже вирішили відтяти мені голову?

Варвара. Я — ні! Це Нестрашний і його чорна сотня вирішує».

3) Що означає розмова між Варварою і Достигаєвим у I-му акті:

«Варвара. А як же тітка Меланія?

Достигаєв. Подумай — сама догадаєшся, розумнице. (Швидко пішов у буфет.)»

4) Як треба тлумачити образ Пропотєя?

5) Навіщо ходить Достигаєв до Меланії?

6) Чим пояснюється постріл Звонцова у 2-му акті?

7) Чи чула Єлизавета постріл Антоніни в 3-му акті?

8) Який характер повинен мати трус у фіналі п'єси?

Крім того, Б. Є. Захава просив зробити М. Горького два доповнення до тексту п'єси: показати сутичку між Звонцовим і ким-небудь з чорносотенних купців і дати невеличкий діалог між Звонцовим і яким-небудь есером.

До свого листа Б. Є. Захава додав розроблений ним режисерський план вистави. П'єса відкривалася за пропозицією Б. Є. Захава долітаючими з зали двома-трьома заключними фразами з промови Звонцова, але самого тексту цієї промови не було вказано.

Сцена сутички Губіна з Нестрашним малювалася в режисерському плані так: Нестрашний з появою Губіна ховається в кутку за портретом Миколи II, підпийлий Губін озброюється бутафорським шлемом і мечем, поливає через вікно публіку водою з графина; помітивши, що портрет Миколи II ворухнеться, протикає його мечем, потім випихає Нестрашного через вікно і тримає його за ноги повислим головою вниз, Нестрашний одчайдушно кричить і т. д.

В декорації 2-ї дії Б. Є. Захава думав дати ряд кімнат буличовського будинку, зробивши основним місцем дії кухню, а в кутку прохідної кімнати повісивши великий портрет Єгора Буличова.

В декорації 3-ї дії замість вказаної в ремарці М. Горького репродукції з картини Бекліна передбачався великий портрет Антоніни, на підлозі валялися речі для гри в крокет, теніс. Антоніна, залишившись на сцені сама, за режисерським задумом, повинна була перебирати розкидані на столі книжки і читати які-небудь декадентські вірші. В плані підкреслювалася шира схвильованість і засмучення Достигаєва у той момент, коли він дізнається про смерть дочки.

Закінчувався спектакль, за планом, такою сценою: Достигаєв «машинально замугикав собі під ніс: «Это бу-удет после-едний и реши-и-и...» — піймав погляд Лаптева і замовк. Лаптев, іронічно поглядаючи на нього, закінчив: «...тельный бой».

26 лютого 1933 року М. Горький відповів Б. Є. Захаві:

«Я допускаю такі зміни у п'єсі:

Можна почати промовою Звонцова, він кінчає промову словами: «...від імені партії, яка завжди боролася за свободу проти рабства, але завжди готова боротися і проти анархії бунтуючих рабів. У Петрограді ми перемогли їх і розіб'ємо по всій країні. Неправда, що ми — партія класу, ні, ми — партія російського народу, яка об'єднує найкращі його сили...»

Гомін. Кінця промови не чуто, двері у зал закриті.

Треба пам'ятати, що Нестрашний — вождь чорної сотні, він десять років почував себе «вождем», і коли говорить: «нас лякають», то говорить про себе, про свій неспокій, про страх людини, яку життя відкидає, викидає з числа «вождів». Класовий інстинкт «вождів» його типу індивідуально обмежений і над площинною вузькоособистого — не підноситься. Якби підносився — Нестрашні пішли б з Рябушинськими, а вони залишилися в країні, як це буде показано в третій п'єсі. Нестрашний знав «народ» — краще, ніж Мілюков, і — не без підстав — сподівався, що «мужик не зрадить».

Достигаєв розуміє його страх, коли ставить йому запитання: «...А ти, Порфирію Петровичу, на що націляєшся?»

Достигаєв може додати — посміхаючись:

«Все ще не втомився командувати, чорної сотні воевода?»

Нестрашний — гарчить услід йому:

«Погано я командував, коли ти, шахрай, живий-здоровий лишився».

Як видно з розмови з Мокроусовим, з Меланією і з 3-ї дії, Нестрашний «діє».

Звонцов — дрібний індивідуаліст, він думає і говорить по Мілюкову, його пиха не піднімається вище посади віце-губернатора, це — в найшасливішому випадку. Класове начало в ньому настільки ж гнучке, як в собаці, яка — Ви знаєте — здатна служити і хазяїнові, і робітникові, — при нагоді — і обом разом.

Варвара — класова людина. Вона розуміє, що Мілюков — організатор кадетизму — сліпо помиляється, недооцінюючи більшовизму і сили лозунга «Вся влада — Радам». Вона «правіша» за мілюковщину і, по-своєму, правильно оцінює її, бо її більшовизм лякає, що теж правильно. В третій п'єсі вона — найлютіша контрреволюціонерка, а Звонцов може бути «правозахисником» або навіть просто «рахівником». До її відповіді Зибіну можна, для ясності, додати:

«Це він хотів — відрубати голови всім лібералам, — пам'ятаєте? А ви — ліберал».

Зибін. Так. І передусім — у справах кохання.

Жанна. О, ля-ля! От — слово!» і т. д.

Зибін — поміщик «в минулому», типовий для епохи: земля його заставлена і перезаставлена у дворянському банку. Він — не хазяїнує, земля — в оренді куркуля, купця. Він уже людина «без ґрунту», «боніван», гуляка, «душа товариства». Йому значно легше служити, а не хазяїнувати.

Переключку Варвари з Достигаєвим виключити, розвинути її — місця немає. І без цього перший акт здається мені занадто довгим і важким.

2-й акт

Пропотей — не хитрий. Після слів Лаптева: «тобі — голову відірвуть», — він одверто говорить. «Саме це мене й непокоїть». Він — такий же гнучкий, як і Звонцов. Як блаженний Василь Розалов, він може написати книжки «Ослаблений фетиш», «Коли начальство пішло» і продовжувати співробітництво пліч-о-пліч з Меньшиковим і Олександром Столипіним, братом міністра, який «затмарив славу» Муравйова-Вішателя. Або, як блаженний Лев Тихомиров, може, будучи активним членом Виконкому народовольців, сприяти організації замаху на царя, а потім прийняти від сина забитого царя подарунок — золоту чорнильницю...

...Достигаєв ходить до Меланії для того, щоб дізнатись: про що вона думає, що робить? Він повинен все знати, щоб не зробити якої-небудь небезпечної для себе помилки.

Постріл Звонцова краще за все пояснити його страхом, для ненависті він, Звонцов, не годиться.

3-й акт

Постріл Антоніни. Будинок великий, багато драпіровок, м'яких меблів, звук пострілу не може бути сильним. Але я не заперечую, нехай Єлизавета почує його, тільки не треба, щоб чув Достигаєв.

Трус зводиться до розшуку людей і зброї.

Сцену Нестрашний — Губін Ви перетворюєте в гротеск, так само, як Ви перетворили в гротеск кінець Буличова. Цього не треба робити. Шлем, меч, поливання публіки водою, це — балаган, недостойний серйозного театру. Проколювання мечем Нестрашного нагадає про Гамлета і Полонія, примушуючи підозрівати поганій вплив на Ваш театр і на смак Ваш пусгування, допущеного у виставі «Гамлет».

Дуже прошу зрозуміти, що Нестрашний зовсім не боягуз. Якщо він не б'ється, то це через те, що він тверезий, кульгавий і — надто не рівносильний Губіну. Одчайдушно Нестрашний не кричить, він у цій сцені більш страшний, ніж завжди. Ще страшніший він у 3-й дії. Нестрашний це — прізвисько і — тільки, а під ним криється звір, зовні — благообразний. Він страшний так само, як і вождь астраханських чорпосотенців — глухий на обидва вуха Тиханович-Савицький, як нижегородський хазяїн артілі візників Воронов, як лікар Дубровін і інших провінціальних боліт потвори.

Не робіть портрета Буличова. Антоніни — можна, але — Бекліна залште, неодмінно. «Естетично неможливо вирвати декорацію ідальні з дому Буличова» — ах ви, естет! А — шлем і меч Губіну дати — «можливо естетично»? Але — на кухню в другій дії я згоден: її треба зробити великою, кам'яною, зі склепистою б стелею.

Даремно даєте «речі для гри в крокет, теніс».

Дуже прошу, щоб Антоніна не читала перед смертю віршів! Смерть, це — дуже серйозна штучка, наслідуюся сказати.

Зрозуміло, самогубство дочки Василь Єфимович сприймає не байдуже, однак він і в цей час не втратив здатності «дивитися в обидва».

Лаптев кінчає не словом «тєльний», а — «рєшитєльний».

Справжнє ім'я Губіна — Олексій Максимович, він — давно помер, за життя був «міським головою» у Нижньому, диякона за волосся скуб, водовозам у бочки з духової рушничі стріляв, все це — так і було. Дуже мені хочеться його назвати Максимовичем, та — побоююсь: зрозуміють, що я це з честолюбства роблю!

Додаю сцену з есерами, ввіткніть її, де зручніше...» (Архів О. М. Горького).

До листа була додана дописана М. Горьким за проханням театру «сцена з есерами»:

Вставка до I-го акта

Нестрашний. Бачите, хто в зал до нас вліз? Ремісницька управа, дрібні крамарі, жида, погань усяка з околиці, есерівська орда...

Троєруков. Я і кажу: як уві сні живемо! Не можна зрозуміти: що — до чого?

Нестрашний. А від Міської думи прийшло наших дев'ятнадцять чоловік...

Лисогонов. Ніби у полон попали до ворога, як от до японців або турків...

Троєруков. Шапки б такі надіти на всіх, щоб зразу було видно, хто як думає.

Лисогонов. От, от! Хто — якого полку... А небажаних — переловити й заслати куди-небудь на край світу...

Нестрашний. Спізилися ловити. Десять років я вам твердив: не роззявляйте роти! І от, дійшло до того, що у Москві купецтво само в кадети ховається. Ось вони, керівники, лізуть, як жебраки на похорон.

(Ідуть щільно — Звонцов, Старик, благообразний, бородатий. Дама у пенсне, нервова, заїкається. Молодий чоловік у чорній сорочці).

Дама. Тепер, к-коли б-більшовики розбиті...

Молодий *(похмуро)*. Розбиті! Більшовизм — не скляний.

Старик. Підожди, Митя!

Дама. Ви страшенно п-плутаєте, Митя!

Старик. Все-таки — гадюці розчавили голову...

Дама. Хто тепер представляє соціалізм у революції?

Молодий. А — меншовики?

Старик. Зажди, Митя!.. Софія Володимирівна — має рацію, громадянин Звонцов... Ви занадто мало приділяєте місця соціальної демократії, занадто підкреслюєте значення торгового стану...

Митя. Це — неправильні терміни. І я питаю: а де меншовики?

Дама. Сп-питайте їх, а н-не нас...

Звонцов *(роздратований)*. Дозвольте...

Старик. Вісь нашої партії — земля, село...

Звонцов. Зрозумійте мене: щоб політично організувати цих буйволів, необхідно, на якийсь час, знизити питання програм...

Митя. Спочатку — заспокоєння, потім — реформи? Еге!

Дама. В-ви з-забуваєте про селянство...

Звонцов. Та дозвольте ж, панове! Я представляю...

Митя. От скажіть: що ви представляєте?

Старик. Митя... почекай... У чому справа дня?

(Проходять у зал.)

Не страшний. Чули? Це — нас* продають...

Я гадаю, що цю сцену можна вставити після сцени з Бетлінгом» (Архів О. М. Горького).

Театр використав у спектаклі цю вставку М. Горького, розбивши її на дві частини і перетворивши в 1-й і 3-й епізоди 1-го акта.

22 вересня 1933 року артисти Ленінградського Державного Великого драматичного театру разом з режисером відвідали М. Горького у Горках під Москвою для розмови про характер і план постановки п'єси «Достигаєв та інші». Ознайомивши працівників театру з текстом свого листа до Б. Є. Захави і давши ряд вказівок відносно оформлення спектаклю і трактування окремих персонажів, М. Горький охарактеризував дальший життєвий шлях Достигаєва фразою: «При непі — знов у сідла!» Письменник застерігав театр від небезпечності занадто «витончити» образ Достигаєва: «Його культура? Тепленьке винце бордо та енциклопедичний словник для мудрості...» (Див. запис розмови з М. Горьким, що зберігається в музеї Ленінградського Великого драматичного театру ім. М. Горького.)

7 жовтня 1933 року М. Горький був присутній на одній з генеральних репетицій спектаклю п'єси «Достигаєв та інші» в театрі ім. Євг. Вахтангова у Москві. Після перегляду вистави він виступив перед трупом театру з детальними зауваженнями щодо більшості персонажів п'єси. Наводимо текст виступу М. Горького за стенограмою, опублікованою в газеті «Вахтанговець» від 28 березня 1938 року з мінімально необхідними виправленнями, оскільки сам М. Горький стенограми не правив:

«Загалом враження таке: йде п'єса, йде. Все в основних рисах більш чи менш правильно. Я саме так уявляв, як показують, з деякими доповненнями, які, мені здається, потрібні, бо дещо не відповідає моему уявленню про деякі характери».

«Ви граєте чудово, — звертається М. Горький до артистки, яка виконувала роль Ксенії. — Це якраз у побуті нашому дуже значний тип, на який не звертали уваги. Подібні люди, вони так все життя своє прожили невідомо чому, з закритими вухами, з закритими очима, виснажуючись або на дітей, або якось бесплодно життя проходило. І це ви дуже добре подаєте.

Таїсія. Дещо невластива їй метушливість. У неї професія шпигуна, причому вона шпигує в двох напрямках: тому що це потрібно для ігумені, а з другого боку, це потрібно для себе, для неї особисто. Вона хоче на цьому якось тут притертися. Дівчина бита, озлоблена, дівчина, у якої немає підстав вірити людям, — вони їй завдали досить всяких неприємностей. Тому причини для певної настороженості по відношенню до людей у неї є. Та-

кої метушливості і такого протесту проти незвичайності для неї нових фраз, слів, яких вона в монастирі не чула,— такого прямого протесту в неї нема. Її це більше дивує, ніж сердить, дивує і, звичайно, довір'я не викликає. А от до молодого чоловіка, яким є Тятін, у неї інше. У неї немає довір'я до людей, а слова на неї впливають; емоційно вона відчуває, що тут щось інше — є інший світ, інші можливості. Що і люди якісь інші, дуже незвичайні, говорять чорт зна що і до того ж говорять нібито мимо неї, не турбуючись про неї, висловлюють свої запаморочливі речі,— все це бунтує її. І от, вибух проти ігумені; він повинен бути виправданий. Саме така лінія її поведінки. Бо тут їй сподобалася людина, явно сподобалася, а в неї раптом стріляти починають. Це її обурило. Не треба думати тільки, що вибух цей може бути таким, який уже напевно переламає людину, робить її іншою. Вона може повернутися на старий шлях, знов для когось бути шпигуном і т. д., але вона говорить іншими словами. «Вовчичя». Це слово вона особливо підкреслює, воно їй запало. Тому їй потрібно гострішою зробити, гострішою, спостережливішою і—більш здивованою, недовірливою, щоб вона приймувалася до всього. «Що таке?» Тому основним мотивом її поведінки є здивування, яке викликає в неї перелом, почуття просвітку з одного боку, а з другого боку — ніби: «А що, як все це щось страшно відбувається», яке її задавить, погубить.

У Тятіна на сцені з Шуурою трохи когось бути шпигуном і наприкінці сцени обурення його, бо дівчина глузує з нього. Що вона його покочати може, цього він і не сподівається і не вірить у це. Він м'який, інтелігентний чоловік, який теж багато пережив, був лисьмоводителем у брата свого, Звонцова. У сцені з Достигаєвим свою розгубленість, своє побоювання, як би Достигаєв чогось не зрозумів, він передає досить добре.

Я казав, що Достигаєву треба замінити слівце «приспосовуватися» словом «прієднатися». В іншому місці, де він познайомився з Дарвіним, там уже можна.

Я гадаю, що трохи нуднувата на протязі вистави буде сцена Глафіри і Антоніни, трохи затягнена. Треба швидше зробити. І Глафіра, проти її звичаю, тут говорить не так упевнено, не так твердо, як вона повинна вже говорити. Вона придивилася до панів, хазяїв, знає, що в даному випадку непоправне діло. Тому вона говорить твердо, Це не означає, що вона говорить сердито. В той же час людське почуття примушує її піти за Антоніною, вона чуває, що тут щось негарзд.

Достигаєв дуже хороший, Мені здається, що йому невістачає ручок у кишенях. Треба тримати ручки в кишенях, бо це ж надзвичайно характерна штука — людські руки, і багатьом просто необхідно їх ховати. Вони говорять часто більше, ніж слова, і можуть сказати таке, що зовсім нікому не потрібно знати. Тому їх слід ховати. В сцені з Нестрашним і Губіним він трохи високо піднімає тон. Він людина іронічна, він скептик. У ставленні до всіх він сам собі партія, тому йому слід трохи більш стриманим бути. Він тільки трошки на попа гаркне: «Вірую в бога, але віддаю перевагу коньяку». Попа він знає!

У Рябініна теж руки слід би зробити більш рухливими. Це — дійові, розумні робочі руки, звикли щось робити. І все його якось цікавить: «А як це зроблено?» Він усе це бачив, а проте його пі-

кавнть. Це людина, яка з молодих літ звикла щось робити, добрий слюсар. Ця гра в руках у нього мусить бути. В сцені з Достигаєвим і Меланією він трохи занадто сердитися. Сердитись у нього немає причини, він що публіку знає. Агітувати — теж, «чого тут агітувати?» А він якраз іронізує, дражнить. Тут треба якось тихше. А от коли приходить після пострілу, тут він говорить як слід, він говорить, як з карними злочинцями. Тут він твердий.

Трохи істерично кричить Меланія, це не в її тоні. Повинно бути більше ненависті в неї, озлоблення більше, але кричати особливо немає рації

Достигаєв взагалі дуже цікаво зроблений. І коли він приходить і бачить Тятіна на підлозі, з цього моменту зразу виявляє і гумор свій і все; він бачить: щось таке тут є.

Шура. Діє як слід. На коліна поставила правильно. От тільки тарілки жалко. (В сцені з Тятіним Шура кидала на підлогу тарілку.— *Ред.*) Але я все-таки поставив би його на коліна з посмішечкою: криво посміхнувся б і встав — «все одно справа безнадійна».

Пропотей. Тут, розумієте, людина відчуває, що йти тією стежкою, по якій він ішов,— небезпечно. Мабуть, вже був якийсь проти нього виступ, проти його стихів, проти його нісенітниць. Це переконало його, що треба якось звертати з цього шляху. Чув Доната, промовців на мітингу; особливо імпонувати йому повинен був Донат — стара людина. Він приходить до цього Доната, десь з ним познайомився. Довіряти зразу він не може, ясно, а все-таки слід подивитись. Може, як-небудь влаштують до чого-небудь. Він не дуже вимоглива людина, тому, якщо влаштують його вбити кого-небудь, він на це піде. І от у нього деяка настороженість; дивитись на цих людей: «Одягнені нічого, по-людськи, а щось таке є». Деяке нерозуміння. Коли він стихи починає співати, то він співає застрашливо: «Можуть вони це відчутти?» або: «Інший народ пішов, якийсь інший»

Нестрашний. Людина з великим минулим, Вождь. Його губернатор знав. Це дуже важливо. Тому йому особливо сердитись не слід. А він більше в становищі такому ж, як Пропотей. Якесь нерозуміння: «Як це може бути — в Москві, в Ленінграді якісь робітники раптом взяли владу в свої руки В чому тут справа? Ну, Звонцов, це зрозуміло, а це — робітники, це — взагалі з галузі фантастики». Тут є нерозуміння Та він людина реальна і знає, що факт є факт. Виходить — треба битися. Коли він говорить, то вершить, прориваються якісь слова з свистом.

Губін. Це людина, затягнена до справи Нестрашним, своїм ворогом. Не вірить йому, але все-таки йде Той вже керував у 6-му році, йому це вдалося. От Губін за ним і пішов, але, як тільки ця історія виявилася — прийшли солдати, — він не Достигаєву говорить, що на нього з палицею піде, а він говорить Нестрашному: «Занапастив ти мене, Перфиле».

Єлизавета. Гарно розповідає про полковників. У сцені, коли вона говорить з чоловіком, там потрібно більше переконливості, більше хорошої простоти: «В чому справа?» Цим вона його чарує, цим вона його і держить; можна покластися на цю людину, з нею можна працювати, не зрадити. По одній лінії зрадити, та вона і

не приховує цього: полковники, генерали. Але вона — хазайка, своя, вона — недурна, вона poradить. Вона цілком шира. І він їй вірить. Наставить роги, але добра жінка, своя людина. І вона це знає, що він до неї ставиться так. Він говорить з нею так, що вона не сердиться. Тут слід щось змінити.

Тепер Лаптев. Трошки занадто суворий. Можна і не виймати йому з кишені пістолета. Він спокійно говорить. Незважаючи на те, що він молодий, у нього все-таки певний революційний досвід є. Тому не слід йому кричати.

Антоніна. Вона трошки повільно, трошки мляво поводитьься. В основному ж вона цілком правильна. Але щось з темпом слід зробити. І потім, коли вона розмовляє з Глафірою, — ось її запитання: «Шура повернеться, ну завтра, ну коли-небудь?» Глафіра мовчить — виходить, не повернеться, вона сама залишилась, їй нема чого робити. А потім і нема чим вірити. Це в суті своїй дуже драматична постать, нещасна. Це з тих нещасних людей, які нещастя своє добре розуміють. Воля вбита. А книжка — щоденна пожива, і при тому книжка рафінована, безнадійна — вона насичує свідомість безглуздя буття. І в цьому випадку вона не за себе говорить, а ніби за багатьох. Вона повинна бути (мені це, мабуть, не вдалося), вона повинна бути типовою; таких було багато. У той момент були колективні самогубства. В Москві, коло Художнього театру: Тарасов, Журавльов, Губов, потім два студенти і курсистка — з почуття приреченості. Випадків таких було дуже багато. Вони завжди, бачите, бувають у моменти піднесеного і бурхливого ходу суспільних подій. Такі події завжди вбивають самостійно людей, яким немає місця. А людям таким, як вона, стоять глядачами подій — немає потреби і бажання немає. Уявіть ви Антоніну в голодні роки 19—20-й. Що б вона робила? Нічого. Вона навіть повією не може бути внаслідок своєї біологічної гнidyливості, фізіологічної гнidyливості. Вона вихована тонкою іноземною літературою.

Олексій правильно поводитьься.

Син Нестрашного — теж правильно. Франт, говорить такою мовою, як: «ідеологічна пожива»!

Калмикова. З Шуурою розмовляє надто по-вчительськи. Вона собі не дозволить так говорити, вона розумна, досвідчена партійка, вона так не буде говорити. Так наполегливо і так учительно. Вона спокійно скаже це, відчутно, серйозно. Поглядить її по плечу, але скаже відчутно. Там, де Шура кидає книжку після того, як відійшов Лаптев, — цього не треба, але так подивитись на нього: «Нечема, дурень який!» — це треба.

Павлін іде як слід, по-моєму. Тільки, коли про солдатів говорять, трошки повинен бути яскравіше показаний, підкреслений. І коли Нестрашний приходить і його затримують, він хоче сховатися. Тут те ж саме: він розмірковує: «А чому його затримують?» Якась є хвилина в нього: «Чому?» Він почувває, що його ставлять у свідки подій «А треба йому це чи ні?» Тому кілька секунд здивування в нього є. І потім тут є в нього деяке: «Може, Єлизавета, дама смачна, а що як... все можливо...» Він це так розуміє, коли вона каже, що буде його захищати.

Бородатий солдат. Його слід зробити виразно. Він епічний солдат. Чорт його зна, чого він не бачив на своєму віку; він був конюхом, він не те, що зрозумів щось, але він відчув, усім своїм

еством відчув: «Ось що треба робити!» Це типова людина того часу. Він зрозумів: «Ось що треба робити — треба хазяїв убивати всіх»; і ось прийшов убивати. Власне кажучи, йому люди ці — і навіть його давній хазяїн Нестрашний — самі по собі вони йому байдужі: «Та чорт з ними!» Це був такий тип, час таких дуже багато створив. Тому він така спокійна, епічна людина. Він говорить трошечки з маленьким гумором: «Програли». Він пройшов шлях від 6-го року; у 12-му році — ленський розстріл; бачив, як страждали товариші, маси страждали. Це якась масова людина, палець чиеїсь руки. Я не хочу сказати, що він історично почував цей біль, але особисто — почував. Тому йому особливо хвилюватися, особливо говорити не слід; він говорить спокійно. Він злорадити не буде, але й жаліти не буде. Якщо треба, то і сам розстріляе.

Рябінін. У вас все в цілому благополучно. Ось тільки — руки. Хотілося б більше рухів у руках, активності такої. Це — робоча людина, а з другого боку — активіст, політик. Фізична звичка діяти руками і доповнює образ. Гумор, з яким він говорить з Тасією про «незаконнонародженого бога»: йому на це наплювати, але — «от дівча все-таки жалко!» В нього є жаль до неї; не те, що надія, що з неї щось вийде (хоч — чому? Може, й вийде!), але він по натурі своїй — людина, яка все перетерпіла, багато бачила, і в нього є гумористичне ставлення до людей, яких він вважає не своїми. Наприклад: він говорить Тятіну відносно прокламацій? Тут є деяке ставлення людини, значно більше життєво і політично досвідченої, але не ставлення зверху вниз. Він по відношенню до нього відчуває себе вчителем, та й по відношенню до цього дівчатка. Він зник. Він пропагандист. Він пропагує де завгодно, і в трамваї, це стало звичкою.

Коли Достигаєв, глянувши на дочку, виходить на сцену, в нього якогось жеста не вистачає. Коли він приходить, сідає до роялю — тут чогось бракує, якогось жеста. Але справа, звичайно, для нього не в цьому; не така серйозна сама по собі смерть дочки, як: «А от що буде далі?» Ось це — серйозно. Він — любить життя, людина життєздатна. І в нього батьківське горе застилається іншим. Він бачить, що сидять двоє, які можуть втягнути його в неприємну історію. «Як знати, а може, ще повернуться?» Тому в нього сум батька, який від дочки далеко живе, цей сум заглушується питанням — в якому становищі він сам, Єлизавета, як треба жити?

У дальшому (якщо я справлюся з цією темою) наступна п'єса буде важчою. Там все крупний народ піде. Там жіночка одна сільська буде, дружина багатого сільського мужика — вождь-жінка. У Достигаєва з нею розмова буде. Вона розумна, і вона з Достигаєва буде знущатися цілком серйозно: «Купець, хазяїном був, чула, а тепер — з ким знайомиться, кого в гості приймає? Знаємо ми таких людей — грабіжники!» Ось тут йому доведеться покрутитися. Він відчуває, що за цим велика правда, що так само мільйони думають. Тут йому буде дуже незручно. І у Глафірі з цією жінкою будуть суворі відносини. Глафіра — вже партійна людина, громадянську війну пройшла. А Достигаєв — у нього дача, прийоми, автомобільчик свій. Так що ви розбагатіли знову.

Шура в лівий ухил входить.

Доля Достигаєва залишається непевною долею, але ясно, що далі подітись йому нікуди. Ходів у нього більше немає ніяких. «Можна пожити і гірше, тільки б пожити!»

Чугунова — дуже древня старуха, років 80, вона суха старуха і маленька. А у вас вона велика. Тоді дайте їй більших синів, щоб вони були більші за неї Суха темна, жовті руки, тонкі пальці, підборіддячко гостре, гострий носик і голос владний, різкий. Старший син, не спитавшись, бороду собі підстриг, вона так вдарила його, що він з перев'язаною рукою ходив. Вона їх виховувала «від руки». Її діти — дерев'яні такі люди, ходять вимуштрованими. Старшому синові вона женитися так і заборонила. Молодший був одружений, а старшому заборонила, бо немає в домі ніякого хазяїна. Але фактично він управляючим у неї був, а хазяйкою була вона. Видавала йому певну суму грошей спеціально на жінок — 150 карбованців належало. В Москву їздив він, то з ним посилала людину свою Був у неї такий чоловік — Антонович, з широким носом, без брів, але з очима, які займали всю очну ямку — справжній сич. Мовчазний чоловік, він ходив тільки і дивився. На Нижегородській ярмарці Софрон — йому було тоді 60 років — багато напозичав; там такі дами були, різних національностей — він захопився; так, кажуть, вона його відшмагала. Вона зупиняла на вулиці людей і починала вичитувати їм: «Не так живуть» (газета «Вахтанговець», 1938, № 8, 28 березня)

За життя автора п'єси «Достигаєв та інші» в збірці творів не включалася.

Друкується за текстом альманаху «Год семнадцатый», звіреним з авторським рукописом і авторизованим машинописом 1-го і 2-го актів п'єси (Архів О. М. Горького).

ВАССА ЖЕЛЕЗНОВА

Другий варіант

Вперше надруковано в альманаху «Год девятнадцатый. Альманах девятый», М. 1936.

П'єса закінчена в грудні 1935 року в Криму. В кінці того ж року колектив Другого МХАТ розпочав репетиції п'єси «Васса Железнова» в її дореволюційній редакції. 22 грудня 1935 року М. Горький телеграфував І. М. Берсеневу: «Прошу припинити репетиції. В січні дам зовсім новий текст з новими героями. Думаю, що немає рації ставити п'єсу в її даному вигляді» (Архів О. М. Горького)

1 січня 1936 року, надсилаючи п'єсу В. І. Немировичу-Данченку, М. Горький писав, що він виконав обіцянку, дану ним І. М. Берсеневу (зб. «Ежегодник Московского Художественного театра, 1943», М. 1945, стор. 223)

У квітні 1936 року театр ім. ВЦСПС, готуючи до постановки другий варіант п'єси «Васса Железнова», звернувся до автора з запитаннями. М. Горький у листі-відповіді, адресованому артистці С. Г. Бірман, дав характеристику деяких дійових осіб п'єси.

«Відповіддю на Ваші питання, — писав М. Горький, — у тому порядку, як вони поставлені Вами.

Ганна Оюшенкова характеризується так: при купецьких вдовах або владних жінках, які — тримаючи слабохарактерних, п'яних,

розгульних чоловіків «під черевиком»,—самостійно вели промисли і торгівлю,—при таких дамах існували повірніці, іноді — майже подруги, жінки «для особливих доручень», в які входили навіть і доручення дуже інтимного характеру, на зразок тих, які виконувала Перекусихіна при Катерині II. Частіше це були далекі родички з бідних, скомпрометовані яким-небудь вчинком, наприклад,—нешлюбне дітородіння і вбивство дитини, отруєння чоловіка або невдала крадіжка і т. ін.

Ставали такими повірницями і покоївки, викриті у гріхах, названих вище. Розумна хазяйка, потребуючи відданої їй людини, не передавала грішницю в руки поліції і суду, не виганяла її з дому, а тримала її при собі під страхом виказати. І попрацювавши деякий час «за страх», звикнувши до становища рабниці, грішниця починала працювати на хазяйку вже «за совість». Це зовсім не винятковий тип жінок безправних, неписьменних, позбавлених усвідомлення своєї людської гідності.

Ганна — з таких. Вона — секретар Васси, «шептунка» її, домашній шпигун. Це людина спідлена, жорстока, жадібна і, звичайно, мріє про якусь ганю, про тихе життя в своєму затишному кутку, без страху перед людьми, яких ненавидить, але для яких вся — в усмішках. Коли вона віч-на-віч з собою — обличчя в неї сухе, зле, похмуре.

В мене не сказано, що Кротких був «у гостях». Він прийшов до Васси «у справах», як управляючий, і деякий час сидів у дівчат. Але, звичайно, він міг бути і «в гостях», щось читав, розповідав дівчатам, можливо, думав: чи не одружитися на одній з них?

Васса питає Ганну про візит Кротких, як питає про все, що трапилося за час її відсутності в домі.

Мельников живе в домі Васси. Він міг поговорити з прокурором по телефону. Тут — для мене немає питання.

Сергій не хотів поступатися Вассі, але ще менш хотів він йти в суд, де Васса погрожувала знеславити його і, можливо, загнати в каторгу,— у в'язницю ж неминуче загнала б.

Людмила — слабоумна, цим і пояснюється квапливість, з якою вона тягне лавр. Ця смерть для неї — гра в ляльки. Майте на увазі: Сергія ніхто не жаліє. Якщо це треба підкреслити — дайте Ганні сказати Пятюркіну: «Не охнули! Навіть і смерть не лякає їх. Тільки Людмила клопочеться,— ну, для неї це гра в ляльки».

Васса штовхає стілець ногою, звичайно, тому, що в неї є нерви, і вони роздратовані.

Ганна в III акті — не хоче йти до жандармського управління, тому що боїться жандармів.

Нехай чашки в руках її не тремтять, якщо це бентежить Вас. Але Ганна друкує на машинці, пальчики в неї тремтять. «Чому вона вмить догадується про смерть Васси?» Дайте їй на це п'ять секунд. Люди, що вмирають від паралічу серця — «нагло», вмирають дуже ґрунтовно і переконливо — вмить можна зрозуміти, що це не зомління, а справжня, чесна і милостива смерть. Спітніле обличчя — від хвилювання; за кордон їде, відпочине від каторги.

Я ніде не казав, що в Ганни «сталеві нерви» Вони в неї повинні бути притуплені.

Вона бере ключі від шкатулки з грішми і документами, цінність яких їй, зрозуміло, відома.

Відносини з Прохором: вона його не поважає, і якщо боїться, то тільки фізичної образи від нього. Прохор чудово знає її роль у домі.

Рашель — людина ясна, яка твердо вірить у свою правду. Говорячи з Вассою, розуміє, що «мече бісер» перед ворогом не дурним» (Архів О. М. Горького).

В сюжеті п'єси використаний епізод, розказаний Горьким у 1930 році в статті «Бесіди про ремесло»:

«Н. Новгород — місто купецьке, про нього складена приказка: «Будинки кам'яні, люди залізні».

...Побут «залізних» поставав передо мною кошмарно, життя їх, в головному його напруженні, зводилося до драми «боротьби плоті з духом». Плоть нагодовували жирними щами, гусями, пирогами, заливали відрами чаю, квасу і вина, виснажували великою турботою «продовження роду», вгамовували постами, зв'язували ланцюгами справ, і вона корилася «духу» десять, двадцять років.

Жирна, сита, нещадна до людей, «залізна» людина жила благочестиво, покірливо, в театри, на концерти не ходила, а розважалася в церкві співом півчих, громоглассям дияконів, дома розважалася жаркою лазнею, грою «в стуколку», винним питтям і, разом з усім цим, відрощувала солідну бороду.

Та «свина в бороду, а біс у ребро», біс — це і є «дух». Наставав якийсь фатальний день, і благочестиве життя руйнувалося вщент, в чад, грязь, дим. Виявлялося, що залізний чоловік викритий у каторжній справі розтління малолітніх, хоч у нього нестара огрядна дружина, дочки на відданні. І от, охороняючи честь дочок, дружина, добродушна, доброзичлива, говорить грішникові:

«Що ж робити будемо? Дочки — на відданні, хто їх заміж візьме, коли тебе на каторгу пошлють? Прийми порошок?»

Грішник прийняв «порошок» за кілька днів до вручення обвинувального акта, і «справа про розтління малолітніх» припинилася «за смертю обвинувачуваного» (Архів О. М. Горького).

П'єса «Васса Железнова» в другому варіанті в збірці творів за життя автора не включалася.

Друкується за текстом альманаху «Год девятнадцатый».

З М І С Т

	Стор.
Останні. П'єса на чотири дії. Переклад В. Пасічного	5
Диваки. Сцени. Переклад Л. Яценко	79
Зикови. Сцени. Переклад Є. Нарубіної	141
Сомов та інші. Переклад А. Головка	209
Єгор Буличов та інші. Сцени. Переклад І. Стещенко	279
Достигаєв та інші. Переклад П. Тернюка	331
Васса Железнова. Другий варіант. Переклад Ю. Смолича	391
Примітки	433

Оформлення
художника *М. Піколова*

Редактор *С. Захарова*
Художн. редактор *К. Калугін*
Техн. редактор *О. Олешкевич*
Коректори *Г. Лушпай, Б. Давиденко*

*

М. ГОРЬКИЙ
Сочинения, том 11.
(На українском языке)

*

БФ 05582. Здано на виробництво 21/VI 1954 р.
Підписано до друку 19/XI 1954 р. Формат па-
перу 84 × 108¹/₃₂. Папер. арк. 7,12. Друк.
арк. 23,37 + 1 вкл. Обліково-видавн. арк. 22,579.
В друк. арк. 68 800 зн. Ціна 11 крб. Зам. 342.
Тираж 20.000.

*

Надруковано з матриць Книжкової ф-ки ім. Фрунзе,
м. Харків, в 4-ій поліграфічній ф-ці Головного
Міністерства культури УРСР,
м. Київ, пл. Калініна, 2.